

Marja Hekkala & Suvi Raitakari (toim.)

Osallisuutta ja osattomuutta yhteiskunnan marginaaleissa

–

Muuntuvat palvelut ja hyvinvointi koronapandemiassa

Osallisuutta ja osattomuutta yhteiskunnan marginaaleissa –
Muuntuvat palvelut ja hyvinvointi koronapandemiassa, jonka tekijät
ovat Marja Hekkala, Suvi Raitakari ja muut tekijät, on lisensoitu
Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0
Kansainvälinen -lisenssillä

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Teoksen toimitustyön on rahoittanut Euroopan sosiaalirahasto Korona yhteiskunnan marginaaleissa -hankkeen (2021–2023) yhteydessä.

ISBN 978-952-03-3018-7 (verkkojulkaisu)

ISBN 978-952-03-3025-5 (painettu)

Taitto ja paino: Grano Oy

Kannen kuva ”Mute Future”: Katukilta-hankkeen ohjausryhmä, MidJourney tekoäly. Kuvanmuokkaus: Antti Kervinen

Kuvan taustalla on tieto siitä, että pitkittynyt taloudellinen niukkuus muuttaa ihmisen aikakäsitystä lineaarisesta sykliseksi (Isola ym. 2021). Silloin tulevaisuus saattaa olla mykkä.

Isola, Anna-Maria & Virrankari, Lotta & Hiilamo, Heikki (2021) On social and psychological consequences of prolonged poverty – A longitudinal narrative study from Finland. *Journal of Social and Political Psychology* 9 (2), 654–670.

Kirjoittajat

Jenni Eronen, kokemusasiantuntija, Vailla vakinaista asuntoa ry,
jenni.eronen@vvary.fi.

Riitta Granfelt, VTT, dosentti, Helsingin yliopisto,
riitta.granfelt@outlook.com

Henrietta Grönlund, TT, professori, Helsingin yliopisto,
henrietta.gronlund@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4106-898X>

Eveliina Heino, VTT, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto,
eveliina.heino@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5410-1374>

Marja Hekkala, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto,
marja.hekkala@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3481-4371>

Joni Hokkanen, KTM, projektisuunnittelija, Helsingin yliopisto,
joni.hokkanen@helsinki.fi

Rosa Huotari, TM, kaupunkiteologian väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto,
rosa.huotari@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1789-2984>

Mikko Ilmoniemi, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto,
mikko.ilmoniemi@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5983-8217>

Tii Judén, kokemusasiantuntija, tii.juden@vvary.fi

Sakari Kainulainen, YTT, dosentti, erityisasiantuntija,
Diakonia-ammattikorkeakoulu,
sakari.kainulainen@diak.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1009-5184>

Hanna Kara, VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto,
hanna.kara@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4038-657X>

Minna Kivipelto, YTT, dosentti, johtava tutkija,
Terveysten ja hyvinvoinnin laitos,
minna.kivipelto@thl.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2459-9372>

Suvi Raitakari, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
suvi.raitakari@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1485-865X>

Johanna Ranta, YTT, tutkijatohtori, yliopistonlehtori (ma.),
Tampereen yliopisto,
johanna.ranta@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2064-3110>

Leena Rusi, YTM, kehittämisjohtaja, Sininauhasäätiö,
leena.rusi@sininauhasaatio.fi, sosiaalipolitiikan väitöskirjatutkija,
Tampereen yliopisto

Riikka Tuomi, koulutettu kokemusasiantuntija, Vailla vakinaista asuntoa Ry,
riikka.tuomi@naistenkartano.com

Paula Vasara, YTT, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
paula.vasara@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5209-7495>

Varpu Wiens, TtT, asiantuntija, Diakonia-ammattikorkeakoulu,
varpu.wiens@diak.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0003-3422>

Joakim Zitting, YTM, asiantuntija, Diakonia-ammattikorkeakoulu,
joakim.zitting@diak.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9684-7032>

Sisällys

1	Aluksi: Koronapandemia yhteiskunnan marginaalista katsottuna7	
	<i>Suvi Raitakari & Marja Hekkala</i>	
I	TUTKIMUKSELLISIA AVAUKSIA YHTEISKUNNAN MARGINAALEISSA	
2	Tunnustava etnografia yhteiskunnan marginaalissa – Tutkimusmenetelmälliset ratkaisut koronapandemiassa 20	
	<i>Marja Hekkala</i>	
	Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu	
3	”Meidän naiset” – Kokemusasiantuntijoiden kokemuksia korona-ajan työstä kaduilla ja päiväkeskuksessa 51	
	<i>Riitta Granfelt, Jenni Eronen, Tii Judén ja Riikka Tuomi</i>	
II	TYÖNTEKIJÖIDEN JA PALVELUIDEN KOHTAAMAT MUUTOKSET KORONAPANDEMIASSA	
4	Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toiminta ja korona-aikaisten rajoitusten muodostamat kynnykset 74	
	<i>Henrietta Grönlund & Joni Hokkanen</i>	
	Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu	
5	Koronapandemia, kohtaamispaikka ja vuorovaikutus: Kuvauksia jalkautuvasta päihdetyöstä pandemiaolosuhteissa kaduilla, kodeissa ja pimeässä verkossa 100	
	<i>Johanna Ranta</i>	
	Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu	
6	Yhdenvertaisuuden jännitteet asunnottomien ihmisten tilapäismajoituksessa – Koronapandemian aikana voimistuva erivertaisuus 126	
	<i>Mikko Ilmoniemi</i>	
	Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu	

- 7 Kokemuspuheenvuoro – Organisaation resilienssiprosessi
Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän työskentelyä ohjaavana
voimana koronapandemian aiheuttamassa poikkeustilanteessa 152
Leena Rusi
- 8 Yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden saavutettavuus
koronan aikana asumispalveluiden työntekijöiden kertomana 177
Suvi Raitakari

III IHMISTEN HYVINVOINTIMUUTOKSET KORONAPANDEMIASSA

- 9 Vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien hyvinvointi ja sen
muutokset Covid-19-pandemian alussa 202
Eveliina Heino & Hanna Kara
Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu
- 10 Työikäisten kertomuksia pandemia-aikaan liittyvistä
haavoittuvuuden kokemuksista 224
Paula Vasara
- 11 Aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellinen toimeentulo ja
mielenterveys koronapandemian aikana kestävän hyvinvoinnin
tarkastelumallin näkökulmasta 246
Minna Kivipelto
- 12 Osallisuustyö ja kävijöiden osallisuus yhteisöllisessä ruoka-avussa
koronapandemian aikana 274
Rosa Huotari ja Henrietta Grönlund
Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu
- 13 Millainen on ruoka-avun hakijoiden positiivinen mielenterveys? ... 298
Joakim Zitting, Varpu Wiens & Sakari Kainulainen

IV YHTEENVETO JA POLITIIKKASUOSITUKSET

- 14 Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta kriiseissä 324
*Marja Hekkala, Suvi Raitakari, Jenni Eronen, Riitta Granfelt,
Henrietta Grönlund, Eveliina Heino, Joni Hokkanen, Rosa Huotari,
Mikko Ilmoniemi, Tii Judén, Sakari Kainulainen, Hanna Kara,
Minna Kivipelto, Johanna Ranta, Leena Rusi, Riikka Tuomi, Paula Vasara,
Varpu Wiens & Joakim Zitting*

1 Aluksi: Koronapandemia yhteiskunnan marginaalista katsottuna

Suvi Raitakari & Marja Hekkala

Kun tätä toimitettua tutkimusraporttia teimme elokuusta 2022 elokuuhun 2023, oli koronapandemiaa ehditty tutkia jo monesta näkökulmasta. Havaitimme kuitenkin, että tarvetta on teokselle, joka kokoaa yhteen tutkimusartikkeleita ja puheenvuorotekstejä koronapandemian tuottamista moninaisista merkityksistä, vaikutuksista, seuraamuksista ja ilmentymistä yhteiskunnan marginaalissa. Monet tutkimusraportin kirjoittajista ovat Korona yhteiskunnan marginaalissa (KoMa) -tutkimus- ja kehittämishankkeen (2021–2023, ESR) tutkijoita ja ohjausryhmän jäseniä. *Raportin tavoitteena on lisätä ymmärrystä ja tietoa yleisesti ruoka-avusta, yhteisöllisestä osallisuustyöstä ja asunnottomuustyöstä, erityisesti koronapandemian tuottamissa kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Raportissa tarkastelemme koronan merkitystä osallisuuden, osattomuuden ja hyvinvoinnin toteutumisessa.*

Koronapandemian ja sen torjuntatoimien keskellä

Ajallisesti teos syntyi koronapandemian (engl. *COVID-19 pandemics*) keskellä ja sen jälkimainingeissa. Taudinaiheuttajavirus SARS-CoV-2- eli koronavirus tarttuu ensisijaisesti pisara- ja kosketustartuntana. Se aiheuttaa yleisesti hengitystietulehduksen, jonka oireita ovat kuume, yskä, hengenahdistus, lihaskivut,

väsymys, nuha, pahoinvointi ja ripuli. Taudin yhteydessä on raportoitu myös maku- ja hajuaistin muutoksista. Infektio voi esiintyä lievänä ja lyhytaikaisena tai vaikeana, pitkäkestoisena, ja johtaa kuolemaan etenkin iäkkäillä, heikkokuntoisilla ja sairailta ihmisillä. (Lääkärikirja Duodecim 2023.)

Keväällä 2020 koronavirus levisi Kiinasta ympäri maailmaa, eikä aluksi kenelläkään ollut tietoa tai varmuutta viruksen käyttäytymisestä tai tappavuudesta. Tämän seurauksena yhteiskunnat käynnistivät varotoimina ennennäkemättömän laajamittaisia toimenpiteitä viruksen leviämisen ehkäisemiseksi ja väestöjensä suojelemiseksi (mm. He & Zhang 2023), joskin Suomessa rajoitustoimet olivat kansainvälisesti vertaillen lievempiä kuin monissa muissa maissa (Stenvall ym. 2022). Elokuun 2023 alkuun mennessä viruksen aiheuttamiin sairauksiin oli menehtynyt maailmanlaajuisesti lähes seitsemän miljoonaa ihmistä (Koronatilanne Suomessa ja ympäri maailmaa 2023). Suomessa elokuuhun 2023 mennessä koronaviruksen aiheuttamia sairaalahoitajaksoja on raportoitu noin 45 500 ja kuolemia reilu 9 000 (Koronavirus COVID-19 tilanne Suomessa 2023). Maailman terveysjärjestö WHO julisti koronaviruksen aiheuttaman maailmanlaajuisen terveyshätätilan (engl. *COVID-19 health emergency*) päättyneeksi 5. huhtikuuta 2023. Hätätila tuli voimaan 30. tammikuuta 2020 alkaen, ja kesti siten yli kolme vuotta. Tällä hetkellä linjaus on, että julkisen vallan tulee hallita ja käsitellä koronavirustautia sairautena, joka on tullut jäädäkseen. Kuten Lääkärikirja Duodecim toteaa 17.3.2023:

Koronavirus on muuttunut ns. endeemiseksi eli paikallisesti jatkuvasti esiintyväksi eri maissa ja SARS-CoV-2-viruksen aiheuttamat infektiot esiintyvät eri maissa tulevana vuosina vaihtelevalla ilmaantumisella. Kesäkuun lopussa 2023 viranomaiset päättivät, että Covid-19 infektio ei ole enää yleisvaarallinen tartuntatauti vaan niin sanottu valvottava tartuntatauti.

Koronapandemian merkittävyyttä kuvaa hyvin Maailman terveysjärjestö WHO pääjohtajan Tedros Adhanom Ghebreyesusin näkemys, että ”COVID-19 on muuttanut maailmaamme ja se on muuttanut meitä. Jos palaamme siihen, miten asiat olivat ennen COVID-19:ä, emme ole oppineet läksyämme ja olemme pettäneet tulevat sukupolvet” (käännös SR). (WHO declares end to Covid..2023.) Tämä käsillä oleva tutkimusraportti osallistuu keskusteluun ja kokoaa yhteen havaintoja ja tulkintoja siitä, miten koronapandemia mahdollisesti muutti meitä ja mitä voimme oppia siitä tulevien kriisien varalle. Varauksellisesti pitää kuitenkin suhtautua mahdollisuuteen yksiselitteisesti ta-

voittaa monimutkaisia, kontekstuaalisesti, sosiaalisesti ja ajallisesti vaihtelevia kriisin tuottamia muutoksia. Aiheellisesti voikin kysyä, mikä lopulta muuttui vai muuttuiko mikään, ainakaan pysyvästi?

Koronapandemia kosketti globaalisti kaikkia, mutta kovin eri tavoin (ks. Helske ym. 2021). Kuten koronavirus aiheuttaa yksilökohtaisesti erilaisia taudin kuvia, niin myös sen ehkäisyyn tähtäävät niin sanotut ”koronatoimet” (ks. koronatoimista tarkemmin esim. Koronapandemian ensimmäinen vaihe..2021; Stenvall ym. 2022) osuivat yksilöihin vaihtelevasti: yksien ihmisten arjen olosuhteet pysyivät suhteellisen ennallaan ja he pysyivät terveinä, kun taas toisten elämän koronapandemia mullisti, mahdollisesti pysyvästi. Raportissa katseemme on heidän, jotka työskentelivät ja elivät koronan kanssa yhteiskunnan marginaalissa, arjessaan ja selviytymisessään.

Suomessa koronapandemian hallinta perustui ennen kaikkea valtiollisiin ja aluehallinnollisiin pakkorajoituksiin ja koko kansalle suunnattuihin käyttäytymissuosituksiin. Hallintaan tähtäävät toimet olivat voimakkaimmillaan vuosia 2020–2021, jolloin hallitus asetti myös poikkeusolot kaksi kertaa (13.3. –15.6.2020 ja 1.3. –27.4.2021) (poikkeusolojen määritelmä, Valmiuslaki 2011/1552; Laki valmiuslain muuttamisesta 706/2022). Julkinen valta pyrki vähentämään viruksen leviämistä rajoittamalla ihmisten kokoontumisia, esimerkiksi sulkemalla julkisia tiloja, määrittelemällä kuinka monta ihmistä saattoi olla läsnä samassa tilassa, kuten kohtaamispaikassa, sekä säätelemällä ravintoloiden toiminta. Se myös toimeenpani rajoituksia ja kontrollitoimia lentoliikenteessä ja maan rajoilla. Kansallisessa ja paikallista tiedottamisessa annettiin ihmisille erilaisia käyttäytymisohjeita ja -suosituksia. Viranomaiset kehottivat heitä pysymään kotona, välttämään kontakteja, pesemään käsiä, tekemään etätoimia, käyttämään kasvomaskeja ja ottamaan viruksen aiheuttamalta taudilta suojaava rokote heti, kun se tuli mahdolliseksi. Kaikkinensa yhteiskunta sulkeutui voimakkaasti ja koronapandemia hiljensi kadut, torit ja muut julkiset tilat. (Koronapandemian ensimmäinen vaihe.. 2021; Stenvall ym. 2022.)

Vuonna 2020 ja 2021 25 % prosenttia työllisistä työskenteli vähintään puolet työajastaan kotonaan verkko- ja videoyhteyksien ja puhelimien varassa niin sanotuissa etätoimissa (Leskinen 2022). Kuitenkin läpi pandemian oli paljon heitä, jotka työskentelivät lähikontakteissa, kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa; heitä, joille katu oli työpaikka tai ainoa paikka olla; heitä, joilla ei ole kotia, ei verkkoyhteyksiä, ei peseytymismahdollisuuksia, eikä muutakaan ”perusinfraa” pandemialta suojautumiseen (esim. Granfelt tässä teoksessa; Ilmoniemi tässä teoksessa).

Tieteellisellä ja tilastollisella tiedolla oli iso merkitys koronapandemian hallinnassa: tuottamalla tilastotietoa, todennäköisyyksiä ja ennusteita koronapandemian luonteesta ja etenemisestä yhteiskunta pyrki suuntaamaan ja motivoimaan ihmisten toimintaa kohti terveysturvallista käyttäytymistä. Terveysturvallisuudesta ja ”turvavälien pitämisestä” tuli koronapandemian avaintermejä ja ”oikeanlaisen” käyttäytymisen mittareita. (Raitakari ym. 2022.) Turvaväli tarkoitti, että kaikissa tilanteissa ihmisten tuli pyrkiä pitämään vähintään kahden metrin etäisyys toisiinsa, jolloin esimerkiksi kättely, halaaminen tai yhdessä autolla matkustaminen rikkoi asetettua käyttäytymissuosituksia. Koronapandemian arjessa tuli kaikkien osata yskiä ja niistää oikein, pitää huolta hygieniasta ja mieluummin soittaa ihmisille kuin tavata heitä fyysisesti.

Kuten tutkimusraportin luvut konkretisoivat, korona-ajassa väestön ”oikein” käyttäytymisen ohjaaminen ylsi yksityis- ja työelämään, arkisiin valintoihin ja rutiineihin tuottaen monenlaisia seuraamuksia, kuten (työ)käytäntömuutoksia ja psyykkistä kuormittuneisuutta. Koronapandemian hallinta tuotti myös ”vastuullistamisketjuja” eri tahojen välille. Vastuiden ketjuuntumisella oli iso merkitys korona-ajan vastuujakojen ja -roolien synnyssä (ks. vastuullistamisketjusta Juhila ym. 2017; Raitakari ym. 2019; Raitakari ym. 2022). Vastuullistamisketjuja tuottamalla julkinen valta ohjasi paikallishallinnon työntekijöitä ja ”tavallisia” ihmisiä huolehtimaan ja kontrolloimaan koronaolosuhteissa tunnistetuista ”toisista” eli riskiryhmään kuuluvista tai heistä, joiden muuten katsoi olevan haavoittuvassa asemassa. Täten julkinen valta välillisesti täytti vastuullaan olevan haavoittuvassa asemassa olevan väestön suojelutehtävän.

Tutkimusraportti tuo näkyväksi ensinnäkin sitä, kuinka kyseisten ”vastuullistamisketjujen” seurauksena koronan alati muuttuvaa torjuntaohjeistusta tulkitettiin, sovelsivat ja toteuttivat viime kädessä ihmiset omassa arjessaan: työntekijät, vapaaehtoiset, asiakkaat ja kävijät ruoka-avussa, yhteisöllisessä osallisuustyössä ja asunnottomuustyössä. Toiseksi raportissamme tarkentuu kuva siitä, kuinka julkisen vallan ”delegoima” suojelutehtävän toteuttaminen voimisti yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvissa palveluissa ja yhteisöissä hierarkkisia (valta)suhteita osallistujien sekä toiminnasta vastaavien välillä. Kolmanneksi konkretisoituu se, miten vaikeaa ja lähes mahdotonta virustaudin torjunta on keskellä arjen ”sotkuisuutta” ja nopeasti vaihtuvia tilanteita. Etenkin konteksteissa, joissa koronapandemia määrittäytyy vain yhdeksi huoleksi muiden arjen huolien keskellä, sekä tilanteissa, joissa ihmisten toimintakyky ei riitä syystä tai toisesta ”kliinisen tarkkaan” toimintaohjeiden noudattamiseen.

Moninainen koronakriisi ja sen tulkinnallisuus

Koronapandemiasta on puhuttu muun muassa terveys-, talous-, ja sosiaalisena kriisinä. Kriisikäsitteeseen itsessään liittyy kuitenkin tulkinnallisuutta ja neuvoteltavuutta. Olennaista on, mikä ilmiö ja tilanne saa kriisin statuksen. Arviot yhteiskunnallisista ja globaaleista kriiseistä syntyvät yhteisen neuvottelun ja median uutisoinnin tuloksena aina tietyssä ajassa, paikassa ja kulttuurisessa kontekstissa. Ilmiö, joka toisessa ajassa ja paikassa ei määriy kriisiksi, saattaa jossain toisessa kontekstissa sitä olla. Kriisi tunnustetaan yleisesti ”uhkaavaksi”, ”riskialttiiksi”, ”odottamattomaksi” tai ”kiireellistä puuttumista ja ratkaisua edellyttäväksi tilanteeksi” (Boin & t’Hart 2007). Kriisin määritelmät kytkeytyvät myös aikamääreisiin; on tehty esimerkiksi erottelua akuutteihin, lyhytaikaisiin ja kroonisiin eli pitkittyneisiin kriiseihin (Guppy & Twigg 2013; Ilmoniemi 2023). (Ks. Harrikari ym. 2023.)

Etenkin pandemian alussa korostui terveyskriisiin pohjautuva lähestymistapa: media ja viranomaiset keskittyivät seuraamaan tartuntojen, sairaalahoidossa olevien ja kuolleiden määriä. Huolen aiheina olivat terveydenhuollon kantokyky ja resurssit. Terveydenhuollon työntekijät saivat viranomaisten ja median tulkinnoissa paikan kriisin etulinjassa työskentelevinä pelastustyöntekijöinä. Tutkimusraportti osoittaa, miten myös sosiaalipalveluissa ja järjestöissä työntekijät, vapaaehtoiset, kävijät ja asiakkaat kohtasivat ja toimivat etulinjassa koronakriisin riskejä ja haittoja vastaan.

Tutkimusraportin luvuissa koronakriisi hajoaa moniksi ”alakriiseiksi”. Korona toi tullessaan muun muassa palveluiden ja resurssien saavutettavuuskriisin, johon lukeutui vaikeus perustarpeiden täyttämisestä. Kriisi synnytti eristyksestä ja tiedonpuutteesta johtuvaa epätietoisuutta, pahoinvointia ja yksinäisyyttä. Koronakriisi osoittikin, miten oikeus välttämättömiin sosiaalisiin kontakteihin tulisi lukea perustarpeisiin. Se myös uhkasi ihmisten hyvinvointia, positiivista mielenterveyttä ja kestävyyttä monella tavalla, etenkin silloin, kun pandemia osui yhteiskunnallisesti marginaalisessa asemassa oleviin ihmisiin tai elämänkulun vaikeaan vaiheeseen. Yksinäisyyden kasvun voi nostaa yhdeksi koronapandemian vakavaksi sosiaalisiksi seuraamukseksi. Kriisien moninaisuutta ja päällekkäisyyttä kuvastaa tutkimusraportin teon yhteydessä syntynyt tulkinta, että yhteiskunnan marginaalissa korona todentui ”kriisinä kriisissä”, ja tämä väistämättä heijastui siihen, mitkä mahdollisuudet toimijoilla oli toteuttaa korona-toimia ja suojautua taudin riskiltä. Yhteiskunnan marginaalissa koronakriisiin yhdistyi usein ruoka- ja asumiskriisi, köyhyys, vaikutusmahdollisuuksien puute,

huono kohtelu ja syrjintä, työttömyys, (mielen)terveyspulmat ja monet henkilökohtaiset menetykset.

Marginaaliasemassa muodostuva osattomuus, osallisuus ja hyvinvointi

Marginalisuuden keskeiset teemat, kuten ihmisten elämäntilanteiden ja mahdollisuuksien erilaisuus, hierarkkiset valta-asetelmat, tunnustuksen puute, syrjintä, erivertaisuus ja -arvoisuus sekä ansaitsevuus ovat aina läsnä yhteiskuntapoliittisissa keskusteluissa ja toiminnoissa saaden erilaisia sisältöjä kontekstista ja ajasta riippuen. Marginaalisuus muotoutuu aina suhteessa kulttuurisiin arvoihin ja normeihin sekä yksilöllisiin elämäntilanteisiin ja yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Se määrittyy erontekona siihen, minkä ihmiset yhteiskunnassa tulkitsevat tavanomaiseksi, arvostetuksi, valtavirtaa edustavaksi, hyväosaiseksi tai (vallan) keskuksessa olemiseksi, ja minkä taas eivät. (Jokinen ym. 2004; Jokinen ym. 2022.) Tärkeää on huomioida Arja Jokisen ja kumppaneiden havainto (2022, 11), että ”Marginaali ja marginalisaatio ovat voimakkaita, kompleksisia ja arvolutautuneita käsitteitä. Siksi on keskeistä reflektoida sitä, miten kulloinkin määrittelemme marginaalit, millä perusteella puhumme marginaaleista tai ketkä sinne asetamme ja miksi.”

”Marginaalisuuden ja haavoittuvuuden käsitteet tulevat lähelle toisiaan ja esiintyvät usein yhdessä” (Kuronen 2022, 59), kuten tässä tutkimusraportissa (ks. käsitteiden yhtymäkohdista ja eroista Kuronen 2022). Tässä raportissa marginaalisuus *viittaa tiettyyn yhteiskunnalliseen asemaan ja olosuhteeseen*, josta kirjoittajat tarkastelevat koronapandemiaa ja tunnistavat ja arvioivat sen seuraamuksia. Katse on niissä palveluissa, ilmiöissä ja ihmisissä, jotka usein tulevat määritetyksi yhteiskunnan marginaaliin. Näkökulmaa perustelee laajasti jaettu näkemys, että kriisit tekevät eriarvoisuuden näkyväksi ja vahvistavat sitä. Tästä osoituksena on esimerkiksi se, että koronapandemialta suojautuminen oli vaikeampaa ja sen vaikutukset suurempia yhteiskunnan marginaalissa (Bhattacharya 2021; Raitakari & Takala 2023; Grönlund & Hokkanen tässä teoksessa). Hyödyllinen lähtökohta raportin luvuissa esitettyjen marginaalisuuksien reflektointiin on marginaalisuutta määritelleiden Mark Henricksonin ja Christa Fouchén (2017) muotoilu, jossa he tukeutuvat alun perin kehitystutkijoiden Joachim von Braunin ja Franz W. Gatzweilerin (2014, 3) marginaalisuuden määritelmään. Marginaalisuus tarkoittaa:

sellaista yksilön tai ryhmän ei-vapaaehtoista asemaa tai olosuhdetta sosiaalisen, poliittisen, taloudellisen, ekologisen ja biofyysisen järjestelmän marginaalissa, joka estää heiltä pääsyn resursseihin, varallisuuteen ja palveluihin, rajoittaa valinnanvapautta, estää kykyjen kehittymistä ja viime kädessä aiheuttaa äärimmäistä köyhyyttä. (Suomennos Marjo Kuronen 2022, 59–60.)

Lisäksi marginaalisuus liittyy raportin tutkimusartikkeleissa tunnustusvajaisiin, ”näkyttömyyteen”, paikattomuuteen ja heikentyneeseen hyvinvointiin. Sillä on sidos osattomuuteen ja rajoittuneisiin toiminta- ja osallisuusmahdollisuuksiin. Osallisuus on monitasoinen käsite, josta on viime vuosina muodostunut yhä keskeisempi näkökulma marginaalisessa asemassa olevien ihmisten kohtaamiseen ja heidän kanssaan työskentelyyn (ks. Huotari & Grönlund tässä teoksessa; Hekkala ym. 2023; Hekkala tässä teoksessa). Koronapandemia monella tapaa vahvisti kokemuksia osattomuudesta, tuotti kynnyksiä resursseihin ja palveluihin pääsyyn sekä oikeutti ihmisoikeuksien rajoittamista. Samaan aikaan palvelut mahdollistivat osallisuutta, toimivat yhdessä ja etsivät joustavasti uusia tapoja toimia vaikeassa tilanteessa. Yhteiskunnan marginaalissa julkinen ja kolmas sektori sekä yksityiset ihmiset tekevät paljon, jotta kaikille avautuisi reitti kohti parempia olosuhteita, vahvempaa yhteiskunnallista asemaa ja hyvinvointia (Hyvinvoinnin ja tasa-arvon vahvistuminen.. 2020, 25–28). Raportissa tulee vahvasti esille etenkin kansalaisyhteiskunnan ja järjestöjen tärkeä työ marginaaliasemien purkamisessa ja osallisuusmahdollisuuksien luomisessa julkisten toimijoiden rinnalla. Yhteisöissä ja ihmisten osallisuudessa on iso potentiaali kriiseihin varauduttaessa ja niistä selviydyttäessä.

Eettisiä huomioita ja tutkimusraportin rakenne

Yhteiskunnan marginaalissa ja sen tutkimuksessa kohdataan sensitiivisiä ja vaikeita aiheita ja tilanteita. Tämä edellyttää tutkimukselta erityistä eettisten kysymysten huomioimista ja refleksiivisyyttä. Tutkija kohtaa työssään monenlaisia eettistä punnintaa vaativia tilanteita. Tutkijan tärkein tehtävä on osata sanoittaa vaikeita ja ristiriitaisia ilmiöitä kaikkia kunnioittavalla tavalla. Siten tutkimusraportin teossa käsitteiden ja ilmaisujen punninta on ollut keskeistä. Raportoinnissa on kiinnitetty erityistä huomiota ihmisen toimijuutta kunnioittavaan ja arvostavaan kirjoitustapaan. Käytettävistä aineistoesimerkeistä on häivytetty tunnistetiedot, eikä ihmisistä käytetä heidän oikeita nimiään.

Kaikkienensa on noudatettu hyvää tieteellistä käytäntöä ja tutkimuseettisiä periaatteita (ks. TENK 2023). Eettisyyteen kuuluu myös tiedon tuottaminen vaikeista ja sensitiivisistä aiheista sekä perusteltu kriittisyys. Tavoitteenamme onkin tehdä näkyväksi yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvissa palveluissa tehtävää työtä ja niissä kohdattavia ilmiöitä eettisesti kestäväällä tavalla.

Toimittamamme tutkimusraportti koostuu neljästä osiosta ja kaikkineen kahdestatoista tutkimusartikkelista ja -puheenvuorosta. Raportti sisältää sekä vertaisarvioituja että ei-vertaisarvioituja tekstejä. Lähdemme liikkeelle tutkimuksellisista avauksista yhteiskunnan marginaalissa. Tutkimuksessa nouseva suuntaus on kanssatutkijuus, jossa eri osapuolet (tutkijat, kävijät, asiakkaat ja työntekijät) tekevät tutkimusta yhdessä toimien eri rooleissa. Kanssatutkimus purkaa tutkimuksen teon hierarkkisia (tiedollisia) suhteita: keskeistä on, että kaikkien tuottama tieto on samanarvoista ja eri tiedonlajit asettuvat dialogiin keskenään. (Kulmala ym. 2023.) *Marja Hekkanen* metodinen tutkimusartikkeli liittyy yhteen etnografian ja tunnustussuhdeteorian lähtökohtia eettisesti kestäväen tutkimuksellisen lähestymistavan, tunnustavan etnografian rakentamiseksi. *Riitta Granfelt, Jenni Eronen, Tii Judén ja Riikka Tuomi* jäsentävät tutkimuksellisessa puheenvuorossaan asunnottomuutta kokevien naisten kokemuksia kadulla ja päiväkeskuksessa. Kirjoittajat tiivistävät havainnot äärimmäiseksi paikattomuudeksi ja haavoittuvuudeksi.

Seuraavassa osiossa näkökulma on työntekijöiden ja palveluiden muuntumisessa. *Henrietta Grönlund* ja *Joni Hokkanen* jäsentävät fyysisten kohtaamispaikkojen toimintaa ja siinä muodostuneita kynnyksiä. Korona-ajan rajoitustoimet vaikuttivat kohtaamispaikkojen keskeisiin kynnyksiä madaltaviin ulottuvuuksiin negatiivisesti ja loivat siten uusia kynnyksiä kohtaamispaikkoihin ja yhteiskuntaan. *Johanna Ranta* tarkastelee kaduille, koteihin ja verkkoon jalkautuvaa päihdetyötä ja koronapandemian heijastumista sen eri kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen. Pandemia heijastui arkisiin vuorovaikutustekoihin ja osoitti pienten vuorovaikutustekojen suuren merkityksen jalkautuvan päihdetyön kohtaamisissa.

Mikko Ilmoniemi erittelee asunnottomille ihmisille tarkoitetun tilapäismajoituksen arkisia käytäntöjä yhdenvertaisuuden jännitteisessä viitekehyksessä. Koronapandemia kavensi vuorovaikutuksellisten yhdenvertaisuutta rakentavien käytäntöjen mahdollisuuksia. Se korosti asiakkaiden erivertaista yhteiskunnallista asemaa ja voimisti sitä edelleen. *Leena Rusin* tutkimuspuheenvuoro tekee näkyväksi sitä työtä, mitä eri toimijat tekivät yhdessä helpottaakseen asunnottomuutta kokevien ihmisten selviytymistä. Tarkastelu käsitteellistää ja konkretisoi Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän toimintaa organisaation resilienssi-

prosessina. *Suvi Raitakar*in tekstissä muodostetaan viisiulotteinen luokittelu saavutettavuustekijöistä sekä tarkastellaan näiden valossa palveluihin hakeutumista, niihin pääsemistä ja eri toimijoiden tavoitettavuutta. Saavutettavuuden osalta yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvissa palveluissa on vielä paljon kehitettävää.

Kolmas osa käsittelee muutoksia ihmisten hyvinvoinnissa korona-ajassa. Hyvinvointi on laaja-alainen ja monitahoinen ilmiö, ja se muotoutuu talouden, politiikan, kulttuurin, yhteisöllisten ja yksilökohtaisten tekijöiden moniulotteisessa vuorovaikutuksessa. Sinänsä ei ole yllättävää, että myös erilaiset kriisit ja poikkeukselliset olosuhteet tuottavat hyvinvointiseuraamuksia. *Eveliina Heino* ja *Hanna Kara* erittelevät vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien hyvinvoinnissa tapahtuneita muutoksia sosiologi Erik Allardtin (1976) kehittämän ja myöhemmin muiden tutkijoiden edelleen kehittämän hyvinvoinnin ulottuvuuksien jaottelun pohjalta. Negatiivisia hyvinvointimuutoksia tuottivat korona-ajassa erityisesti verkostojen puute, esteet ylijäisten perhesuhteiden ylläpitämiselle, vaikeudet tukea lapsia etäopiskelussa sekä suomalaisen yhteiskunnan ulkopuolelle jääminen. *Paula Vasara* keskittyy työikäisten kirjoitetuissa kertomuksissa esiintyviin haavoittuvuuden kokemuksiin. Nämä liittyvät esimerkiksi koronarajoitusten tuottamaan arjen rutiinien rikkoutumiseen, jotka herättävät vaikeita tunteita elämän hallinnan ja toimijuuden menettämisestä.

Minna Kivipelto tuottaa kriittistä tilannekuvaa aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellisesta toimeentulosta ja mielenterveydestä hyödyntäen kestävästä hyvinvoinnin tarkastelumallia. Tutkimuksessa ja yhteiskuntapolitiikassa on tarvetta malleille, joiden avulla hyvinvoinnin ekologiset, sosiaaliset ja taloudelliset ulottuvuudet voidaan tunnistaa ja huomioida nykyistä paremmin. *Rosa Huotari* ja *Henrietta Grönlund* analysoivat koronan tuottamien olosuhteiden merkitystä yhteisöllisessä ruoka-avussa toteutettavalle osallisuustyölle ja kävijöiden osallisuudelle. Näkyväksi tulee muun muassa yhteisöllisen ruoka-avun kävijöiden yhteiskunnallisen osallisuuden ohuus ja sen riippuvuus ruoka-avussa tehtävästä osallisuustyöstä. *Joakim Zitting*, *Varpu Wiens* ja *Sakari Kainulainen* avaavat positiivisen mielenterveyden käsitettä ja sen merkitystä erilaisista elämän vaikeuksista selviytymisessä. He tarkastelevat ruoka-avussa asioivien ihmisten positiivista mielenterveyttä ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Keskeistä selviytymisen kannalta on, että etenkin toimeentulovaikeuksien kokeminen heikentää positiivista mielenterveyttä.

Raportin päättää neljännen osan yhteenveto ja politiikkasuositukset, joissa näkökulma on sosiaalisesti kestävässä hyvinvointiyhteiskunnassa kriisien aikana.

Tutkimusraportin tekeminen itsessään ei olisi onnistunut ilman resursseja, monien ihmisten ja organisaatioiden osallisuutta ja sitoutunutta yhteistyötä.

Haluamme lämpimästi kiittää Euroopan Sosiaalirahastoa, Helsingin Diakoniammattikorkeakoulua, Helsingin Yliopistoa, Porin Sininauhaa, Tampereen Yliopistoa, raportin kirjoittajia ja kaikkia niitä henkilöitä, jotka ovat tuottaneet aineistoja ja avanneet arkeaan tutkimuksen tarkoituksiin.

Kirjallisuus

- Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY.
- Bhattacharya, Prama & Khemka, Gunjan Chandak & Roy, Laboni & Roy, Sarbani Das (2021) Social injustice in the neoliberal pandemic era for homeless persons with mental illness: A qualitative inquiry from India. *Frontiers in Psychiatry* 12, 635715–635715.
- Boin, Arjen & t'Hart, Paul (2007) The crisis approach. *Handbook of disaster research*. Teoksessa Havidán Rodríguez, Enrico L. Quarantelli & Russell R. Dynes (toim.) *Handbook of disaster research*. New York: Springer, 42–54.
- Guppy, Lisa & Twigg, John (2013) Managing chronic crises and chronic hazard conditions. *Environmental Hazards* 12 (1), 5–18.
- Harrikari, Timo & Raitakari, Suvi & Kivipelto, Minna & Hekkala, Marja (2023) Johdanto: Kriisiyhteiskunnan ihmisen arki ja sosiaalityö. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 5–30.
- He, Jinliao & Zhang, Yuan (2023) Urban epidemic governance: An event system analysis of the outbreak and control of COVID-19 in Wuhan, China. *Urban Studies* 60 (9), 1707–1729.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyksättömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 333–367.
- Helske, Satu & Ylöstalo, Hanna & Koskinen, Henri (2021) Samassa myrskyssä mutta eri veneissä: COVID-19 ja eriarvoisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (5–6), 585–596.
- Henrickson, Mark & Fouché, Christa (2017) *Vulnerability and marginality in human services*. Lontoo & New York: Routledge.
- Hyvinvoinnin ja tasa-arvon vahvistaminen koronakriisin aikana ja sen jälkeen (2020) Valtioneuvoston julkaisu 2020:19. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Ilmoniemi, Mikko (2023) Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 32–60.
- Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Arja & Raitakari, Suvi & Ranta, Johanna (2022) Konstruktionistisia tulkintoja marginalisaatiosta ja aikuisten parissa tehtävästä sosiaalityöstä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsennyksiä*. Tampere: Vastapaino, 7–20.

- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Hansen Löfstrand, Cecilia (2017) *Responsibilisation in governmentality literature*. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 11–34.
- Koronaepidemian ensimmäinen vaihe Suomessa vuonna 2020 (2021) Tutkintaselostus 6/2021. Helsinki: Onnettomuustutkintakeskus. www.turvallisuustutkinta.fi Luettu 13.8.2023.
- Koronavirus COVID-19 tilanne Suomessa 2023. <https://www.koronatilastot.fi/fi/> Luettu 9.8.2023.
- Koronatilanne Suomessa ja ympäri maailmaa 2023. <https://mediawolf.fi/fi/korona/> Luettu 9.8.2023.
- Kulmala, Meri & Spisák, Sanna & Vehviläinen, Satu (toim.) (2023) *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere: Tampere University Press, 11–31.
- Kuronen, Marjo (2022) *Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia*. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsenyyksiä*. Tampere: Vastapaino, 55–84.
- Laki valmiuslain muuttamisesta 706/2022. <https://www.finlex.fi>
- Leskinen, Tatu (2022) *Etätyö lisääntyi useimmilla toimialoilla, maakunnissa palattiin lähityöhön*. TietoTrendit, Asiantuntija-artikkelit ja ajankohtaisblogi. Tilastokeskus. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2022/etatyto-lisaantyyi-useimmilla-toimialoilla-maakunnissa-palattiin-lahityohon/> Luettu 11.8.2023.
- Lääkärikirja Duodecim (2023) *Koronavirus (SARS-CoV-2, COVID-19)* <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk01257#s7> Luettu 11.8.2023.
- Raitakari, Suvi & Hekkala, Marja & Ilmoniemi, Mikko (2022) *Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä*. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsenyyksiä*. Tampere: Vastapaino, 343–384.
- Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi & Räsänen, Jenni-Mari (2019) *Responsibilisation, social work and inclusive social security in Finland*. *European Journal of Social Work* 22 (2), 264–276.
- Raitakari, Suvi & Takala, Henna (2023) *Asunnottomuutta kokeneet aikuiset ja asunnottomuustyö COVID-19-tutkimuksen kohteena*. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 301–332.
- Stenvall, Jari & Leskelä, Riikka-Leena & Rannisto, Pasi-Heikki & Tolkki, Helena & Cansel, Anniina & Leponiemi, Ulriika & Johanson, Jan-Erik & Pekkola, Elias & Tupala, Teemu (2022) *Koronajohtaminen Suomessa. Arvio covid-19-pandemian johtamisesta ja hallinnosta syksystä 2020 syksyyn 2021*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:34. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- TENK Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2023) *HTK 2023 – Ohje julkaistu kolmella kielellä*. <https://tenk.fi/fi/ajankohtaista/htk-2023-ohje-julkaistu-kolmella-kielella> Luettu 13.8.2023.
- Valmiuslaki 2011/1552. www.finlex.fi

WHO declares end to Covid global health emergency (2023) https://www.statnews.com/2023/05/05/who-declares-end-to-covid-global-health-emergency/?utm_campaign=breaking_news&utm_medium=email&_hsmi=257124933&_hsenc=p2ANqtz-Dh90DOyVVYncQNkk2mdu4Y56tgMBkjUZu7dIn9Mk7bYgtgHgU_1_EIhOxWvDxvmj75eDMjt42mce58vODTxRIoVrME_AUEYW/hwRPukXq9KO0aM_c&utm_content=257124933&utm_source=hs_email Luettu 11.8.2023.

I

**TUTKIMUKSELLISIA
AVAUKSIA YHTEISKUNNAN
MARGINAALEISSA**

2 Tunnustava etnografia yhteiskunnan marginaalissa – Tutkimusmenetelmälliset ratkaisut koronapandemiassa

Marja Hekkala

Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu

Tiivistelmä

Tämä metodologiaa kehittävä tutkimus tarkastelee tutkimuksen mahdollisuuksia tavoittaa marginaalisessa asemassa olevien ihmisten elämismailmaa. Koronapandemian aikana yhteisöllisessä osallisuustyössä toteutunut tutkimus jäsentyy *tunnustavaksi etnografiaksi*. Tunnustavassa etnografiassa tutkija asettuu henkilökohtaisiin tutkimuksellisiin tunnustussuhteisiin tutkimuksen osapuolten kanssa. Tutkimuksen kohteena on yhtäältä tunnustamisen (huomion, huolenpidon, kunnioituksen ja arvostuksen) vastavuoroinen rakentuminen tunnustussuhteisiin virittäytymisen ja tunnustussuhteiden vakiintumisen vaiheissa. Toisaalta tunnustava etnografia tarkastelee tunnustusloukkauksia ja niiden herättämiä kamppailuja tunnustuksesta. Yhteiskunnan marginaalissa tunnustava etnografia tarkastelee myös muita tunnustussuhteita, marginaalisessa asemassa olevien ihmisten kanssa. Tämä tutkimuksen ja osallistujien jakama katse edellyttää tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa toimimista.

Johdanto

Ylläpitääkseen elinvoimaisuuttaan tiede elää ajassa, itseään uusintaen. Viime vuosina tieteen uudistumista on kiihdyttänyt Aasiasta syksyllä 2019 muihin maanosiin levinnyt, herkästi tarttuva koronavirus (COVID-19). Virus aiheutti koko maapalloa koskevan kriisin, jonka WHO julisti pandemiaksi maaliskuussa 2020. Kesällä 2022 viranomaiset totesivat akuutin terveyskriisin olevan ohi, mutta viruksen tulleen jäädäkseen. Koska pandemian tärkein hallintakeino oli välttää kasvokkaisia kontakteja, sillä oli väistämättä vaikutusta myös tutkimusaineistojen ja -menetelmien valintaan sekä tutkimusten rahoitukseen. Esimerkiksi sosiaalityön ja -palveluiden ja niiden asiakkaiden näkökulmista suomalaiset tutkijat ovat kerenneet arvioida vaikutuksia lukuisissa tutkimuksissa (mm. Eronen ym. 2021; Romakkaniemi ym. 2021; Harrikari ym. 2023; ks. Raitakari ym. 2023).

Kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden perusteella tutkimuskohteiden toimintatapoja ja kulttuuria tarkastelevien etnografisten tutkimusten toteutus siirtyi pandemiaolosuhteissa usein etäyhteydenpidon varaan (esim. Christin 2020; Arya & Henn 2021; Hall ym. 2021; Podjed 2021; Waegemakers Schiff ym. 2021). Korona yhteiskunnan marginaaleissa -tutkimus- ja kehittämishankkeessa (KoMa 2021, Euroopan sosiaalirahasto 2021–2023) päädyin kuitenkin toteuttamaan etnografista tutkimusta myös kasvokkaisissa kohtaamisissa. Hankkeen tavoitteena oli tuottaa tietoa marginaalisessa asemassa olevien ihmisten kokemuksista ja heille suunnatuista palveluista pandemiaolosuhteissa. Toisilleen ennestään tuntemattomina tutkijan ja esimerkiksi asunnottomuutta kokevien ihmisten olisi kuitenkin ollut lähes mahdotonta löytää toisiaan pelkän linkin takana avoimena olevan videoyhteyden avulla. Etäyhteys olisi sellaisenaan ollut myös riittämätön tapa muodostaa etnografian toteutuksessa tarvittava tutkimuksen osapuolten välinen yhteys.

Tarvittava yhteys onnistui tutkimuskohteenani olevan Lissu Social Clubin (Porin Sininauha) osallisuustyöhön osallistumalla. Lissussa työskentelee kaksi sosionomia, ohjaaja ja kokemustoimijoita. Lissun olohuone on avoin kaikille, ja erityisesti heille, jotka kaipaavat turvallista paikkaa oleskeluun ilman sitoumuksia esimerkiksi päihitteettömyyteen. Siellä on mahdollista myös pyykätä, levätä, useimmiten ruokailla, saada apua sosiaaliturvaetuuksiin ja muissa palveluissa asioimiseen liittyvissä asioissa, sekä kohdata sinne muista palveluista ja hankkeista (mm. aikuissosiaalityö, asumisneuvonta, diakonia, katkaisuhuolto, rikosseuraamustyö, talousneuvonta) jalkautuvia työntekijöitä. Osallistujat voivat etsiä ja löytää itselleen sopivia tehtävärooleja ja vaikuttaa yhteisiin asioihin, erityisesti viikoittain koontuvassa yhteisökokouksessa, Lissu All Starsissa. (Hekkala ym. 2023.)

Lähikontakteihin perustuvaan etnografiaan sitoutuminen pandemiaolosuhteissa aiheutti minulle tarpeen pohtia ja vakuuttua siitä, millainen toiminta on tietyissä olosuhteissa oikein ja millainen väärin, tai sosiaalisesti ja eettisesti kestävää tai kestämatöntä. Yhteiskunnallinen tietotarve marginaalisessa asemassa olevien ihmisten asemasta pandemian aikana ei perustele aukottomasti sitä, millaisia valintoja olen tutkijana tehnyt. Myöskään normatiivinen tutkimuseetiikka eli eettiset periaatteet ja ennakoarviointi (esim. Kaukko ym. 2019) eivät yksinään oikeuta kasvokkaista tutkimuksen toteuttamista tilanteessa, jossa yhteen kokoontumista rajoitettiin ja suositeltiin välttämään. Siksi etsin tässä tekstissä vastauksia ja oikeutusta tunnustusteoriasta (Honneth 1995) etnografian toteuttamiseen.

*Tunnustavaksi etnografaksi*¹ kutsumaani työtä on ohjannut ajatus siitä, että etnografinen tutkimus voi itsessään olla vastavuoroisesti tunnustavaa, mutta yhteiskunnan marginaaleissa ja kokoontumisrajoitusten keskellä se edellyttää todennäköisesti tavallista enemmän sopeutumista arvaamattomiin tilanteisiin. Tällaisten tilanteiden ratkaisemista Mervi Kaukko kollegoineen (2019, 90–93) kuvaa eleyksi etiikaksi eli myötätunnon ja empatian ohjaamaksi harkinnaksi. Tutkijaminän harjoittama eettinen reflektointi onkin ohjannut etnografisen aineiston tuottamista ja tulkitsemista: tutkimuspäiväkirjan episodit kertovat henkilökohtaisista tutkimuksen toteuttamiseen liittyvistä kokemuksista ja tapahtumien merkitysten pohdinnoista (Davies 2008) tunnustamisen näkökulmasta. Tunnustavaa etnografiaa jäsentääkseni kysyn, *miten tunnustaminen ilmenee etnografian toteutuksessa yhteiskunnan marginaalissa ja pandemiaolosuhteissa*.

Seuraavaksi jäsenän etnografisen tutkimuksen yleisiä lähtökohtia sekä tunnustusteorian antia etnografian toteuttamisessa. Teoriaosion lopuksi teen yhteenvedon tunnustavasta etnografiasta analyyttisena työkaluna. Sitten kuvaan tutkimuksen kontekstit, aineiston ja analyysin. Sen jälkeen erittelen tuloksina koronapandemian aikaista tunnustavaa etnografiaa. Lopuksi kokoan yhteen tulokset ja johtopäätökset.

1 Tunnustavan etnografian käsitettä jäsensivät sattumalta ja toisistamme tietämättä samaan aikaan Hyvää jälkeä – Jälkihuolto siirtymänä ja aikuistumisen tukena uudistuvassa palvelujärjestelmässä -hankkeen tutkijat Tarja Vierula ja Saara Saukkola (HY 2023, 83).

Etnografia ja tunnustaminen

Etnografinen tutkimusperinne kumpuaa sosiaali- ja kulttuuriantropologian eksoottisten ja kaukaisten kohteiden tutkimisesta sekä Chicagon koulukunnan urbaanin sosiologian käytännöistä: pyrkimyksistä ymmärtää tai aavistaa syvällisesti tutkimuskohteena olevan yhteisön tai ryhmän sosiaalisia ja kulttuurisia normeja, arvoja ja käytäntöjä. Tutkijalle se tarkoittaa osallistuvaa aineistojen tuottamista ja tutkimuskohteena olevan kulttuurin ja kansan kuvausta (kreik. *ethnos* ”kansaa”, *graphein* ”kirjoittaa”). Tutkija siis havainnoi tutkimuskohdetta, osallistuu toimintaan, keskustelee ja tekee haastatteluja, valokuvaa tai videoi toimintaa ja kirjoittaa muistiinpanoja. Olkoonpa aineisto missä muodossa tahansa, tutkimus on etnografista silloin, kun tutkija on omakohtaisessa suhteessa tutkimuskohteeseensa ja viettää siellä aikaa. (Atkinson ym. 2001; Kallinen & Kinnunen 2023.) Etnografian lupaus on siinä, että erilaisista taustoistaan huolimatta tutkija ja osallistujat löytävät jossakin vaiheessa tapoja kommunikoida merkityksellisistä asioista niin, että tutkija oppii vähitellen näkemään yhteiskuntaa tutkimuskohteen ilmiöissä siinä elävien ihmisten silmin (Gould 2016, 8).

Ihmisiä ja toimintaa lähelle menevässä tutkimuksessa tutkijan on mahdollista olla näkymätön ja neutraali. Etnografiassa tutkimusväline tarkoittaakin tutkijan omaa ruumista, aisteja ja persoonaa. (Kallinen & Kinnunen 2023.) Erityisesti liikkuvassa etnografiassa tutkija tulee näkyväksi liikkumalla fyysisesti ihmisten mukana ja siinä todellisuudessa, jota hän tutkii. Samalla hän aistii asioita esimerkiksi haistamalla, kuulemalla ja koskettamalla, ja siten tihentää tutkimuskohteen kuvausta entisestään. (Urry 2007; Novoa 2015; Lydahl ym. 2021.) Tutkijan persoona näkyy siis myös muistiinpanoissa, jotka ovat tutkijan – ja osallistujien – muodostamia tulkintoja kohtaamisista tutkimuskohteen ja ihmisten kanssa (Gould & Uusihakala 2016). Tässä mielessä aineiston tuottamisen tilanne on yhtä aikaa kielellinen, ruumiillinen ja emotionaalinen (Davies 2008), siis kaikkea muuta kuin persoonaton.

Tutkijan persoonan merkitystä etnografisessa tutkimuksessa ovat määritelleet esimerkiksi Charlotte Aull Davies (2008) ja Jeremy Gould (2016). Tutkijan tehtävänä on etnografiassa tarkastella itsensä, tutkimusasetelman ja tulosten väistämätöntä yhteyttä ja sanoittaa sitä, miten tutkija itse vaikuttaa toiminnallaan, valinnoillaan ja oletuksillaan tutkimuksen toteutukseen ja tuloksiin: miten tutkimusdata syntyy ja miten tutkijaminä vaikuttaa tiedon syntymiseen. Refleksiivisyys on osa etnografian perusolemusta, ja taitoa siihen voi kehittää tietoisella harjoittelulla. (Davies 2008; Gould 2016.) Jatkovaa eettistä puntarointia ja neuvottelua edellyttää myös osallistujien suostumuksen varmistaminen tutkimuksen eri vaiheissa (Kara ym. 2022).

Etnografiassa on siis tyypillistä tunnistaa tiedon tuottamiseen ja eri tahojen tietoon reagoimiseen liittyviä valta-asetelmia. Jos niin sanotuissa normaaleissa olosuhteissa refleksiivisyys kohdistuu tutkimusaineistoon, sen tuottamiseen ja tiedon jäsentämiseen (Gould 2016, 10), pandemiaolosuhteissa riskien puntarointi kohdistui koko kasvokkaisen etnografian toteutuksen mielekkyyteen. Ennakoimattomat pandemian ja rajoitustoimenpiteiden vaiheet myös tekivät etnografian lupauksesta eli yhteiskuntaa ja sen ilmiöitä koskevan syvän ymmärryksen tavoittelusta arvaamatonta. Lisäksi, koska kohtasin säännöllisesti paikan päällä kasvokkain useita koronaviruksen riskiryhmiin kuuluvia ihmisiä (esim. Kaur ym. 2021), saatoin tulla tulkituksi pandemian ”taltuttajan” sijaan ”tartuttajana” (Raitakari ym. 2022).

Omana persoonana tutkimuskohteessa toimiminen tarkoittaa myös henkilökohtaisissa vuorovaikutussuhteissa toimimista. Henkilökohtaisuus voi ilmetä esimerkiksi tutkijan ja osallistujan välillä vastavuoroisena luottamuksena ja kiintymyksenä. Se asettaa tutkijalle vaatimuksen harjoittaa tutkimuseettistä pohdintaa tutkimuksen aikana ilmenevissä yllättävissäkin tilanteissa, myös muista kuin normatiivisen etiikan koodiston näkökulmista. (Ks. Kaukko ym. 2019.)

Toinen esimerkki vastavuoroisuudesta on kiitollisuuden osoittaminen eli kysymys siitä, miten tutkija voi riittävästi korvata osallistujille heiltä saamaansa aikaa ja tietoja. Tutkimuksen osapuolet voivat myös avoimesti tai vaivihkaa kyseenalaistaa tutkimuksen tarpeellisuuden ja tutkijan aseman, tai päätyä puolustamaan itseään (ks. Kara ym. 2022, 13), mikä saattaa aiheuttaa ei-toivottuja katkoksia osapuolten vastavuoroiseksi ajattelemaan yhteiseen toimintaan. Pidän tällaisia tilanteita arkielämän luonteeseen kuuluvina, kuitenkin siitä erottuvina, ja silti arkipäiväisyyttään helposti ohitettavina tapahtumina. Tarkastelen seuraavaksi kiitollisuutta ja arkisia konflikteja kriittistä yhteiskuntateoriaa edustavan Axel Honnethin tunnustusteorian avulla.

Axel Honneth (1995) purkaa sosiaalisuutta henkilöiden välisiksi *tunnustus-suhteiksi*. Vastavuoroisissa suhteissa elämistä ja niissä tunnustetuksi tulemistä hän kuvaa edellytykseksi sille, että ihminen voi muodostaa vääristymättömiä suhteita itseensä ja siten toimia järkevästi maailmassa. Tunnustuksen kolme ulottuvuutta ovat rakkaus, kunnioitus ja arvostus. Rakkaus tarkoittaa ihmisen perustarpeiden tunnustamista; rakkautta herättää ihmisessä luottamusta ympäristöönsä ja tuottaa uskallusta ilmaista omia tarpeitaan. Rakkaus kehittää ihmisen itseluottamusta, joka vahvistuessaan kantaa myös niissä hetkissä, joissa luottamuksellinen läheinen ei ole läsnä. Kunnioitus on ihmisarvon universaalia tunnustamista; sinä ja minä olemme moraalisesti vastuullisia toimijoita, ja siksi kohtelemme toisiamme ja meitä kohdellaan lain edessä

yhdenvertaisesti. Kunnioituksen kokemus rakentaa ihmisessä itsekunnioitusta. Arvostus puolestaan syntyy siitä, kun ihminen toimiessaan itselleen mieluisalla, mutta kulttuurisesti tunnustettavalla tavalla tulee tunnustetuksi lähiyhteisössään ja laajemmin yhteiskunnassa. Itsesuhteena se tarkoittaa omanarvontuntoa eli tietynä, erottuvana yksilönä elämistä maailmassa. (Mt., 95–130.)

Tunnustussuhteet ovat sosiaalisia käytäntöjä (tunnustuksen konkreettiset ilmentymät), sosiaalisesti määrittäytyneitä normeja (odotukset asianmukaisesta kohtelusta) ja kamppailuja tunnustuksesta (Särkelä 2020, 115). Axel Honneth (1995) löytääkin ihmiselämän sosiaalisen perusluonteen yhtäältä George Herbert Meadin (1934) ideasta, jonka mukaan ihmiset pyrkivät rakentamaan tietoisten mielten välisiä suhteita. Tämä pyrkimys yhteyteen vastaa nähdäkseni kysymykseen kiittolisuuden osoittamisesta tunnustavassa etnografiassa: Aluksi tutkija esittää tutkimuksen osallistujille kutsun yhteyden luomiseen. Jos osallistujat vastaavat kutsuun, yhdessä tekeminen mahdollistaa yhteyden rakentamisen tunnustussuhteiksi. Silloin vastavuoroinen tunnustaminen on tilanteen vaatima lahja ja vastalahja. (Ks. Hoffmann 2022.) Tässä valossa tietoisten mielten välille rakentunut suhde täyttää lahjojen vaihtamista edellyttävän sosiaalisen normin, ja ylittää esimerkiksi yksittäisessä haastattelutilanteessa tutkijan tyyppillisesti osallistujalle antaman aineellisen osallistumispalkkion.

Axel Honneth (1995, 131–139) pitää tunnustamisen vastakohtina tunnustusloukkauksia, joissa joku käytäntö tai ihminen nöyryyttää, halventaa tai loukkaa toista ihmistä, käyttää fyysisesti toista hyväksi tai kieltää toiselta kansalaisoikeuksia. Ihmisyyden sosiaalisuus ilmeneekin toisaalta niissä negatiivisen tunnereaktion motivoimissa konflikteissa, joissa ihminen tavoittelee vapautta ja autonomiaa eli yhteiskunnan täyttä jäsenyyttä. Tämä Georg Wilhelm Friedrich Hegelin (1969; ref. Honneth 1995) idea tarkoittaa sitä, että konflikteissa ihminen esittää vaatimuksia omien oikeuksiensa tunnustamisesta, ja tullessaan tunnustetuksi tulee tietoiseksi myös omasta erottuvasta identiteetistään. Kun tämä prosessi toistuu, ihminen saavuttaa aina uuden tunnustuksen tason. (Mt.)

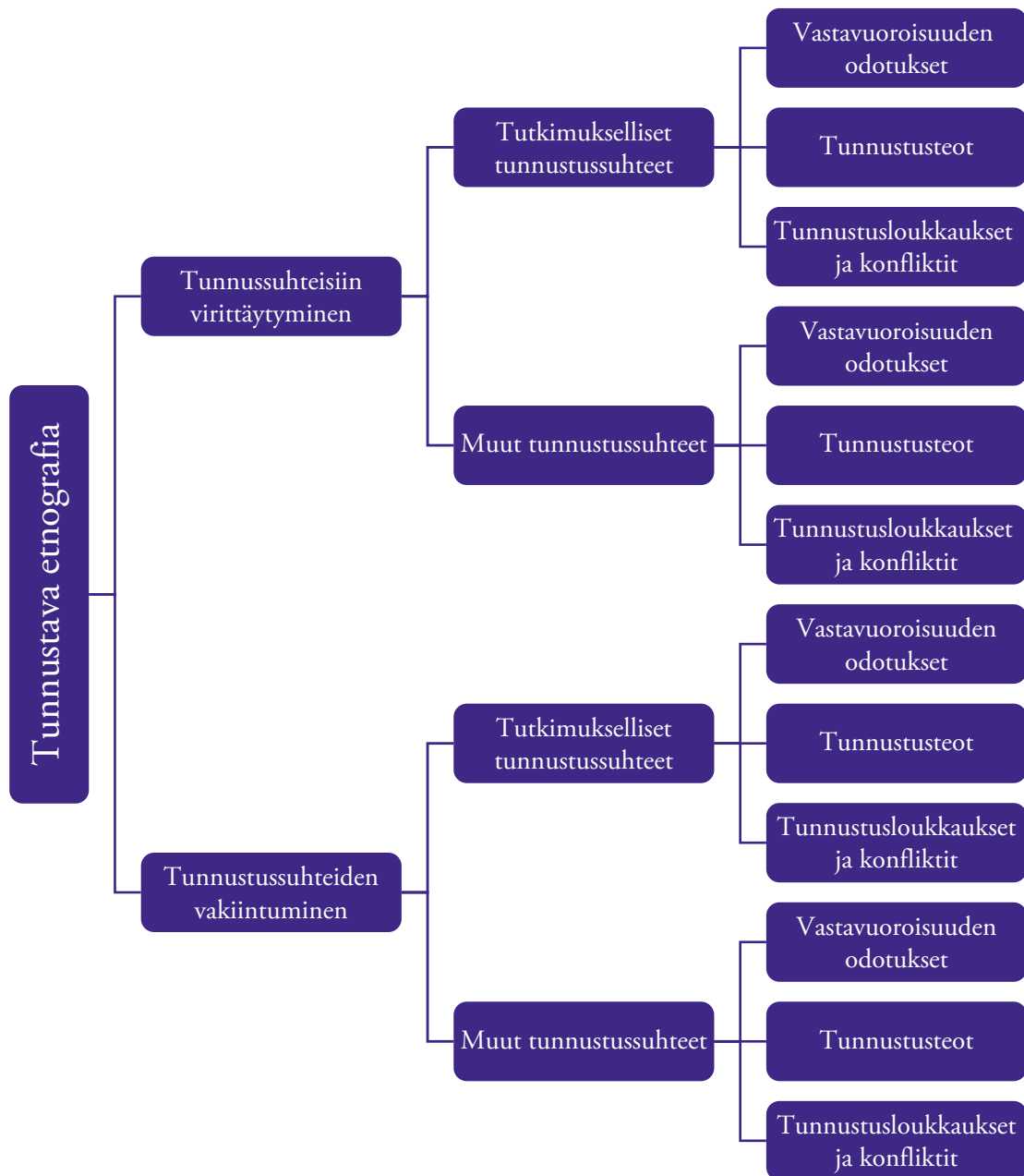
Jotta konflikti voi syntyä, ihmiset tunnustavat ensin toisensa vuorovaikutuksen osapuoliksi eli henkilöiksi, joilta saamastaan tunnustuksesta ovat valmiita olemaan riippuvaisia. Konflikti paljastaakin ihmisten keskinäisriippuvuuden. (Honneth 1995, 45.) Tulkitsen keskinäisriippuvuuden suhteiden maastoksi, jossa konfliktit ovat tilaisuuksia tulla täydemmin vastavuoroisesti tunnustetuksi. Konfliktit ikään kuin tuovat maastoon ravinteita ja happea, joiden ansiosta tutkimuksen osapuolten väliset suhteet, tutkimuksen osallistujan suhde itseensä ja tutkijan suhde itseensä voivat kasvaa hedelmälliseen suuntaan. Tunnustaminen on siksi dynaamista, ja jatkuvassa sovinnosta ja konfliktista vaihtelevassa liikkeessä.

Tunnustusteorian yksi kritiikki liittyy juuri näiden kamppailujen korostamiseen. Konfliktista toiseen eläminen voi johtaa siihen, että ihminen keskittyy vaille jäämiseen, ja jatkuva onneton tietoisuus omasta tilanteesta aiheuttaa uhuriutumista. Konfliktit häivyttävät niitä hetkiä, jolloin ihmisen olisi kuitenkin mahdollista kokea tulleen tunnustetuksi, edes väliaikaisesti. (Ricœur 2005.) Veronika Hoffmann (2022, 124) kuitenkin erottaa tunnustusprosessista kaksi eri luonnetta: Perinteinen tulkinta korostaa oikeuksista (engl. *rights*) taistelemista, mutta kaikkea tunnustusta ei voi voittaa tai hankkia. Tunnustus on joissakin tilanteissa pikemminkin lahja, jonka voi saada vain vapaasti lahjoitettuna (symbolisesti, erotuksena myös taloudellisesta vaihtokaupasta ja hyväntekeväisyydestä). (Mt.) Veronika Hoffmannin tekemästä erottelusta seuraa se, että tunnustetuksi tuleminen ei tapahdu pelkästään konfliktien kautta vaan myös ihmisyydelle tyypillisenä, toisille osoitettavana hyväntahtoisuutena: huomiona, huolenpitona, kunnioituksena ja arvostuksena.

Toinen tunnustamisen kritiikki liittyy siihen, kuka tai mikä tunnustusta voi antaa. Usein toistettu jako on, että rakkaus tunnustuksen muotona tapahtuu yksityiselämässä, mutta kunnioitus ja arvostus ovat institutionalisoituneita tunnustuksen muotoja, esimerkiksi lakisääteisten ihmisoikeuksien toteutumisen varmistamista tai sen arvostusta, että ihminen toimii jossakin kulttuurisesti odotetussa ja hyväksytyssä roolissa. Rakkauden ymmärtäminen välittämisenä ja huolenpitona laajentaa kuitenkin kaikki tunnustuksen ulottuvuudet myös julkisen vallan, esimerkiksi sosiaalityön, tehtäviksi (Niemi 2020; Turtiainen 2020). Näin tulkiten myös julkisen vallan tietotarpeisiin vastaavan ja julkisella rahalla työskentelevän etnografian on moraalisesti oikeutettua asettua tutkimuksellisiin tunnustussuhteisiin marginaalisessa asemassa olevien ihmisten kanssa. Ehkä etnografisen syvällisen ymmärryksen saavuttaminen suorastaan edellyttää sitä (vrt. aktiivinen ja tunnelatautunut liikkuva etnografia, Lydahl ym. 2021). Etnografiaan liittyy kuitenkin aina riski tutkimuskohteen ”romantisoitumisesta” eli muuttumisesta yltiöpositiiviseksi tutkijan tulkinnoissa, ja siksi empatia ja myötätunto eivät voi olla ainoita tapoja elää tunnustussuhteita tai etiikkaa tutkimuksessa todeksi (Kuusisto-Arponen 2016).

Yhteenvetona totean, että tunnustavan etnografian tavoitteena yhteiskunnan marginaaleissa on löytää tutkimuksen osallistujien kanssa jaettu katse: keino tarkastella yhdessä sellaisia tapahtumia ja vakiintuneita käytäntöjä, joissa marginaalisessa asemassa olevat ihmiset tulevat tunnustetuiksi tai jotka estävät heidän autonomiaansa ja täysivaltaista jäsenyyttään yhteiskunnassa. Käytännössä tämä tarkoittaa tutkimuksellisten tunnustussuhteiden virittämistä ja vakiinnuttamista (ja myöhemmin suhteiden hallittua päättämistä tai muuttamista ei-tutkimus-

lisiksi tunnustussuhteiksi). Kummassakin vaiheessa tunnustava etnografia elää ja tarkastelee vastavuoroisuuteen kohdistuvia odotuksia, tunnustustekoja sekä tunnustusloukkauksia ja konflikteja. Yhteiskunnan marginaalissa tunnustava etnografia havainnoi ja analysoi niin tutkimuksellisia kuin muitakin tunnustussuhteita. Tällä tavalla on mahdollista tunnistaa rakenteellisia yhteiskunnallisia vääryyksiä ja sosiaalista kärsimystä (Laitinen & Särkelä 2020), myös tutkimuksen toteuttamisessa. Kuviossa 1 esitän tunnustavan etnografian analyttisen kehikon.

Kuvio 1. Tunnustavan etnografian analyysikehys.

Tunnustamisen vaiheet (tunnustussuhteisiin virittäytyminen ja tunnustussuhteiden vakiintuminen) rakentuvat ylätasona, jonka alla määrittyy tilannekohtaisesti se, kenen tai minkä välisiä suhteita tunnustava etnografia tarkastelee (tutkimukselliset tunnustussuhteet ja muut tunnustussuhteet). Niiden alatasona tunnustava etnografia tarkastelee tunnustusodotuksia, tunnustustekojä sekä tunnustusloukkauksia ja konflikteja. (Kuvio 1.)

Tutkimuksen kontekstit ja aikajana

Yhteistyöni Lissu Social Clubin kanssa alkoi hankerahoituksen hakemusvaiheessa, kun rahoittaja pyysi yhdistämään hakemukset yhdeksi hankkeeksi. Sain vastuun toteuttaa tähän yhteistyöhön liittyvää tutkimusta. Noudatin parhaani mukaan hyviä tieteellisiä käytäntöjä: Rahoituksen varmistuttua taustaorganisaatio Porin Sininauha myönsi tutkimusluvan keväällä 2021, ja Tampereen alueen ihmistieteiden eettisen toimikunnan ennakoarviointilausunto puolsi tutkimuksen toteutusta. Huhtikuusta 2021 alkaen vietin Lissussa aikaa vähintään yhtenä päivänä viikossa paikan päällä tai videoyhteydellä. Esittelin itseni tutkijana Lissun osallistujille, ja kerroin tekeväni muistiinpanoja tapahtumista, havainnoistani ja käymistämme keskusteluista, ja kirjaavani ne aina tunnistettavuutta häivyttäen. Kun tallensin ihmisten ääntä tai muita suoria tunnistetietoja, kerroin tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuudesta, tietosuojaikäytännöistä ja oikeudesta peruuttaa osallistuminen ilman siitä heille koituvaa haittaa, ja pyysin tallentamiseen heiltä kirjallisen suostumuksen.

Tutkimukseeni liittyy kaksi merkittävää olosuhdetekijää. Paikannan työtäni ensiksi kasautuneisiin ja päällekkäisiin kriiseihin. Ilmeisimmät niistä ovat useiden Lissun toimintaan osallistuvien ihmisten pitkittynyt vaikea elämäntilanne (ks. Ilmoniemi 2023) ja koronapandemia. Ymmärrykseni päällekkäisistä kriiseistä vaikutti merkittävästi tutkimuksen toteuttamisen valintoihin. Kuviossa 2 näkyy tutkimuksen ja koronapandemiaan vaiheiden aikajana.

Kuvio 2. Tutkimuksen toteutuksen ja koronapandemian aikajana.

Toinen merkittävä tutkimuksen olosuhde oli Lissun tinkimätön ja ihmisten tosiasiallista yhdenvertaisuutta edistävä *osallisuustyö* (Hekkala ym. 2023). Lissussa osallisuustyö tarkoittaa huolenpitoa, ennakoitavan ja demokraattisen toimintaympäristön rakentamista, käytettävissä olevan vallan jakamista ja yhteiskun-

nallista vaikuttamista. Poikkeuksellista Lissun osallisuustyössä on kuulumisen tunteeseen tähtäävä periaate siitä, että jokaisella ihmisellä on oikeus osallistumiseen ja iloon päihtymystilastaan tai muusta ongelmaksi tulkitusta asiasta huolimatta. Monet osallistujista kuvaavat Lissua toiseksi kodikseen. Toiminta tavoittaaakin päivittäin kymmeniä eri syistä osallisuuden vahvistumista elämäänsä tahtovia ihmisiä. (Mt.) Lissusta on siten muodostunut toimijoilleen merkittävä vastavuoroisen tunnustuksen eli huomion, huolenpidon, arvostuksen ja kunnioituksen (Hirvonen 2020) areena, joka tarjosi myös tutkimuksellisille tunnustussuhteille luontevan paikan. Asetuin siis osaksi Lissun arkista toimintaa ja hengailin siellä tutkimustarkoituksessa (Kaukko ym. 2019, 93). En kuitenkaan väitä olleeni jokaisen Lissun osallistujan mielestä toivottu yhteisön jäsen.

Aineisto ja analyysi

Hyödynnän aineistona tutkimuspäiväkirjaani, jota kirjoitin ensimmäisestä Lissuun tekemästäni vierailusta alkaen. Päiväkirjan muistiinpanot ovat havaintoja ja pohdintoja tutkimuskohteeseen tutustumisesta, osallistujien kanssa toimimisesta ja aineiston tuottamisesta. Noin 180 sivun mittainen aineisto olisi tämän tutkimustehtävän kannalta ollut hyvin työläs käsitellä, joten rajasin aineiston pelkästään koronapandemiaa koskeviin tai siitä tietoa tuottamiseksi liittyviin muistiinpanoihin. Tällä hallittavan kokoisella aineistolla teen näkyväksi tunnustavaa etnografiaa, yhteiskunnan marginaalia ja koronapandemian niihin tuomia sävyjä. Päiväkirja tiivistyi kahdeksaan tekstisivuun (Times New Roman, pt 12, riviväli 1), yhteensä 23 yksittäisen tilanteen kuvaukseen. Lopullinen aineisto kattaa muistiinpanoja helmikuusta 2021 toukokuuhun 2022 koronapandemian eri vaiheista (ks. Kuvio 2).

Ensimmäisellä lukukerralla tunnistin nopeasti aineiston jakautuvan tunnustussuhteiden rakentumisen ja vakiintumisen vaiheisiin. Vaikka työni oli jatkunut yli kaksi vuotta, ymmärsin vasta nyt tutkimustapani erityisyyttä: toimin suhteissa työntekijöiden, yhteisön ja yksittäisten osallistujien kanssa. Nämä rinnakkaiset suhteet tekivät työstäni ja tunnustussuhteista vähä vähältä henkilökohtaisempia. Tämän kokonaisvaltaisen tutkimustavan ymmärtäminen viritti lopulta idean tunnustavasta etnografiasta ja sen piirteisiin perehtymisestä.

Seuraavaksi koodasin aineiston Kuviossa 1 esittämieni pääkäsitteiden avulla neljässä vaiheessa. Ensimmäiseksi muodostin viisi pääkäsitettä: a) vastavuoroisuuden odotukset, b) huolenpito, c) kunnioitus, d) arvostus sekä e) loukkaukset ja konfliktit. Toiseksi kävin koodaamani otteet uudelleen läpi pääkäsite ker-

rallaan luoden jokaiselle pääkäsitteelle alakäsitteet. Alakäsitteillä yksilöin sitä, kenellä on odotuksia ketäkin kohtaan ja kuka tunnustaa tai loukkaa ketäkin. Jäsensin koronaolosuhteista neljä tyypillistä toimijatahoa, joiden kaikkien välillä esiintyi vastavuoroisuuden odotuksia ja tapahtui tunnustamista ja mahdollisesti myös tunnustusloukkauksia. Toimijatahot ovat 1) Lissun osallisuustyö (sisältää Lissun työntekijöiden toiminnan ja Lissun toiminnan palveluna), 2) Lissun osallistujat, 3) tutkimus ja 4) muut. Muita toimijoita ovat esimerkiksi lahjoituksen tekijä, muut palvelut, oikeuslaitos ja ostoskeskuksen työntekijä. Tällä tavalla muodostui seuraavia tunnustussuhdepareja: osallisuustyö ja osallistujat, osallisuustyö ja tutkimus, osallisuustyö ja muut, osallistujat ja tutkimus, osallistujat ja muut, osallistujat ja osallistujat sekä tutkimus ja muut. Näiden lisäksi tunnistin kahden ihmisen välisiä henkilökohtaisiksi muuttuneita tunnustussuhteita. Jaan tulososiossa edellä mainitut tunnustussuhteet kahteen ryhmään, tutkimuksellisiin ja muihin tunnustussuhteisiin, mutta pyrin esittämään monipuolisesti esimerkkejä erilaisista tunnistamistani tunnustussuhteista eri osapuolten välillä.

Kolmanneksi koodasin aineisto-otteet tunnustussuhteiden vaiheita eli suhteisiin virittäytymistä ja vakiintuneissa suhteissa toimimista arvioiden. Näin paikansin tietoa siitä, mihin tunnustaminen milloinkin kohdistuu ja miten se muuttuu ajan kuluessa. Neljänneksi ryhmittelin otteet kolmen tekijän (tunnustamisen vaiheet, pääkäsitteet ja toimijat) mukaisesti muodostaen näin yhteensä 20 eri analyysiryhmää. Lopuksi tarkastelin kunkin ryhmän otteita abstrahoiden niissä esiintyviä sisältöjä, jotka esitän seuraavaksi tulososiossa. (Taulukko 1.)

Vastavuoroisuuden odotukset, tunnustusteot, tunnustusloukkaukset ja konfliktit

Päiväkirja-aineistoni on tunnustamisesta tiheä. Tunnustamista tapahtuu niin osallistujien taholta, osallisuustyössä kuin tunnustavassa etnografiassakin, myös pandemiaolosuhteissa. Aineisto painottuu tutkimuksellisiin tunnustussuhteisiin, mutta siinä on esimerkkejä myös muista tunnustussuhteista. Tunnustussuhteisiin virittäytymisen vaiheeseen yhdistyy noin kolmasosa (21 kpl) ja vakiintuneempien tunnustussuhteiden vaiheeseen noin kaksi kolmasosaa (45 kpl) aineisto-otteista. Esitän seuraavaksi tuloksina eri vaiheiden ja eri toimijoiden välisiä tunnustussuhteita odotusten, tunnustustekojen sekä tunnustusloukkauksien ja konfliktien näkökulmista (Taulukko 1).

Taulukko 1. Esimerkkejä tunnustavan etnografian tunnustamisen vaiheista ja suhteista sekä niiden sisällöstä Lissussa tehdyssä tutkimuksessa.

Tunnustamisen vaihe	Virittäytyminen		Vakiintuminen	
	<i>Tutkimukselliset</i>	<i>Muut</i>	<i>Tutkimukselliset</i>	<i>Muut</i>
Vastavuoroisuuden odotukset	<ul style="list-style-type: none"> säännöllinen yhteydenpito tutkimuksen asianmukainen toteuttaminen koronarajoitusten noudattaminen nimettömien, kynnyksettömien ja yhdenvertaisten osallistumismahdollisuuksien tarjoaminen konkreettinen lahjojen vaihtaminen 	<ul style="list-style-type: none"> osallisuustyön toteuttaminen koronarajoitusten noudattaminen 	<ul style="list-style-type: none"> säännöllinen yhteydenpito osallistujalähtöinen aineiston tuottaminen koronarajoitusten noudattaminen osallisuustyön koronakäytäntöihin sopeutuminen aktiivinen tietojen vaihtaminen 	<ul style="list-style-type: none"> osallisuustyön jatkaminen koronarajoitusten noudattaminen tunnustustekojen toteutuminen
Kunnioitus	<ul style="list-style-type: none"> tosiasiallisesti yhdenvertaisten osallistumismahdollisuuksien edistäminen ja toteuttaminen koronarajoitusten kunnioittaminen 	<ul style="list-style-type: none"> tosiasiallisesti yhdenvertaisten osallistumismahdollisuuksien edistäminen ja toteuttaminen koronarajoitusten kunnioittaminen 	<ul style="list-style-type: none"> pandemian vaiheiden yhdessä eläminen itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen koronarajoitusten kunnioittaminen 	<ul style="list-style-type: none"> pandemian vaiheiden yhdessä eläminen koronarajoitusten kunnioittaminen
Arvostus	<ul style="list-style-type: none"> osapuolten kiinnostus toistensa toimintaa kohtaan sitoutuminen säännölliseen yhteydenpitoon lahjojen vaihtaminen 	<ul style="list-style-type: none"> osallisuustyö tukee osallistujien osallistumista muiden palveluiden tapaamisiin, myös etäyhteydellä 	<ul style="list-style-type: none"> tunnustus-suhteiden suojeleminen kiinnostuksen ylläpito sitoutunut yhteydenpito tunnustus-suhde lahjana 	<ul style="list-style-type: none"> lahjoitukset yhteistyö ja odotus yhteistyöstä

Tunnustamisen vaihe	Virittäytyminen		Vakiintuminen	
	<i>Subde</i>	<i>Tutkimukselliset</i>	<i>Muut</i>	<i>Tutkimukselliset</i>
Huomio ja huolenpito	<ul style="list-style-type: none"> terveysturvallisuus koronaolosuhteissa 	<ul style="list-style-type: none"> osallistujien oikeuksia turvaava asenne osallisuustyössä 	<ul style="list-style-type: none"> terveysturvallisuus koronaolosuhteissa osallistujalähtöisyys 	<ul style="list-style-type: none"> terveysturvallisuus koronaolosuhteissa aktiivinen tietojen vaihtaminen jaettu katse, kirvelevä statustietoisuus
Tunnustusloukkaukset ja konfliktit			<ul style="list-style-type: none"> odotukset totuttujen aineiston tuottamisen menetelmien toimivuudesta 	<ul style="list-style-type: none"> toisen huomion ohittaminen yhteisten sopimusten rikkominen toisen alisteisen aseman hyväksikäyttö

Vastavuoroisuuden odotukset

Tunnustavan etnografian *virittäytymisvaiheessa* tutkimuksellisten tunnustus-suhteiden vastavuoroisuuden odotukset kohdistuvat erityisesti säännöllisen yhteydenpidon muodostamiseen ja erilaisten Lissun osallistujille sopivien yhteydenpitotapojen löytämiseen: tutkijana odotan osallisuustyön ja osallistujien osallistumisaktiivisuutta ja toisin päin. Esimerkiksi koronapandemiaa koskevien haastatteluiden toteutuksessa vastavuoroisuuteen liittyy oletuksia lahjojen vaihtamisesta: osallistumissuostumuksen vastineeksi arvioin tarpeelliseksi tarjota osallistujille ruokaa.

Hankkeen rahoittaja luonnollisesti odottaa rahoituksen asianmukaista hyödyntämistä hankkeessa. Julkinen valta tuo pandemiaolosuhteissa työhön odotuksia terveysturvallisuutta takaavien suositusten noudattamisesta. Idea tutkimuksen toteutuksesta etäyhteydellä virittää osallisuustyössä toiveen telekonferenssisetin hankkimisesta, joka toteutuessaan mahdollistaisi havainnointia ja keskustelua video- ja ääniyhteydellä. Hanke siis vastaa rahoittajan odotuksiin toiveella hyödyntää hankerahoitusta laitehankinnan tekemiseen. Rahoittaja kui-

tenkin odottaa hankinnalle kirjallisia perusteluita. Perusteluissa koronanpandemian hallintaa koskevat käyttäytymisodotukset yhdistyvät osallisuustyön ja tutkimuksen odotuksiin yhdenvertaisuutta edistävästä hankkeesta:

16.4.2021: Pandemiaolosuhteiden vuoksi (tartuntariskin pienentämiseksi eli kaikkien osapuolten suojaamiseksi) ja matkustuskulujen vähentämiseksi olisi perusteltua, että Lissun tiloissa olisi riittävät välineet tutkijoiden ja Lissun yhteisölliseen yhteydenpitoon. (poistettu tekstiä) Tärkeä periaate on se, että tutkimustehtävää ja -ongelmaa eli palvelun kehittämistä avun tarpeisiin vastaamiseksi muotoillaan kaikkien toimijoiden kesken koko tutkimuksen ajan.

Pandemiaolosuhteissa etäyhteyksiin tarvittavien laitteiden hankkiminen on oletettavasti itsestään selvästi perusteltua, onhan hankkeelle jo olemassa rahoittajan tunnustama tarve. Kirjallisten perusteluiden odottaminen on kuitenkin esimerkki hankemuotoisen osallisuustyön selontekovelvollisuudesta, ja siten myös vakiintumattomasta tunnustamisesta. Koronapandemia hallintakeinoineen tuokin rahoittajan ja hankkeen välisiin vastavuoroisuuden odotuksiin ylimääräistä jännitettä.

Perustelut täydentyvät osallisuustyön tavoitteella varmistaa osallistujien tarpeisiin vastaavia osallistumismahdollisuuksia. Moni osallistuja haluaa osallistua Lissun toimintaan ja tutkimukseen nimettömästi, eikä kaikilla ole etäyhteyteen tarvittavia laitteita. Perusteluissa osallistujien odotuksiin vastaava osallisuustyö (Hekkala ym. 2023) ikään kuin siirtää tai laajentaa osallistujien tunnustusodotukset koskemaan myös tutkimusta ja sen rahoitusta. Osallisuustyö tarttuu siis osallistujilta saamaansa tietoon (toiveeseen avoimesta olohuoneesta) (Hekkala ym. arvioitavana) ja odottaa, että myös sidosryhmät ovat valmiita yhdenvertaisuusperiaatteen toteuttamiseen. Tämä odotus voi kulkea myös toiseen suuntaan, kun tutkimus odottaa osallisuustyön valmistavan osallistujia tutkimukseen osallistumiseen.

Vastavuoroisuuden odotukset kätkeytyvät päiväkirjassa usein tunnustustekojen kuvauksiin ja mahdollisten tunnustusloukkauksien puntarointiin. Seuraavassa otteessa kuvaan ensimmäistä koronapandemiaa koskevaa, iltapäivällä Lissun sulkemisen jälkeen toteutunutta haastattelua:

3.6.2021: Haastattelu oli erikoinen kokemus. Osallistujat puhuivat päällekkäin, vastasivat kysymyksiin niin, että olin kerennyt jo esittää

monta uutta kysymystä. Yksi osallistuja kulki ympäri kahvipöytää keskittyäkseen, toinen siirtyi sohvalle torkkumaan. (poistettu tekstiä) ... enkä vielä tiedä, tarttuiko heidän äänensä lainkaan nauhureiden ääniraitoihin. Tunsin haastattelun jälkeen tarvetta mennä kellumaan tai keinumaan, päästä painottomaan tilaan katsomaan taivasta ja pilviä.

Tulkitsen muistiinpanosta hämmennystä siitä, miten monta ennakoimatonta tapahtumaa haastattelussa tapahtui kaikesta varautumisesta (normatiivinen tutkimusetiikka, osallisuustyön valmistava rohkaisu osallistumiseen, ruoan tarjoaminen) huolimatta. Hämmennyksen taustalla ovat tutkimuksen tekoon yleisesti liittyvät odotukset jäsentyneestä ja loogisesti etenevästä haastattelusta. Odotuksia on mahdollista pitää jopa (tahattomina) tunnustusloukkauksina, jos tutkimus kehystyy institutionalisoituneeksi tunnustuksen muodoksi, jolloin osallistujien ja tutkimuksen välillä on väistämätön valtasuhde. Tapahtuma saakin minut puntaroimaan haastattelun toteutuksen ajankohtaa, kuuntelemaan osallistujien toiveita, ja toteuttamaan seuraavan ryhmähaastattelun heti aamulla.

Rajaamassani aineistossa on yksi esimerkki virittäytymisvaiheeseen kuuluvista, muihin kuin tutkimuksellisiin tunnustussuhteisiin liittyvistä odotuksista, vaikka etnografinen aineisto muuten sisältää niitä runsaasti. Se kuvaa osallistujan oikeusjärjestelmään ja siten myös oman elämänsä suunnitteluun kohdistamia odotuksia: Koronapandemian vuoksi vankila vähentää tuomioiden suorittajien määrää, joten osallistujan tulevan vankeusrangaistuksen suorittaminen viivästyy. Koronapandemian hallintatoimet katkaisevat elämän jatkuvuuden odotuksia yllättävillä tavoilla.

Suunnilleen neljä kuukautta etnografian toteutuksen aloittamisesta *tunnustussuhteemme alkaa vakiintua*. Tutkimuksen, osallisuustyön ja osallistujien odotus vastavuoroisuudesta alkaa ilmetä yhtäältä vapautena ehdottaa spontaanisti erilaisia koronapandemiaan liittyviä aineiston tuottamisen hetkiä ja muotoja, toisaalta kaikkien osapuolten rohkeutena perääntyä tai keskeyttää kyseisiä hetkiä. Vastavuoroisuuden odotukseen ilmestyy luottamuksen sävy: yhteys ei katkea, vaikka esimerkiksi etäyhteydellä toteuttamamme tutkimustunti keskeytyisi yllättäen. Alan myös vähitellen aistia odotuksia siitä, että joistakin asioista kysymiseen, esimerkiksi laittomaan kaupantekoon liittyen, tunnustamisemme ei vielä useinkaan yllä. Koronasuositusten noudattamisen odotuksesta kertoo puolestaan muistiinpanoni flunssan jälkeisestä koronatestissä käymisestä ennen Lissuun menemistä tai siitä, että luovun maskin käytöstä silloin, kun Lissussa enää kukaan ei pidä maskia.

Muissa vakiintuneissa tunnustussuhteissa vastavuoroisuuden odotukset kohdistuvat erityisesti siihen, että Lissu toteuttaa ja jatkaa osallisuustyötään. Tällaisia odotuksia on esimerkiksi osallistujilla, lahjoitusten antajilla ja muilla palveluilla. Osallistujat kohdistavat odotuksiaan toisiinsa ainakin silloin, kun he neuvottelevat siitä, miten heidän mielestään Lissussa on soveliasta olla ja käyttäytyä. Osallisuustyö kohdistaa odotuksiaan osallistujiin siinä mielessä, että toivoo heidän osallistuvan järjestämiinsä tapahtumiin, kuten jouluruokailuun, ja näkevänsä heitä muutenkin usein. Koronapandemia ja sen hallintakeinot aiheuttavat osallisuustyöhön ylimääräistä päänvaivaa siinä, miten vastata odotuksiin, jos sisätiloissa kokoontuminen on kiellettyä. Kun tällainen tilanne on käsilä tammikuussa 2022, Lissun osallisuustyö jalkautuu keskustan kävelykadulle. Tilanne tekee näkyväksi osallisuustyön muihin palveluihin koronapandemiassa kohdistuvia odotuksia:

12.1.2022: Työntekijä kuittaa jalkautumiskokemuksensa toteamalla, että ”väistämättä sitä täällä ((kävelykadulla)) ajattelee, että missä monet muut auttavat tahot ovat”.

Kunnioitus tunnustustekoina

Tutkimuksellisten tunnustussuhteiden *virittäytymisvaiheessa* kunnioittamisen ilmeisin muoto on tosiasiallisesti yhdenvertaisten osallistumismahdollisuuksien tavoittelu ja toteuttaminen. Osallisuustyö auttaa tutkimusta siinä monin tavoin, esimerkiksi toivottaa tutkijan aina tervetulleeksi Lissuun, sopii viikoittaisesta yhteydenpidosta tutkijaan, lainaa osallistujille kannettavaa tietokonetta ja kuulokkeita etäyhteydenpitoon, etsii osallistujalle sopivan tuolin videokeskusteluun, ja varmistaa hankitun telekonferenssisetin asentamisen ja käyttöönoton. Etäyhteydenpito kunnioittaa koronapandemiassa myös julkisen vallan tahtoa välttää tartuntoja ja taudin leviämistä.

Yhteiskunnan marginaalissa tunnustava etnografia osoittaa kunnioitustaan myös joustamalla eteen tulevista yllättävistä tilanteista siten, että osallistujien toive osallistua aineiston tuottamiseen toteutuu. Tutkimuseettisesti tilanteet voivat olla pulmallisia ensinnäkin siksi, ettei suostumuksen etukäteinen ja huolellinen neuvottelu ole aina mahdollista. Osallistujat voivat esimerkiksi kesken ryhmähaastattelun yllättäen ilmestyä paikalle ja osallistua siihen, jolloin tutkimuksesta tiedottamiseen ja suostumuksesta neuvotteluun saattaa olla aikaa noin yhden lyhyesti tilanteen toteavan repliikin verran. Toiseksi osallistujan päihtymystilan arvioiminen ennalta on vaikeaa, jopa mahdotonta.

Normatiivista tietoisesta suostumuksesta varmistumista enemmän vaakakupissa saattaa painaa liian usein elämässään torjutuksi tulleen ihmisen läsnäolon kunnioittaminen. Kolmanneksi tilaa, jossa vaikkapa haastattelun voisi rauhassa ja luottamuksellisesti toteuttaa, ei välttämättä siinä hetkessä ole saatavilla:

11.6.2021: Kaksi muuta osallistujaa halusivat oman haastattelunsa heti tämän haastattelun perään. Arvelin, että aikaa oli riittävästi ennen seuraavaa edeltä sopimaani haastattelua, joten kannustin heitä osallistumaan. Tämä toteutettiin Lissun sisäpihalla, jossa taustahälänä kuului ilmastointilaitteen, lintujen ja liikenteen ääniä.

Eettisesti yhtä oikeaa ratkaisua tällaisissa tilanteissa ei löydy, mistä syystä tutkijalla on erityinen vastuu harkita sitä, mitä tallentaa aineistoonsa ja miten hyödyntää sitä.

Työntekijöiden valmius tarkastella ja edistää yhteiskunnallisesti marginaalissa asemassa olevien ihmisten osallistumismahdollisuuksia ja osallisuutta tukevia resursseja on aineistoni perusteella tunnustamisen keskeinen juoni osallisuustyössä. Sitä tapahtuu tutkimuksen lisäksi esimerkiksi siinä, miten Lissu mahdollistaa osallistujien etäyhteydenpitoa vaikkapa sosiaalityöntekijöihin, työvoimaviranomaisiin tai vankilaan, ja osallistumista verkostopalaveriiniin. Tällaiset tunnustusteot herättävät myös minua tutkijana tiedostamaan kriittisesti etnografian toteutusta ja tunnustamista:

11.6.2021: Onko haastattelu (varsinkaan ryhmässä toteutettuna) sellainen aineistonkeruun metodi, jolla todella tavoitamme tutkimuksen kohderyhmän arkea. Haluaisin lähteä osallistujien kanssa asioimaan eri paikkoihin, kulkemaan kaduille ja ottamaan sieltä talteen havaintoja pandemia-arjesta.

Osallistujien yhdenvertaisuutta kunnioittava osallisuustyö yllyttää siis miettimään kokonaan uusiksi sitä, millaiset aineiston tuottamisen keinot parhaiten kunnioittaisivat osallistujille luontevia osallistumistapoja. Ymmärrän, etten välttämättä osaa kysyä oikeita tai keskeisiä kysymyksiä. Arvelen, ettei moni osallistuja edes halua muistella pandemian ikäviä seurauksia, ja Lissu paikkana ja toimintana auttaa unohtamaan niitä. Tulkitsen näiden varhaisimpien etnografian suunniteltua toteutusta kritisoivien ajatusten siirtävän minut tunnustussuhteissa virittäytymisestä *vakiintumiseen*, valmiuteen löytää tosiasiallisesti yhdenvertaisia olemisen ja aineiston tuottamisen tapoja.

Vakiintumisen vaiheessa suhtautumiseni tutkimusaineiston tuottamiseen ja tutkimukselliseen hengailuun muuttuu paineettomammaksi. Aiempaa enemmän tunnen eläväni osallistujien ja osallisuustyön kanssa koronapandemian eri vaiheita, en vain tarkastelevani niitä. Tammikuussa 2022 tarjoutuu mahdollisuus jalkautua osallisuustyön ja osallistujien kanssa kävelykadulle, kun Lissu on koronarajoitusten vuoksi kiinni. Viimeistään siellä havahdun siihen, että katu on tärkeä paikka osallistujille tulla kuulluksi ja kohdatuksi yhdenvertaisina toimijoina, joiden tiedolla on väliä. Myös kuukautta aiemmin yhdenvertaisuus on esillä korona-arkea osallistujien kanssa jakaessani:

9.12.2021: Koronatilanteen vuoksi otan ruokaillessa tai teetä juodesani lähes poikkeuksetta etäisyyttä, koska joudun riisumaan maskin. Tuntuu kuitenkin tärkeältä jotenkin jakaa ruokailukokemus osallistujien kanssa. Kenties yritän osoittaa yhdenvertaisuutta sillä, että minulle kelpaa hävikkiruoka.

Vastavuoroista kunnioitusta tavoittelevana tutkijana melko yksinkertaiseltakin vaikuttavat asiat kuitenkin mutkistuvat, kun pysähdyn miettimään sitä, miltä toimintani yhdenvertaisuuden kannalta tarkoittaa. Vaikka valitsen syödä samaa hävikkiruokaa, pandemiaolosuhteissa oppimani terveysturvallisuus synnyttää minun ja muiden välille välimatkan. Päiväkirjapohdinta paljastaakin yllättävän jännitteen oikeana ja järkevänä pidetyn terveysturvallisuuteen perustuvan suojelun, ja tilanteessa jaetun yhdenvertaisuuden välillä. Pandemiaolosuhteissa jännite ei purkaudu ruokailua välttämällä, omia eväitä syömällä tai muiden välittömässä läheisyydessä ruokailemalla.

Vaikka vältän alusta asti painostamasta ketään tutkimukselliseen hengailuun, koronapandemian vuoksi järjestämämme viikoittainen etäyhteydenpito nopeuttaa hengailuun siirtymisen vaihetta: etäyhteydellä osallistujat tuntuvat vapaammin valitsevan sen, heilauttavatko tervehdykseksi kättään vai viipyvätkö ruudun ääressä pidempään. Vakiintuessaan tunnustaminen tuntuu kunnioittavan jokaisen itsemääräämisoikeutta aiempaa paremmin.

Vakiintuneena tunnustuksen muotona Lissu ei ota käyttöönsä koronapassikäytäntöä. Vain harvoilla osallistujilla olisi koronapassi tai mahdollisuus helposti saada se. Julkisen vallan määräämiä kokoontumisrajoituksia Lissu kuitenkin noudattaa, ja toisinaan jopa soveltaa hieman tiukemmin:

21.2.2022: Kuulen, että kokoontumisrajoitus on tällä hetkellä kymmenen henkilöä, mutta työntekijät sanovat sen olevan kuusi henkilöä, jotta

yhtä aikaa sisällä olevien ihmisten määrä pysyy suunnilleen kymmenesä henkilössä.

Arvostus tunnustustekoina

Tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa arvostus tarkoittaa aineistoni perusteella tutkimuksen alusta alkaen sitä, että osapuolet pitävät toistensa tekemistä ja olemista kulttuurisesti tunnustettavana ja/tai kiinnostavana toimintana. Kiinnostuksen osoittaminen lähtee tutustumisesta, yhteisten tavoitteiden sopimisesta ja sitoutumisesta säännölliseen yhteydenpitoon. Työntekijät kertovat vuolaasti Lissusta, sen toiminnan rakentumisesta, eteen tulevista pulmista ja työssään tuntemistaan tunteista. Jo parissa kuukaudessa yhteydenpitomme laajenee viikoittaista etätutkimustuntia tai hengailupäivää laveammaksi. Tieto liikkuu sujuvasti.

Työntekijöiden ja tutkijan välinen arvostaminen kannattelee aluksi tutkijan ja osallistujien välistä tunnustamista. Työntekijät esimerkiksi markkinoivat tulevia ryhmähaastatteluita mahdollisuuksina vaikuttaa osallistujia koskevaan tiedonmuodostukseen ja päätöksentekoon. Tutkimukseen liittyvää lahjojen vaihtamista eli ruoan tai herkkujen tarjoamista tapahtuu vain niissä tilanteissa, kun pyydän osallistujilta ja työntekijöiltä lupaa tallettaa ääntä tutkimusaineistoon. Kaikessa muussa tutkimuksen toteutuksessa tulkitsen vastavuoroisen kiinnostuksen ja arvostuksen olevan tilanteen edellyttämä lahja.

Kuten kunnioituksen, erilaisten osallistujille sopivien osallistumismuotojen etsiminen ja löytäminen tarkoittaa myös arvostuksen osoittamista: osallistujien ja osallisuustyön osallistuminen tutkimukseen on niin arvokasta, että tutkijana olen valmis muovaamaan tunnustussuhteiseen asettumistani.

21.5.2021: Etätoimistona toimi tällä kertaa auto, johon menin kodin remonttimelulta suojaan. Satoi runsaasti, ja sade auton katossa piti melkoista meteliä, mutta yhteys toimi hyvin. Toinen työntekijä ihmetteli autotoimistoani ja kysyi, otanko tutkijan homman niin tosissani, että olen luopunut asunnostani :D

Arvostuksestani tutkimusyhteistyötä kohtaan päädyn virittämään tutkimustunnin etäyhteyden autossani. Remontin ohjeiden antamisen vuoksi en poistu kauas kotoani, mutten myöskään petä lupausta tutkimustunnin toteuttamisesta. Videokuva paljastaa niin remontin pakenemisen kuin asuinympäristöäni. Kenties autotoimisto murtaa myös näkymättömän jään, kun osallistujat roh-

kaistuvat samalla kerralla aiempaa avoimemmin kysymään myös henkilökohtaisista asioistani. Työntekijän terävä kysymys tutkimuksen tosissaan ottamisesta vapauttaa tunnelman. Säännöllisen hengailun ja videoyhteyden ansiosta, vaikka erikoisissakin olosuhteissa, tulemme toisillemme näkyviksi myös erityisinä henkilöinä, emme pelkästään työntekijöinä, osallistujina ja tutkijana. *Tunnustussuhteet alkavat vakiintua.* Jos etäyhteydessä ketään ei kiinnosta tai kukaan ei kerkeä jutella kanssani, osallisuustyö sallii minun myös itsekseni havainnoida toimintaansa.

Vakiintumisen vaiheessa etäyhteydellä toteutuvien keskustelujen sisällöt muuttuvat. Virittäytymisen vaiheessa keskustelut koskevat enimmäkseen Lissun yhteistä toimintaa ja yleistä ilmapiiriä. Koska sohvaryhmän ääressä toteutuva videoyhteys on todella avoin eikä siinä pysty millään tavalla varmistamaan yksityisyyttä tai tietosuojaa, on yllättävää, että osallistujat alkavat kertoa siinä myös hyvin henkilökohtaisia asioitaan esimerkiksi asunnottomuudesta, päihteiden käytöstä tai kipeistä kohtaamattomuuden kokemuksista. Pidän tällaista luottamuksellisuutta osoituksena osallistujien arvostuksesta tutkimusta kohtaan, tietoisena valintana jakaa elämismaailmaansa tutkimuksen avulla näkyväksi.

Tutkimuksen toteuttaminen paikan päällä Lissussa tai etäyhteydenpidolla ei voi kuitenkaan aina onnistua eikä olla mukavaa. Tilanteessa, jossa uudet osallistujat ihmettelevät tutkimustuntia ja toivovat saavansa television normaaliin käyttöönsä, he esittävät suoraan toiveen sulkea etäyhteys. Keskustelu on Lissussa melko tavallisen, kymmenien samaan aikaan sisällä olevista ihmisistä aiheutuvan hälyn vuoksi hankalaa, enkä pysty varmistumaan, pääsemmekö yhteisymmärrykseen. Tutkimustunnin jälkeen kirjoitan päiväkirjaani toimintasuunnitelman:

22.10.2021: Päätän, että seuraavan kerran paikan päällä Lissussa kerron edelleen auki tutkimusta ja tutkimuksen luonnetta.

Vasta yli yhdeksän kuukautta tutustumisen alkamisen jälkeen osallistujat ensimmäisen kerran ilmaisevat minulle suoraan etäyhteyden häiritsevän Lissun tavallista toimintaa. Toive muistuttaa suostumuksen neuvottelun jatkuvasta tarpeesta, alusta asti jatkuneesta arvostuksesta huolimatta. Tapahtuma loukkaa tutkimuksen ja tutkimustunnin jatkumista toivovien osallistujien odotuksia, mutta menee nopeasti ohi. Aikeeni selvittää tapahtumaa tulkitsen tutkimusyhteistyön arvostukseksi ja haluksi suojella tähän asti hyvin toiminutta yhteydenpitoa. Tapahtuma antaa kuitenkin vihjeen siitä, että arvostaminen tunnustustekona saattaa tarkoittaa myös valmiutta selvittää eteen tulevia konflikteja.

Muista kuin tutkimuksellisista tunnustussuhteista koronapandemiarajaus paljastaa aineistosta runsaasti esimerkkejä eri tahojen välillä tapahtuvasta arvostuksesta. Lissun osallisuustyö arvostaa osallistujien osallistumista toimintaan, ja luovii koronarajoitusten keskellä mahdollistaen vastavuoroisuuden jatkumisen. Osallistuminen on siis kulttuurisesti odotettua toimintaa, esimerkiksi vastaus yksinäisyyteen tai yhteys perustarpeista kuten ravinnon saannista huolehtimiseen. Myös toiminnan, vaikkapa jouluruokailun, yhteinen suunnittelu ja valmistelu ovat tunnustustekoja eli osoituksia vastavuoroisesta arvostuksesta.

Osallisuustyön jalkautuminen kokoontumisrajoitusten vuoksi kävelykadulle saa osallistujien ja joidenkin kävelykadulla piipahtavien muiden tahojen arvostuksen. Yksittäisinä tekoina esimerkiksi television ja jouluruokailurahan lahjoittaminen Lissuun ovat ulkopuolisten mutta työntekijöille tutujen tahojen/henkilöiden osoituksia osallisuustyön arvostamisesta. Lisäksi eräs osallistuja on tyytyväinen työkykyselvitystä toteuttaneeseen palveluun, minkä tulkitsen osallistujan ja muun palvelun väliseksi arvostukseksi.

Huomio ja huolenpito tunnustustekoina

Lissun osallisuustyölle on leimallista huomion ja huolenpidon osoittaminen kaikkia osallistujia kohtaan (Hekkala ym. 2023). Huomio ja huolenpito painottuvat voimakkaasti vakiintuneiden tunnustussuhteiden vaiheeseen, ja *virittäytymisvaiheesta* on vain kaksi esimerkkiä: Ensimmäisessä niistä työntekijä huolehtii keväällä 2021 tapahtuneesta mahdollisesta korona-altistuksestani Lissussa ollessani. Hän selvittää terveydenhuollosta tarvittavat toimenpiteet ja soittaa ne minulle tiedoksi, vaikka lopulta tilanne ei edes määriyty altistukseksi. Toisessa esimerkissä työntekijä kuvaa osallisuustyötä etäyhteydenpitona muihin palveluihin osallistujien asioissa, jotta osallistujat saavat heille kuuluvat etuudet ja palvelut. Oikeastaan kuvaus kertoo asenteesta tai työntekijän itselleen asettamasta odotuksesta eli siitä, mitä osallisuustyö hänen mielestään on. Tällainen asenne lienee välttämätön tunnustustekojen toteuttamiseksi.

Vakiintuneiden tunnustussuhteiden vaiheen huomiosta ja huolenpidosta kertovat aineisto-otteet painottuvat ajallisesti syksystä 2021 eteenpäin, jolloin tutkimusyhteistyö on kestänyt jo reilun puolen vuoden ajan. Tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa elämme osallisuustyön ja osallistujien kanssa koronapandemian eri vaiheita läpi: pandemiasta ja sen hallintakeinoista on tullut muuttujia, joita on vain pakko sietää. Huomiosta ja huolenpidosta on merkinä myös jatkuva toistemme tiedottaminen erilaisista käänteistä ja toistuva toisiimme kohdistuvien odotusten ja toiveiden esittäminen osallisuustyön kanssa. Koska muiden

kuin osallistujien, osallisuustyön ja tutkimuksen välisiä huomion ja huolenpidon osoituksia aineistossani ei oikeastaan ole, kuvaan kahdella esimerkillä tätä tunnustuksen ulottuvuutta yhteiskunnan marginaalissa näiden toimijoiden välillä koronapandemiassa.

Ensimmäinen esimerkki on kuvausta osallistujien ja itseni välisen tunnustamisen tihenemisestä myös etäyhteydellä huomioksi ja huolenpidoksi. Tällaisissa kuvauksissa toteutan toki tutkimusta esimerkiksi vuorovaikutustamme havainnoiden, mutta tunnen olevani niissä ensisijaisesti osallistujille läheinen henkilö. Henkilökohtaisiksi muuttuneissa kohtaamisissa luonteenomaista on vastavuoroisuuden jatkuvuus:

4.3.2022: Videoyhteyden ääreen kokoontuu sama joukko, jonka kanssa olen viime aikoina höpötellyt. (poistettu tekstiä) Joku lamppu tuntuu syttyvän päässäni. Siitä huolimatta, että puhumme toistemme päälle, käymme kolmea tai neljää keskustelua samaan aikaan, onnistumme siellä täällä olemaan samalla laiturilla yhtä aikaa. Intensiivistä, syvällistä ja rauhallista keskustelua tärkeämpää on jatkuvuus, toistuva läsnäolo, jossa voimme toistemme ääressä piipahtaa. Palata johonkin aiempaan juttuun tai pullauttaa juuri sillä hetkellä päässämme liikkuvan asian ulos, lohkaista nasevan tilannekuvan, viivähtää siedettävän määrän aikaa ja jatkaa taas omiin suuntiimme. Säilyttää kasvomme, raottaa vähitellen oviamme. Välttää ratkaisemasta toistemme ongelmia tai tietämästä toisen elämästä häntä paremmin.

Tämän toistuvan, asiasisällöltään ja kestoaltaan hyvin vapaamuotoisen jutustelun tulkitsen huomioksi ja huolenpidoksi, jossa tutkijana olen viimein oppinut osallistujalähtöisen vuorovaikutustyylin. Joskus kohtaaminen kestää vain käden heilautuksen verran, toisinaan jopa tunnin. Merkittäviksi muodostuvat huomion saamisen ja ottamisen hetket, joihin jokainen vastaa juuri sillä hetkellä itselleen sopivalla tavalla: ”Siinä kerkeää toteutua jo aiemmin syntyneen yhteyden jatkumo, vastavuoroinen olemassaolon kuittaus.” (21.1.2022) Lisäksi etäyhteys tuo vuorovaikutukseen kasvokkaisia kohtaamisia enemmän huomaavaisuutta, kun osallistujat huolehtivat, etten jää yksin, ja pyytävät jonkun seurakseni.

Toinen esimerkki kuvaa huomiota ja huolenpitoa tilanteessa, jossa viruksen leviämistilanteen vuoksi aluehallintoviranomaiset määräävät kokoontumiskielon sisätiloihin, ja Lissun odotettu vuoden 2021 päättävä jouluateria peruuntuu. Kun työntekijä soittaa tilanteesta, ajattelen monen osallistujan todellisuuden jakautuvan kuin veitsellä sivaltaen kahtia: yhtäkkiä yhteen kokoontuminen on

hengenvaarallista. Oman elämäni yltäkyläisyys alkaa etoa ja pohdin osallistujien kutsumista kotiini joulunviettoon. Tässä vaiheessa tiedostamiseni ei vielä yllä tekoihin, mutta tammikuussa saan tilaisuuden havainnoida osallisuustyössä tyypillistä kriittistä tietoisuutta ja liittyä sitä edustavaan toimintaan:

12.1.2022: Kahvit ja voileivät ovat pian valmiina ja lähdemme kävelykadulle. Tuulee hyvin kylmästi, vaikka lämpötila on noussut juuri yllä. Lissusta tuttuja osallistujia tulee ja menee, kuuma kahvi menee kaupaksi. Osallistajat sopivat yksilöaikoja työntekijän kanssa, kuulumisia vaihdetaan, viereisen kauppakeskuksen työntekijä poikkeaa kertomassa siitä, kuinka kauppakeskus ja kävelykatu ovat jälleen muuttuneet levottomiksi Lissun ollessa suljettuna, oppilaitospappi käy moikkaamassa meitä.

Kadulla rinta rinnan paleleminen tarkoittaa hankalassa tilanteessa tunnustetuksi tulemistä. Viimein kävelykadulla ymmärrän, mitä osallistujalähtöinen koronapandemian ja sen vaikutusten havainnointi tarkoittaa: eletyssä hetkessä syntyvää tietoa siitä, kuka osallistujia tapaa, missä, milloin ja miten. Palvelujärjestelmän huolenpitotehtävästä tuntuvat vastaavan vain muutamat kadulle jalkautuvat toimijat. Viimassa myös osallistujien niukat toimintamahdollisuudet ja valinnat pandemiaolosuhteissa konkretisoituvat. Tavoitamme lopulta osallistujien kanssa jaetun katseen niihin ilmiöihin, usein tunnustusloukkauksiin, joita monet heistä pandemian aikana elävät. Nimeän katseen *kirveleväksi statustietoisuudeksi*. Se on tunne, joka alkaa häiritä etuoikeutettua elämäni, ja syyttää kipinän muuttaa tapaani elää.

Tunnustusloukkaukset ja konfliktit

Tunnustusloukkausten ja konfliktien määrä on rajaamani aineiston kokonaisuuksista pienin. Koko etnografisen aineistoni pohjalta on selvää, että monet osallistajat ovat elämässään kohdanneet lukuisia ja vakavia tunnustusloukkauksia (vrt. Ilmoniemi 2023), mistä syystä en pidä koronapandemiaa luotettavana aineiston rajauksena. Tunnustussuhteisiin *virittäytymisen vaiheeseen* ei paikannu tunnustusloukkauksia eikä konflikteja.

Koronapandemia olosuhteena selittää kaikkia *vakiintuneiden tunnustussuhteiden vaiheen* tunnustusloukkauksia ja konflikteja. Lasken tutkimuksen, palvelujärjestelmän ja oikeuslaitoksen vakiintuneiksi eli institutionalisoituneiksi tunnustustahoiksi, ja siksi loukkaukset vakiintuneiden tunnustussuhteiden

vaiheeseen. Esimerkiksi erään osallistujan ja oikeuslaitoksen välisessä tunnustussuhteessa oikeuslaitos viivästyttää osallistujan tuomion suorittamista, mikä loukkaa osallistujan odotuksia ja oikeuksia.

Lopuksi kuvaan tutkimuksen ja osallistujien välisiä tunnustusloukkauksia. Niistä kahta, haastattelun sujumiseen ja etätutkimustunnin kestoon liittyviä odotuksia, kuvaan jo aiemmin. Kolmannessa tilanteessa päädyn etäyhteydellä ulkopuoliseksi laittoman kaupankäynnin tarkkailijaksi:

28.1.2022: Kuulen keskustelua lääkeliuskosten hinnoista, ja siinä silmiäni alla vaihtavat raha ja liuskallinen tabletteja omistajaa. Hyvin elettömästi, muun keskustelun lomassa. Rutinoituneesti, kauppahinnasta sen enempiä neuvottelematta. Ostaja tietää, keneltä hän kysyy, ja myyjä tietää, minkä hinnan hän voi liuskasta pyytää. Kun liuska on siirtynyt kädestä käteen, ostaja painaa saman tien yhden tabletin siitä irti ja laittaa suuhunsa. Yhtä huolettoman huolellisesti myyjä asettelee setelin lompakkoonsa.

Avoimesti ”katseeni alla” tapahtuvassa kaupanteossa kolme tunnustusloukkausta kietoutuu toisiinsa: Ensiksi osallistujat unohtavat läsnäolon ja keskittyvät kaupantekoon. Toiseksi he unohtavat Lissun yhteisön yhteisen päätöksen siitä, ettei sisätiloissa tehdä ainekauppaa. Osallistujat jatkavat toimintaa keskenään jakamansa toimintakulttuurin normien mukaisesti, kun yksi arvostaa toista laittoman tavaran välittäjänä ja toinen ensimmäistä saman tavaran loppukäyttäjänä. Tunnustusteoria ohjaa kuitenkin tulkintaan episodin kolmannesta tunnustusloukkauksesta, jossa loppukäyttäjän riippuvuus lääkeaineesta mahdollistaa (taloudellisen) hyväksikäytön, jota myös pillereiden välittäjä todennäköisesti joutuu ainetta myyntiin saadakseen kokemaan. Etäyhteydellä jään tilanteessa sanattomaksi, eikä yksikään loukkaus kehkeydy tilanteesta konfliktiksi. Paikan päällä tapanani on muistuttaa osallistujia yhteisön tekemästä sopimuksesta.

Neljännessä tilanteessa kasvomaskin käyttäminen aiheuttaa avoimen konfliktin:

20.4.2022: Mustan maskini takaa tervehdin ((osallistujaa)) nimen kanssa. Kuulen itsekin, että se ei ole iloinen vaan väsynyt tervehdys. Osallistuja on hetken hiljaa ja alkaa sitten selittää, kuinka ”ahdistava sä vittu oot”. En saa mitään sanottua väliin, kun hän jatkaa kysymällä, olenko sairastanut jo koronan. Kiellän sairastaneeni ja hän toteaa, että ”eikö olis jo aika, ota se maski pois”. Vastaan, etten pue sitä itseäni varten, ”tai odota,

miten sen sanoisin...” jään miettimään. En saa enää puheenvuoroa, kun hän nousee, kävelee pois ja jatkaa: ”Älä oo niin vitun virallinen. Sanosit vaan, että suojelet meitä kävijöitä.” Olisin halunnut sanoa, etten kestäisi sitä, jos tietäisin tartuttaneeni osallistujia, ja siksi lopulta puenkin maskia juuri itseäni suojellakseni. Osallistuja ei tätä saa tietää.

Muistiinpanossa kasvomaskin pukemisesta tulee symboli, joka osallistujan tulkintana osoittaa minun ja osallistujan väliseen statuseroon. Vaikken saa tilanteessa sanottua ääneen, ymmärrän maskin suojaavan tartuntoja enemmän itseäni syyllisyydeltä. Oikeutan suojelua siis suojelemalla omaa mieltäni. Todellisen motiivin paljastuminen vahvistaa osallistujan tekemän, maskin pukemiseen liittyvän, statusoletuksen vähintäänkin oikeansuuntaiseksi.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Olen tässä tutkimuksessa jäsentänyt tunnustavaa etnografiaa keinona tavoittaa ihmisten elämismaailmaa yhteiskunnan marginaalissa ja koronapandemian vaikutuksia siihen. Tulosteni perusteella tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa suhteisiin virittäytymisen vaihe kestää muutaman kuukauden ajan, ja yhteyksiä tietoisien mielten välille rakentuu melko nopeasti. Tuloksiin ja niiden yleistettävyyteen on kuitenkin hyvä suhtautua sillä varauksella, että olen tuottanut ne hyvin henkilökohtaisen aineiston perusteella. Lisäksi suurin osa osallistujien kokemuksista on omaa tulkintaani, eikä tutkimukseni perusteella voi päätellä sitä, kokivatko osallistujat itsearvostuksen, itsekunnioituksen tai itseluottamuksen vahvistuneen.

Virittäytymisvaiheessa tutkimuksellisten tunnustussuhteiden odotukset kohdistuvat erityisesti säännölliseen yhteydenpitoon ja osallistumismahdollisuuksien tarjoamiseen, ja muiden tunnustussuhteiden odotukset osallisuustyön toteuttamiseen. Kunnioitus tunnustustekoina painottuu niin tutkimuksellisissa kuin muissakin tunnustussuhteissa tosiasiallisesti yhdenvertaisten osallistumismahdollisuuksien järjestämiseen ja osallisuuden resurssien varmistamiseen. Tunnustavassa etnografiassa tutkimus ja osallisuustyö tutkimuksen osapuolina ovat alusta asti toistensa tekemisestä kiinnostuneita ja arvostavat sitä. Työntekijöiden ja tutkijan välinen arvostaminen kannattelee aluksi myös tutkijan ja osallistujien välistä arvostusta, mikä kertoo osallisuustyön osoittamasta arvostuksesta niin tutkimusta kuin osallistujia kohtaan.

Tunnustussuhteiden rakentumisen vaiheessa huomio ja huolenpito tarkoittavat olosuhteiden (mm. koronapandemian) mukaista toimintaa tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa, ja muista suhteista esimerkkinä osallisuustyössä ilmenee osallistujien oikeuksien turvaaminen asenteena työhön ja ihmisiin. Koska tutkimus ja monet muut osallistujien oikeuksiin ja tunnustamiseen liittyvät toimijat kuten sosiaali- ja terveystalvet tai oikeuslaitos edustavat institutionalisoituneita tunnustuskäytäntöjä ja valtaa, sijoitan mahdolliset tunnustusloukkaukset ja konfliktit vakiintuneiden tunnustussuhteiden vaiheeseen. On siis perusteltua antaa marginaalisessa asemassa olevien ihmisten odottaa tunnustamista erilaisissa vakiintuneissa yhteiskunnallisissa käytännöissä. Tässä mielessä tutkimuksellisia tunnustussuhteita voisi tarkastella pelkästään vakiintuneiden tunnustussuhteiden näkökulmasta. Näen kuitenkin hedelmällisenä tarkastella niitä eroja, joita tunnusteluvaihe ja toistensa tunnustamisesta riippuvaisuuden vaihe piirtävät esiin.

Vakiintuneiden tunnustussuhteiden vaiheessa tutkimuksellisten tunnustussuhteiden odotuksiin tulee luottamuksellinen sävy, joka rohkaisee tutkimuksen osapuolia etsimään ja löytämään osallistujalähtöisiä tapoja tutkimuksen toteuttamiseen. Muissa tunnustussuhteissa odotukset kohdistuvat edelleen osallisuustyön toteuttamiseen, ja yleisesti tunnustustekojen toteutumiseen. Osallisuustyö myös odottaa muiden tahojen osallistuvan ihmisten yhdenvertaisuuden edistämiseen. Kunnioituksen ulottuvuudessa osallisuustyö keskittyy osallistujien yhdenvertaisuuden tavoitteluun, ja tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa jokaisen ihmisen itsemääräämisoikeus alkaa näkyä selvemmin. Tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa osapuolten arvostus toisiaan kohtaan syventää asioiden jakamista yhteisön asioista henkilökohtaisempiin asioihin. Arvostus näkyy myös tarpeena puolustaa ja suojella muodostuneita tunnustussuhteita, sekä vihjaa valmiuteen selvittää eteen tulevia tunnustusloukkauksia ja konflikteja. Osallisuustyö arvostaa osallistujia myös suunnittelemalla yhteistä toimintaa ja panostamalla siihen. Muissa tunnustussuhteissa arvostus ilmenee esimerkiksi osallisuustyöhön panostuksena, vaikkapa lahjoituksen muodossa.

Vakiintuneissa tunnustussuhteissa vastavuoroinen huomio ja huolenpito muuttavat tutkimukselliset tunnustussuhteet henkilökohtaisiksi tunnustussuhteiksi. Huolenpito tarkoittaa esimerkiksi aktiivista tietojen vaihtamista, ja vuorovaikutustyyli mukautuu vastaamaan marginaalisessa asemassa olevien ihmisten tarpeita. Osallisuustyö ei epäröi muovata toimintaansa osallistujien tarpeisiin vastaavaksi edes silloin, kun sen on laitettava ovet kiinni. Osallisuustyön yllyttämänä myös tutkija voi saavuttaa kirvelevän statustietoisuuden ja alkaa kyseenalaistaa tutkimuksen valintoja ja etuoikeutettua elämäänsä. Tunnustusloukkaukset ja konfliktit liittyvät esimerkiksi huomion ohittamiseen, yhteisten pelisääntöjen rikkomiseen ja toisen ihmisen alisteisen aseman hyväksikäyttöön.

Pandemiaolosuhteissa koronarajoitukset ja -suositukset lävistivät niin vasta-
vuoroisuuden odotuksia kuin tunnustustekoja ja -loukkauksiakin. Odotukset
koronaohjeiden noudattamisesta leimasivat koko tutkimuksen toteutusta.
Ohjeet särkivät tai estivät yhdenvertaisuuden tavoittelua tutkimuksellisissa ja
muissa tunnustussuhteissa, eikä kunnioitus tunnustustekona ollut aina mahdol-
lista. Arvostus, huomio ja huolenpito ilmenivät pandemia-arjen jakamisena eri
tahojen kesken. Etäyhteydenpito nopeutti tutkimuksen osapuolten näkyväksi
tulemista erityisinä henkilöinä, ei pelkästään tutkimuksen osapuolina, ja siten
tunnustussuhteiden muuttumista henkilöiden väliseksi huomion ja huolenpidon
odotuksiksi ja osoittamiseksi. Etäyhteydenpito auttoi myös hahmottamaan osal-
listujille tyypillistä olemassaoloa lyhyesti kuittaavaa vuorovaikutustyyliä.

Koronapandemian hallintatoimenpiteissä julkinen valta tuotti vastuullista-
misketjuja eli ohjasi paikallisen tason toimijoita huolehtimaan marginaalises-
sa asemassa olevista ihmisistä ja kontrolloimaan heitä (ks. Raitakari ym. 2022).
Tulosteni perusteella Lissun osallisuustyö kantoi paikallisesti huolenpidosta ison
vastuun (myös Grönlund & Hokkanen tässä teoksessa; Huotari & Grönlund tässä
teoksessa; Zitting ym. tässä teoksessa). Vastuullistamisketjun ideaa (Raitakari &
Hekkala tässä teoksessa) soveltaen osallisuustyö ketjuttaa marginaalisessa asemassa
olevien ihmisten tunnustusodotuksia toiseen suuntaan ja odottaa, että muut tahot
ovat osallisuustyön tavoin valmiita jokaisen ihmisen täysivaltaisen yhteiskunnalli-
sen jäsenyyden tunnustamiseen. Osallisuustyöllä on siis merkittävä yhteiskunnal-
linen tehtävä huolehtia tunnustusodotusten ketjuttamisesta, eikä osallisuustyölle
olisi tarvetta, jos odotukset toteutuisivat kattavasti koko yhteiskunnassa.

Tunnustava etnografia voi puolestaan paikantaa niitä vakiintuneita käytäntö-
jä, joissa (ilman osallisuustyötä) valta valuu tai uhkaa valua marginaalisessa ase-
massa olevien ihmisten saavuttamattomiin. Menetelmänä tunnustava etnografia
auttaa myös ylittämään osallistujien ja tutkimuksen saavutettavuuteen (engl.
hard to survey) liittyviä kysymyksiä, kun tutkija hengailee siellä, missä osallistu-
jatkin viettävät aikaansa. Yhteiskunnan marginaalissa tunnustavan etnografian
myötä löytyvä kirvelevä statustietoisuus voi näin synnyttää maailmaa muutta-
vaa energiaa, Paulo Freiren (2005) peräänkuuluttaman sorrettujen pedagogiikan
voimaa vapautua sorrosta.

Osallistujalähtöisyys pakottaa tunnustavassa etnografiassa tutkijaa elämään
etiikkaa todeksi tapahtumahetkissä. Tutkimuksellisissa tunnustussuhteissa toi-
miminen edellyttää siis oikein ja väärin toimimisen etukäteistä ja tilannekoh-
taista pohdintaa, sekä valmiutta etsiä yllättävissäkin hetkissä sopivia toimintata-
poja. Sarah Banks ja Nikki Rutter (2022, 3461) teroittavat, ettei etiikka sijaitse
valmiina missään vaan on olemassa vasta sitten, kun tarkastelemme jotakin
käytäntöä eettisen linssin läpi: miten käsitteellistämme ajattelua ja toimintaa oi-

keuksien, vastuiden ja suhteiden näkökulmista. Tunnustava etnografia antaakin välineitä toimia normatiivisen ja eletyn etiikan jännitteessä. Tasa-arvoisten tunnustussuhteiden tavoittelu avaa tilaisuuden tulla tietoiseksi arkipäiväisyyttään näkymättömäksi muuttuneesta eriarvoisuudesta ja epäoikeudenmukaisuudesta eettisesti kestäväällä tavalla. Lisäksi tunnustavan etnografian valmius ”luoda aineiston tuottamista uusiksi” tarkoittaa, ettei tunnustavalle etnografialle ole olemassa valmista käsikirjoitusta.

Tunnustavan etnografian menetelmän kehittäminen jää tutkimuksessani väistämättä keskeneräiseksi: tunnustamisen ja oikeutuksen näkökulmista olisi tarkasteltava myös tutkimuksellisten tunnustussuhteiden hallittua päättämistä tai muuttamista ei-tutkimuksellisiksi tunnustussuhteiksi. Aineistoni ei yltänyt siihen tunnustavan etnografian vaiheeseen.

Kirjallisuus

- Arya, Dena & Henn, Matt (2021) COVID-ized ethnography: Challenges and opportunities for young environmental activists and researchers. *Societies* 11 (2), 58.
- Atkinson, Paul & Coffey, Amanda & Delamont, Sara & Lofland, John & Lofland, Lyn (2001) (toim.) *Handbook of ethnography*. Lontoo: SAGE Publications.
- Banks, Sarah & Rutter, Nikki (2022) Pandemic ethics: rethinking rights, responsibilities and roles in social work. *The British journal of social work* 52 (6), 3460–3479.
- Christin, Angèle (2020) Algorithmic ethnography, during and after COVID-19. *Communication and the Public* 5 (3–4), 108–111.
- Davies, Charlotte Aull (2008) *Reflexive ethnography – a guide to researching selves and others*. Toinen painos. Lontoo: Routledge.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) *Sosiaalibarometri 2021: Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.
- Freire, Paulo (2016) *Sorrettujen pedagogiikka*. Toinen painos. Suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- Gould, Jeremy (2016) *Refleksiivisyyden polulla. Epistemologisesti radikaalin yhteiskuntatieteen puolustus*. Teoksessa Jeremy Gould & Katja Uusihakala (toim.) *Tutkija peilin edessä: refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gould, Jeremy & Uusihakala, Katja (2016) *Tutkija peilin edessä: refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hall, Johanna & Gaved, Mark & Sargent, Julia (2021) Participatory research approaches in times of Covid-19: A narrative literature review. *International journal of qualitative methods* 20, 16094069211010087.
- Harrikari, Timo & Mooney, Joseph & Adusumalli, Malathi & McFadden, Paula & Leppiaho, Tuomas (toim.) (2023) *Social work during COVID-19: Global perspectives and implications for the future of social work*. Lontoo: Routledge.

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1969) *Jenaer realphilosophie*. Hampuri: Meiner.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnysksetömmässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 333–367.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja & Isola, Anna-Maria (arvioitavana) Knowledge-making praxis, agency and power in social inclusion work. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Hirvonen, Onni (2020) Tunnustuksen filosofia ja politiikka: Hegelistä nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–22.
- Hoffmann, Veronika (2022) The gift model of recognition. Teoksessa Onni Hirvonen & Heikki J. Koskinen (toim.) *The theory and practise of recognition*. New York: Routledge, 113–128.
- Honneth, Axel (1995) *The struggle for recognition – The moral grammar of social conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- HY Helsingin yliopisto (2023) Sosiaalityön tutkimuksen päivät. Abstraktikirja. <https://www.helsinki.fi/fi/konferenssit/sosiaalityon-tutkimuksen-paivat-2023/abstraktikirja> Luettu 14.8.2023.
- Ilmoniemi, Mikko (2023) Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä. Teoksessa Suvi Raitakari & Timo Harrikari & Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 32–60.
- Kallinen, Timo & Kinnunen, Taina (2023) *Etnografia*. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus> Luettu 26.4.2023.
- Kara, Hanna & Jäppinen, Maija & Nordberg, Camilla & Riitaoja, Anna-Leena (2022) The ethical performance of access and consent in ethnographic research on social work encounters with migrant-background service users. *Qualitative social work* 0 (0), <https://doi.org/10.1177/14733250221088421>
- Kaukko, Mervi & Korkiamäki, Riikka & Kuusisto, Anna-Kaisa (2019) Normatiivisesta etiikasta elettyyn kohtaamiseen: tutkimuksellista hengailua yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten kanssa. Teoksessa Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen. Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 86–102.
- Kaur, Simran & Jagpal, Parbir & Paudyal, Vibhu (2021) Provision of services to persons experiencing homelessness during the COVID-19 pandemic: A qualitative study on the perspectives of homelessness service providers. *Health & Social Care in the Community* 10 (19), 1–10.
- KoMa (2021) Korona yhteiskunnan marginaaleissa -tutkimus- ja kehittämishanke. <https://projects.tuni.fi/koma/> Luettu 9.8.2023.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016) Myötätunnon politiikka ja tutkimusetiikka Suomeen yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten arjen tutkimisessa. *Sosiologia* 53 (4), 396–415.
- Laitinen, Arto & Särkelä, Arvi (2020) Social wrongs. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. DOI: 10.1080/13698230.2020.1853435

- Lydahl, Doris & Holmberg, Suvi & Günther, Kirsi & Ranta, Johanna (2021) Doing data together – Affective relations and mobile ethnography in home visits. *Qualitative research* 21 (4), 515–530.
- Mead, George Herbert (1934) *Mind, self, and society from the standpoint of a social behaviorist*. Charles W. Morris (toim.) Chicago: University of Chicago Press.
- Niemi, Petteri (2020) Tunnustussuhdeteoria sosiaalityössä. Teoksessa Onni Hirvonen (toim.) *Tunnustuksen filosofia ja politiikka: Hegelistä nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 271–287.
- Novoa, Andre (2015) Mobile ethnography: emergence, techniques and its importance to geography. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography* 9 (1), 97–107.
- Podjed, Dan (2021) Renewal of ethnography in the time of the COVID-19 crisis. *Sociologija i prostor/Sociology & Space*, 59 (1).
- Porin Sininauha. Lissu Social Club – kynnyksetön palvelupiste. <https://www.porinsininauha.fi/lissu/> Luettu 9.8.2023.
- Raitakari, Suvi & Hekkala, Marja & Ilmoniemi, Mikko (2022) Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsennyksiä*. Tampere: Vastapaino, 343–384.
- Raitakari, Suvi & Harrikari, Timo & Hekkala, Marja & Kivipelto, Minna (toim.) (2023) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi.
- Ricœur, Paul (2005) *The course of recognition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Romakkaniemi, Marjo & Harrikari, Timo & Saraniemi, Sanna & Fiorentino, Vera & Tiitinen, Laura (2021) Bonding, bridging and linking the last resort tailboard: Shifts in social workers' professional positions and mobilising adaptive capital during the coronavirus pandemic. *Nordic Social Work Research*. <http://dx.doi.org/10.1080/2156857X.2021.1992489>
- Särkelä, Arvi (2020) Tunnustuksen patologiat. Sosiaalisuus ja kritiikki Honnethin tunnustusteoriassa. Teoksessa Onni Hirvonen (toim.) *Tunnustuksen filosofia ja politiikka. Hegelistä nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 115–134.
- Turtiainen, Kati (2020) Turvapaikanhakijat ja tunnustaminen. Teoksessa Onni Hirvonen (toim.) *Tunnustuksen filosofia ja politiikka: Hegelistä nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 255–270.
- Urry, John (2007) *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Waegemakers Schiff, Jeannette & Weissman, Eric Paul & Scharf, Deborah & Schiff, Rebekka & Campbell, Stephanie & Knapp, Jordan & Jones, Alana (2021) The impact of COVID-19 on research within the homeless services sector. *Housing, Care and Support*, 24 (3/4), 123–133.

3 ”Meidän naiset” – Kokemusasiantuntijoiden kokemuksia korona-ajan työstä kaduilla ja päiväkeskuksessa

Riitta Granfelt, Jenni Eronen, Tii Judén ja Riikka Tuomi

Tiivistelmä

Koronapandemian aikana vuosina 2020–2022 kokemusasiantuntijat jatkoivat työtään kodittomien naisten parissa kaduilla ja päiväkeskuksessa. Kokemusasiantuntijat kokivat erityisen haasteelliseksi tilanteet, joissa kriisiapu ei riittänyt, vaan olisi tarvittu psykososiaalisia palveluja, joihin he eivät pandemiasta johtuvien rajoitusten vuoksi voineet ohjata kohtaamiaan naisia. Väkivaltaisissa suhteissa elävien kodittomien naisten tilanne oli kokemusasiantuntijoiden arvioiden mukaan kaikkein vaikein.

Teksti perustuu kolmen nais erityistä työtä tekevän kokemusasiantuntijan kokemustietoon, jota jäsensimme kansatutkimuksen periaatteita väljästi noudattaen. Teoreettisen kehyksen muodostavat käsitteet *haavoittuvuus* ja *paikattomuus*, joiden avulla analysoimme kohtaavaa työtä kodittomien naisten parissa. Empiirisen haastatteluaineiston pohjalta kirjoitimme näkyväksi naisten paikattomuudeksi syventynyttä kodittomuutta sekä päiväkeskuksessa ja kadulla kohdattujen pitkäaikaisasunnottomien naisten moniulotteisesti haavoittuvaa tilannetta.

Päihteitä käyttäville, psyykkisesti huonosti voiville kodittomille naisille tulee olla erityisesti heille suunnattuja palveluja, kuten väkivallalta suojaava turvakoti.

Pandemian kaltaisissa kriisitilanteissa tulee huolehtia, että kaikkein haavoittuvammassa asemassa olevilla ihmisillä on pääsy psykososiaalisiin palveluihin.

Johdanto

Asunnottomalle ehdottomasti tärkein varuste on hyvät kengät ja kuivat sukat.

Kaduilla elämiseen jo varhaisessa teini-iässä tutustunut kokemusasiantuntija tietää, kuinka tärkeää on pysyä tavalla tai toisella lämpimänä silloin, kun ei ole tiedossa mitään majapaikkaa. Olen (RG) kirjoittanut tekstin hänen ja kahden muun kokemusasiantuntijan kerronnan ja yhteisten keskustelujemme pohjalta. Kaikilla kolmella kokemusasiantuntijalla, Jennillä, Tiillä ja Riikalla on omakohtaisia kokemuksia kodittomuudesta ja päihderiippuvuudesta. He ovat koulutettuja kokemusasiantuntijoita ja työskentelevät kirjoitushetkellä kodittomien ihmisten parissa asunnottomuustyöhön keskittyvässä järjestössä. Kokemusasiantuntijat tekivät koko pandemian ajan kohtaavaa työtä kaduilla ja päiväkeskuksessa. Näissä paikoissa he työskentelevät muutoinkin, mutta pandemian mukanaan tuomat rajoitukset rajasivat toimintaa ja muokkasivat toimintakäytäntöjä merkittävästi.

Tässä luvussa keskitymme kadulla elävien ja kodittomille tarkoitetun päiväkeskuksen palveluja käyttävien naisten tilanteeseen ja heidän parissaan tehtyyn nais erityiseen työhön koronapandemian aikana. Tavoitteenamme on tuoda näkyville pienen marginaaliryhmän elämää ajanjaksona, jolloin koronaohjeiden mukaan olisi pitänyt sulkeutua kotiin, jota kodittomalla ei ole. Kerronnan näkökulmana on kodittomien naisten haavoittuva asema tilanteessa, jossa virastojen ja useimpien päiväkeskusten ovet sulkeutuivat. Kadut olivat kuitenkin pandemiankin aikana avoimia, samoin kuin se päiväkeskus, jossa kokemusasiantuntijat työskentelivät.

Tämän tekstin tarkoitusta varten kokemusasiantuntijat muistelivat kohtaamiensa naisten tilanteita ja omaa työskentelyään naisten parissa vuosien 2020–2022 aikana kaduilla ja päiväkeskuksessa, sekä niitä haasteita, joita koronapandemian seurauksena vuorovaikutukseen perustuvaan työhön kasautui. Kokemustiedon pohjalta muodostimme kuvauksen naisten paikattomuudeksi asti syventyneestä kodittomuudesta ja siihen kohdistuvasta kokemusasiantuntijoiden nais erityisestä työstä pandemian aikana.

Kuvaamamme kohtaava työ kodittomien ihmisten, kävijöiden, parissa on kyseisen asunnottomuustyöhön keskittyvän järjestön ydintehtävä, vaikuttamis- ja kehittämistyön rinnalla. Kohtaavaa työtä tehdään paitsi päiväkeskuksissa, myös jalkautuvana parityönä näkymättömissä, asunnottomuudessa ja paikattomuudessa.

nessa, haavoittuvassa tilanteessa eläviä ihmisiä ja heidän itsemääräämisoikeuttaan kunnioittaen. Kohtaava työ sijoittuu osaksi asumissosiaalista työtä, joka puolestaan on osa suhdeperustaista auttamistyötä (ks. Ranta 2020; Granfelt 2022, 233–265). Kohtaavalla työllä ymmärrämme paikan päälle menevää, asiakkaiden sen hetkisiin tarpeisiin vastaavaa työskentelytapaa. Tavoitteena on kokonaisvaltainen työskentelyote siten, että työntekijä kiinnittää huomiota ihmisen sen hetkiseen niin fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin kuin sosiaalis-taloudelliseen tilanteeseen, kuten asuminen ja toimeentulo. Yhdessä jäsentämämme kokemustiedon pohjalta rakentunutta empiiristä aineistoa taustoittamaan valitsimme käsitteet *paikattomuus* ja *haavoittuvuus*. Näiden käsitteiden avulla analysoimme naisten kodittomuutta sekä asunnottomuuden että psykososiaalisen kuormittuneisuuden näkökulmasta.

Teksti etenee siten, että ensiksi kuvaamme aineiston taustaa, sen tuottamista ja analyysitapaa ja näihin liittyviä eettisiä kysymyksiä. Tästä jatkamme katsauksella teemaan liittyvään tutkimukseen ja analyttisiin käsitteisiin. Tekstimme keskeisimmän osuuden muodostaa aineistolähtöinen osuus, joka jakautuu paikkojen mukaisesti *kadulla tehtävään* ja *päiväkeskuksessa toteutuvaan työhön*, joissa molemmissa käsittelemme sekä naisten kodittomuutta että siihen kohdistuvaa nais erityistä työtä. Luvun lopuksi esitämme johtopäätökset ja niiden pohjalta laatimamme suositukset.

Taustalähtökohdat ja tekstin toteutus

Olemme tuottaneet tekstin väljästi kanssatutkijuuden periaatteita toteuttaen. Kanssatutkimus rakentuu ammattitutkijan ja kanssatutkijoiden keskinäiselle kumppanuudelle, jolla tavoitellaan eletyn elämän kokemusten mukanaan tuomaa moninäkökulmaisuuutta. Kanssatutkijoiden osallistuminen voi vaihdella intensiteetiltään, ja he voivat olla mukana joko koko tutkimusprosessin ajan tai sen eri vaiheissa. Noudatimme kanssatutkimuksen periaatetta, jonka mukaisesti kaikkien ei tarvitse tehdä kaikkea ja työpanokset voivat olla eri suuruisia, mutta silti arvokkaita. Kokemusasiantuntijoiden työhön kuuluu kohtaavan työn lisäksi yhteiskuntapoliittinen vaikuttaminen ja asunnottomuustyön kehittäminen. Näin ollen kanssatutkijuus asettui luontevasti osaksi heidän työtään. (Kulmala ym. 2023, 11–25.)

Päädyimme kanssatutkijuuteen ensimmäisten haastattelujen ja niiden alustavan analyysin seurauksena. Kokemusasiantuntijoiden panos kohdentui ensisijaisesti aineiston tuottamiseen vuorovaikutuksessa tutkijan kanssa. Tämän lisäksi he osallistuivat aineiston analyysiin ja tulkintoihin tutkijan kirjoittamien käsikirjoitusversioiden pohjalta. Ensimmäisessä vaiheessa kiinnitimme

huomiota erityisesti aineisto-otteisiin ja siihen, vastaavatko ne sitä asiayhteyttä, jonka kukin kokemusasiantuntija oli halunnut nostaa esiin. Tällaisia olivat esimerkiksi naisen psyykkinen pahoinvointi ja hoitoon pääsyn vaikeudet tai pandemian aikana hyvin toiminut yhteistyö aikuissosiaalityön kanssa. Keskustelimme myös tekstin luettavuudesta ottaen huomioon sen, että teksti on suunnattu monenlaisille lukijoille, kuten kokemusasiantuntijakoulutukseen osallistujille. Poliittikasuosituksia pohdimme yhdessä useampaan kertaan. Kanssatutkimuksen periaatteiden mukaisesti tekstillämme on sekä tiedollisia että käytännöllisiä tavoitteita.

Vapaamuotoiset kerronnalliset ja keskusteluun painottuvat haastattelut toteutimme yhtä lukuun ottamatta päiväkeskuksessa. Kaksi kokemusasiantuntijaa keskusteli tutkijan kanssa ensin työparina ja sen jälkeen molemmat erikseen kahden kesken tutkijan kanssa. Kolmas kokemusasiantuntija osallistui kertomushaastatteluun kahden kesken tutkijan kanssa kaksi kertaa, joista toisen haastattelun teimme videokeskusteluna. Nauhoitimme haastattelut, ja ne ovat kukin kestoltaan runsaan tunnin mittaisia. Näistä viidestä aineiston tuottamiseen keskittyneestä haastattelusta koostuu noin kuuden tunnin mittainen aineistokokonaisuus, jota analysoimme kahdella tapaamiskerralla, kestoltaan yhteensä neljä tuntia. Haastatteluaineisto on litteroitu sillä tarkkuudella kuin olemme katsoneet sisältöpainotteisen analyysin edellyttävän. Analyysiin pohjautuvassa tulosluvussa olemme käyttäneet aineistoa sekä suorina aineisto-otteina että muokattuna osaksi tutkijan kirjoittamaa tekstiä.

Kokemustieto muodostaa tulkintojemme perustan ja olemme muodostaneet tulkintoja keskinäisessä vuorovaikutuksessa, useammalla tapaamiskerralla. Tutkija (RG) on vastannut tutkimuskirjallisuudesta ja käsitteellistämisestä kuitenkin niin, että kohtaava työ on kokemusasiantuntijoiden omasta työstään muodostama ja käyttämä käsite. Teksti ei ole tutkimus, vaan kyseessä on tutkivalla, kanssatutkimuksen periaatteita väljästi noudattavalla otteella muodostamamme kokemustietoon perustuva puheenvuoro.

Päiväkeskuksessa ei ollut tarjolla erityisesti naisille kohdennettuja palveluja, ja myös kaduilla tehtävä etsivä työ kohdistui avun tarpeessa oleviin ihmisiin sukupuolesta riippumatta. Haastattelutilanteissa kokemusasiantuntijat kertoivat ylipäänsä kävijöiden tilanteista ja heidän parissaan tehdystä työstä pandemian aiheuttamien ongelmien. Keskiössä olivat kuitenkin naisten tilanteet ja nais erityinen kohtaava työ, mihin myös analyysissa keskityimme.

Tekstissämme korostuu naisten haavoittuva tilanne niin asunnottomuutena kuin psykososiaalisten vaikeuksien osalta. Tämä ei sulje pois sitä, etteikö pitkäaikaisasunnottomuutta kokevien naisten elämässä olisi hyviä asioita ja heillä itsellään monenlaisia vahvuuksia. Olemme kuitenkin pitäneet tärkeä-

nä nostaa esiin naisten aseman moniulotteista haavoittavuutta ja heidän haavoittuvuuttaan hoitamattomien psykososiaalisten vaikeuksien kuormittamina. Kokemusasiantuntijoiden kerronta perustuu kodittomien naisten kohtaamisiin ja sillä on relevanssia nais erityisten palvelujen kehittämistyössä, myös kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien vaiennettujen naisten osalta.

Naisten kodittomuus haavoittuvuuden ja paikattomuuden näkökulmasta

Kansainvälisesti ja myös Suomessa on vuosikymmenien ajan tutkittu naisten asunnottomuutta. Tärkeä pioneiritutkimus on Sophie Watsonin ja Helen Austerberryn (1986) teos *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*, joka keskittyy yksin elävien naisten asunnottomuuteen ja heidän jäämiseensä palvelujen ulkopuolelle. Teos tuo esiin myös yksin elävien naisten asunnottomuuden näkymättömyyden. Samaan aikaan kuin Sophie Watson ja Helen Austerberry julkaisivat teoksensa, keräsin ensimmäisen laadullisen haastatteluaineistoni naisten asuntolassa (Granfelt 1992). Tutkimuksen loppusanoissa (mt. 142) kirjoitan kodittomien naisten asunnottomia miehiäkin haavoittuvammasta asemasta: ”Yksin elävä köyhä nainen saattaa seisoa jonossa vieläkin taaempana, peräti näkymättömissä.” Tämän puheenvuoron tuottamiseen osallistuneet kokemusasiantuntijat ovat näkyviksi tulleita naisia, jotka kertoivat yhä edelleen liian näkymättömiin jäävien naisten kokemuksista, taustoittaen kerrontaa omalla kokemushistoriallaan.

Kokemusasiantuntijoiden työtä ohjaa Suomessa vuodesta 2007 alkaen asunnottomuuspolitiikan johtavaksi periaatteeksi hyväksytty Asunto ensin -malli, jonka ydin rakentuu asunnosta ja asumisen onnistumisen turvaamiseen kohdennetuista palveluista. Asunnottomien ihmisten tarpeista käsin toteutettavien palvelujen avulla on tarkoitus muodostaa väylä asunnottomuudesta omaan kotiin. Vaikka asunnottomuus on Suomessa merkittävästi vähentynyt, kaikilla ihmisillä ei edelläänkään ole kotia eikä itsestään selvästi edes omaa paikkaa. Katu ja päiväkeskus ovat kodittomien omiksi ottamia tiloja eli heidän paikkojaan (ks. Juhila ym. 2022).

Suomessa naisten asunnottomuutta on edelleen tutkittu vain vähän (Granfelt 1992; 1998; Vanhala 2005; Haahtela 2015; Granfelt ja Turunen 2021). Naisten asunnottomuutta on käsitelty osana esimerkiksi naisvankien haavoittuvaa asemaa (Salovaara 2019) ja käytäntölähtöisesti NEA-hankkeen yhteydessä tuotussa kokoomateoksessa (Lehtonen ym. 2020). Kokoomateoksessa on kirjoitettu kokemusasiantuntijatoiminnasta nais erityisenä työnä (Brady ym. 2020; Rantaniemi & Lyytikäinen 2020) sekä matalan kynnyksen työstä päihteitä

käyttävien naisten parissa päiväkeskuksessa, kaduilla ja kodeissa (Autio 2020; Kasurinen & Varonen 2020).

Teija Karttusen (2019) jäsentämä laajaan kansainväliseen kirjallisuuteen ja hänen omaan etnografiseen aineistoonsa pohjautuva nais erityyisen päihdetyön kuvaus on sovitettavissa myös nais erityyiseen asunnottomuustyöhön. Nais erityyisessä työssä, myös asunnottomien parissa tehtävässä, on lähtökohtana naiseuden ja sukupuolen merkityksen ymmärtäminen niin psykososiaalisissa kuin sosiaalis-taloudellisissa ongelmassa ja niihin kohdistuvassa työssä. Nais erityyisessä työssä kiinnitetään huomiota tunteisiin, traumaattisiin kokemuksiin ja psykiatriseen oireiluun. Suhteet eri näkökulmista ja eri tasoilla ovat kokonaisvaltaisen työtteen keskiössä. (Mt.; Karttunen 2021.)

Tekstissämme nais erityyisyys kiinnittyy kaduilla ja päiväkeskuksessa tehtävään työhön, jossa kohdataan kokemuksia kodin särkymisestä ja väkivallasta, naiseuteen kohdistuvasta halveksunnasta ja häpeästä sekä psyykkisen oireilun kietoutumisesta päihderiippuvuuteen. Väkivallan ja kodittomuuden monitasoiset kytkökset ovat yksi keskeisimmistä teemoista naisten asunnottomuuden tutkimuksessa (Bretherton & Mayock 2021) ja se korostuu myös omassa aineistossamme. Tarkensimme prosessin edetessä, että tekstimme käsittelee nimenomaan naisten pitkäaikaisasunnottomuutta, mikä määrittää sitä, millaisen sisällön nais erityyisyys tekstissämme saa. Pitkäaikaisasunnottomuus merkitsee yleensä asunnottomuuden ja psykososiaalisten vaikeuksien toisiinsa kietoutumista, mikä altistaa asunnottomuuden kaikkein vaikeimmille muodoille, kuten katuasunnottomuudelle (Pleace ym. 2016). Analyysiosiossa sijoitamme naisten pitkäaikaisasunnottomuuden kodittomuuden käsitteen alle tavoitteenamme kuvata nais erityyisen kohtaavan työn kohdeilmiötä niin paikkaan kiinnittyvän asunnottomuuden kuin sosiaalisten suhteiden ja psyykkisen pahoinvoinnin muodostamana kokonaisuutena.

Ymmärrämme kodittomuuden sekä tilallisena että kokemuksellisen kokonaisuutena, jota eri osatekijät ylläpitävät tai päinvastoin edesauttavat siitä irrottautumista. Nämä tekijät ovat paikkaan, eritasoisiin suhteisiin ja psykologisiin kokemuksiin kiinnittyviä. Lähestymme paikattomuudeksi syvenevää kodittomuutta osana monista eri osatekijöistä koostuvia haavoittavia tilanteita, joita asunnottomuus eli asunto ensin -mallin mukaisen asunnon puuttuminen taustoittaa.

Professori Marjo Kuronen (2022) on jäsentänyt haavoittuvuuden (engl. *vulnerability*) käsitettä tutkimusryhmänsä kanssa sekä kansainväliseen tutkimuskirjallisuusanalyysiin perustuen että nais erityyisyyden näkökulmasta. Elina Virokannas (2017a; 2017b; 2022) on useissa tutkimuksissaan osoittanut huumeita käyttävien naisten haavoittuvan aseman julkisissa palveluissa. Suvi Raitakarin ja kumppaneiden (2022) toimittamassa teoksessa lähestytään haavoittuvuutta

tutkimalla eri näkökulmista elämää kodittomuudessa ja kodittomuusuhan alla sekä ammattilaisten työtä ihmisiä monitasoisesti haavoittavissa tilanteissa. Anna Lepon ja Riikka Perälän (2022) tutkimus korvaushoitoa saavien asiakkaiden haavoittuvuudesta ja palvelun riittämättömyydestä suhteessa asiakkaiden laaja-alaiseen tarvitsevuuteen ja huono-osaisuuteen tulee lähelle tekstimme kohdeilmioita, vaikka näkökulma ei ole erityisesti naiseen kohdentuva.

Naisten pitkäaikaisasunnottomuudessa on kyse sekä psykososiaalisesta haavoittuvuudesta että haavoittavasta asemasta yhteiskunnan äärimmäisessä marginaalissa. Jaamme näkemyksen, jonka mukaan haavoittuvuus on kaikkia ihmisiä yhdistävä ominaisuus. Traumakokemusten rikkoma elämänhistoria, köyhyys ja heikko yhteiskunnallinen asema kuitenkin altistavat poikkeuksellisen voimakkaasti haavoittaville kokemuksille ja sen myötä haavoittuvuuden syvenemiselle. Vaikka jokainen ihminen tarvitsee jossakin elämänsä vaiheessa suojelua ja huolenpitoa, kodittomien naisten tarve kokonaisvaltaiseen tukeen on heidän haavoittuvan asemansa takia erityisen perusteltu. Palvelutkin voivat olla haavoittavia ja ulossulkevia (Virokannas 2017a, 2017b ja 2022). Niiden ulkopuolelle jääminen tai eri syistä jättäytyminen altistaa haavoittaville ihmissuhteille ja yhä syvenevälle marginalisaatiolle.

Kun oikeanlaisia palveluita ei ole.

Toinen analyttinen käsitteemme on *paikattomuus*. Tämä käsite tavoittaa kodittomuuden äärimmäisen muodon: paikattomalla ihmisellä ei ole lainkaan omaksi koettua paikkaa, pysyvästä asunnosta puhumattakaan. Paikattomille ihmisille päiväkeskukset saattavat merkitä sellaisia tiloja, jotka he vähitellen ottavat omiksi paikoikseen. Kahvikupin ääressä, riittävän turvallisesti koetussa tilassa, vaiennetuilla naisilla on mahdollisuus purkaa kipeitä ulkopuolisuuden ja arvottomuuden kokemuksia, joita paikattomuus yhtenä haavoittavan tilanteen osa-alueena aiheuttaa ja ylläpitää.

Ennen me oltiin hylkiöitä. Nyt me ei olla mitään.

Päiväkeskusten merkityksestä kävijöille on luettavissa tuoreita tutkimuksia esimerkiksi osallisuuden ja huolenpidon (Hekkala ym. 2023) sekä tunnustussuhteiden ja ontologisen turvallisuuden (Ilmoniemi 2023) näkökulmista. Pandemia-ajan koronasulun vaikutukset matalan kynnyksen päiväkeskustoimintaan (Jurvansuu ym. 2021) osoittavat, kuinka suuri merkitys päiväkeskuksilla on kävijöiden hyvinvoinnille. Koti saattaa olla yksinäisyyden ja ahdistuksen täyttämä tila. Sen sijaan omaksi paikaksi koetulla päiväkeskuksella on suuri merkitys ahdistuksen hallin-

nassa ja yksinäisyyden lievittäjänä. Moni kävijä arvostaa mahdollisuutta saada vain olla rauhassa toisten seurassa vailla vaatimuksia. (Mt.)

Kodittomuudesta paikattomuuteen – pitkäaikaisasunnottomuus nais erityyisen työn kohteena pandemiaolosuhteissa

Suomessa katuasunnottomuus on vähäistä ja naisten osuus kadulla asuvista vieläkin vähäisempi. Tästä syystä kaduilla elävien naisten riski jäädä näkyvämmämiin ja vaiennetuiksi on erityisen suuri. Kadulla oleminen on naisille äärimmäisen haavoittava, fyysiselle, seksuaaliselle, henkiselle ja taloudelliselle väkivallalle altistava tilanne. Pandemian aikana naisia oli kaduilla vielä tavallistakin vähemmän, mutta oli kuitenkin. Tässä osiossa kuvaamme kaduilla kohdattujen naisten parissa pandemia-aikana tehtyä kohtaavaa työtä.

Kohtaavaa työtä kaduilla

Pandemian seurauksena julkiset tilat, jotka olivat tarjonneet paikan levähtää, lämmitellä ja tavata toisia, sulkeutuivat. Kauppakeskuksissa ja metroasemilla ei saanut enää oleskella. Aiemmin ainakin jossain määrin omaksi paikaksi koetut tilat eivät tarjonneet entiseen tapaan suojaa. Julkisten tilojen sulkeutumisen seurauksena kodittomuus syveni ja laajeni paikattomuudeksi. Päiväkeskuksessa kävijöitä yöpyi kauppakeskusten WC-tiloissa ja hisseissä ja ulkosalla sijaitsevista niin sanotuista vihreistä vessoista. Asunnoissa kiertely ei ollut enää entiseen tapaan mahdollista eikä asumisyksiköissä voinut asustella miesystävien asunnoissa.

Kun näki, että ihmisillä on hätä eikä ole mitään paikkaa, mihin ohjata. Saattoi vain toivoa, että heillä olisi joku tuttu, jonka luo pääsisi... Monen kanssa mietittiin, mihin pääsee suihkuun. Se oli aika suuri kysymys, että mihin pääsee peseytymään. Se oli ihan hirveää, kun ei voinut ohjata ihmisiä suihkuun.

Kaikkein haavoittuvimmassa asemassa eläville naisille suunnattujen palvelujen kehittämistarpeet ovat edelleen suuret. Kadulla elävät päihteitä käyttävät naiset ovat vaarassa jäädä paitsi asumisen myös palvelujen ulkopuolelle. Ulkopuolelle jääminen korostui pandemian aikana, jolloin suurin osa palveluista sulkeutui.

Kadulla oleminen ja ne ihmiset siellä. Se on mulle tuttua ja turvallista. Mä olen siellä (kadulla) ollut, olenko ollut yhdeksänvuotias, kun olen ruvennut hatkaamaan. Sanoin, että en halua missään tapauksessa jäädä kotiin pelkäämään, että ne naiset on kadulla, ne joilla ei ole mitään paikkaa. Päivittäin kohtaan niitä, joiden kanssa olen ollut kadulla, laitoksissa, vankiloissa, tehnyt rikoksia.

Kohtaavan työn ytimessä on liikkuminen niissä paikoissa, joissa kodittomat viettävät aikaansa. Mennään paikan päälle, paikattomien paikkoihin keskittyen mahdollisimman kokonaisvaltaiseen akuutista tilanteesta lähtevään auttamiseen. Pandemian seurauksena järjestössä jouduttiin miettimään, millä tavoin kohtaamiseen perustuvaa työtä on mahdollista tehdä noudattaen rajoituksia. Miten toimia esimerkiksi tilanteessa, jossa ulkonaliikkumiskielto tulisi voimaan?

Kadulla oli vaikeaa, ehkä epärealististakin tavoitella syvällisiä keskusteluita. Yksityisyyden puute teki henkilökohtaisten asioiden käsittelyn lähes mahdottomaksi. Naisten päihtymys ja päihtyneet ihmiset ympärillä asettivat vuorovaikutukselle rajoituksensa. Kohtaava työote merkitsi asettumista naisten tilanteeseen: keskittymistä ravinnon ja hygienian turvaamiseen sekä tiedon välittämiseen avun saannin mahdollisuuksista. Kokemusasiantuntijoilla oli tarjota yhteistyökumppaneilta, kuten Suomen Punaiselta Ristiltä saatuja tarvikkeita. Myös hotellit ja kaupat tarjosivat tuotteitaan kodittomille jaettavaksi.

Jaoin proteiiniapatukoita, vesipulloja, hygieniatarvikkeita, ruoka-annoksia, karkkeja, puhtaita käyttövälineitä, oppaita kadun kansalle...

Kadulla asustavien naisten elämässä päihteettömyyteen liittyvät pyrkimykset tuntuvat vierailta ja etäisiltä. Luottamus niin viranomaisiin kuin ylipäänsä ihmisiin on niin moneen kertaan ja varhain rikottu, että sen rakentaminen edellyttää pitkäjänteistä, hitaan etenemisen mahdollistavaa työskentelyotetta. Vaikka kohtaaminen vaikuttaisi sanojen tasolla pinnalliselta, voi se non-verbaalisen viestinnän välityksellä olla merkityksellinen ja arvokkuuden kokemusta vahvistava. Kaduilla kohdataan ihmisten hätä ja ylivoimaiset tilanteet. Läsnäolo, ruoka-annoksen ja puhtaiden käyttövälineiden tarjoaminen voi olla juuri se tapa, jolla haavoittavaa tilannetta voi sanoitta jakaa, edes hetken.

Kodittomien naisten paikat olivat kokemusasiantuntijoille tuttuja, samoin kuin elämä kaduilla ja asiakkuus tai sen ulkopuolelle jääminen sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa. Naisten tarvitsemien palvelujen puuttuminen herätti surua ja epätoivoa erityisesti tilanteissa, jolloin naista ei pystynyt ohjaamaan

minnekään muualle kuin samaan paikkaan, jossa hän oli kokenut väkivaltaa. Kokemusasiantuntija kertoi naisten kohtuuttomien tilanteiden aiheuttamista voimakkaista epäoikeudenmukaisuuden ja pelon tunteista. Huoli väkivallan alla elävistä naisista oli suuri ja uupumuksen hetkellä kokemusasiantuntija jopa kyseenalaisti oman oikeutensa päihitteettömyyteen ja turvaan. Omia tuskallisia kokemuksia ei ollut helppo etäännyttää kipeitä muistoja mieleen tuovissa auttamistilanteissa. Kokemusasiantuntija kertoi, kuinka kadulla elävät ihmiset tunnistavat hänet kokemustaustaiseksi eleitten ja puhutavan perusteella. Aina ei ehdi edes kertoa omasta taustasta, kun toinen jo kertoo tunnistavansa taustan samankaltaisuuden.

Kyllä koira koiran tuntee!

Koronapandemian aikana kokemusasiantuntijat hakeutuivat juuri niihin paikkoihin, joissa he tiesivät kodittomien ja avun tarpeessa olevien ihmisten yleensä oleskelevan. Kodittomia naisia ei kuitenkaan näkynytkään enää entiseen tapaan kaduilla, vaan päinvastoin heitä kohdattiin yllättävän vähän. Muuttuneeseen tilanteeseen ei löytynyt mitään yksiselitteistä vastausta. Nuorten naisten parissa työskentelevä kokemusasiantuntija pohti ilmiötä näin:

Ne oli menneet johonkin asuntoon ja olivat siellä hinnalla millä hyvänsä. Kysyin, onko siellä turvallista? No ei siellä aina ole. Tähän mä voin sanoa, että sun ei tarvii kestää tota. On kuitenkin vaihtoehtoja. Mutta en mä voi raahata ihmistä pois. Ei voi tehdä muuta kuin kertoa omaa kokemusta ja yrittää saada ihminen ymmärtämään, että se ei tosiaan ole turvallinen paikka ja voisi olla muitakin vaihtoehtoja. Mutta kyllä siinä kokemusasiantuntijakin on aika voimaton: se on heidän turvapaikka.

Kadulla elävien naisten turvattomuus voi olla äärimmäistä kodittomuutta, paikkamuutta vailla mitään turvallista tilaa. Väkivaltaa käyttävän miehen asuntonkin saattaa tuntua jollakin tavoin turvalliselta, jos väkivalta on ollut osa naisen arkea vuosien ajan, jopa elämänkulun varhaisvaiheista asti. Väkivallan ja asunnottomuuden monimutkaiset ja monitasoiset kytkökset ovatkin yksi keskeisimmistä kysymyksistä naisten asunnottomuudessa (Mayock ym. 2016).

Kohtaaminen, kohtaaminen, kohtaaminen.

Haavoittuvassa asemassa elävien kodittomien naisten auttaminen asettaa erityisiä haasteita kohtaavalla työlle. Yksi kokemusasiantuntijoista korosti kohtaa-

misen merkitystä useampaan kertaan kyseistä käsitettä toistaen. Kohtaaminen on kuulumisten kyselyä ja keskittymistä niihin asioihin, joista nainen juuri sillä hetkellä haluaa puhua. Kadulla kohdattaessa lähtökohtana ei ole ongelmien ratkominen eikä vaikeitten asioiden esiin nostaminen. Läsnaolo vailla vaatimuksia voi tuottaa kaoottisessa tilanteessa elävälle naiselle pienen hengähdystauon ja kokemuksen kuulluksi ja nähdyksi tulemisesta vailla narkomaanin, mielenterveysongelman tai asunnottoman leimaa.

Päihderiippuvuus ja hoitamattomat mielenterveyden ongelmat saattavat johtaa paikattomuuteen kodittomuuden äärimmäisenä muotona ja syventää entisestään haavoittuvuutta niin psykososiaalisen pahoinvoinnin kuin sosiaalis-taloudellisen syrjäytymisenkin osalta. Kokemusasiantuntijat kohtasivat vakavaa psyykkistä pahoinvointia sekä kaduilla että päiväkeskuksessa. Päihderiippuvaiselle, psykoottisesti oireilevalle henkilölle avun saaminen ei läheskään aina onnistunut tai ainakin se vaati suuria ponnisteluja ja paljon aikaa. Samalle henkilölle saatettiin joutua soittamaan ambulanssi useampaan kertaan ennen kuin hänet otettiin hoitoon. Psykoottisen ihmisen kanssa kommunikointi saattoi olla kokemusasiantuntijalle oman elämänhistorian kautta tuttua. Yksi heistä kuvasi vuorovaikutuksen haasteita näin:

Yritän olla välittämättä niistä (äänistä). En hirveästi lähde puuttumaan. En lähde ääniin mukaan, en lähde ruokkimaan niitä. Ja jos hän vielä samalla keskustelee. On hyviä ääniä ja aggressiivisia, vihaisia ääniä. Täytyy katsoa, tarvitaanko apua.

Kokemusasiantuntija rajasi oman osuutensa kommunikaatiosta psykiatrisen oireilun ulkopuolelle, mutta ”äänien” annettiin osallistua vuorovaikutukseen, mikäli ne eivät olleet aggressiivisia. Kokemusasiantuntijat tekivät sekä kaduilla että päiväkeskuksessa arvioita siitä, milloin tarvitaan terveydenhuollon henkilökunnan apua. Läsnaolo ja konkreettisen tuen, kuten ruuan ja hygieniatarvikkeiden, tarjoaminen, oli kohtaavaa työtä haittojen vähentämisen lähestymistavan mukaisesti.

Yhdelle kokemusasiantuntijalle kaikkein voimakkaimmin mieleen painunut kohtaaminen kadulla oli oman käyttäjäkaverin tapaaminen. Kohtaamisessa oli molemminpuolista iloa:

Kiva oli nähdä se hengissä ensinnäkin. Saatoin antaa sukkia ja safkaa. Mun mielestä hänellä ei mennyt hyvin, mutta hän oli kuitenkin meidän kohtaamisesta iloinen.

Toinen kokemusasiantuntija kertoi koulukotiajoilta tutun rikos- ja päihdekierteessä vuosikausia eläneen käyttäjäkaverin osoittamasta luottamuksesta ja kiitollisuudesta:

”Et ole hylännyt meitä! Olet pysynyt samana ihmisenä.”

Niin kokemusasiantuntijan kuin hänen lapsuutensa aikaisen ystävänsä kokemus oli se, että moni niin sanottu selviytyjä ei halua olla missään tekemisissä päihdeitä käyttävien kanssa päästyään irti päihderiippuvuudesta ja rikoskierteestä. Kokemusasiantuntija halusi osoittaa arvostusta ja ystävyyttä entisille käyttäjäkavereilleen. Vaikka yhteisiä asioita ei enää nykytilanteessa entiseen tapaan ollutkaan jaettavaksi, kadulla elävät ihmiset tuntuivat edelleen läheisiltä.

Halaan ihmisiä.

Kadulla tapahtuvassa työssä keskustelut käydään kohdattavien ihmisten ehdoilla, heidän itsensä esiin ottamiin asioihin ensisijaisesti keskittyen. Työtä tehdään haittojen vähentämisen periaatteella, eivätkä siihen kuulu päihdeiden käyttöä koskevat selonteot. Kokemusasiantuntijoiden arvion mukaan päihdeiden käyttö lisääntyi pandemian aikana, ja huumeita oli ehkä jopa tavallista enemmän saatavilla. Päihdeiden voimalla katuelämää jaksettiin paremmin: kylmä ja paha olo eivät tunnu niin voimakkaasti, kun mieli on sekaisin.

Mitä pitempään kadulla olo kesti, sitä huonommassa kunnossa naiset olivat.

Hoitokontakteja mä en kysele. Varmaan osalla oli hoitokontaktikin, mutta lähinnä näihin meidän palveluihin. Suurin osa katukäyttäjistä, niin ei ne, ei (ole hoidon piirissä). Ensiapua, kriisiapua, sitähän se lähinnä oli. Hirveen tärkeä jutella just siitä, mitä hän (kohdattu nainen) haluaa puhua, yrittää löytää toivon näkökulmaa. Että jäis hyvä mieli.

Kokemusasiantuntija kertoi, että he etsivät kaduilla ihmisiä, jotka pysyttelevät näkymättömissä. Hän kuvasi, kuinka suurta häpeää oli itse tuntenut omasta ulkonäöstään eläessään kadulla päihderiippuvaisena. Tällaisessa häpeän, lian, nälän ja pahan olon kierteessä ”tuomitseva katse voi musertaa”. Kohtaavan työn ytimessä on tasavertaisuuteen ja kokemusten samankaltaisuuteen perustuva myötätunto. Lähtökohtana on näkemys kaikkien ihmisten haavoittuvuudesta

ja sen pohjalta kumpuavasta tarvitsevuudesta. Tällainen dialogi käytiin kadulla kokemusasiantuntijan ja kodittomien ihmisten välillä:

Tiedättekö mikä meidät erottaa teistä?

No mikä?

Nää lätkät.

Järjestön nimikylttien määrittely ainoaksi erottavaksi tekijäksi on toki kokemusasiantuntijalta tietoinen kärjistyminen. Vaikka asunnottomuus ja päihteen käyttö ei ollut enää osa omaa todellisuutta, kokemusasiantuntijoiden aiempaan elämänselämään kuuluvat henkilökohtaiset kokemukset saattoivat yllättäenkin aktualisoitua kohtaavassa työssä: ”Traumat eivät uusiudu, mutta kohtaamiset ravistelevat omia vaikeita kokemuksia.” Kaikkein vaikeimpia olivat seksuaaliseen väkivaltaan liittyvät kohtaamiset, jotka palauttivat mieleen ”mun elämän kaikkein kipeimmät kokemukset”. Haavoittuvista haavoittuvimmat, kadulla vanhempien miesten seurassa liikkuvat nuoret tytöt herättivät erityisen suurta huolta ja ahdistusta:

Nuoria likkoja, joilla päihdeongelma ei ole vielä kovin paha, mutta he liikkuvat pitkän linjan aktiivikäyttäjämiesten seurassa. Se on mulle punainen lippu!

Naisten asunnottomuuden kaikkein yleisin muoto, tuttavien ja sukulaisten luona asustelu voi olla hyvin monenlaista – turvallista tädin tai sisaren luona asustelua tai kiertelyä huumeluukuissa, väkivallalle ja hyväksikäytölle altistuneena. Pääsääntöisesti toisten ihmisten luona asustelu koetaan emotionaalisesti kuormittavaksi (Granfelt & Turunen 2021, 29–35). Läheissuhteet voivat olla jo lähtökohdallisesti merkitykseltään hyvinkin ristiriitaisia, yhtäältä tuhoavia, toisaalta kannattelevia (Karttunen 2021). Ristiriitaisuuden lisäksi naisten haavoittuva asema ja sen tuottamat riippuvuudet tekevät tuhoisista suhteista irrottautumisen vaikeaksi.

Monella naisella on joku mies, joka saattaa olla väkivaltainen, hyväksikäyttää ja parittaa, mutta kuitenkin jollain tavalla kannattelee sen naisen elämää kadulla.

Asunnoton nainen ei itsestään selvästi tunne itseään kodittomaksi ja naisten läheissuhteilleen antamat merkitykset voivat jäädä ulkopuolisilta salatuiksi. Yksi kokemusasiantuntijoista korosti erityisesti pitkäkestoisen asiakkaan ja työntekijän kahdenkeskiselle vuorovaikutukselle rakentuvan suhteen merkitystä toisen ihmisen tilanteen ymmärtämiseen perustuvan työskentelyn lähtökohtana.

Kohtaavaa työtä päiväkeskuksessa

Seuraavaksi keskitymme siihen, miten kokemusasiantuntijat kohtasivat ”meidän naisia” päiväkeskuksessa pandemian asettamien rajoitusten ehdoilla. Samoin kun kadulla tehtävässä kohtaavassa työssä, myös päiväkeskuksissa läsnäolo, akuutissa tilanteessa auttaminen ja palveluihin ohjaaminen ovat työn ydintä. Pandemian aikana yksi raskaimmista asioista oli vaikeus saada naisia ohjatuksi sellaisiin palveluihin, joita he olisivat kipeästi tarvinneet:

Eteenpäin ohjaamiset koin tosi isona haasteena. Kaikki sosiaalityöntekijöiden kontaktit väheni totaalisesti. Virastoasiointi oli lähestulkoon mahdotonta muutoin kuin netin kautta. Kaikilla ei ollut älypuhelin- ta, jos puhelinta lainkaan. Mietittiin, miten me saadaan toimeentulotuki hoidetuksi ja miten saadaan kävijöitten asioita eteenpäin. Korvaushoitoon pääsy pysähtyi. Koronan aikana ei oikein päihde- eikä mielenterveyspuoli vetänyt ollenkaan. Yleisesti ottaen ihmisten mielen- terveys rupesi olemaan aika heikossa kunnossa.

Asunnottomuus ja aivan erityisesti katuasunnottomuus altistaa naiset erilaiselle väkivallalle ja hyväksikäytölle. Kohtaava työ on suhdeperustaista vuorovaiku- tustyötä, jossa saatetaan joutua vastatusten myös päihdekäyttöön liittyvän, ryh- män sisäisen alistamisen ja hyväksikäytön kanssa:

Se saattoi olla isompikin porukka. Siellä on niin monta saalistamassa. Oli viety pankkikortit ja henkkarit. Ne oli tosi karuja ne tilanteet. Se miten saada henkilö pois, kun siellä on muitakin saalistamassa... Kyllä sen aika helposti näki, kun nainen ei puhunut mitään. Tai se miehen ilme, että sä pidät sen turpas kiinni!

Työntekijältä vaaditaan tilannetajua ja luovuutta, jotta hän pystyy rakentamaan vuorovaikutussuhteen, jossa hyväksikäytön kohteena oleva nainen uskaltaa pu- hua. Päiväkeskuksessa työskentelevä kokemusasiantuntija kertoi, kuinka hän yrittää aina päästä mukaan silloin, kun epäilyttävän porukan mukana tullut nainen lähtee ulos tupakalle. Luottamusta on rakennettava pienin askelin ja osattava tarttua tarjolla oleviin kahdenkeskisyyden mahdollistaviin hetkiin. Huoli heräsi aina silloin, kun päiväkeskukseen tullut nainen näytti olevan koko ajan varuillaan eikä juurikaan ottanut kontaktia työntekijöihin. Luottamuksen rakentumiselle täytyi antaa riittävästi aikaa ja oli yritettävä varmistaa, ettei nai- nen joudu väkivallan kohteeksi päiväkeskuksesta poistuttuaan.

Ei ehkä halua eikä uskalla ensin, mutta kun tilaisuuksia tarjotaan useampia.

Tuen tarjoaminen ei ole merkityksetöntä, vaikka nainen ei kyseisellä hetkellä pystyisi asettumaan vuorovaikutussuhteeseen eikä uskaltaisi ottaa apua vastaan. Työntekijän pyrkimys kuunnella ja ymmärtää asiakkaan kokonaistilannetta saattaa tuottaa edes häivähdyksen kuulluksi tulemisesta ja saada alulle orastavan luottamuksen. Tämä puolestaan voi madaltaa kynnystä avun vastaanottamiseen jossakin toisessa tilanteessa (Granfelt & Kiuru 2023). Kohtaavalla työllä voidaan vahvistaa asiakkaan luottamusta siihen, ettei hän ole hätänsä keskellä yksin, vaan apua on saatavilla. Lämpimän aterian tarjoaminen, ystävällinen katse ja mahdollisuus levähtää hetken aikaa voivat olla tärkeä askel kohti palveluihin ohjautumista, esimerkiksi asumis- ja päihdepalveluihin. Kunnioittava vuorovaikutussuhde, niin kahdenkeskinen kuin yhteisöön muodostuva, on merkitykseltään ehkä aivan erityisen suuri yhteiskunnan marginaaleihin joutuneille, sekä viranomaiskohtaamisissa että henkilökohtaisessa elämänselityksensä näkymättömyyksiä jättäneille tai väärin nähdyille ihmisille (Junnilainen 2019, 169).

Päiväkeskus merkitsi kokonaisvaltaisen auttamisen ja huolenpidon paikkaa, jossa saattoi pestä vaatteita, syödä lämmintä ruokaa, levätä ja hoitaa virastoasioita työntekijän avustamana netin välityksellä. Turvavälejä noudattaen oli mahdollista jutella tuttujen kanssa. Päiväkeskuksessa seurattiin tarkoin aluehallintoviraston ohjeistuksia kävijöiden enimmäismääristä. Kävijöitä, joilla oli jokin paikka, kehoitettiin menemään kyseiseen paikkaan, jotta paikattomat saisivat mahdollisuuden viettää aikaa edes jossakin lämpimässä tilassa. Pandemian alkuvaiheessa hämmennys siitä, mihin mahdollisen tartunnan saaneita saattoi ohjata majoittumaan, oli kaikkein ahdistavimmillaan:

Itku tuli sinä päivänä, kun oli tosi kylmä, lunta ja pakkasta ja ihmiset oli kuumeessa.

Asumispäivystykseen olisi periaatteessa voinut ohjata vailla suojaa olevia naisia, mutta osa heistä kieltäytyi tarjolla olevista viimesijaisista majoitusvaihtoehdoista ja ”valitsi” mieluummin turvattoman asunnon, yleisen WC-tilan tai kauppakeskuksen hissien. Naiset, joilla oli lastensuojelutaustaa, saattoivat pitää äärimmäisyyksiin asti kiinni siitä, että he eivät enää joudu ”järjestelmän sisään”, kun ovat päässeet siitä ulos 18 vuotta täytettyään.

Päiväkeskuksen kohtaavassa työssä tärkeitä sanoja ovat ”tervetuloa, mitä sinulle kuuluu?” Päiväkeskukseen muodostui rajoitettujen kävijämäärien seurauksena solidaarinen yhteisö. Syötyään ja levätyään kävijät poistuivat antaakseen

tilaa toisille. Toisin kuin normaalioloissa, pandemian aikana asiointi päiväkeskuksessa ei ollut anonyymia, vaan kävijöiltä kysyttiin etu- ja sukunimi, jotta tartunnan saaneista ja altistuneista voitiin ilmoittaa esimerkiksi asumispäivystykseen ja muihin paikattomien paikkoihin. Ulkopaikkakuntalaisten ohjaaminen karanteenitiloihin aiheutti erityisen paljon epäselviä tilanteita ja kuormitti työntekijöitä etenkin pandemian alkuvaiheessa:

Sanottiin, että laittakaa se bussiin tai junalla kotipaikkakunnalle. Siinä hän olis ollut koko junavaunu altistuneena.

Päiväkeskuksesta voi sinne rakentuneen ihmisympäristön ansiosta muodostua paikattomille kaikkein eniten turvallisuuden ja yhteenkuuluvuuden tunnetta tuottava paikka, jonne jokainen on ehdoitta tervetullut. Näin siitä huolimatta, että paikalle tarvitaan aika ajoin poliisi ja ensihoito väkivaltatilanteiden ja psykoottisen oireilun rauhoittamiseksi.

Sä olet niin päihtynyt, ettei sun kanssa voi keskustella.

Sä olet niin päihtynyt, että häiritset muita kävijöitä.

Me ei ruveta poistamaan ketään. Kutsutaan paikalle virkavalta.

Päiväkeskuksessa vältetään viimeiseen asti paikattomuuden tuottamista. Häiriötä aiheuttanut kävijä saattoi seuraavana päivänä tulla selvin päin pyytämään anteeksi käytöstään, minkä jälkeen hän oli jälleen tervetullut yhteisön jäsen.

Virastot sulkeutuivat aivan erityisellä tavalla heiltä, joilla ei ole digitaalisia välineitä ja joille normaalioloissakin monet kynnykset ovat ylitsepääsemättömän korkeita, vaikka kyseessä olisivat periaatteessa kaikille suunnatut palvelut. Kokemusasiantuntijat kokivat mielenterveys- ja päihdesektorin sulkeutumisen erityisen voimakkaasti palveluihin ohjaamista ja sen myötä kodittomuuteen puuttumista vaikeuttavaksi tekijäksi.

Päihdepalveluihin ohjautumisen kautta oli normaalioloissa saattanut avautua väylä muihinkin palveluihin, mukaan lukien asumispalveluihin. Aikuissosiaalityön asiakkaista monet ovat marginalisoituneita, erityisen tuen tarpeessa olevia henkilöitä (Räsänen & Saario 2022). Tällaisia ovat esimerkiksi juuri matalan kynnyksen päiväkeskuksissa asioivat kodittomat naiset.

Aikuissosiaalityön ja Kelan kanssa löytyikin erittäin hyvin toimivia yhteistyön malleja:

Sosiaalityöntekijät ottivat tosi hyvin vastaan. Sosiaalityöntekijät tekivät kaikkensa sen eteen, että olemassa olevat asiakasasiat saatiin päätökseen. Kävijät antoivat valtuutuksen, että heidän asiaansa saa hoitaa. Silla tavalla tultiin vastaan sosiaaliviraston puolesta, mikä oli tosi toimiva ja hyvä systeemi. Kaikki etsivät työmalleja, että miten tätä työtä voi hoitaa ja miten näitä asioita saa eteenpäin. Se yhteistyö oli aivan loistavaa.

Aikuissosiaalityön, päiväkeskuksessa työskentelevien kokemusasiantuntijoiden ja kävijöiden yhteistyöllä pystyttiin ylittämään virastojen sulkeutumisen ja digitaalisten välineiden puuttumisen aiheuttamat ongelmat. Kävijät saattoivat luottaa siihen, että heidän antamallaan valtuutuksella sosiaalityöntekijä ja kokemusasiantuntija hoitivat esimerkiksi toimeentuloon liittyvät asiat heidän puolestaan.

Päiväkeskuksessa asioivilla naisilla oli usein ollut asunto, joka oli menetetty asumishäiriöiden ja vuokravelkojen seurauksena. Erityisesti naisten kohdalla kodin menetykseen voi altistaa köyhyyden ja päihderiippuvuuden lisäksi voimattomuus rajata asuntoon pääsy häiriöitä aiheuttavilta ihmisiltä. Kodittomuus voi kytkeytyä traumahistoriaan, joka ylläpitää riippuvuuksia tuhoisiin ihmissuhteisiin. Kotia ei voi erottaa muusta elämänkulusta, koska sillä on niin suuri merkitys muille elämänalueille. Muilla elämänkulun osa-alueilla taas on suuri merkitys sille, tuleeko asunnosta koti ja onko asukkaalla voimia puolustaa oikeutta omiin rajoihin, joista kodin rajat ovat yksi tärkeimmistä. (Granfelt 1998, 138–173; Ranta & Juhila 2017.)

Päihderiippuvuus ja laittomien päihteiden käyttöön liittyvä rikollisuus syventävät syrjäytymisen kierrettä ja altistavat pitkäaikaisasunnottomuudelle. Asunto ensin -mallin myötä Suomessa on kehitetty johdonmukaisesti myös asumissosiaalista työtä ja viime vuosina myös naisten tarpeisiin on kiinnitetty erityistä huomiota (Lehtonen ym. 2020; Granfelt & Turunen 2021). Pitkäaikaisasunnottomuudelle on tyypillistä asunnottomuuden uusiutuminen. Vuokravelat ja hädät altistavat asunnottomuuden pitkittymiselle ja asumisessa epäonnistumisen kokemuksina saattavat vaikeuttaa kodin tunnun rakentumista uudessa asunnossa. Pysyvän asunnon lisäksi tarvitaan intensiivistä ja riittävän pitkäkestoista tukea, jonka avulla omaa kotia on mahdollista suojella ja rajata ulkopuolisilta. (Granfelt 2022; Ranta & Perälä 2022.) Intensiiviseen ja pitkäkestoiseen työskentelyyn mahdollisuuden tarjoava asiakas-työntekijävuorovai-

kutussuhde voi omalta osaltaan tukea kodin tunnun rakentumista ja rohkeutta asettaa omaa hyvinvointia tukevia rajoja.

Päiväkeskuksissa tehtävä työ voi omalta osaltaan vaikuttaa asunnottomuuden uusiutumisen ehkäisyyn. Päiväkeskus voi merkitä turvallista yhteisöä, jossa on mukava asioida ja viettää aikaa myös siinä vaiheessa, kun asunnottomuus on jäänyt taakse. Pandemian aikana arjen perusasiat, kuten peseytyminen ja ruokailu sekä toimentulon turvaaminen, olivat kävijöiden tilanteissa ensisijaisesti ratkaistavia akuutteja ongelmia. Tämän lisäksi päiväkeskus tarjosi hengähdyspaikan, jossa pelon ja väkivallan alla elävä nainen saattoi saada kokemuksen hätänsä nähdyksi tulemisesta. Silloinkin, kun pelkoa ei rojhennut sanallistaa: ”Näki sen pelon ja väsymyksen ja ahdistuksen ihmisissä.”

Johtopäätökset

Päihderiippuvuus ja mielenterveyden horjuminen yhdistyneenä köyhyyteen aikaansaavat haavoittuvuutta, joka altistaa naisia kodittomuudelle ja pandemian aikana myös paikkattomuudelle. Tämän seurauksena psykososiaalisesti painotuneen, syvällisesti kokonaistilanteeseen kohdentuvan työtteen edellytykset murenevat. Moniammatillisuus ja ammatillisen erityistason osaaminen yhdistettynä kokemusasiantuntijoiden kohtaavaan työhön ei toteudu, kun elämän perusedellytykset, kuten asunto ja itsestä huolehtimisen mahdollisuudet puuttuvat. Kokemusasiantuntijat luonnehtivat työtään ensiavuksi kriisitilanteissa. He kertoivat kävijöiden yksinäisyydestä ja toiveesta kuulua johonkin ja olla merkityksellinen jollekulle. Päiväkeskuksen työntekijät tekevät parhaansa tuottaakseen edes vähän kuulumisen tunnetta, mutta pandemian aikana tämä oli rajoitusten takia erityisen haasteellista. Kävijöiden mahdollisuutta viettää aikaa päiväkeskuksessa jouduttiin rajoittamaan, jotta mahdollisimman moni saisi syödä lämpimän aterian pöydän ääressä, levätä hieman ja hoitaa välttämättömiä viranomaisasioitaan.

Työntekijän eläytyminen, välittäminen ja taito toimia palvelujärjestelmän eri tasoilla kävijän edun mukaisesti ovat niitä tekijöitä, jotka rakentavat kohtaavaa työtä asumissosiaalisen työn kontekstissa. Konkreettisella auttamisella ja ystävällisyydellä voidaan välittää huolenpitoa ja kunnioitusta niille ihmisille, jotka kokevat torjuntaa lähes kaikkialla yhteiskunnassa. Kokemusasiantuntijalla on resurssina omat kokemuksensa, vaikka jokaisen ihmisen kokemus on aina ainutlaatuinen ja siten myös toisen kokemukseen nähden erilainen. Eläytyvä kohtaaminen mahdollistaa toisen ihmisen kokemuksilleen antamien subjektiivisten

merkitysten jakamisen vuorovaikutussuhteessa. Sanallisen ja sanattoman vuorovaikutuksen taitavalla yhdistämisellä voidaan murtaa vaikenemisen ja pelon muuri ja päästä käsittelemään salattuja asioita kuten väkivaltaan ja hyväksikäyttöön liittyviä kokemuksia tai akuuttia henkilöön kohdistuvaa uhkaa.

Taito eläytyä kodittomien naisten karuun tilanteeseen, kuten nälän, väsymyksen ja likaisuuden aiheuttamaan uupumukseen, kuormittaa työntekijää ja tuottaa eettistä stressiä, mikäli tarkoituksenmukaiseen palveluun ohjaamisen tai auttamisen muut edellytykset puuttuvat. Kokemusasiantuntijat arvostivat suuresti hyvää työryhmäänsä, osaavaa esihenkilötyötä, työnohjausta ja työterveyshuoltoa, joka mahdollisti nopean pääsyn psykologin vastaanotolle emotionaalisesti kuormittavan tilanteen jälkeen. Kokemusasiantuntijatyössä ollaan paitsi fyysisesti myös psyykkisesti lähellä asiakkaita. Vaikka koulutetut kokemusasiantuntijat ovat reflektoineet omia kokemuksiaan osana koulutustaan, kohtaamistilanteet saattavat siitä huolimatta aktivoida heidän traumakokemuksiaan.

Pandemian seurauksena kodittomuus syveni paikattomuudeksi. Oleskelu, lepääminen ja kavereitten tapaaminen julkisissa tiloissa, kuten kauppakeskukissa ja kirjastoissa, kävi mahdottomaksi. Tosin isojen kauppakeskusten hissit tarjosivat ainakin hieman lämpimän yöpymistilan. Alueellinen liikkumatilakin supistui, kun ei enää ollut samanlaista mahdollisuutta kierrellä eri puolilla pääkaupunkiseutua niiden tuttavien asunnoissa, joilla asunto oli. Naisille oli tarjolla turvattomia ja vieläkin turvattomampia vaihtoehtoja. Kokemusasiantuntijat kertoivat nuorten naisten turvattomuudesta ja heihin kohdistuvasta seksuaalisesta hyväksikäytöstä miesten asunnoissa. Vaikka asumispäivystykseen ja hätämaajoituksiin olisi ollut mahdollista ohjata naisia, osa heistä koki nämä vaihtoehdot itselleen mahdottomiksi. Kyseinen kriisiasuminen oli etenkin lastensuojelutautaisille, ylipäänsä viranomaisiin kielteisesti suhtautuville nuorille naisille poissuljettu vaihtoehto.

Kun turvattoman asunnon lisäksi ainoa jäljelle jäävä vaihtoehto on katu, kokemusasiantuntija arvioi nuorten naisten kokevan elämän väkivallalle ja hyväksikäytölle altistavassa asunnossa sittenkin turvallisemmaksi vaihtoehdoksi. Kirsi Juhila (esim. 2018, 105–189) on eri yhteyksissä analysoinut paikan merkityksiä sosiaalityössä ja yhdessä tutkimusryhmänsä kanssa käsitteellistänyt tilan ja paikan suhdetta siten, että tilasta tulee paikka silloin, kun ihminen antaa sille erityisiä merkityksiä (Juhila ym. 2023, 61–89). Esimerkiksi kauppakeskusten tietystä nurkkauksesta voi muodostua oma paikka, jonne koditon ihminen ja hänelle tutut toiset kodittomat kokoontuvat (Granfelt & Turunen 2021). Kodittomuus konkretisoituu paikattomuudeksi silloin, kun ei ole mitään tilaa, jonka voisi kokea omaksi paikaksi. Ei edes kauppakeskuksen nurkkausta.

Kokemusasiantuntijoiden kertomat kokemukset vahvistavat samaa kuin monet naisten asunnottomuuden tutkimukset: Kodittomuus altistaa naiset fyysiselle, seksuaaliselle, henkiselle ja taloudelliselle väkivallalle. Kokemusasiantuntijat korostivat väkivaltakokemuksen laaja-alaisuutta ja muistuttivat kodittomiin naisiin kohdistuvasta rakenteellisesta väkivallasta: naisilta puuttui palveluja, jotka olisivat kokonaisvaltaisesti vastanneet heidän tarvitsevuuteensa. Kaikkein vaikeimmassa asemassa ovat väkivallan alla elävät, paikattomat ja vaiennetut naiset, jotka eivät uskalla kertoa avun tarpeestaan. Luottamus niin viranomaisiin kuin ylipäänsä avun tarjoajiin on rikkoutunut eikä turvaa löydy myöskään läheissuhteista.

Kirjallisuus

- Autio, Elina (2020) *Völjy – Kohtaamisia rikotuilla poluilla*. Teoksessa Leena Lehtonen, Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) *Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä*. Helsinki: Y-Säätiö, 90–93.
- Brady, Carole & Eronen, Jenni & Tuomi, Riikka (2020) *Mennään sinne, missä asunnottomat naiset ovat – Kokemusasiantuntija kulkee rinnalla*. Teoksessa Leena Lehtonen, Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) *Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä*. Helsinki: Y-Säätiö, 57–59.
- Bretherton, Joanne & Mayock, Paula (2021) *Women's Homelessness. European Evidence Review. Research Report. FEANTSA. A.* <https://www.feantsa.org/en/report/2021/04/01/womens-homelessness-european-evidence-review>.
- Granfelt, Riitta (1992) *Asuntolan naisten elämää*. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 1. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Granfelt, Riitta & Turunen, Saija (2021) *Naisten asumispoluilta kerrottua: Asukkaiden ja ammattilaisten kokemuksia asunnottomuudesta, kodista ja asumissosiaalisesta työstä*. Helsinki: Y-Säätiö.
- Granfelt, Riitta (2022) *Asumissosiaalinen työ marginalisaation vastaisena psykososiaalisena ja suhdeperustaisena työnä*. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsenyyksiä*. Tampere: Vastapaino, 233–265.
- Granfelt, Riitta & Kiuru, Hanna (2023) *Psykososiaalinen käsitteenä ja haavoittuvien elämäntilanteiden kehyksenä*. *Janus* 31 (2), 163–181.
- Haahtela, Riikka (2015) *Asiakkuuksien rakentuminen asunnottomille suunnatussa naistyössä*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 2023. Tampere University Press.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) *Osallisuustyön osaaminen kynnyksättömässä päihde- ja asunnottomuustyössä*. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja 2023*. Jyväskylä: SoPhi, 333–367.

- Ilmoniemi, Mikko (2023) Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja 2023. Jyväskylä: SoPhi, 32–57.
- Juhila, Kirsi (2018) Aika, paikka ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2022) Koti asiakkaan ja työntekijän kohtaamispaikkana. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 59–79.
- Juhila, Kirsi & Ranta, Johana & Holmberg, Suvi (2022) Kotiin paikantuvan tutkimuksen metodologisia lähtökohtia. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 85–120.
- Juhila, Kirsi & Ranta, Johanna & Ilmoniemi, Mikko & Mäki, Jenni (2023) Paikastaan siirretyt: Kotipaikan menettäminen ja uuteen kiinnittyminen gentrifikaatioprosessissa. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja 2023. Jyväskylä: SoPhi, 61–89.
- Junnilainen, Lotta (2019) Lähiökylä: Tutkimus yhteisöllisyydestä ja eriarvoisuudesta. Tampere: Vastapaino.
- Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Tourunen, Jouni (2021) Pienoisetnografinen tutkimus osallisuuden ulottuvuuksista mielenterveyskuntoutujien kohtaamispaikassa. A-klinikan tutkimussarja 5: Tietopuu.
- Karttunen, Teija (2019) Nais erityistä päihdehoitoa – Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä. JYU DISSERTATIONS 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karttunen, Teija (2021) Kannattelu ja vaurioituminen naisten päihdeongelmien sävyttämässä läheissuhteissa. Teoksessa Johanna Järvinen-Tassopoulos & Henna Pirskanen (toim.) Riippuvuus perheessä. Helsinki: Gaudeamus, 141–167.
- Kasurinen, Inka & Varonen, Sonja (2020) Kadulta naisten tupaan ja tuvalta omaan kotiin – Nais erityistä tukea Sininauha-säätiön osahankkeessa. Teoksessa Leena Lehtonen, Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä. Helsinki: Y-Säätiö, 60–64.
- Kulmala, Meri & Spisák, Sanna & Venäläinen, Satu & Laiho, Marjukka & Hakala, Katariina & Rättilä, Tiina (2023) Mitä on kanssatutkimus? Teoksessa Meri Kulmala, Sanna Spisák & Satu Venäläinen (toim.) Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt. Tampere: Tampere University Press, 11–31.
- Kuronen, Marjo (2022) Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsenyksiä. Tampere: Vastapaino, 55–81.
- Lehtonen, Leena & Granfelt, Riitta & Azeem Pilvi (2020) Kohti kotia ja turvaa – Nais erityisyys asunnottomuustyössä. Helsinki: Y-Säätiö.
- Leppo, Anna & Perälä, Riikka (2022) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltion katveessa – Toimijuus kilpailutetun opioidikorvaushoidon katveessa. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo, Leila Jylhänkangas & Anna Leppo (toim.) Haavoittuva toimijuus. Tampere: Vastapaino, 83–120.

- Mayock, Paula & Bretherton, Joanne & Baptista, Isabel (2016) Women's homelessness and domestic violence. Teoksessa Paula Mayock & Joanne Bretherton (toim.) Women's homelessness in Europe. Lontoo: Palgrave Macmillan, 127–147.
- Pleace, Nicholas & Bretherton, Joanne & Mayock, Paula (2016) Long-term and recurrent homelessness among women. Teoksessa Paula Mayock & Joanne Bretherton (toim.) Women's homelessness in Europe. Lontoo: Palgrave Macmillan, 209–225.
- Raitakari, Suvi & Günther, Kirsi & Räsänen, Jenni-Mari (2022) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 59–79.
- Ranta, Johanna (2020) Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa. Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ranta, Johanna & Juhila, Kirsi (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative Social Work* 19 (4), 685–700.
- Ranta, Johanna & Perälä, Riikka (2022) Haittojen vähentäminen ja Asunto ensin -malli huumeita käyttävien asumisen tuessa. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 59–79.
- Rantaniemi, Sari & Lyytikäinen, Jennica (2020) Ammatillaisen ja kokemusasiantuntijan työparimalli nais erityisessä asunnottomuustyössä. Teoksessa Leena Lehtonen, Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä. Helsinki: Y-Säätiö, 66–71.
- Räsänen, Jenni-Mari & Saario, Sirpa (2022) Aikuissosiaalityön vastuut asumisen turvaajana perustoimeentulotuen Kela-siirron jälkeen. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsennyksiä. Tampere: Vastapaino, 199–231.
- Salovaara, Ulla (2019) Rikoksista tuomitut naiset: Yhteisöstä erottamisen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet. *Acta Poenologica* 1. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus: Etnografia naisten asuntolasta. Tampere: Tampere University Press.
- Virokannas, Elina (2017a) Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Huumeita käyttävien naisten ”standpoint”. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (3), 274–283.
- Virokannas, Elina (2017b) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskustelussa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus* 25 (2), 111–126.
- Virokannas, Elina (2022) Osallistumisen esteet päihteitä käyttäville naisille suunnatun tukipisteen asiakkaan tarinassa – Katogoria-analyysi moniulotteisen marginalisoitumisen rakentumisesta. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsennyksiä. Tampere: Vastapaino, 369–397.
- Watson, Sophie & Austerberry, Helen (1986) Housing and homelessness: A Feminist perspective. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.

II

**TYÖNTEKIJÖIDEN
JA PALVELUIDEN
KOHTAAMAT MUUTOKSET
KORONAPANDEMIASSA**

4 Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toiminta ja korona-aikaisten rajoitusten muodostamat kynnykset

Henrietta Grönlund & Joni Hokkanen

Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu

Tiivistelmä

Luku käsittelee matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja, jotka ovat maksuttomia, puolijulkisia, fyysisiä ja pysyviä tiloja, joissa on mahdollista viettää aikaa toisten seurassa, saada ja antaa vertaistukea, juoda kahvia ja käyttää tietokonetta. Ne tarjoavat myös usein ruoka-apua, palveluneuvontaa sekä mahdollisuuksia sosiaaliseen kuntoutukseen, kuntouttavaan työtoimintaan ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Matala kynnyks tarkoittaa sitä, että kohtaamispaikoissa vieraileminen ei yleensä edellytä jäsenyyttä, maksua tai lähetettä, ja toiminnan ote on asiakaslähtöinen, kävijöitä arvostava ja usein yhteisöä luova. Joissain kohtaamispaikoissa ei myöskään ole esimerkiksi päihteettömyysvaatimusta. Kohtaamispaikat palvelevat usein eri tavoin haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, jotka tarvitsevat mahdollisuuksia niiden tarjoamiin palveluihin, ihmisten kohtaamiseen, yhteisöllisyyteen ja sisätiloissa oleskeluun.

Koronapandemian aikana kohtaamispaikat joutuivat rajoittamaan aukioloaikoja tartuntariskin vuoksi ja muuttamaan kohtaavaa ja ryhmässä tapahtuvaa toimintaa yksilötyöksi ja digitaaliseksi tai ulkona tapahtuvaksi toiminnaksi. Tässä luvussa kuvaamme haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä tavoittavien matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toimintaa korona-aikana. Luku perustuu eri puolella Suomea sijaitseville matalan kynnyksen kohtaamispaikoille (esim. päihde- ja mielenterveyshaasteiden kanssa eläville ihmisille suunnatut päiväkeskukset ja kohtaamispaikat) vuosina 2021–2022 tekemäämme kyselyyn (N=69), jossa kartoitimme määrällisillä kysymyksillä kohtaamispaikkojen toimintaa, kohderyhmiä ja toiminnan organisointia sekä laadullisilla kysymyksillä työntekijöiden näkemyksiä korona-ajan vaikutuksista toimintaan ja kävijöihin. Tutkimuskysymys on: *Millaista oli matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toiminta korona-aikana, ja miten korona-aika vaikutti kynnyksiin kohtaamispaikkojen toiminnassa ja niiden kävijöiden elämässä?* Matalan kynnyksen kohtaamispaikat tuottavat haavoittuvissa tilanteissa oleville ihmisille erityistä palvelua ja tukea, jota muu yhteiskunta ei ole täysin onnistunut tuottamaan. Tulostemme perusteella koronapandemia ja siihen liittyvät rajoitukset vaikuttivat kohtaamispaikkojen keskeisiin kynnyksiä madaltaviin ulottuvuuksiin ja loivat uusia kynnyksiä kohtaamispaikkaan ja yhteiskuntaan. Työntekijät arvioivat tämän aiheuttaneen monenlaista kärsimystä ja ongelmien syvenemistä ja kasautumista. Tulevaisuudessa on tarpeen arvioida, miten erityisesti jo valmiiksi hyvin haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten oikeudet voidaan turvata niin kriisi- kuin niin sanottuina normaaliaikoina.

Johdanto

Matalan kynnyksen kohtaamispaikat ovat maksuttomia, puolijulkisia tiloja, joissa on mahdollista viettää aikaa toisten seurassa, saada ja antaa vertaistukea, juoda kahvia ja käyttää tietokonetta. Kohtaamispaikat tarjoavat myös usein ruoka-apua, palveluneuvontaa sekä mahdollisuuksia kuntouttavaan työtoimintaan ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Matala kynnyks tarkoittaa muun muassa sitä, että kohtaamispaikoissa vieraileminen ei yleensä edellytä jäsenyyttä, maksua tai lähetettä, ja toiminnan ote on asiakaslähtöinen, kävijöitä arvostava ja usein yhteisöä luova. Joissain kohtaamispaikoissa ei myöskään ole esimerkiksi päihde- ja mielenterveysvaatimusta. Kohtaamispaikat palvelevat ihmisiä, jotka tarvitsevat niiden tarjoamia palveluita: toisten ihmisten kohtaamista, yhteisöllisyyttä ja sisätiloissa oleskelua. (Leemann & Hämäläinen 2016; Seppälä ym. 2020.)

Myös virtuaaliset tai liikkuvat palvelut voivat olla kohtaamispaikkoja (ks. Ranta tässä teoksessa). Tässä luvussa keskitymme kuitenkin pysyviin, fyysisiin tiloihin, joissa kävijät voivat viettää aikaa, vaikka erityisesti pandemian aikana fyysisen kohtaamispaikan työ myös jalkautui eri tavoin pysyvän, fyysisen kohtaamispaikan ulkopuolelle. Osa kohtaamispaikoista kohdistaa toimintaansa erityisesti esimerkiksi ikäihmisille, ulkomailta Suomeen muuttaneille tai työttömille. Tässä luvussa keskitymme kohtaamispaikkoihin, jotka tavoittavat ja pyrkivät tukemaan vaikeissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä kuten päihteitä käyttäviä, asunnottomia tai mielenterveyshaasteiden kanssa eläviä ihmisiä.

Koronapandemia ja siihen liittyvät rajoitukset ovat kaikkialla maailmassa vaikeuttaneet kohtaavaa työtä tekevien toimijoiden työtä, kun valtiot, viranomaiset ja tartuntojen pelko rajoittivat ihmisten välistä kohtaamista tartuntojen ehkäisemiseksi. Monet palvelut sulkeutuivat, rajoittivat toimintaansa tai korvasivat kohtaavaa työtä digitaalisilla ja puhelinpalveluilla. Kokemukset digitaalisista palveluista ovat monin paikoin hyviä. Asiakkaat, jotka ovat käyttäneet sähköisiä etäpalveluja, ovat kokeneet ne hyviksi ja toivovat niitä lisää (Pitkänen ym. 2020). Erään arvion mukaan erityisesti digitaaliset palvelut ovat tavoittaneet pääsääntöisesti näiden palvelujen käyttöön tottuneita (Kestilä ym. 2022). Monet järjestöjen työntekijät ovatkin kokeneet vaikeutta asiakaskuntansa tavoittamisessa (MIPA järjestökysely 2021). Haasteita ovat tuottaneet myös esimerkiksi uudet kustannukset ja vapaaehtoistyöntekijöiden väheneminen (Loomis 2020; Kuenzi ym. 2021; Pixley ym. 2021).

Esimerkiksi Helsingin kaupungin etsivän lähityön työntekijät kokivat myös työntekijöiden jalkautumisen, hätämajoitusten lisäyksen ja ruokajakelut onnistumisiksi. Työntekijät kuitenkin peräänkuuluttivat päiväaikaisia oleskelutiloja ja huomion kiinnittämistä kaikkein heikoimmassa asemassa olevien ihmisten mahdollisuuksiin saada peruspalveluja, hoitoa ja suojaa sekä tavata työntekijöitä matalalla kynnyksellä kasvotusten. Työntekijät toteavat, että kohderyhmän osallisuutta parantaisivat tasaisesti koko kaupungin alueelle sijoittuvat matalan kynnyksen päiväkeskukset, joissa toimisi terveys- ja sosiaalialan ammattilaisia. (Etsivän lähityön havainnot... 2021.) Rajoitukset ovatkin vaikuttaneet matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen palveluja käyttävien ihmisten hyvinvointiin. Esimerkiksi asuntoa vailla oleville ihmisille kohtaamispaikkojen sulkeminen ja aukiolorajoitukset tarkoittivat, että mahdollisuutta viettää aikaa sisätiloissa tai huolehtia hygieniasta ei ollut. Helsingin kaupungin etsivän lähityön raporteissa työntekijät kuvasivat, että kaduilla näkyi paljon huumeita käyttäviä ihmisiä ja psyykkisistä ongelmista kärsivien oireilua. Monille kohtaamispaikat ovat myös tarjonneet tukea, ja mahdollisuuden tavoittaa terveydenhuollon tai Kelan palve-

luja (tietokoneenkäyttömahdollisuus, neuvonta, palveluohjaus), joiden saaminen nyt vaikeutui. (Esim. Etsivän lähityön havainnot... 2020; 2021; ks. Granfelt ym. tässä teoksessa; Rusi tässä teoksessa.)

Vaikeassa tilanteessa olevat ihmiset ovat kaivanneet keskusteluja sosiaalityöntekijän kanssa ja esimerkiksi mielenterveysongelmien kanssa elävät ovat kuvanneet turvattomuutta, yksinäisyyttä, ahdistuneisuutta, pelkoja ja jopa itsetuhoisuutta, kun eivät rajoitusten vuoksi päässeet matalan kynnyksen palveluihin, joihin olivat tottuneet. (Eronen ym. 2020; Etsivän lähityön havainnot... 2021; Jurvansuu ym. 2021a; Kestilä ym. 2022.) Kohtaamispaikoissa käyminen tuo tekemistä arkeen, saa lähtemään kotoa ja ylläpitää kohtaamisia ja ihmissuhteita muiden kanssa. (Esim. Jurvansuu ym. 2021b; Kaskela ym. 2021.) Tutkijat varoittivat ongelmien kumuloitumisesta jo aiemmin vaikeassa tilanteessa olevien joukossa. He kantoivat huolta muun muassa kasvavasta psykoosi- ja itsemurhariskistä, kuntoutuksen vaarantumisesta sekä heikkenevistä mahdollisuuksista ylläpitää päihnettömyyttä. Monien palvelujen sulkeminen tai heikentyminen johti ongelmien vaikeutumiseen. (Helfer ym. 2021; Helske ym. 2021; Jurvansuu ym. 2021a; Kestilä ym. 2022.)

Tässä luvussa käsittelemme näitä haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä tavoitettavia päiväkeskuksia ja muita matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja sekä niiden toimintaa korona-aikana. Luku perustuu eri puolella Suomea sijaitseville, vaikeissa tilanteissa eläviä ihmisiä tavoittaville matalan kynnyksen kohtaamispaikoille vuosina 2021-2022 tekemäämme kyselyyn (N=69 esim. päihde- ja mielenterveyshaasteiden kanssa eläviä ihmisiä tavoittavaa päiväkeskusta tai kohtaamispaikkaa). Kyselyssä kartoitimme paikkojen työntekijöiltä määrällisillä kysymyksillä paikkojen toimintaa, kohderyhmiä ja toiminnan organisointia sekä laadullisilla kysymyksillä työntekijöiden näkemyksiä korona-ajan vaikutuksista kohtaamispaikkojen toimintaan ja kävijöihin. Tutkimuskysymys on: *millaista oli matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toiminta korona-aikana, ja miten korona-aika vaikutti kynnyksiin kohtaamispaikkojen toiminnassa ja niiden kävijöiden elämässä?* Tutkimuskysymystä tarkastelemme kohtaamispaikkojen työntekijöiden näkemysten kautta.

Käsittelemme ensin haavoittuvissa tilanteissa olevien ihmisten palvelujen kynnyksiä ja niitä madaltamaan pyrkiviä matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja, seuraavaksi tutkimusasetelmaa ja siirrymme sitten tutkimuksen tuloksiin: matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toimintaan korona-aikana sekä kohtaamispaikkojen työntekijöiden näkemyksiin korona-ajan vaikutuksista kynnyksiin kohtaamispaikkojen toiminnassa sekä kävijöiden elämässä. Tulosten perusteella nostamme esiin haasteita ja hyviä käytäntöjä sekä teemme suosituksia

tulevien kriisien varalle etenkin niiden ihmisten näkökulmasta, joiden kohdalla palveluihin syntyneet kynnykset estivät toimintaan osallistumisen ja heidän tarvitsemiensa palvelujen saamisen.

Kynnykset ja niiden madaltaminen matalan kynnyksen kohtaamispaikoissa

Matalan kynnyksen termi on vakiintunut Suomessa 1990-luvulta alkaen erityisesti päihteitä käyttävien ja muiden vaikeassa tilanteessa olevien ihmisten palveluihin (Törmä 2009b). Termi viittaa pyrkimykseen tehdä palvelu mahdollisimman lähestyttäväksi ja helposti saavutettavaksi. Matalan kynnyksen palvelut pyrkivät siis vähentämään niin sanottuja kynnyksiä eli esteitä tai vaikeuksia, jotka estäisivät tai vaikeuttaisivat palvelun piiriin hakeutumista.

Kynnyksiä palveluihin hakeutumiseen voi olla monenlaisia. Kynnyksiä on jaoteltu esimerkiksi rekisteröitymisen, kompetenssin, tehokkuuden ja luottamuksen kynnyksiin, jotka aiheuttavat joidenkin ihmisten poiskäännyttämisestä tai tarpeisiin vastaamattomuutta (Edland-Gryt & Skatvedt 2012). Rekisteröitymisen kynnys viittaa vaatimukseen jäsenyydestä, läheteistä tai tietyllä tavalla määritellyistä ongelmista sisäänkäynnin perusteina. Kompetenssin kynnys taas viittaa vaatimukseen kuvata tarpeita tai toiveita tavalla, joka on asiantuntijoiden hyväksymää tai ymmärtämää ja kohdistuu asioihin, joita kukin palvelu tarjoaa. Molempien kynnysten ylittäminen vaatii ihmiseltä jaksamista ja kyvykkyyttä, mikä vaikeuttaa palveluihin hakeutumista tai niihin pääsemistä. Tehokkuuden kynnys tarkoittaa sitä, että ihmisten tarpeet ovat ristiriidassa sen kanssa, millaista toimintaa palvelua tarjoava taho tai asiantuntijat pitävät tehokkaana. Ihmisen tarve voi esimerkiksi vaatia työntekijän näkemyksen mukaan liikaa resursseja ja viedä niitä muilta, jolloin työntekijä mieluummin kohdistaa resurssit ihmisiin, joiden tarpeisiin vastaaminen vie vähemmän resursseja. Luottamuksen kynnys tarkoittaa luottamusta palvelun tarjoajaan ja sen työntekijöihin. Jos luottamusta ei ole, palveluun ei uskalleta hakeutua. Näistä erityisesti viimeinen luottamuksen kynnys on keskeinen päihteitä käyttäville ja mielenterveyden ongelmista kärsiville ihmisille, joille matalan kynnyksen palveluja usein suunnataan. Koska monilla heistä on huonoja kokemuksia erilaisista palveluista tai ylipäätään muista ihmisistä, luottamus on keskeinen kynnys palvelujen piiriin pääsyssä. (Mt.)

Näiden kynnysten madaltaminen tarkoittaa siis esimerkiksi sitä, että palveluihin pääsyn edellytyksenä ei yleensä ole maksua, lähetettä, rekisteröitymis- tai

jäsenyysvaatimusta eikä aina myöskään päihnettömyyden vaatimusta. Matalan kynnyksen palveluissa voi usein asioida nimettömästi. Asiakkuudelle ei ole asetettu tarkkoja edellytyksiä tai kriteerejä tai pyrkimystä elämäntapamuutoksiin, kuten usein muissa institutionaalisissa palveluissa, eikä niissä edellytetä spesioitua ongelmaa tai tuen tarvetta. Toiminnan tarkoitus ja toteuttamistavat ovat myös usein asiakaslähtöisiä, ihmisten omista ja yhteisistä näkemyksistä, tarpeista ja toimijuudesta rakentuvia ja luottamuksen rakentamiseen pyrkiviä, eivät työntekijä- tai organisaatiolähtöisiä. (Törmä 2009a; Leemann & Hämäläinen 2016; Juhila 2018; Hekkala ym. 2023.) Näiden toimintatapojen voimmekin ajatella pyrkivän madaltamaan rekisteröitymisen, kompetenssin, tehokkuuden ja luottamuksen kynnyksiä (Edland-Grytin & Skatvedtin jäsenys, 2012). Matalan kynnyksen käsitettä jäsentänyt ja huumeita käyttävien parissa empiirisesti tutkinut Sinikka Törmä (esim. 2009a; 2009b) on todennut, että palvelun kynnyksen mataluuden voivat kuitenkin lopulta määritellä ainoastaan palvelujen käyttäjät. Kynnyksen mataluus on myös voimakkaasti suhteellinen. Joidenkin ryhmien kannalta matalaksi tehty kynnys voikin nostaa kynnystä toisen ryhmän kohdalla. (Törmä 2009b.)

Matalan kynnyksen käsitettä voi tarkastella myös esteettömyyden ja saavutettavuuden käsitteiden avulla (esim. Törmä 2009a). Jos kynnys on matala tai olematon, palvelu on esteetön ja saavutettava. Myös esteettömyyttä ja saavutettavuutta on jäsenetty erilaisiin ulottuvuuksiin. (Ks. Raitakari tässä teoksessa.) Heidi Vanjusov (2022) on päihdepalvelujen saavutettavuutta käsittelevässä tutkimuksessaan jäsentänyt saavutettavuuden institutionaaliseen, informatiiviseen, fyysiseen ja taloudelliseen sekä kokemukselliseen saavutettavuuteen. Institutionaalinen saavutettavuus tarkoittaa, että organisatorinen järjestäytyminen tai toimintatavat eivät aiheuta esteitä palveluihin pääsulle. Informatiivinen saavutettavuus taas tarkoittaa, että palveluista viestitään ymmärrettävästi, monipuolisesti, riittävällä tavalla ja oikea-aikaisesti. Fyysinen saavutettavuus tarkoittaa, että palvelu on esteetön, fyysisesti saavutettava, käytettävä ja soveltuva erilaisille ihmisille riippumatta esimerkiksi aisti- tai liikuntarajoitteista. Fyysisesti saavutettava paikka ei ole liian kaukana eikä sen saavuttaminen vaadi resursseja kuten aikaa ja rahaa. Taloudellinen saavutettavuus tarkoittaa sitä, että palvelujen taloudelliset kustannukset eivät ole liian korkeat eivätkä alhaiset tulot estä niiden saavuttamista. Kokemuksellinen saavutettavuus tarkoittaa palvelukokemuksen mielekkyyttä. Palvelu on kokemuksellisesti saavutettava, kun asiakas ei koe siihen liittyvän stigmaa, odotusta huonosta kohtelusta tai odotuksia, joihin hän ei pysty vastaamaan. Palvelun huono maine

tai ihmisen kokemus siitä, ettei ansaitse palvelua, heikentävät myös palvelun kokemuksellista saavutettavuutta. (Mt; ks. Raitakari tässä teoksessa.)

Vastaavasti esteettömyys voidaan jäsentää esimerkiksi fyysiseen, taloudelliseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen. Matalan kynnyksen palveluihin sovellettuna fyysinen esteettömyys tarkoittaa esimerkiksi palvelun sijainnin saavutettavuutta. Taloudellinen esteettömyys taas tarkoittaa palvelun maksuttomuutta. Psyykkinen esteettömyys viittaa potentiaalisen kävijän psyykkisiin mahdollisuuksiin osallistua toimintaan esimerkiksi niin, että toiminta huomioi haasteet sitoutumiskyvyssä sekä usein aiemmista huonoista kokemuksista syntyneen epäluottamuksen palveluihin. Sosiaalinen esteettömyys tarkoittaa kävijöiden erilaisten taustojen ja lähtökohtien huomioon ottamista toiminnan suunnittelussa niin, että ilmapiiri on lähestyttävä ja turvallinen eikä ihminen tule syrjityksi tai jätetyksi ulkopuolelle. (Törmä 2009a; Järvinen 2021.)

Esteettömyyden ja saavutettavuuden jäsenyydet tulevat lähelle kynnyksen jäsenyyksiä (esim. Edland-Gryt & Skatvedt 2012), niiden vastakohtana tai vastauksena. Erilaiset ja eri tahojen tuottamat esteet tai kynnykset myös kietoutuvat toisiinsa. Yhteiskunnan vaikeasti tavoitettavat, monimutkaiset tai huonoja kokemuksia aikaansaaneet palvelut esimerkiksi nostavat luottamuksen kynnystä ja lisäävät yksilön psyykkisiä kynnyksiä ja nostavat myös sosiaalisia kynnyksiä moniin palveluihin. (Törmä 2009a; Järvinen 2021; myös Edland-Gryt & Skatvedt 2012.)

Tässä tutkimuksessa tarkasteltavat matalan kynnyksen kohtaamispaikat ovat pysyviä, fyysisiä tiloja, jotka pyrkivät tavoittamaan ihmisiä, joille kynnykset palveluihin ovat usein korkeita (esim. päihde- tai mielenterveysongelmien kanssa elävät). Tällaiset kohtaamispaikat pyrkivät siis tekemään kynnykset mahdollisimman mataliksi tai olemattomiksi, jotta tukea ja palveluja tarvitsevat ihmiset hakeutuisivat niihin. Kohtaamispaikat sijaitsevat yleensä saavutettavilla paikoilla ja niiden aukioloajat ovat laajat. Ne eivät yleensä edellytä lähetteitä, diagnooseja tai sitoutumista, ja toiminta on vapaamuotoista ja vapaaehtoista. Kohtaamispaikoissa pyritään yleensä luomaan yhteisöllisyyttä ja rakentamaan luottamusta kävijöiden ja työntekijöiden välille (Leemann & Hämäläinen 2016; Seppälä ym. 2020; Jurvansuu ym. 2021b). Käytännössä paikat siis pyrkivät tuottamaan mahdollisimman esteetöntä ja saavutettavaa palvelua.

Kohtaamispaikkojen omien kynnyksen madaltamisen lisäksi kohtaamispaikat pyrkivät työskentelemään muiden kynnyksen, kuten ihmisen psyykkisten esteiden ja yhteiskunnan monimutkaisten ja vaikeasti saavutettavien palvelujen kynnyksen, madaltamiseksi (esim. Järvinen 2021; Kaskela ym. 2021). Sinikka Törmän (2009b) mukaan haavoittuvassa asemassa olevien omista yhteisöistä ja

palveluissa on riskinä erityisen vaikeissa tilanteissa elävien ihmisten eristäminen muista. Lisäksi omien, yhteiskuntaan silloittavien palveluiden olemassaolo ikään kuin sallii sen, että yhteiskunnan muissa palveluissa kynnykset pysyvät korkeina sen sijaan, että kaikkien palvelujen kynnyksiä pyrittäisiin madaltamaan ja palvelut tekemään esteettömiksi ja saavutettaviksi. Matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja myös ylläpitävät usein kolmannen sektorin järjestöt ja uskontotautaiset toimijat, mikä korostaa niiden tietynlaista erityisluonnetta niin sanottujen normaaliin yhteiskunnan palvelujen täydentäjinä. (Törmä 2009b.)

Tutkimuksen toteutus

Toteutimme kyselyn talven 2021 ja kevään 2022 aikana osana Korona yhteiskunnan marginaaleissa -tutkimushanketta (KoMa). Matalan kynnyksen kohtaamispaikan määrittelimme (mukaiillen Seppälä ym. 2020; ks. Lund 2008) tietyssä osoitteessa sijaitsevaksi paikaksi, jossa on mahdollista viettää vapaamuotoisesti aikaa toisten ihmisten seurassa. Keskityimme paikkoihin, jotka tavoittavat haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, kuten mielenterveys- tai päihdeongelmien kanssa eläviä, asunnottomia, työttömiä tai vankilasta vapautuneita ihmisiä. Erityisesti lapsiperheille tai ikääntyneille suunnatut kohtaamispaikat rajasimme aineistonkeruun ulkopuolelle, koska niiden kävijät eivät lähtökohtaisesti edusta tutkimuksen kohderyhmää. Samoin ensisijaisesti ruoka-apuun keskittyvät paikat rajasimme aineistonkeruun ulkopuolelle, koska KoMan toinen, ruoka-apua tutkiva osahanke keräsi aineistoa niistä. Kyselylomakkeen toteutimme ainoastaan suomen kielellä, minkä vuoksi aineiston ulkopuolelle jäivät kohtaamispaikat, jotka tavoittavat pääosin vieraskielisiä kävijöitä.

Pyrimme internet-hauilla ja asiantuntijoita ja verkostoja hyödyntämällä karvoittamaan ja tavoittamaan erilaisia järjestöjen, uskontokuntien ja kuntien matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja, jotka tavoittavat haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä. Kyselyyn osallistui suorakutsujen, mainostuksen ja verkostojen (esim. kattojärjestöt) kautta rekrytoinnin jälkeen 72 matalan kynnyksen kohtaamispaikkaa, joista työntekijälomakkeen palautti 69 matalan kynnyksen kohtaamispaikkaa. Kukin kohtaamispaikka täytti yhden lomakkeen.

Kohtaamispaikkojen lukumäärää Suomessa on vaikeaa arvioida, koska niitä ei tilastoida tai raportoida muista sote-alan yhdistyksistä tai palveluista erillisenä toimintamuotona. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira) ja aluehallintovirastot ylläpitävät rekisteriä yksityisen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen tuottajista (ks. Peltosalmi 2023), joiden joukosta voidaan erot-

taa päivätoimintaa tuottavat toimijat. Kun näistä rajataan pois yritystoiminta ja vanhusten palvelut, saadaan 383 päivätoimintaa tuottavaa toimijaa. Rekisterin toimijoista osa ei kuitenkaan edusta tämän tutkimuksen kohderyhmää eli matalan kynnyksen kohtaamispaikkatoimintaa. Aineistossamme on lisäksi Valviran rekisteriin rekisteröimättömiä toimijoita. Tuija Seppälä ja kollegat (2020) löysivät Helsinkiin kohdistuvassa kartoituksessaan 69 kaupungin, uskonnollisten yhteisöjen tai kolmannen sektorin ylläpitämää kohtaamispaikkaa, jotka tavoittivat haavoittuvassa asemassa olevia kohderyhmiä. STEA:n kohtaamispaikkaselvityksen (Tykkyläinen ym. 2020) mukaan he rahoittivat vuonna 2020 yhteensä 47 järjestöä, jolla on kohtaamispaikkatoimintaa. Kullakin järjestöllä voi olla useita kohtaamispaikkoja. STEA:n selvityksessä oli mukana myös eläkeläisten, lapsiperheiden ja maahan muuttaneiden kohtaamispaikkatoiminta.

Kohtaamispaikkojen lukumäärän ollessa epäselvä, myös aineistomme edustavuutta on vaikeaa arvioida. Edellä kuvattujen kartoitusten ja rekisterien valossa 69 kohtaamispaikka voidaan kuitenkin pitää varsin suurena otoksena. Aineistomme kohtaamispaikat sijaitsevat myös kattavasti eri puolilla Suomea, ja laadullinen aineisto saturoitui eli samat teemat toistuivat vastauksissa. Arvioimme, että aineistomme kuvaa haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kohtaamispaikkojen ja niiden kävijöiden todellisuutta riittävän hyvin. Tulosten yleistettävyyteen tulee kuitenkin suhtautua sillä varauksella, että aineistomme ulkopuolelle on myös jäänyt kohtaamispaikkoja.

Vastaajat ovat matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen työntekijöitä, jotka tekevät työtä kohtaamispaikkatyön arjessa. He ovat siten asiantuntijoita kohtaamispaikkansa tilanteesta ja toiminnasta sekä koronapandemian vaikutuksista siihen. Samoin he ovat asiantuntijoita toimintansa kohderyhmien pärjäämisestä ja hyvinvoinnista koronan aikana, koska heille kasautuu tietoa useiden kävijöiden tavoittamisesta, voinnista ja tilanteista. Työntekijät ovat keskeisiä ihmisiä kävijöiden elämässä. He kohtaavat kävijöitä säännöllisesti ja jakavat heidän kanssaan arkea kohtaamispaikassa. Parhaita asiantuntijoita tilanteistaan ovat luonnollisesti kävijät itse, joilta myös keräsimme laajan kyselyaineiston. (Kävijöiden kokemuksista ja hyvinvoinnista pandemian aikana Grönlund ym. käsikirjoitus; Hokkanen ym. käsikirjoitus.) Tässä artikkelissa tarkastelemme koronan vaikutuksia kuitenkin nimenomaan työntekijöille kasautuneen tiedon ja asiantuntijuuden näkökulmasta.

Koska tutkimuksemme käsittelee haavoittuvissa tilanteissa olevia ihmisiä sekä vastaajina että tiedon kohteena, pyysimme ja saimme kesäkuussa 2021 tutkimukselle puoltavan lausunnon Tampereen alueen ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta. Vastaajille kerroimme tutkimuksen sisällöstä, käyttötarkoituksista,

luottamuksellisuudesta ja osallistumisen vapaaehtoisuudesta sekä suullisesti että kirjallisesti. Vastaajat ilmaisivat suostumuksensa osallistua tutkimukseen vastamalla kyselylomakkeeseen. Tutkimusaineiston anonymisoimme niin, että yksittäistä vastaajaa tai kohtaamispaikkaa ei voi tunnistaa tilastollisesta aineistosta.

Vastanneet kohtaamispaikat sijaitsivat eri puolilla Suomea, mutta painottuvat enemmän eteläiseen Suomeen ja suuriin kaupunkeihin, joissa kohtaamispaikkoja on määrällisesti enemmän. Tutkimukseen vastanneista työntekijöistä noin kolmannes (32 %) ilmoitti kohtaamispaikan olevan kunnallinen toimija, samoin noin kolmannes määritteli kohtaamispaikan olevan oma-aputoimija (esimerkiksi työttömien yhdistys, päihdeyhdistys, omaisjärjestö, 30 %) ja viidennes (20 %) määritteli edustamansa kohtaamispaikan uskonnolliseksi tai henkiseksi toimijaksi. 17 prosenttia vastanneista määritteli, että kohtaamispaikalla ei ole tausta-aatetta vaan vain halu auttaa. Vastaaja pystyi valitsemaan useita vaihtoehtoja samanaikaisesti.

Muodostimme kyselylomakkeen määrällisistä ja laadullisista kysymyksistä. Määrälliset kysymykset muotoilimme soveltaen Henrietta Grönlundin ja Tuija Seppälän (2021) kehittämiä mittareita. Ne käsittelivät kohtaamispaikan aukioloa ja profilia, kohtaamispaikan tarjoamaa toimintaa, tukea ja apua sekä kohtaamispaikan organisointia. Määrällisten kysymysten vastaukset esittelemme aineiston pienen koon ja kuvailevan luonteen vuoksi suorien jakaumien avulla. Avoimet kysymykset käsittelivät kohtaamispaikan toimintaa yleisesti sekä ennen ja jälkeen koronapandemiaan liittyvien rajoitusten. Erikseen kysyimme teemoista ”Keskeiset toiminnot”, ”Digitaaliset palvelut” sekä ”Asiakkaiden auttaminen ja tukeminen”, näistäkin ennen ja jälkeen rajoitusten. Lisäksi kysyimme koronapandemian muita mahdollisia vaikutuksia. Kaikkiin näihin kysymyksiin johdettava muotoilu kuului: ”Ole hyvä ja arvioi omin sanoin korona-ajan vaikutuksia toimipaikkanne ja asiakaskunnan hyvinvointiin ja palveluihin. Millaisia haasteita korona-aika asetti toimipaikalle ja sen toiminnalle, millainen toiminta oli mahdollista? Miten asiakkaanne saivat esimerkiksi tukea ja apua eri tahoilta (julkiset palvelut, kolmannen sektorin ja uskonnollisten yhteisöjen palvelut, ystävät, läheiset ja vertaiset)?”

Laadullinen aineistomme oli verrattain suppea; SPSS-tiedostosta taulukkoina Word-tiedostoon siirretyt avoimien kysymysten vastaukset muodostivat noin 20 sivua tekstiä, joka sisälsi myös tyhjiä rivejä. Kirjoitetut vastaukset olivat informatiivisia ja raportoivia ja vastasivat käytännössä suoraan tutkimuskysymykseen. Aineiston lähiluvun perusteella valitsimme analyysimenetelmäksi laadullisen temaattisen sisällönanalyysin, joka kohdistui kaikkien kysymysten yhdistettyihin vastauksiin. Menetelmä sopii aineistosta löytyvien merkityskategorioiden

tunnistamiseen, järjestämiseen, kuvailuun ja tulkintaan melko joustavalla tavalla (esim. Braun & Clarke 2006; Lochmiller 2021). Aineiston suppeuden ja tiheyden vuoksi päädyimme koodaamaan aineiston aineistolähtöisesti niin, että saimme tiivistettyä lopullisiksi teemoiksi kaikki vastaajien esiin tuomat keskeiset seikat. Emme siis esimerkiksi keskittyneet etsimään aineistosta vain suoraan kynnyksiin liittyviä teemoja vaan jäsentämään sitä vastaajien esiin tuomista teemoista käsin. Tuomme kynnyksen teoreettisen näkökulman vuoropuheluun tulosten kanssa kokoavasti johtopäätöksissä. Ylä- ja alateemat muodostimme yhdistämällä samankaltaisia sisältöjä eri vastauksista ja analysoimalla samalla kumuloituvasti eri ylä- ja alateemojen keskinäisiä suhteita. Aineiston raportoivan luonteen vuoksi keskityimme analyysissä ilmi-sisältöihin.

Muodostimme kolme pääteemaa alateemoineen. *Pääteemat* ja niihin sisältyvät alateemat ovat 1. *Kohtaamispaikkojen toiminta*: Yhteisöllinen työ; Yhteiskuntaan kiinnittymisen tukeminen; Asiointiapu, palveluohjaus ja tuki; Keskusteluapu; sekä Ruoka-apu. 2. *Koronarajoitusten vaikutukset toimintaan*: Mahdollisuus kohdata ja viettää aikaa; Muokattu toiminta; Sitoutuminen kävijöiden auttamiseen. 3. *Kävijöiden pärjääminen ja hyvinvointi*: Tuen ja avun ulkopuolelle jääminen; Hyvinvoinnin heikkeneminen. Määrälliset ja laadulliset tulokset esittelemme lomittain yllä nimeämiemme teemojen mukaisessa järjestyksessä. Tuloksia tarkastelemme eksplisiittisesti kynnyksen näkökulmasta ja tuomme ne vuoropuheluun aiemman tutkimuksen kanssa erityisesti johtopäätöksissä.

Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toiminta ja toiminnan muutokset koronapandemian aikana

Tutkimukseen osallistuneiden matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen yleisimmät kohderyhmät kuvaamme Taulukossa 1. Vastaaja pystyi valitsemaan useita pääasiallisesti tavoiteltuja ryhmiä. Yleisimmät kohderyhmät olivat syrjäytyneet/syrjäytetyt, yksinäiset, mielenterveysongelmien kanssa elävät, työttömät, päihderiippuvuuksien kanssa elävät ja asunnottomat, jotka yli puolet vastanneista kohtaamispaikoista määritteli pääasiallisesti tavoittelemakseen ryhmäksi. Seuraavaksi yleisimpiä kohderyhmiä olivat taloudellisessa niukkuudessa elävät, peliriippuvuuksien kanssa elävät ja vankilasta vapautuneet ihmiset, jotka noin kolmannes määritteli kohtaamispaikkansa pääasiallisesti tavoittelemaksi ryhmäksi.

Taulukko 1. Työntekijöiden näkemys siitä, kenelle toimipaikan toiminta on pääasiallisesti ja toissijaisesti tarkoitettu.

	Pääasiallisesti tavoittelemamme ryhmä		Toissijaisesti tavoittelemamme ryhmä	
	n	%	n	%
Mielenterveysongelmien kanssa elävät	48	70,6 %	11	16,2 %
Syrjäytyneet/syrjäytetyt	45	66,2 %	14	20,6 %
Päihderiippuvuuksien kanssa elävät	45	66,2 %	7	10,3 %
Yksinäiset	41	60,3 %	10	14,7 %
Työttömät	34	50,0 %	13	19,1 %
Asunnottomat	33	48,5 %	10	14,7 %
Peliriippuvuuksien kanssa elävät	26	38,2 %	12	17,6 %
Vankilasta vapautuneet	23	33,8 %	14	20,6 %
Kaikki taloudellisessa niukkuudessa elävät	22	32,4 %	19	27,9 %
Kaikki ihmiset tilanteeseen katsomatta	19	29,7 %	19	29,7 %
Ylivelkaantuneet	18	26,5 %	16	23,5 %
Paperittomat	13	19,1 %	17	25,0 %
Eläkeläiset/vanhukset	13	19,1 %	24	35,3 %
Maahanmuuttajataustaiset	12	17,6 %	23	33,8 %
Pitkäaikaissairaat/vammaiset	11	16,2 %	22	32,4 %
Prostituoidut	10	14,7 %	22	32,4 %
Nuoret	9	13,2 %	16	23,5 %
Etniset vähemmistöt	9	13,2 %	19	27,9 %
Omaiset	8	11,8 %	23	33,8 %
Yksinhuoltajat	6	8,8 %	24	35,3 %
Lapsiperheet	4	5,9 %	18	26,5 %
Lapset	3	4,4 %	18	26,5 %

Vastaajat kuvasivat kohtaamispaikkansa tarjoamaa toimintaa, apua ja tukea määrällisellä kysymyksellä, jossa pyysimme heitä arvioimaan erilaisten toimintamuotojen osuutta toiminnassaan viimeisen vuoden osalta vastausajankohdasta katsoen. Kohtaamispaikkojen toimintamuodot kuvaamme Taulukossa 2. Vastaajat arvioivat merkittäviksi toimintamuodoiksi useimmin mahdollisuuden kohdata muita ihmisiä, keskustelu- ja kuunteluavun sekä sellaisen paikan tarjoamisen, johon voi tulla viettämään aikaa. Varsin usea työntekijä arvioi merkittäväksi myös palveluneuvonnan ja -ohjauksen sekä ruoka-avun.

Taulukko 2. Toimipaikan tarjoama toiminta, apu ja tuki (arvio viimeisen vuoden osalta).

Merkitys toiminnassa	Suuri	Vähäinen	Ei ollenainen	En osaa sanoa	n
Mahdollisuus kohdata muita ihmisiä	98,4 %	1,6 %	0,0 %	0,0 %	64
Keskustelu- ja kuunteluapu	92,3 %	7,7 %	0,0 %	0,0 %	65
Paikka, johon voi tulla viettämään aikaa	92,3 %	6,2 %	1,5 %	0,0 %	65
Palveluneuvonta omien tai muiden työntekijöiden toimesta (esim. sosiaali-etuuksista kertominen)	85,5 %	11,3 %	3,2 %	0,0 %	62
Palveluohjaus muiden toimijoiden palveluihin	76,6 %	21,9 %	1,6 %	0,0 %	64
Ruoka-apu (ruoan jakelu, ilmaiset tai edulliset ruokailut)	75,0 %	12,5 %	12,5 %	0,0 %	64
Arjen taitojen ja elämän hallinnan tuki (esim. talousneuvonta, elintapaneuvonta)	69,2 %	23,1 %	7,7 %	0,0 %	65
Resurssien tarjoaminen omaehtoiseen toimintaan (esim. internet-yhteys, koneet ja laitteet)	57,8 %	34,4 %	7,8 %	0,0 %	64
Ohjattu vertaistukitoiminta (esim. ryhmät)	56,9 %	32,3 %	10,8 %	0,0 %	65
Mielekäs tekeminen (esim. harrastusryhmät, kulttuuritapahtumat)	55,4 %	33,8 %	9,2 %	1,5 %	65
Uusien tietojen ja taitojen oppiminen	53,8 %	32,3 %	13,8 %	0,0 %	65
Mahdollisuus toimia vapaaehtoisena	42,2 %	31,3 %	25,0 %	1,6 %	64
Työllistäminen	33,8 %	32,3 %	33,8 %	0,0 %	65
Vaikuttamistyö (esim. kokemus-asiiantuntijuus, edustaminen)	24,6 %	56,9 %	18,5 %	0,0 %	65
Materiaalinen tai taloudellinen apu (esim. rahaa, vaatteita)	23,8 %	30,2 %	44,4 %	1,6 %	63
Hengellinen tuki (esim. sielunhoito ja hartaudet)	12,9 %	19,4 %	67,7 %	0,0 %	62

Määrällisten kysymysten lisäksi pyysimme työntekijöitä kuvaamaan omin sanoin kohtaamispaikkansa toimintaa. Vastaajat raportoivat hyvin monipuolista ja tyyppillistä matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toimintaa. Keskeistä **kohtaamispaikkojen toiminnalle** oli myös laadullisissa vastauksissa kohtaava, *yhteisöllinen työ*, johon vastaajat usein viittasivat termeillä ”yhteisöllisyys” ja ”päihdetön yhteisö”, ja joka muodostuu sosiaalisesta kanssakäymisestä, mah-

dollisuudesta viettää aika yhdessä ja kohdata tarkoitukseen varatussa paikassa. Osa tätä kohtaavaa toimintaa olivat erilaiset retket ja ryhmät, liikunta, kulttuuri, leirit, tapahtumat ja muut yhteiset tekemiset. Kohtaamispaikat pyrkivät tukemaan kävijöiden toimijuutta ja osallisuutta ja vähentämään yksinäisyyttä. Lisäksi vertaistuki ja vapaaehtoisuus olivat keskeinen osa toimintaa. Vapaaehtoistoiminta liittyy myös *yhteiskunnallisen kiinnittymisen tukemiseen*. Kohtaamispaikat ”tarjosivat tilaa yhdistystoiminnalle” tai ”organisoivat kansalaistoimintaa”. Yhteiskuntaan kiinnittymistä tukevaa toimintaa edustivat myös kuntouttava työtoiminta, työllistymisen tai opintojen tukeminen ja työn tarjoaminen ja mahdollistaminen.

Useimmissa vastauksissa keskeisiksi toiminnoiksi määrittyivät myös *asiointiapu, palveluohjaus ja tuki* kuten ”tietoisuus”, ”palveluiden piiriin ohjaaminen”, ”sosiaaliohjaus” sekä ”terveysneuvonta, sairaanhoitaja”. *Keskusteluapu* oli keskeinen osa toimintaa ja yleisiä olivat myös *ruoka-apu* sekä edulliset tai ilmaiset lounaat. Lisäksi yksittäisissä tai muutamissa vastauksissa tulivat esiin myös tietokoneen käyttö, vaatteiden saaminen, pesumahdollisuus sekä toiminnan moninaisuutta kuvaavat kokemusasiantuntijuus, kirpputorit, hengellinen toiminta sekä kuljetus- ja muuttopalvelut.

Kysyimme vastaajilta sitä, millaista toimintaa kohtaamispaikat järjestivät kulueneen 12 kuukauden aikana vastausajankohdasta katsoen. Vastaukset kuvaavat siis vuotta 2021 ja osin vuotta 2022 riippuen vastausajankohdasta (kyselyn toteutimme talvella 2021–2022 ja keväällä 2022). Kohtaamispaikoista 94 prosenttia oli järjestänyt toimintaa paikan päällä kohtaamispaikan tiloissa. 73 prosenttia oli järjestänyt puhelimitse tapahtuvaa yhteydenpitoa, 72 prosenttia ulkona tapahtuvaa toimintaa ja 59 prosenttia etänä tapahtuvaa toimintaa (esim. Teams).

Avoimien kysymysten laadullisissa vastauksissa yksittäiset vastaajat kuvasivat, että toiminta on läpi rajoitusten pysynyt samanlaisena tai että koronalla ei ollut vaikutusta kävijöiden auttamiseen ja tukemiseen. Valtaosa vastaajista kuitenkin kuvasi melko radikaalejakin **muutoksia toiminnassa koronarajoitusten aikana**. Koronapandemian aiheuttamat rajoitukset vaikuttivat ymmärrettävästi eniten *mahdollisuuteen kohdata ja viettää aikaa* kohtaamispaikassa eli yhteisölliseen toimintaan, joka on kohtaamispaikkojen perustoimintaa. Ennen koronaa toiminta oli avointa ja säännöllistä, fyysisesti kohtaavaa ja yhteisöllistä retkineen ja tapahtumineen. Kuten vastaajat kuvaavat ”matalan kynnyksen aikarajoitteetonta toimintaa, asiakaslähtöistä ja ketterää”, ”mielekäs arki, yhteisö” ja ”välitöntä yhdessäoloa”. Vastaajat kuvasivat laajoja aukioloaikoja, jotka mahdollistivat ihmisten käymisen kohtaamispaikassa heidän omien tarpeidensa mukaan, pai-

kan, missä viettää aikaa sekä vapautta, joka mahdollisti monenlaisten asioiden järjestämisen. Koronan aiheuttamien rajoitusten myötä sosiaalinen vuorovaikutus luonnollisesti väheni tai jäi pois ja retket ja tapahtumat vähenivät tai loppuivat. Osa kohtaamispaikoista joutui sulkemaan toimintansa ja auki olevat paikat mukauttivat toimintaansa henkilörajoituksilla ja etukäteisilmoittautumisilla. Yksi vastaaja tiivistä vaikutukset seuraavasti: ”Henkilörajoitukset ryhmätoimintoihin ja muihin etukäteisilmoittautuminen. Retket lähes peruttu kokonaan. Tapahtumia ei juuri ole voitu järjestää”. Jalkautuva palveluohjaus väheni.

Vapaaehtoisista moni jäi yli 70-vuotiaiden karanteenisuosituksen vuoksi pois, toisaalta vapaaehtoisille ei ollut toimintamahdollisuuksia kohtaamispaikkojen ollessa kiinni. Yhdessä ruokaileminen vaihtui ruokakassien jakoon tai kontrolloituun ja uudelleen organisoituun lounasruokailuun: ”Ei palveluita tai ruokapussi mukaan tai 5–10 kerrallaan syömään.” Kuvaan tulivat myös maskit, käsien pesu ja kävijöiden ”opettaminen” näihin suojaustoimiin. (Vrt. Huotari & Grönlund tässä teoksessa.) Toiminnan muutokset luonnollisesti vaikuttivat kävijöihin ja nostivat kynnyksiä, kuten yksi vastaaja kuvasi: ”Kynnys talolle tulemisen osalta nousikin aika olennaisesti, asiakaslähtöisyys kärsi ja ilmoittautumiset sekä alueelliset rajoitukset sai ihmiset jäämään kotiin.” Tilanne oli tietyllä tavalla paradoksaalinen, kuten yksi vastaaja kuvasi: ”Kohtaamispaikkatoiminta ei ole varsinaista yksilöapua. Tarkoitus tarjota paikka, jossa saa tavata muita ihmisiä.” Rajoitukset siis rajoittivat tai estivät juuri sitä toimintaa, minkä takia kohtaamispaikat ovat olemassa.

Kohtaamispaikat pyrkivät kuitenkin tarjoamaan tukea ja järjestämään toimintaa niiltä osin kuin se oli mahdollista. Tuki ja toiminta toteutuivat rajoitusten sallimassa määrin *muokatusti* niin paikan päällä, etänä kuin jalkautuen. Toiminta saattoi toteutua pienissä ryhmissä, pareittain tai jopa yksi kerrallaan, kuten tämän vastaajan edustamassa kohtaamispaikassa: ”yksi kerrallaan pääsi käyttämään myös suihkua ja pyykkikonetta. Vaikka kahvila oli suljettu, yksittäisille asiakkaille tarjottiin ruokaa.” Ruoka-aputoiminta onnistui erilaisilla järjestelyillä kuten ruokakassien jakamisella, ja työntekijät myös jalkautuivat kaduille kohtaamaan ihmisiä.

Lisäksi monet palvelut onnistuivat etäpalveluina, puhelimitse ja digitaalisten alustojen kautta. Ryhmät muuttuivat digi- tai hybridiryhmiksi, ja työ-, opinto- ja tukiasioita sekä vertaistukea kohtaamispaikat tarjosivat yksilöapuna Teamsin ja vastaavien palvelujen avulla. Kohtaamispaikoilla saattoi olla suljettuja Facebook-ryhmiä, ja työntekijät kyselivät kuulumisia myös puhelimitse ja Whatsapp-viesteillä. Useat vastaajat kuvasivat onnistunutta digiloikkaa toiminnassaan: ”Luonteva siirtyminen verkkoon, josta tuli osa toimintaa”, ”kaikki

siirtyi virtuaaliseksi tai puhelimessa toteutettaviksi (ryhmät/keskusteluapu/palveluohjaus)”. Yhteydenpito kävijöihin oli aktiivista ja monet (joskaan eivät kaikki) kävijät oppivat kohtaamispaikan tarjoaman tuen, opetuksen ja esimerkiksi lainattujen laitteiden myötä myös käyttämään erilaisia alustoja kuten Teamsia, Facebookia ja WhatsAppia. Osa vastaajista kuitenkin kuvasi digitoimintojen sovimattomuutta kohderyhmälleen: ”Etätoimintaa liki mahdoton järjestää: ei konetta, ei taitoja.”

Monet kohtaamispaikat olivat tarjonneet digitaalisia palveluja myös ennen rajoituksia, mutta osa ei lainkaan. Ihmisten tarvitsemien palvelujen siirryttyä yhä laajemmin digitaalisiksi, kohtaamispaikat tarjosivat palveluohjausta digitaalisiin palveluihin ja opettivat digitaaitoja. Useiden julkisten palveluiden ja asiointipisteiden sulkeuduttua ihmiset tarvitsivatkin apua ajanvarausasioiden ja hakemusten kanssa. Myös kirjastojen sulkeminen poisti mahdollisuudet käyttää tietokoneita. Kohtaamispaikat auttoivat esimerkiksi laskujen maksussa verkkopankissa ja tarjosivat tietokoneen käyttömahdollisuutta ja tukea siihen. Työntekijän arvioiden mukaan vain harvalla kävijöistä on oma tietokone ja ”digisyrjäytyminen oli huoli jo ennen etäyhteyksien varaan joutumista”.

Vastauksissa näkyi työntekijöiden vahva halu ja *sitoutuminen kävijöiden auttamiseen*. He veivät ruokaa kotiin ja pyrkivät saamaan yhteyttä niihin, jotka jäivät toiminnasta pois. Työnkuvaan tuli etsivää työtä, tapaamisia ulkona ja monenlaisia keinoja toimia rajoitusten sallimissa rajoissa. Pientenkin kohtaamisten pyrkimyksenä oli kannatella ihmisiä, kuten yksi vastaaja kuvasi: ”Kadulle jalkautuminen, toivon ylläpitäminen. Välittämisen osoittaminen lyhyissä kohtaamisissa.”

Kohtaamispaikkojen kävijöiden haasteet ja ongelmat sekä koronapandemian vaikutukset hyvinvointiin ja pärjäämiseen

Pyysimme vastaajia arvioimaan erilaisten asioiden, tarpeiden ja ongelmien yleisyyttä kohtaamispaikkansa kävijöiden joukossa. Vastaukset kuvaamme kootusti Taulukoissa 3 ja 4.

Taulukko 3. Erilaisten asioiden yleisyys toimipaikan kävijöiden joukossa työntekijöiden näkemyksen mukaan.

	Koskettaa monia ihmisiä	Koskettaa joitakin ihmisiä	Ei kosketa toimipaikassa käyviä ihmisiä	En osaa sanoa	n
Tarve viettää aikaa paikassa missä on muita ihmisiä	90,9 %	9,1 %	0,0 %	0,0 %	66
Päihde- tai mielenterveysongelma	84,8 %	15,2 %	0,0 %	0,0 %	66
Tarve mielekkästä tekemisestä ja arjen rutiineista	75,8 %	22,7 %	0,0 %	1,5 %	66
Tarve avun saaminen julkisten palveluiden hakemiseen (palveluneuvonta)	62,5 %	29,7 %	6,3 %	1,6 %	64
Tarve vertaistuen saamisesta muilta	57,6 %	42,4 %	0,0 %	0,0 %	66
Pidempään kestänyt elämäkriisi	55,4 %	41,5 %	1,5 %	1,5 %	65
Tarve avun saamisesta arkisten asioiden hoitamisessa (esim. tietokoneen käyttö tai apu lomakkeiden kanssa)	54,5 %	42,4 %	1,5 %	1,5 %	66
Työkokeilu, tuettu tai kuntouttava työ	37,9 %	48,5 %	9,1 %	4,5 %	66
Puutteellinen perustarpeiden taso (ruoka, pyykinpesu tai peseytyminen)	29,2 %	58,5 %	7,7 %	4,6 %	65
Tarve vertaistuen tarjoamiseen muille	15,2 %	77,3 %	3,0 %	4,5 %	66
Akuutti koronasta johtuva kriisitilanne	12,5 %	60,9 %	15,6 %	10,9 %	64
Huoli läheisten ongelmista	12,3 %	70,8 %	7,7 %	9,2 %	65
Vapaaehtoistyön tekeminen	10,9 %	62,5 %	18,8 %	7,8 %	64
Tarve hengelliseen toimintaan	3,1 %	36,9 %	35,4 %	24,6 %	65

Valtaosa vastaajista arvioi, että monia heidän kohtaamispaikkansa kävijöitä koskettaa tarve viettää aikaa paikassa, missä on muita ihmisiä, päihde- tai mielenterveysongelma sekä tarve mielekkästä tekemisestä ja arjen rutiineista. Yleisiksi asioiksi he arvioivat myös avun tarpeen julkisten palvelujen hakemiseen, tarpeen vertaistukeen, pidempään kestäneen elämäkriisin sekä tarpeen saada apua arkisten asioiden hoitamisessa. Sen sijaan akuutin koronasta johtuvan kriisitilan-

teen katsoi koskettavan monia toimipaikkansa kävijöitä vain 12,5 prosenttia. Voimme sanoa, että kohtaamispaikkojen kävijöiden elämäntilanteita vaikeuttavat ensisijaisesti muut tekijät kuin koronapandemia. Koronapandemian tuomat haasteet tulivat ikään kuin muiden, perustavanlaatuisempien haasteiden ja tarpeiden päälle, eivät niinkään aiheuttaneet tarvetta käydä kohtaamispaikassa. Seuraavassa Taulukossa 4 kuvaamme vastaajien arvioita kohtaamispaikassaan käyvien ihmisten ongelmista.

Taulukko 4. Toimipaikassa käyvien ihmisten ongelmia työntekijöiden näkemysten mukaan.

	Koskettaa monia ihmisiä	Koskettaa joitakin ihmisiä	Ei kosketa toimipaikassa käyviä ihmisiä	En osaa sanoa	n
He kärsivät yksinäisyydestä	75,4 %	23,1 %	0,0 %	1,5 %	65
Heillä on jokin riippuvuus	68,2 %	22,7 %	3,0 %	6,1 %	66
Rahat eivät riitä välttämättömiin menoihin (ruoka, lääkkeet)	59,1 %	39,4 %	0,0 %	1,5 %	66
Ihmiset eivät yrityksistään huolimatta saa tarvitsemaansa apua	39,4 %	53,0 %	3,0 %	4,5 %	66
Ihmiset eivät kykene hakemaan heille kuuluvia sosiaalietuksia	35,9 %	54,7 %	6,3 %	3,1 %	64
Heillä on hoitamaton psyykinen sairaus	31,7 %	55,6 %	4,8 %	7,9 %	63
Ihmiset kohtaavat henkistä väkivaltaa	15,6 %	53,1 %	6,3 %	25,0 %	64
Heillä on hoitamaton fyysinen sairaus, millä vaikutusta arjessa selviytymiseen	15,4 %	63,1 %	10,8 %	10,8 %	65
Heitä käytetään taloudellisesti hyväksi	14,1 %	48,4 %	4,7 %	32,8 %	64
Ihmiset kohtaavat fyysistä väkivaltaa	12,5 %	51,6 %	12,5 %	23,4 %	64
Ihmiset kohtaavat seksuaalista väkivaltaa/hyväksikäyttöä	10,8 %	40,0 %	12,3 %	36,9 %	65
Ihmiset käyttäytyvät aggressiivisesti tai uhkaavasti	10,8 %	53,8 %	27,7 %	7,7 %	65

Kohtaamispaikassa käyvien ihmisten yleisimmiksi ongelmiksi vastaajat arvioivat yksinäisyyden, riippuvuudet sekä sen, että rahat eivät riitä välttämättömiin menoihin kuten ruokaan ja lääkkeisiin. Melko yleiseksi ongelmaksi he nimesivät myös sen, että ihmiset eivät yrityksistään huolimatta saa tarvitsemaansa apua, ihmiset eivät kykene hakemaan heille kuuluvia sosiaalietuuksia ja että heillä on hoitamattomia psyykkisiä sairauksia (vrt. Zitting ym. tässä teoksessa).

Huolimatta työntekijöiden monista pyrkimyksistä tarjota kävijöille tukea ja muokattuja asiointimahdollisuuksia, edellisessä osiossa kuvatuilla koronapandemian aikaisilla rajoituksilla oli vastaajien mukaan selkeitä **vaikutuksia kävijöiden pärjäämiseen ja hyvinvointiin**. Osa kävijöistä jäi *tuen ja avun ulkopuolelle*. Tämä koski sekä julkisen sektorin peruspalveluja että kohtaamispaikan tarjoamaa tukea ja apua. Monet palvelut yksinkertaisesti sulkeutuivat tai muutuivat niin, että kynnykset nousivat liikaa. On ymmärrettävää, että pandemian aikaiset sulut ja rajoitukset huononsivat kävijöiden tilannetta entisestään, kun työntekijät arvioivat lähtökohtaisesti yleiseksi ongelmaksi sen, että kohtaamispaikassa käyvät ihmiset eivät yrityksistään huolimatta saa tarvitsemaansa apua eivätkä kykene hakemaan heille kuuluvia sosiaalietuuksia edes niin sanottuina normaaliaikoina. Muuttuneet asiointiajat eivät olleet kaikille saavutettavia, eikä kaikilla ollut kykyä, kiinnostusta, välineitä tai koettua tarvetta digipalveluihin. Digisyrjäytyminen oli vastaajien mukaan huolena jo ennen rajoituksia, ja tämä huoli kasvoi koronapandemian aiheuttamien rajoitusten myötä, kun monet palvelut siirtyivät digitaalisiksi. Perustavanlaatuisen palvelujen digitalisoituminen sai myös avovastauksessa kritiikkiä: ”Ihmiset pakotetaan digipalveluiden käyttäjiksi riippumatta heidän mahdollisuuksistaan.”

Aineiston perusteella avun tarve lisääntyi, mutta sen saanti heikkeni sekä julkiselta sektorilta että järjestöjen ja uskonnollisten yhteisöjen tarjoamista palveluista. Esimerkiksi jonot tutkimuksiin kasvoivat. Myös ihmisten uskallus hakea apua heikkeni yhtäältä koronatartunnan pelon, toisaalta passivoitumisen ja kynnysten nousun myötä. Jotkut kävijät vastustivat rajoituksia ja jäivät siksi pois toiminnasta. Toiminnan rajoitukset saivat osan ihmisistä jäämään kotiin. Työ muuttui vapaasta, joustavasta ja asiakaslähtöisestä kontrolloiduksi ja etukäteissuunnittelua ja sitoutumista vaativaksi, eivätkä nämä toimintatavat sopineet kaikille kävijöille. Yhden vastauksen mukaan maahanmuuttajataustaiset miehet olivat suurin poisjäänyt kävijäryhmä.

Tuen ja avun ulkopuolelle jääminen luonnollisesti *heikensi kävijöiden hyvinvointia*. Vastaajan mukaan kävijät ”menettivät asuntoja, kuoli, velkaantui”, kun he jäivät ilman palveluita, ”heitteille”, kuten sama vastaaja kuvasi. Uusia kävijöitä tuli paljon ja ongelmat olivat yhä syvempiä, kun ihmiset olivat pyrkineet

selviytymään omatoimisesti. Vaikeudet kasaantuivat ja pitkittyivät, alkoholi-juomien juominen ja retkahdukset lisääntyivät, psyykkinen huonovointisuus lisääntyi ja huono-osaisuus syveni ja lisääntyi. Rajoitukset vaikuttivat myös aivan perustavanlaatuisen selviytymiseen: Ruoka-avun vähentäminen nosti joillekin liikaa kynnystä sen saamiseksi. Asunnottomat eivät päässeet minnekään esimerkiksi pesemään käsiään, kun kaikki paikat kirjastoja ja kohtaamispaikkoja myöten sulkeutuivat.

Yksi työntekijöiden usein mainitsema teema, joka oli keskeinen myös määrällisissä vastauksissa, liittyi yksinäisyyden lisääntymiseen ja eristäytyneisyyteen, kun yhteisöllinen toiminta ja muutkin kontaktit vähenivät radikaalisti. Kuten yksi vastaaja kuvasi, ”palvelupiste on sosiaalinen areena, jonka sulkeutuminen aiheuttaa yksinäisyyttä sekä tyhjyyden tunnetta kävijöiden elämässä”. Myös turvattomuus, pelko ja epävarmuus lisääntyivät eri syistä, esimerkiksi ”arjen rytmi on ollut tärkeä kasassa pitävä voima ja kun rytmiä rikottiin, se lisäsi epävarmuutta”. Yksi vastaaja kuvasi tilanteen kuormittavuutta sekä työntekijöille että kävijöille: ”Tuska siitä, että ihmistyötä pitäisi tehdä etäältä! Eikä sitä aina voinut. Asiakkaat olivat kirjaimellisesti ”veitsen terällä”.” Rajoitusten jälkeen ihmisten on ollut myös vaikeaa palata ”ihmisten ilmoille”, joskin osa vastaajista kertoi, että rajoitusten päättymisen jälkeen oli jälleen tavoitettu sellaisia, jotka eivät olleet pitkään aikaan olleet toiminnassa mukana.

Johtopäätökset: Koronapandemian tuottamat kynnykset ja niiden madaltaminen tulevissa kriiseissä

Olemme tässä luvussa kuvanneet matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toimintaa korona-aikana sekä korona-ajan vaikutuksia kynnyksiin kohtaamispaikkojen toiminnassa ja niiden kävijöiden elämässä. Tuloksemme perustuvat sekä määrälliseen että laadulliseen aineistoon, jotka kummatkin ovat melko suppeita. Aineistot kuitenkin täydentävät toisiaan ja tukevat tuloksia eri näkökulmista. Laadullisessa aineistossa vastaukset myös kyllääntyivät eli alkoivat toistaa toisiaan keskeisissä teemoissa. Arvioimme tulostemme kuvaavan matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen toimintaa korona-aikana riittävän hyvin, vaikka tulosten edustavuutta onkin vaikeaa arvioida kohtaamispaikkojen rajallisen tilastoinnin vuoksi. Tulosten yleistettävyyteen tulee kuitenkin suhtautua nämä rajoituksen huomioon ottaen. Aineistomme ulkopuolelle on myös jäänyt kohtaamispaikkoja.

Tulostemme perusteella koronapandemiaan liittyvät rajoitukset kohdistuivat kohtaamispaikkojen keskeisiin kynnyksiä madaltaviin ulottuvuuksiin ja loivat uusia kynnyksiä kohtaamispaikkaan ja yhteiskuntaan heikentäen palvelujen saavutettavuutta. Tuttu ja turvallinen kohtaamispaikka suljettiin tai aukioloaikoja ja osallistujamääriä rajoitettiin, mikä luonnollisesti loi kynnyksiä toimintaan osallistumiseen. Toiminnan muuttuminen ajanvaraukseen perustuvaksi tai etäyhteyksin toteutettavaksi nosti rekisteröitymisen ja kompetenssin kynnykset (Edland-Gryt & Skatvedt 2012) osalle mahdolliseksi ylittää. Samaan aikaan yhteiskunnan palvelujen kynnykset nousivat samoista syistä, kun lähipalveluja kuten Kelan toimipisteitä ja kirjastoja suljettiin ja toimintaa muutettiin digitaaliseksi tai ajanvarauksella toteutuvaksi. (Vrt. Huotari & Grönlund tässä teoksessa.)

Toisaalta kohtaamispaikkojen työntekijät osoittivat määrätietoisuutta, sitoutuneisuutta ja luovuutta pyrkiessään madaltamaan näitä osin uusia kynnyksiä ja tekemään palveluista saavutettavia. Palveluja ja toimintamuotoja muokattiin monin tavoin, kävijöille soiteltiin, heitä tavattiin ulkona ja tehtiin etsivää työtä (vrt. Hekkala ym. 2023). Kävijöitä pyrittiin myös auttamaan ja tukemaan yhteiskunnan palvelujen saavuttamisessa muun muassa digituella ja asiointiavulla sekä tavoittamaan heitä puhelimitse ja kaduille jalkautumalla. Uudenlaiset digitaaliset palvelut mahdollistivat toiminnan jatkumista ja myös madalsivat (fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia) kynnyksiä kohtaamispaikkojen ja yhteiskunnan palveluihin niiden ihmisten osalta, jotka käyttivät digipalveluja.

Konkreettisten, palvelujen saavutettavuutta heikentäneiden rajoitusten lisäksi koronapandemian ja siihen liittyvän huolen ja monessa tapauksessa yksinolon ja eristyneisyyden arvioimme tulosten perusteella lisänneen ihmisten psyykkisiä, sosiaalisia ja luottamuksen kynnyksiä monenlaiseen toimintaan ja osallistumiseen. Työntekijät kuvasivatkin myös henkistä kannattelua ja yhteydenpitoa ihmisiin kotikäynneillä ja kaduille jalkautuessa. Tämän työn näemme pyrkineen paitsi ihmisten akuutin selviytymisen tukemiseen myös psyykkisten ja sosiaalisten kynnysten kasvun rajoittamiseen ja luottamuksen säilyttämiseen tarjoamalla jatkuvuutta ja yhteyttä tuttuihin ihmisiin rajoituksista huolimatta.

Kuten aina, kynnysten nouseminen kuitenkin tarkoittaa, että ihmisiä jää niiden taakse eivätkä ihmiset saavuta tarvitsemiaan asioita ja palveluja tai palvelut eivät ole riittäviä erilaisiin tarpeisiin. Niin kävi myös nyt, ja työntekijät arvioivat tämän aiheuttaneen monenlaista kärsimystä ja ongelmien syvenemistä ja kasautumista. Kun työntekijät arvioivat kävijöidensä yleisimmäksi ongelmaksi lähtökohtaisesti yksinäisyyden, on ymmärrettävää, että kohtaamisten rajoittaminen ja yhteisöllisen palvelun sulkeminen tai rajoittaminen nostivat kynnyksiä

palvelujen piiriin ja vaikeuttivat ihmisten tilanteita entisestään. Yksinäisyys, ahdistuneisuus ja turvattomuus lisääntyivät (vrt. Eronen ym. 2020; Jurvansuu ym. 2021a; Huotari & Grönlund tässä teoksessa), mikä taas saattoi lisätä myös muita ongelmia. Yksinäisyys on hyvinvoinnille monin tavoin vahingollinen kokemus, joka heikentää muun muassa henkistä ja fyysistä terveyttä sekä altistaa monenlaisille muille ongelmille kuten päihteidenkäytölle (esim. Saari 2016). Erityisen suuri riski tämä on luonnollisesti kohderyhmässä, jossa moni jo valmiiksi kärsii mielenterveyteen tai päihteisiin liittyvistä ongelmista. Yksinäisyyden pitkittyminen johtaa myös psyykkisten kynnyksen kasvuun, kun itsetunto ja hyvinvointi heikkenevät. Tämä heikentää ihmisen kykyä aloitteellisuuteen ja toisiin luottamiseen ja vaikeuttaa pyrkimistä toisten ihmisten seuraan, mikä syventää yksinäisyyttä ja heikentää hyvinvointia entisestään. (Esim. mt.)

Työntekijät arvioivat nousseiden kynnyksen vaarantaneen myös kohderyhmiensä välittömien tarpeiden kuten ruoan, hygienian ja toimeentulon täyttymisen sekä pääsyn yhteiskunnan sosiaali- ja terveystalouteen, kuten edellä kuvasimme (vrt. Kaitala ym. 2021). Näistä tarpeista ja palvelujen saavutettavuudesta tulisi huolehtia myös poikkeusoloissa. Laajasti yksinäisyydestä kärsivän kohderyhmän kohdalla voimme puhua myös inhimillisen kohtaamisen epäämisestä välittömän ja perustavanlaatuisen tarpeen laiminlyöntinä. Vaikka digitaaliset palvelut mahdollistivat toiminnan jatkumista tärkeällä tavalla ja todennäköisesti myös laskivat kynnyksiä osalla palvelujen käyttäjistä, osalla kynnyksen osallistumiseen nousi liian korkeaksi, kun paikan päällä tapahtuva toiminta siirtyi digitaalisiksi. Vastaavia tuloksia digitaalisten ja etänä annettujen palvelujen saavutettavuudesta ja saavutettavuuden haasteista korona-aikana on raportoitu esimerkiksi Yhdysvalloista, Kanadasta, Israelista ja Iso-Britanniasta (Mishna ym. 2021) sekä myös Suomesta (Jurvansuu ym. 2020; Kaitala ym. 2021).

Koronapandemiaan liittyvät kohtaamis- ja kokoontumisrajoitukset olivat ymmärrettäviä, ja ne onnistuivat hyvin väestön suojaamisessa tartunnoilta ja kuolemantapauksilta. Tulevaisuudessa on kuitenkin tarpeen arvioida, miten erityisesti jo valmiiksi hyvin haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten oikeudet perustarpeisiin kuten ravintoon, suojaan, toimeentuloon ja inhimilliseen tukeen voidaan turvata. Jo valmiiksi vaikeissa tilanteissa olevat ihmiset näyttävät kärsineen myös koronapandemiasta ja siihen liittyvistä rajoituksista eniten (Koponen ym. 2020; Eronen ym. 2021). Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen työntekijät tekevät jatkuvasti työtä monin tavoin vaikeissa tilanteissa olevien ihmisten kanssa. Kohtaamispaikkojen kohderyhmille koronapandemia oli vain yksi uusi haaste jo valmiiksi haastavassa tai kriisiytyneessä tilanteessa, jossa kohtaamispaikan tarjoama tuki ja apu oli keskeisesti kannatteleva tekijä. Rajoituksilla

tulisi pyrkiä välttämään syrjäyttämästä lisää jo valmiiksi syrjäytettyjä ihmisiä, jotka kohtaavat muutenkin lukuisia kynnyksiä peruspalveluissa, yhteisöissä ja ihmissuhteissa sekä yhteiskunnan muissa toiminnoissa.

Matalan kynnyksen kohtaamispaikat tarjoavat perustavanlaatuisia palveluja: ruokaa, suojaa, ihmiskontakteja ja turvaa, ja mahdollistavat parhaimmillaan osallistumista, nähdyksi tulemistä, toimijuutta ja inhimillistä kohtaamista yhteisössä. Samalla kohtaamispaikat madaltavat kynnyksiä yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, työhön ja opiskeluun sekä yhteiskunnan tarjoamiin muihin palveluihin eli yhteiskunnalliseen inklusioon (vrt. Törmä 2009a; Leemann & Hämäläinen 2016; Jurvansuu ym. 2021b; Järvinen 2021; Kaskela ym. 2021; Huotari & Grönlund tässä teoksessa). Näitä kynnyksiä tulisi nostaa vain äärimmäisen perustelluista syistä. Globaali pandemia voidaan luonnollisesti nähdä tällaiseksi perustelluksi syyksi. Tulevissa kriiseissä on kuitenkin syytä huomioda mahdollisuudet välttää ihmisten jättämistä kohtuuttomien kynnysten taakse. Kynnysten taakse jäämisen hinta on korkea paitsi inhimillisesti myös yhteiskunnallisesti, kun ongelmat kasautuvat ja syvenevät.

Kohtaamispaikkojen resursseista toimia vaativissa olosuhteissa kaikkein haavoittuvimpien kohderyhmiensä parissa tulee huolehtia. Myös kohtaamispaikkojen työntekijöiden jaksaminen on keskeinen huomioitava asia. Kuten monet sosiaali- ja terveystyöntekijät, myös kohtaamispaikkojen työntekijät toimivat koronapandemian aikana erittäin vaativissa ja nopeasti muuttuvissa tilanteissa. Tulokset kuvaavat työntekijöiden stressiä ja huolta, kun pandemiaan liittyvät rajoitukset tekivät kävijöiden tukemisen hyvin vaikeaksi tai jopa mahdottomaksi. Pandemia ikään kuin nosti kynnyksen työntekijän ja tukea tarvitsevan ihmisen väliin tai työntekijän ja hänen työmenetelmiensä väliin, kun kohtaavan työn keskeiset menetelmät muuttuivat saavuttamattomiksi. Vastaavia tuloksia kohtaamisten ja yhteisöllisen ulottuvuuden vähenemisestä ja sen negatiivisista seurauksista asiakkaille on raportoitu esimerkiksi päihdehoidosta (Ekqvist ym. 2020). Samalla tulokset kuvaavat työntekijöiden huomattavaa joustamista ja sitoutumista kohtaamispaikassa käyvien ihmisten tukemiseksi ja auttamiseksi muuttuneissa tilanteissa. Tuen saavutettavuutta pyrittiin lisäämään ja kynnyksiä madaltamaan jalkautumalla ja muokkaamalla totuttuja toimintatapoja monin tavoin. Työntekijöitä ja kohtaamispaikkojen yhteisöjä tulee tukea hyvinvoinnissa, jaksamisessa ja resilienssin säilyttämisessä kriisiaikoina ja kriisiaikoihin varautumisessa. Tällaista tukea tarjoavat ja voivat tarjota esimerkiksi hyvinvointialueet ja järjestöjen kattojärjestöt.

Matalan kynnyksen kohtaamispaikat tuottavat haavoittuvissa tilanteissa oleville ihmisille erityistä palvelua ja tukea, jota muu yhteiskunta ei ole täysin

onnistunut tuottamaan. Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen merkittävä työ jää kuitenkin osin näkymättömäksi muun muassa siksi, ettei sitä tilastoida. Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen merkitystä tulisi seurata, ymmärtää ja tuoda esiin nykyistä enemmän osana haavoittuvassa asemassa olevien palvelujärjestelmää. Haavoittuvissa tilanteissa olevia ihmisiä tavoittavat ja tukevat kohtaamispaikat ja niiden asiantuntijat on syytä huomioida ja ottaa mukaan paikallisten ja valtakunnallisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen sekä myös varautumisen suunnittelussa.

Tehtyä digiloikkaa ja monimuotoistunutta toimintaa tulee edelleen tukea, jotta toiminta voi jatkua myös tulevien kriisien ja niihin liittyvien mahdollisten rajoitusten aikana. Samalla on välttämätöntä mahdollistaa työntekijöiden ja yhteisöjen oikeus kohdata kasvotusten niitä ihmisiä, jotka eivät etäpalvelujen muodostamia kynnyksiä pysty ylittämään. Huomionarvoista myös on, että tulevat kriisit voivat lamauttaa nimenomaan tietoverkkoja ja sähköisiä palveluja. Tällöin tutut ja turvalliset fyysiset tilat ja kohtaamispaikat ovat keskeisiä, ja niiden fyysisestä saavutettavuudesta on tärkeää huolehtia lähipalveluna. Mahdollisuus kokoontumiseen, kohtaamiseen ja yhteisössä toimimiseen on suuri resurssi kaikille ihmisille. Erityisen tärkeää se on ihmisille, joille matalan kynnyksen yhteisö voi olla ainoa tai tärkein yhteisö ja inhimillisiä kohtaamisia tarjoava paikka. Matalan kynnyksen kohtaamispaikat tukevat yksilöiden resilienssiä, toimintakykyä ja vaikuttamista, joita kaikenlaiset ihmiset, yhteisöt ja yhteiskunta tarvitsevat niin kriisi- kuin niin sanottuina normaaleinakin aikoina.

Kirjallisuus

- Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), 77–101.
- Edland-Gryt, Marit & Skatvedt, Astrid H. (2012) Thresholds in a low-threshold setting: An empirical study of barriers in a centre for people with drug problems and mental health disorders. *International Journal of Drug Policy* 24 (3), 257–264.
- Ekqvist, Eeva & Karsimus, Tuija & Ruisniemi, Arja & Kuusisto, Katja (2022) Professionals' views on challenges in inpatient substance abuse treatment during COVID-19 pandemic in Finland. *Challenges* 13 (1), 6.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) *Sosiaalibarometri 2020*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) *Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus. Sosiaalibarometri 2021*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry.

- Etsivän lähityön havaintoja Koronakeväänä (2020) Helsinki: Helsingin kaupunki.
<https://www.hel.fi/static/sote/sosrap/raportit/etsivan-lahityon-havaintoja-koronakevaana-2020.pdf?fbclid=IwAR3erEs3ucKLqKS2yin2vWZ-2-cbLl8oeqvk77ERAnFKpjTOg7f6Qpapv2g> Luettu 30.10.2022.
- Etsivän lähityön havainnot koronakeväänä 2021 (2021) Helsingin kaupungin sosiaali- ja terveystoimiala. <https://www.hel.fi/static/sote/sosrap/raportit/koronahavainnot-kevat-2021.pdf> Luettu 29.10.2022.
- Grönlund, Henrietta & Hokkanen, Joni (käsikirjoitus) Osallisuus matalan kynnyksen kohtaamispaikoissa.
- Grönlund, Henrietta & Seppälä, Tuija (2021) Onko sektorilla väliä? Julkisen sektorin ja kolmannen sektorin toimijoiden ylläpitämien matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen keskinäiset erot ja yhtäläisyydet. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2021: 58, 430–444.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyskettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo, Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 333–367.
- Helfer, Alix & Laine, Riku & Uusimäki, Virvatuli & Pitkänen, Tuuli (2021) Terveystilan yhteydet kokemuksiin poikkeustilasta – verkkokysely sote-järjestöjen tavoittamille ihmisille valmiuslain aikana. *Tietopuu: Tutkimussarja* 4/2021, 1–23. <https://doi.org/10.19207/TIETOPUU12>
- Helske, Satu & Ylöstalo, Hanna & Koskinen, Henri (2021) Samassa myrskyssä mutta eri veneissä. Covid-19 ja eriarvoisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (5–6), 585–596.
- Hokkanen, Joni & Grönlund, Henrietta & Rantala, Eero (käsikirjoitus) Niukkuus ja hyvinvointi matalan kynnyksen kohtaamispaikoissa.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Tourunen, Jouni (2020) Lähipalveluista sähköisiin etäpalveluihin. Päihde- ja mielenterveysjärjestöjen työntekijöiden kokemuksia koronapoikkeustilan aikana. *Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia* 3/2020. Helsinki: A-klinikkasäätiö. https://tiedostot.a-klinikkasaaatio.fi/tutkittua/tietopuu_katsauksia_3_2020_lahipalveluista_sahkoisiin_etapalveluihin.pdf Luettu 9.7.2023.
- Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Turunen, Jouni (2021a) Kun kohtaamispaikka suljettiin. Kävijöiden ja työntekijöiden kokemuksia koronapoikkeustilan vaikutuksista. *Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia* 2/2021, 1–14.
- Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Tourunen, Jouni (2021b) Pienoisetnografinen tutkimus osallisuuden ulottuvuuksista mielenterveyskuntoutujien kohtaamispaikassa. *Tietopuu: Tutkimussarja* 5/2021, 1–22.
- Järvinen, Jenna (2021) B-luokan kansalaisena yhteiskunnassa. Päiväkeskuskävijöiden kohtaamat kynnyskset päiväkeskusten arjessa sekä suhteessa yhteiskuntaan. *Helsingin yliopisto, pro gradu -tutkielma*.
- Kaitala, Ilona & Partanen, Airi & Kuussaari, Kristiina & Heiskanen, Maria & Kesänen, Minna & Viskari, Inari (2021) Koronaepidemian ensimmäisen aallon vaikutuksia päihdepalveluiden toimintaan, asiakkaisiin ja henkilöstöön. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (5–6), 606–614.

- Kaskela, Teemu & Jurvansuu, Sari & Tourunen, Jouni (2021) Toimijaverkkoteoriaan pohjautuva pienoisetnografia päihteitä aktiivisesti käyttäville suunnatusta matalan kynnyksen kohtaamispaikasta. *Tietopuu: Tutkimussarja* 3/2021: 1–20.
- Kestilä, Laura & Kapiainen, Satu & Mesiäislehto, Merita & Rissanen, Pekka (2022) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. *Asiantuntija-arvio*, kevät 2022. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Koponen, Erja & Liukko, Eeva & Muurinen, Heidi (2020) Koronasta aiheutuva palveluvaje työikäisten sosiaalipalveluissa. *Tutkimuksesta tiiviisti* 29/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kuenzi, Kerry & Stewart, Amanda J. & Walk, Marlene (2021) COVID-19 as a nonprofit workplace crisis: Seeking insights from the nonprofit workers perspective. *Nonprofit management & leadership* 31 (4), 821–832.
- Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija (2016) Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut – pohdintaa käsitteiden sisällöstä. *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (5), 586–594.
- Lochmiller, Chad R. (2021) Conducting thematic analysis with qualitative data. *Qualitative Report* 26 (6), 2029–44.
- Loomis, Jeff (2020) The COVID Wildfire: Non-profit organizational challenge and opportunity. *Canadian journal of nonprofit and social economy research* 11 (2), 8-11.
- Lund, Pekka (2008) Päihdetyön päiväkeskus. Katoava työmuoto vai tärkeä osa palveluketjua? Helsinki: Sininauhaliitto.
- MIPA järjestökysely (2021) https://tiedostot.a-klinikkasaatio.fi/jarjestotutkimus/mipa_2.0_jarjestokysely_2021.pdf Luettu 29.10.2022.
- Peltosalmi, Juha (2023) Järjestömuotoisten tuottajien sosiaali-, varhaiskasvatus ja terveyspalvelut vuonna 2022. SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry 2023. https://www.soste.fi/wp-content/uploads/2023/04/Selvitys2022_Jarjestomuotoiset_palvelutuottajat.pdf Luettu 7.7.2023.
- Pitkänen, Tuuli & Helfer, Alix & Laine, Riku & Uusimäki, Virvatuli (2020) Poikkeustila on lisännyt huolia ja yksinäisyyttä. *TIIMI* 4/2020.
- Pixley, Cotina L. & Henry, Felicia A. & DeYoung, Sarah E. & Settembrino, Marc R. (2021) The role of homelessness community-based organizations during COVID-19. *Journal of community psychology* 24 (1), 1–15. DOI: 10.1002/jcop.22609
- Saari, Juho (toim.) (2016) *Yksinäisten Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Seppälä, Tuija & Grönlund, Henrietta & Kempainen, Teemu (2020) Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen sijainti ja saatavuus Helsingin kaupunginosissa. *Janus* 28 (2), 115–132.
- Tykkyläinen, Saira & Repo, Juuso & Peltö-Huikko, Antti (2020) *Selvitys kohtaamispaikkatoiminnasta*. Helsinki: STEA. <https://bit.ly/kohtaamispaikat> Luettu 20.4.2023.
- Törmä, Sinikka (2009a) *Kynnyskysymyksiä: huono-osaisimmat huumeiden käyttäjät ja matala kynnyks.* Väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Törmä, Sinikka (2009b) *Matala kynnyks – pelkkä retorinen lupaus?* *Janus* 17 (2), 164–169.
- Vanjusov, Heidi (2022) *Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä.* Väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto.

5 Koronapandemia, kohtaamispaikka ja vuorovaikutus: Kuvauksia jalkautuvasta päihdetyöstä pandemiaolosuhteissa kaduilla, kodeissa ja pimeässä verkossa

Johanna Ranta

Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu

Tiivistelmä

Analysoin tutkimuksessani päihdetyöntekijöiden haastatteluaineistosta (2021–2022) sitä, millaisia merkityksiä tuottaen työntekijät kuvailevat koronapandemian heijastumista jalkautuvan päihdetyön kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen. Kontekstina ovat kaduille, asiakkaiden koteihin ja pimeään verkkoon jalkautuvat haittoja vähentävät päihdepalvelut kolmessa suomalaisessa kaupungissa. Käsitän tekstissäni koronapandemian jalkautuvan päihdetyön kohtaamisten sanallista ja fyysistä vuorovaikutusta läpäisseeksi yhteiskunnalliseksi suhteeksi, joka heijastui ainakin välillisesti myös jalkautuvassa päihdetyössä muodostettaviin paikkasuhteisiin. Tulokset osoittavat, että pandemia heijastui kasvokkain ja verkossa tapahtuvaan jalkautuvaan työhön eri tavoin. Verkkotyön

kohtaamisiin pandemia ei liioin heijastunut, sillä etäkohtaamisiin ei liittynyt viruksen leviämistä ja kohtaamiset tapahtuivat etänä jo pandemiaa edeltävästi. Kasvokkaisessa työssä korostuivat ”vuorovaikutukselliset vajeet”, kun esimerkiksi turvavälit ja maskien taakse piilotetut ilmeet ja eleet vaikeuttivat luontevan ja luottamusta herättävän kohtaamisen muodostamista. Pandemiaolosuhteissa toimiminen tekikin entistä näkyvämmäksi fyysisen vuorovaikutuksen merkityksen luottamuksellisen asiakassuhteen luomisessa kasvokkaisessa jalkautuvassa päihdetyössä. Tulosten perusteella pandemia heijastui arkisiin vuorovaikutustekoihin ja osoitti pienten vuorovaikutustekojen suuren merkityksen jalkautuvan päihdetyön kohtaamisissa. Lisäksi se vahvisti käsitystä siitä, ettei kohtaamispaikan valinta ole itsestäänselvyys, vaan eri paikat muokkaavat, rajaavat ja mahdollistavat vuorovaikutusta tilannekohtaisesti ja niissä on mahdollista tavoittaa monin tavoin haavoittavissa tilanteissa eläviä laittomia päihteitä käyttäviä ihmisiä. Tämän vuoksi niin verkkotyön kuin kasvokkaisen jalkautuvan päihdetyön toimintaedellytysten turvaaminen on tärkeää myös pandemiaolosuhteissa.

Johdanto

Tarkastelen tekstissäni¹ sitä, *millaisia merkityksiä tuottaen työntekijät kuvailevat koronapandemian heijastumista jalkautuvan päihdetyön kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen*. Aineistona ovat kaduilla, kodeissa ja pimeässä verkossa laittomia päihteitä käyttäviä ihmisiä kohtaavien, sosiaali- ja terveysalan eri ammattiryhmiä edustavien päihdetyöntekijöiden haastattelut, jotka toteutin pandemian keskivaiheilla vuosina 2021–2022. Aineiston tarkastelua ohjaa oletus siitä, että päihdetyön kohtaamisia läpäisevät aina laajemmat, kontekstisidonnaiset sosiaaliset suhteet, jotka tulevat tilannekohtaisesti näkyviksi ja neuvotelluiksi (ks. Burkitt 2016).

Kyseinen oletus juontaa juurensa väitöskirjaani (Ranta 2020), jossa havaitsin, miten päihdetyön asiakas-työntekijävuorovaikutus rakentuu aina suhteissa tiettyyn yhteiskuntaan, palvelujärjestelmään, kohtaamispaikkaan ja henkilökohtaisiin suhteisiin. Toisin sanoen: jos tutkimani kohtaamiset olisivat tapahtuneet

1 Tutkimus on toteutettu post doc -hankkeessani *Nimettömiä kohtaamisia laittomilla poluilla: Etnografinen tutkimus pimeään verkkoon ja kaduille jalkautuvasta huumetyöstä* (Koneen säätiö, 2021–2025). Tutkimus on tehty yhteistyössä *Korona yhteiskunnan marginaaleissa* (asunnottomuus-osahanke, Euroopan sosiaalirahasto, 2021–2023), *Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa* (Suomen Akatemia, 2017–2022) sekä *Segregaation ja asunnottomuuden vastainen asumissosiaalinen työ haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asumis- ja palvelupoluilla* (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2021–2023) -hankkeiden kanssa.

esimerkiksi toisenlaisissa kohtaamispaikoissa tai yhteiskunnallisissa tilanteissa, kohtaamisten vuorovaikutus olisi muodostunut erilaiseksi. Tässä tekstissä kohdistan katseeni erityisesti jalkautuvalle päihdetyölle merkityksellisiin *paikkasuhteisiin*. Juuri eri kohtaamispaikoissa toimiminen on jalkautuvan työn lähtökohta, minkä vuoksi luonnehdin sitä Kirsi Juhilan (2018, 139–146) tavoin paikkalähtöiseksi työksi.

Paikkasuhteet, kuten muutkin jalkautuvan päihdetyön kohtaamia läpäisevät suhteet, ovat sidoksissa *yhteiskunnallisiin suhteisiin*; myös yhteiskunnalliset suhteet muokkaavat ja rajaavat sitä, millaisissa paikoissa päihdetyötä käyttäviä ihmisiä kohdataan. Tässä tutkimuksessa keskeisimmäksi yhteiskunnalliseksi suhteeksi määritetty akuutteja terveysriskejä sisältävä koronapandemia, joka heijastui sosiaali- ja terveysalan työhön myös Suomessa. Esimerkiksi Timo Harrikari ja kollegat (2021) havaitsivat, kuinka pandemiaolosuhteissa toimiminen edellytti sosiaalityöntekijöiltä työkäytäntöjen uudelleenarviointia sekä entistä enemmän notkeutta ja joustavuutta. Sosiaalityön työkäytäntöjä ja tavoitteita myös sopeutettiin pandemian aikana nopeastikin tilanteen edellyttämällä tavalla: asiakassuhteiden luominen ja ylläpito edellyttivät toisinaan toimimista akuuttien tilanteiden kriisityöntekijänä, toisinaan pandemian pitkäaikaisvaikutuksiin varautujana (Romakkaniemi ym. 2021).

Päihdepalveluiden toimintaan pandemia heijastui muun muassa matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen sulkemisina tai asiakasmäärien rajoituksina (Grönlund & Hokkanen tässä teoksessa). Tätä kompensoitiin kohtaamispaikkojen muutoksilla, kuten lisäämällä verkkoon ja kaduille jalkautuvaa työtä. Etenkin jälkimmäinen paikkasi tutkimusten mukaan fyysisissä kohtaamispaikoissa tarjottua tukea. Verkossakin kohdattiin ihmisiä, mutta osa vaikeissa tilanteissa olevista ihmisistä jäi siellä tarjotun tuen ulkopuolelle. (Jurvansuu ym. 2020.) Myöskään kotikäynnit eivät olleet pandemiaolosuhteissa täysin korvattavissa digitaalisesti, sillä kodin materiaaliset elementit herättävät olennaista keskustelua asumisen tarpeista. Lisäksi kotiin jalkautuminen edistää ihmisten arjen tukemista konkreettisen tekemisen, kuten siivouksen avulla. (Juhila ym. arvioitavana.) Kohtaamispaikoissa tapahtuneet muutokset eivät siis näyttäneet pandemiaolosuhteissa itsestäänselvyyksinä.

Edellä esitetyt havainnot jalkautuvan päihdetyön luonteesta ja merkityksestä pandemiaolosuhteissa kertovat koronapandemian, päihdetyön kohtaamispaikkojen sekä sanallisen ja fyysisen vuorovaikutuksen välisten suhteiden tarkemman tarkastelun tarpeesta, mihin tutkimuksessani keskityn. Kuvaan aluksi jalkautuvalle päihdetyölle keskeisiä haittoja vähentävän työn periaatteita ja käytäntöjä. Lisäksi jäsenän vuorovaikutuksen ja kohtaamispaikkojen yhteen kieltoutumista jalkautuvassa päihdetyössä. Tämän jälkeen vuorossa on tutkimusai-

neiston, analyysimenetelmien ja -vaiheiden erittely sekä tutkimuskysymykseen vastaaminen eli haastattelujen analyysi. Lopuksi vedän yhteen sitä, millaisia johtopäätöksiä ja oppeja analyysini pohjalta voidaan tuottaa pandemian heijastumisesta jalkautuvan päihdetyön kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen.

Haittoja vähentävän päihdetyön periaatteet ja käytännöt Suomessa

Laittomien päihdeiden käytön lisääntymisen ja monipuolistumisen seuraukset ovat Suomessa todentuneet esimerkiksi Euroopan ensimmäisenä sijana alle 25-vuotiaiden huumekuolemista (Euroopan huumeaineiden... 2022, 17). Muuttunut päihdetilanne on tuottanut akuutin tarpeen päihdepalveluiden kehittämiseksi (esim. Rönkä ym. 2020). Yhtenä tavoitteena on ollut tukea ja tavoittaa monissa eri tilanteissa eläviä päihdeitä käyttäviä ihmisiä. Jalkautuvaa päihdetyötä on Suomessa kehitetty tukeutuen haittoja vähentävän työn periaatteisiin, joita on sovellettu alun perin menestyksekkäästi fyysisissä terveysneuvontapisteissä muun muassa tartuntatautien ehkäisyssä (Tammi 2007; Perälä 2012). Sittemmin päihdeitä käyttäviä ihmisiä on tavoitettu ja tuettu haittoja vähentävällä työllä esimerkiksi liikkuvassa terveysneuvonnassa kaduilla (Törmä 2006) sekä kotiin jalkautuvassa asumisen tuessa (Ranta & Perälä 2022).

Haittoja vähentävässä työssä on kyse ihmisarvon jakamattomuuteen perustuvista periaatteista ja politiikasta, jotka konkretisoituivat päihdetyön käytännöissä (mt.). Asiakkailta ei edellytetä päihdeettömyyttä tai siihen pyrkimistä. Palveluille on ominaista nimettömän asioinnin mahdollistaminen: nimimerkipohjaiset kohtaamiset kirjataan korkeintaan palveluiden omiin tietojärjestelmiin. Päihdeiden käyttö ja siihen liittyvä toiminta on Suomessa kriminalisoitua, joten käytön paljastuminen voi aiheuttaa pelkoa esimerkiksi työ- tai opiskelupaikan menettämisestä (ks. Haasio ym. 2022). Nimettömän asioinnin yksi tavoite onkin madaltaa palveluihin hakeutumisen kynnystä, jotta päihdeiden käyttöön liittyviä haittoja voitaisiin vähentää ja saattaa ihmisiä tarvittavan tuen piiriin (ks. Perälä 2012). Tutkimukseni jalkautuvaa päihdetyötä voi kuvata tämännäköiseksi haittoja vähentäväksi työksi: avun saamista ei määritä moraalinen odotus (päihde)tilanteessa toivotusta muutoksesta, henkilötietojen kertomisesta tai fyysisiin palveluihin hakeutumisesta.

Haittoja vähentävän työn periaatteet todentuvat vuorovaikutuksessa moralisoimattomana, pragmaattisena ja empaattisena suhtautumisena ihmisten tarpeisiin ja elämäntilanteisiin päihdeiden käytöstä riippumatta (Ranta & Perälä 2022). Ihmisarvoa kunnioittavat vuorovaikutustavat ovat ratkaisevassa asemas-

sa yhteiskunnassa herkästi leimattujen päihdeitä käyttävien ihmisten ja palveluiden välisen luottamussuhteen rakentamisessa (Virokannas 2017). Käsitänkin vuorovaikutuksen päihdetyön ytimeksi, jossa luottamusta rakennetaan kussakin kohtaamisissa ”tässä ja nyt”. Kuten kuitenkin aiemmin totesin, vuorovaikutussuhde ei muodostu ”tyhjiössä” vaan aina sidoksissa kontekstiinsa, kuten koronapandemian kaltaisiin yhteiskunnallisiin suhteisiin. Onkin tärkeä saada tietoa siitä, miten tämä poikkeukselliseksi mielletävä yhteiskunnallinen suhde läpäisi päihdetyön kohtaamisia ja niiden käytäntöjä. Jalkautuvan päihdetyön kontekstissa on erityisen keskeistä tarkastella, miten pandemia heijastui kohtaamispaikka- ja vuorovaikutussuhteisiin ja mahdollisesti välittömästi tai välillisesti muutti niitä. Tätä taustoittaakseni käsittelen seuraavaksi sitä, millaisia lähtökohtia ja reunaehjoja yksityiset ja julkiset kohtaamispaikat asettavat päihdetyön vuorovaikutukselle.

Vuorovaikutukseen kietoutuvat kohtaamispaikat jalkautuvassa päihdetyössä

Perustan tulkintani päihdetyön kohtaamispaikkojen ja vuorovaikutuksen välisestä kytköksistä ihmismaantieteelliseen ymmärrykseen paikan (place) ja tilan (space) käsitteiden eroista (esim. Cresswell 2004, 7). Kirsi Juhilan ja kollegojen (2022) tavoin käsitän paikkojen olevan enemmän kuin ”vain” fyysisiä tiloja. *Tiloiksi* määrittyvät fyysiset ja digitaaliset ympäristöt, kuten puistot, kadut, asunnot, kauppakeskukset tai verkon keskustelusivustot. Ihmiset liittyvät tiloihin sanallisessa ja fyysisessä toiminnassaan merkityksiä, jolloin niihin muodostuu jonkinlainen tunneside ja kokemus henkilökohtaisesti merkityksellistetyistä *paikasta*. Annetut merkitykset ovat positiivisia, negatiivisia tai jotain siltä väliltä. Merkitykset ovat tilannekohtaisia tulkinta- ja ymmärtämistapoja; ne uusiutuvat ja muokkautuvat ihmisten välisissä vuorovaikutustilanteissa. (Lefebvre 1991, 26–27; Cresswell 2004, 7–51; Massey 2008.) Tämä tarkoittaa vaikkapa sitä, että aiemmin ihmisestä turvattomalta tuntunut julkinen ympäristö, kuten puisto, voi alkaa tuntua turvalliselta paikalta sinne fyysisesti jalkautuvien, luotettavaksi koettujen päihdetyöntekijöiden sanallisen ja fyysisen toiminnan ansiosta.

Päihdetyön kohtaamisissa vuorovaikutusjärjestys rakentuu kytköksissä siihen, kuka kohtaamispaikkaa milloinkin ”hallitsee” (Juhila 2018). Tutkimuksessani olen kiinnostunut kohtaamisista yksityisissä (asiakkaan koti) ja julkisissa (kuten kadut, puistot ja pimeä verkko) tiloissa. Selkeimmin vuorovaikutuksen ”hallitsija” on tulkittavissa asiakkaan kodissa. Siinä, missä toimistoissa sanallinen ja

fyysinen vuorovaikutus etenevät yleensä työntekijän johdolla perinteisten institutionaalisten positoiden mukaan (esim. Eräsaari 1995), asiakkaan yksityisessä kodissa tilanne on usein päinvastainen. Työntekijältä edellytetään siellä asiakkaan henkilökohtaisen tilan ja toiveiden kunnioittamista, jolloin asiakas saa tilaa hallita vuorovaikutusta eli ohjata keskusteluja ja fyysistä toimintaa (Juhila 2018, 163–164).

Julkiset kadut, puistot ja verkko ovat äkkiseltään ajateltuna yksityistä kotia neutraalimpia kohtaamispaikkoja. Ne ovat julkisia kaupunki- tai verkkotiloja, joihin kaikilla ihmisillä on vapaa pääsy ja oikeus viettää aikaa. Kaikissa näistä kuitenkin kaupataan päihteitä ja päihteitä käyttävät ihmiset viettävät niissä säännöllisesti vapaa-aikaansa. Tällöin voidaan tulkita, että ihmiset ovat mieltäneet julkisia tiloja ”omiksi” kohtaamispaikoikseen (ks. Van Hout & Bingham 2013; Haasio ym. 2022). Jalkautuvan päihdetyön työntekijöiltä edellytetään näiden merkityksellisten paikkojen tunnistamista ja niissä toimivien ihmisten kunnioittamista vuorovaikutuksessa. Päihteitä käyttäville ihmisille merkitykselliseksi mielletyn julkisen tilan kunnioittaminen todentuu esimerkiksi pimeän verkon päihdetyössä siten, että kohtaamiset käynnistyvät keskustelusivuston käyttäjien omasta aloitteesta.

Pimeä verkko luo haittoja vähentävälle päihdetyölle laittomia päihteitä käyttävien ihmisten tavoittamisen ja kohtaamisen näkökulmasta kiinnostavan kontekstin, sillä se antaa vahvan anonymiteetin ja sitä käyttävien ihmisten henkilötietojen jäljittäminen on äärimmäisen vaikeaa. (Ks. Nurmi 2019.) Pimeässä verkossa ei tarvitse myöskään paljastaa omia kasvoja tai ääntä. Sen sijaan kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa kaduilla ja kodeissa ilmeet ja eleet tulevat väistämättä osaksi luottamuksen rakentamiseen pyrkivää vuorovaikutusta. Onkin tärkeä tutkia, miten pandemia turvaväli- ja maskisuositukseen heijastui luottamuksellisen vuorovaikutussuhteen rakentamiseen tilanteissa, joissa sosiaali- ja terveyspalveluihin kontaktin ottamisen ja luottamisen kynnyks voi olla jo lähtökohtaisesti korkea.

Aineisto

Tein työntekijähaastattelut kolmessa eri kaupungissa vuosina 2021–2022, seitsemässä haittoja vähentävää päihdetyötä toteuttavassa kolmannen sektorin palvelussa, joissa jalkaudutaan kohtaamaan päihteitä käyttäviä ihmisiä verkossa ja/tai fyysisesti (Taulukko 1).

Taulukko 1. Tutkimuksen aineisto.

Konteksti	Kaupunki	Haastattelujen lukumäärä	Osallistujien lukumäärä	Haastattelun tyyppi
Pimeän verkon terveysneuvonta	Kaupunki A (verkko)	1	2	Ryhmä
Pimeän verkon sosiaalneuvonta	Kaupunki A (verkko)	1	2	Ryhmä
Sosiaali- ja terveysneuvonta kaduilla	Kaupunki A, B ja C	4	8	1 yksilö ² , 3 ryhmää
Etsivä asunnottomuustyö kaduilla	Kaupunki B	1	2	Ryhmä
Koteihin jalkautuva työ	Kaupunki B	1	3	Ryhmä
Yhteensä		8	17	7 ryhmää, 1 yksilö

Pimeässä verkossa keskitytään päihteiden käytön haittoihin liittyvään terveysneuvontaan, palveluihin ohjaamiseen tai muuhun sosiaaliseen tilanteeseen liittyviin kysymyksiin. Neuvontaa toteutetaan ensisijaisesti pimeän verkon keskustelusivustoilla ja (anonyymeilla) pikaviestisovelluksilla. *Kaduilla* tehdään etsivää asunnottomuustyötä sekä sosiaali- ja terveysneuvontaa julkisilla paikoilla, sosiaali- ja terveystalouksissa ja tarvittaessa asiakkaiden kodeissa. Ensimmäisessä pyritään tavoittamaan asunnottomana eläviä ihmisiä ja löytämään asumisratkaisua. Jälkimmäisessä annetaan ohjausta esimerkiksi päihteiden käyttöön liittyvistä terveyshaitoista ja sosiaalisista kysymyksistä, tehdään tartuntatautitestejä ja jaetaan puhtaita pistosvälineitä. *Kodeissa* tehtävässä työssä on kyse asumisen tukemisesta. Asiakkaiden kanssa jalkaudutaan tarvittaessa myös muihin sosiaali- ja terveystalouksiin ja kohtaamispaikkoihin. Palvelun olohuonemaisessa päiväkeskuksessa voi viettää aikaa, osallistua ryhmätoimintaan ja hoitaa käytännön asioita, kuten laatia etuushakemuksia Kelaan päihdetyöntekijän kanssa.

- 2 Yksilöhaastattelu oli tarkoitus toteuttaa muiden tavoin ryhmähaastatteluna, mutta toinen osallistuja oli yllättäen estynyt osallistumaan haastattelutilanteeseen. Päätimme toteuttaa yksilöhaastattelun, sillä haastattelu olisi muuten saattanut jäädä kokonaan väliin palvelun jatkorahoituksen epävarmuuden takia. Yksilöhaastattelu sisältää tutkimukselle olennaista puhetta koronapandemiasta ja se on toteutettu samalla haastattelurungolla kuin ryhmähaastattelut, minkä vuoksi se on sisältöjensä puolesta arvokas osa aineistoa, vaikka se eroaakin haastattelutyyppinä ryhmähaastattelutilanteesta.

Toteutin seitsemän haastattelua teemahaastatteluina, joissa yksi teema olivat pandemian vaikutukset jalkautuvaan päihdetyöhön. Kysyin seuraavista asioista: pandemian vaikutus asiakkaiden elämäntilanteisiin, jalkautumisen merkitys pandemiaolosuhteissa, mahdollisuus tavoittaa ja auttaa asiakkaita pandemian aikana, työkäytännöt pandemiaolosuhteissa, kohtaamispaikat ja yhteydenottotavat asiakkaisiin sekä vuorovaikutus pandemian aikana. Aineistoon sisältyy myös yksi haastattelu³ koronapandemiasta ja kotikäyntityöstä. Siinä kysyin, millaisena kodin materiaalisuuden merkitys todentui kotikäyntityössä pandemian aikana, miten se mahdollisesti muuttui aiempaan nähden ja millaisena kotikäyntien merkitys näyttäytyi pandemian aikana. Lisäksi kysyin mahdollisista muutoksista työssä ja asiakkaiden tilanteissa koronapandemian eri vaiheissa.

Huolehdin hyvistä tieteellisistä käytännöistä koko tutkimusprosessin ajan. Ennen haastatteluja sain palveluiden kattojärjestöiltä tutkimusluvut sekä alueelliselta ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta puoltavan lausunnon tutkimuksen toteuttamiselle. Pidin tärkeänä, että haastattelutilanne tuntuu työntekijöistä turvalliselta ja miellyttävältä. He saivat siksi valita haastattelun toteuttamispaikan. Lisäksi keskustelin työntekijöiden kanssa etukäteen tutkimuksen tavoitteista, haastattelujen toteuttamisesta ja tietosuojaa koskevista seikoista. Pyytäessäni kirjalliset tutkimusluvut korostin osallistumisen vapaaehtoisuutta ja sitä, että suostumuksen voi peruuttaa milloin tahansa ennen tulosten raportointia ilman perusteluja. Huolehdin tutkimusetiikasta myös kirjoittaessani: osallistujien tunnistamattomuutta turvatakseni poistin aineisto-otteista erisnimet sekä häivyitin murteita ja muita tunnistetietoja.

Menetelmät

Tavoitteenani on tuottaa tietoa siitä, millaisia merkityksiä tuottaen työntekijät kuvailevat koronapandemian heijastumista jalkautuvan päihdetyön kohtaamispaikkoihin sekä sanalliseen ja fyysiseen vuorovaikutukseen näissä kohtaamispaikoissa. Tätä tarkastellessa on olennaista tiedostaa, ettei pandemian suorien vaikutusten tunnistaminen kohtaamispaikkoihin tai vuorovaikutukseen ole yksiselitteistä. Oletan kuitenkin, että pandemia yhteiskunnallisena suhteena kietoutui kohtaamisiin vähintäänkin välillisesti esimerkiksi erilaisina rajoitus- ja

3 Haastattelu tehtiin alun perin artikkelia (Juhila ym., arvioitavana) varten, jossa tarkastelemme koronapandemian merkityksiä suhteessa kotikäyntien materiaalisuuteen; kotiin liittyvään keholliseen toimintaan ja puheeseen.

suosituskäytäntöinä ja tiedostettuna tartuntariskinä. Tätä välillisyyttä kuvatakseni käytän tutkimustehtävää määrittellessäni vaikutusten sijaan *heijastumisen* käsitettä.

Analyysi kiteytyy kolmeen käsitteeseen: kohtaamispaikkaan, vuorovaikutukseen ja koronapandemiaan. Lähtökohtanani on, että paikkamerkityksiä tuotetaan ja paikkasuhteita luodaan jalkautuvan päihdetyön kohtaamisissa ja työntekijöiden haastattelupuheessa tilannekohtaisesti (esim. Cresswell 2004). Oletan, että koronapandemia näitä kohtaamisia läpäisseenä, aikaansa sidottuna yhteiskunnallisena suhtena (ks. Burkitt 2016) on yhteydessä työntekijöiden puheessaan tuottamiin paikkamerkityksiin ja kuvauksiin paikoissa tapahtuneesta vuorovaikutuksesta.

Aloitin analyysin koodaamalla koko aineiston analyysiohjelma ATLAS.ti 23:lla. Sain näin tulosten tulkitsemiseksi tietoa siitä, millaisissa paikoissa asiakkaita kohdataan (ks. Taulukko 2). Aineistossa mainittiin suuri määrä julkisia ja yksityisiä, digitaalisia ja fyysisiä kohtaamispaikkoja, mikä vahvisti käsitystäni jalkautuvasta päihdetyöstä paikkalähtöisenä työnä (ks. Juhila 2018, 139–146).

Taulukko 2. Aineistossa mainitut jalkautuvan päihdetyön kohtaamispaikat.

- asiakkaan koti
- kadut
- kahvilat
- kaupat
- organisaation omat tilat
- ostoskeskukset
- parkkihallit ja parkkipaikat
- pimeän verkon julkiset keskustelusivustot (esim. Torilauta, Suomiskene, Rautatieasema)
- puhelin
- puistot
- päiväkeskukset
- sosiaalinen media
- sosiaali- ja terveysneuvontapiste
- muut sosiaali- ja terveyspalvelut
- tilapäismajoitus
- työntekijän koti (etäkohtaamiset)
- WhatsApp
- Anonyymit pikaviestisovellukset: julkiset keskusteluryhmät ja yksityiset chat-keskustelut (esim. Wickr Me, Session)
- muu asiakkaan vapaasti valitsema kohtaamispaikka

Toisessa analyysivaiheessa tarkastelin, millaisena pandemian heijastuminen päihdetyön kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen todentui yleisesti työntekijöiden kuvauksissa. Tunnistin kolme pandemian heijastumisen tapaa:

- 1) kohtaamispaikat ja vuorovaikutus eivät merkittävästi muuttuneet,
- 2) kohtaamispaikka säilyi ja vuorovaikutus muuttui sekä
- 3) kohtaamispaikka ja vuorovaikutus muuttuivat.

Kolmannessa analyysivaiheessa tutkin tarkemmin työntekijöiden tuottamia kuvia suhteessa näihin kolmeen tapaan. Koodasin aineiston uudestaan läpi saadakseni kokonaisvaltaisen käsityksen siitä, millaisia merkityksiä työntekijät liittävät koronapandemian heijastumiseen suhteessa kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen. Kokosin nämä merkitykset Taulukkoon 3.

Taulukko 3. Koronapandemian heijastumista kohtaamispaikkaan ja vuorovaikutukseen kuvaavia merkityksiä aineistossa.

- kohdattavan ihmisen tavoittaminen
- kohdattavan ihmisen elämäntilanne
- kontaktin ottaminen kohdattavaan ihmiseen
- kontaktin ylläpitäminen kohdattavaan ihmiseen
- työntekijän oma/yhteistyökumppanin työhyvinvointi
- kohtaamisten ajankäyttö, lukumäärä, tiheys ja tarkoitus
- kohtaamisten toteutuminen/toteutumattomuus
- kohtaamisten keskusteluisällöt
- kohtaamisten fyysinen vuorovaikutus: yleiset työkäytännöt ja materiaalisuus, kuten esineet ja kehollinen toiminta
- kohtaamiset ja niihin liittyvät käytännöt muissa palveluissa
- kohtaamisten käsittely työyhteisön kesken
- kohtaamisten herättämät tunteet
- kohtaamisten terveysriskit

Merkityksiä tulkitessani käsitin vuorovaikutuksen sekä sanallisena että fyysisenä toimintana, joita kukin kohtaamispaikka mahdollistaa, muokkaa ja rajaa. Sanallisen vuorovaikutuksen tulkitsin viittaavan esimerkiksi asiakkaan ja työntekijän sanalliseen toimintaan, joka yhdistettiin haastattelupuheessa eri kohtaamispaikkoihin. Haastattelupuheessa kuvattua fyysistä vuorovaikutusta eli konkreettista toimintaa eri kohtaamispaikoissa tulkitsin Kirsi Juhilan ja kollegojen

(arvioitavana) tuottamiin havaintoihin pohjautuen suhteessa kohtaamisten aikana todentuviin *materiaalisiin tekijöihin* eli a) kohtaamispaikkoihin ja niissä käytettyihin artefakteihin, kuten esineistöön (esim. liikennevälineet, älylaitteet, rinkka, pistovälineet) sekä b) keholliseen toimintaan (esim. paikasta toiseen liikkuminen, ilmeet, eleet, koskettaminen, kahvin juominen, siivoaminen, pyykkääminen). Näistä molemmat näyttäytyivät haastatteluissa sanallisten keskustelujen ohella keskeisenä osana vuorovaikutustilanteen rakentumista.

Tulkitsin merkityksiä myös varsin väljästi koronapandemian välillisinä heijastumina, jotka välittyivät tavalla tai toisella jalkautuvaan päihdetyön asiakas-työntekijäkohtaamisiin. Käsitin teoreettisten lähtökohtieni mukaisesti, etteivät kohtaamiset rakennu olosuhteistaan irrallisina (esim. Burkitt 2016), vaan vuorovaikutuksellista toimintaa läpäisevät myös monenlaiset työntekijöiden ja asiakkaiden henkilökohtaiset suhteet (ks. Ranta 2020). Tällaisia olivat esimerkiksi työntekijöiden työhyvinvointiin, työntekijöiden välisiin vuorovaikutussuhteisiin ja pandemiaolosuhteissa muuttuneisiin työkäytäntöihin liitetyt merkitykset. Niitä pohdittiin muun muassa tilanteissa, jolloin asiakkaita oli mahdollista kohdata vain etälaitteilla työntekijän omasta kodista käsin. Asiakkailta henkilökohtaiset suhteet taas ilmenivät esimerkiksi heidän elämäntilanteissaan pandemian aikana tapahtuneina muutoksina, jotka välittyivät kohtaamisten sanalliseen vuorovaikutukseen yksinäisyyttä ja kotiin eristäytymistä kuvaavina keskustelulisälteinä. Vuorovaikutussuhteen rakentamiseen ja ylläpitämiseen liittyvä pohdinta pandemian aikana ulottui myös yksittäisten kohtaamisten ulkopuolelle, jolloin tulkitsin nämä kontaktin ylläpitämiseen liitettyiksi merkityksiksi.

Havainnollistan ja tarkennan tekemiäni tulkintoja seuraavaksi aineisto-otteiden avulla. Otteet edustavat monipuolisesti Taulukossa 3 kuvaamiani merkityksiä, eri kohtaamispaikkoihin jalkautuvia päihdepalveluita sekä eri haastatteluja. Analyysi tuottaa siten kokonaisvaltaisen kuvauksen siitä, millaisena pandemian heijastuminen kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen näyttäytyi päihdetyöntekijöiden näkökulmasta.

Koronapandemia, kohtaamispaikka ja vuorovaikutus: tulkintaa työntekijöiden haastattelupuheesta

Tämän tulososion rakenne perustuu edellisessä luvussa kuvailemaani kolmijakoon pandemian heijastumisen tavoista. Ensimmäinen alaosio ”Kohtaamispaikat ja vuorovaikutus eivät merkittävästi muuttuneet” kuvaa harvinaisinta heijastumisen (tai enemmänkin heijastamattomuuden) tapaa, minkä vuoksi sen käsitteilyn osuus on osiossa pieni. Alaosio tuottaa kuitenkin tärkeän havainnon siitä,

että koronapandemian aikana ilmeni sellaisiakin kohtaamispaikkoja, joihin pandemian heijastuminen jäi ohueksi. Vastaavasti isoin osa analyysista kohdistuu toiseen alaosiioon, sillä ”Kohtaamispaikka säilyi, vuorovaikutus muuttui” näyttyi aineistossa yleisimpänä pandemian heijastumisen tapana. Kolmas alaosio ”Kohtaamispaikka ja vuorovaikutus muuttuivat” tarkoittaa Taulukkoa 1: se konkretisoi, millaisiksi uudet kohtaamispaikat ja niissä tapahtuva vuorovaikutus muodostuivat koronapandemian aikana päihdetyöntekijöiden kuvauksissa.

Kohtaamispaikat ja vuorovaikutus eivät merkittävästi muuttuneet

Pandemian heijastumattomuus eli kohtaamispaikkojen ja vuorovaikutuksen pysyvyys poikkeuksellisista olosuhteista huolimatta yhdistyi vahvimmin verkkovälitteiseen työhön, jossa työntekijät kohtasivat ihmisiä samoissa paikoissa ja samankaltaisin vuorovaikutustavoin kuin ennen pandemiaa: yleisimmin pimeän verkon keskusteluvuorokierroilla sekä anonyymeissa pikaviestisovelluksissa. Verkkotyön ”stabiilius” perustui kohtaamisten fyysiseen etäisyyteen, sillä niissä koronaviruksen leviämisen riskiä ei käytännössä ilmennyt. Kyse oli myös muista vakiintuneista työkäytännöistä ja materiaalisista olosuhteista, joiden muuttamista työntekijät eivät arvioineet tarpeelliseksi pandemian vuoksi. Pimeän verkon työntekijät kohtasivat ihmisiä jo ennen pandemiaa etänä kodeistaan käsin, joten käytäntö ei ollut heille uusi:

TYÖNTEKIJÄ2: No lähinnähän me ollaan sit vaan ((pandemian myötä)) otettu tämmöset viikkopalaverit, että koska me ei nyt nähdä toisiamme täällä toimistolla, niin sitten pidetään videopalavereita näin. Mutta onhan se silleen aika sama, että vastaanko mä niihin viesteihin tuolla mun huoneessa vai mun kotona. (poistettu tekstiä) mulla ei oo siellä mitään semmosia häiriötekijöitä. Mikseipä niihin vastaisiin sitten kotonakin ihan yhtä hyvin. Siinä mielessä meillä on ehkä semmosta...

TYÖNTEKIJÄ1: Hyvä tilanne tässä, kun tehdään verkossa nää hommat.

TYÖNTEKIJÄ2: Niin, ei se pääse sillä lailla vaikuttaa kuin kasvokkain työssä.

Työntekijät korostivat verkkotyön pysyvyyden merkitystä peilaamalla sitä palveluihin, joissa ihmisiä kohdattiin fyysisesti kasvotusten ja pandemian heijastui niihin sen vuoksi selvemmin. Verkon etäkohtaamisiin tarvittavat esineet

löytyivät kotoakin, joten ihmisiä voitiin kohdata niin kodista kuin toimistosta käsin. Toisessa haastattelussa tuotiin kuitenkin esiin, että verkkotyön vahvuus – mahdollisuus ”siirtää” kaikki etäkohtaamiset kotiin pandemian aikana – rikkoi työarjen ja henkilökohtaisen arjen rajaa. Työntekijän kodin muodostumisen ainoaksi etäkohtaamispaikaksi pandemian aikana voikin tulkita heijastuneen työhyvinvointiin:

TUTKIJA: Jos moni asia on, tuo epävarmuutta teidän työhön ((viittaa aiempaan keskusteluun)), niin tää korona ei siinä mielessä oo sit hetkauttanut?

TYÖNTEKIJÄ3: Ei. Me ollaan eletty sen, hanke on elänyt sen kanssa ja minä sen myötä ikään kuin alusta asti niin ei se... Mutta tietysti sit semmonen omaan jaksamiseen liittyvät asiat ja semmoset haasteet, niin ne on sit omia juttuja. Et kun työskentelee kotoa käsin, niin kyllä sitä on joutunut paljon miettimään, että miten sitä jaksaa ja tavallaan se, että jos sä istut koneella työpäivän ja sit sä käyt keittiössä ja menet takaisin koneelle työpäivän jälkeen, niin eihän siinä muutu mikään. Helposti hämärtyy ne rajat siitä, että mikä on työtä ja mikä ei ole työtä.

Työntekijät kuvailivat pandemian näkyneen verkkotyön kohtaamisissa korkeintaan välillisesti ja arvioivat, ettei suoria tulkintoja sen vaikutuksista voitu kaikilta osin tehdä. He kuitenkin pohtivat pandemian heijastuneen jossain määrin muuttuneisiin keskustelulisältöihin, jotka todentuivat tiedusteluina eri palveluiden käytännöistä pandemiaolosuhteissa:

TYÖNTEKIJÄ2: Ainakin sillon ekana koronavuonna mä luulen, että ihmiset ei sit niin hyvin pääse... Tai voi olla, että heillä on ollut myös mahdollisesti epätietoisuutta siitä, miten sinne terveysneuvontapisteesseen voi mennä, onko ne auki edes tai mitä ikinä. Me ollaan yritetty meidän kotisivuilla siitä viestiä, mutta kyllähän tämmönen verkkopalvelu voi täydentää semmosena hetkenä sitä, että jos se on vaan semmonen sisään ja ulos -meininki siellä, niin kuinka paljon siellä jää aikaa semmoselle terveysneuvontakeskustelulle, niin ehkä tämmönen verkkopalvelu voi täydentää sitä.

Työntekijä arvioi verkkokohtaamisten ”täydentäneen” fyysisiä päihdepalveluita ja mahdollisesti tukeneen kohdatuksi tulemisen kokemusta pandemian aikana, jos fyysisissä palveluissa sai viruksen leviämisenriskin vuoksi tavata työntekijää

vain nopeasti. Samassa haastattelussa toivottiin, että digitaalisia välineitä olisi otettu käyttöön enemmän myös muissa palveluissa. Esimerkiksi pandemian aikana yleistynyttä fyysistä ulos jalkautumista olisi voinut täydentää hyödyntämällä etäkohtaamiset mahdollistavaa tietokonetta tai puhelinta. Työntekijät näkivät verkon siis tärkeänä tavoittamisen välineenä myös kasvokkaisissa palveluissa: ”Että jos asiakkailla on epätietoisuutta vaikka siitä, että onko ((terveysneuvonta))pisteet auki vai ei, niin sieltähän sitä ois voinut kans kysyä.” (TYÖNTEKIJÄ2)

Kohtaamispaikka säilyi ja vuorovaikutus muuttui

Työntekijät kuvailivat erityisesti verkkotyön kohtaamispaikkojen ja fyysisen toiminnan pysyneen varsin samankaltaisina kuin ennen pandemiaa. Joitakin selkeämpiä muutoksia etäkohtaamisiin kuitenkin tunnistettiin esimerkiksi kohtaamisten lukumäärän lisääntyessä:

TYÖNTEKIJÄ4: Ja kyllähän sen siinä vaiheessa huomasi, kun lopetettiin tää etäkoulut ja etätyöt ja muut, niin siinä vaiheessa tuli kans semmonen asiakasrypäsipiikki, kun ihmisille iski paniikki siitä, että no mä oon nyt monta kuukautta vetänyt bentsoja joka päivä tai opiaatteja joka päivä, nyt pitäis mennä töihin, mitä mä teen. (poistettu tekstiä) Ihan sama mitä alkoholista puhuttiin, että ihmiset rupesi tissuttelemaan enemmän, niin ihan samalla tavalla muiden päihteiden käyttäjiltä hävisi päivistä semmonen tietynlainen rutiini. Sit on helpompi vähän joka päivä ottaa jotain.

Työntekijä tulkitse etäkohtaamisten kasvaneen lukumäärän olevan seurausta etätöiden päättymisestä ja päihteiden käytön lisääntymisestä. Työntekijät arvioivat pandemian heijastuneen päihteitä käyttävien ihmisten elämäntilanteisiin, sillä kohdatut ihmiset kertoivat keskusteluissa yksinäisyyden, ahdistuneisuuden tai päihteiden käytön lisääntyneen pandemiaolosuhteissa. Työntekijät kuitenkin varoivat tekemästä liian ehdottomia johtopäätöksiä siitä, että kyse olisi ollut yksinomaan pandemian vaikutuksista, sillä koronapandemiaa käsitteenä ei aina nostettu etäkohtaamisissa esiin. Toisaalta yksi työntekijöistä myös spekuloi, etteivät kaikki välttämättä hakeutuneet pandemian vuoksi avun piiriin, mikä saattoi jopa vähentää etäkohtaamisten lukumäärää: ”Voisko se olla, että se ((etäkohtaamisten lukumäärä)) ois vaan noussut vielä enemmän, jos ei ois ollut koronaa.” (TYÖNTEKIJÄ1)

Kasvokkaisessa työssä yritettiin löytää luovia ratkaisuja ja kohdata ihmisiä kasvokkain pandemiarajoituksista huolimatta. Kaduille jalkautuvan työntekijän

puheesta on tulkittavissa, että rajoitukset heijastuivat kohtaamisten keholliseen toimintaan ja kontaktin ylläpitämiseen:

TYÖNTEKIJÄ8: Kyl me silti saatettiin ihmisiä, koska ne asiat ei vaan tapahtunu muuten. Ja sit tuntu siltä et se ois ollu ihan tyhjää palvelua, et me ollaan täällä mut me ei oikein mitään voida tehdä. Et tavallaan se ((etä))vuorovaikutus, ei se ois voinu kantaa, ei me oltas saatu mitään asiakaskontaktia ilman sitä käytännön tekemistä ja sitä et oikeesti nähdään.

Kodeista kohtaamispaikkana ei voinut kaikissa tapauksissa luopua, vaikka julkinen valta ja taustaorganisaatio siihen ohjasivatkin. Työntekijät kertoivat suhtautuneensa etenkin aluksi hyvin kriittisesti siihen, että kotikäyntityötä pitäisi toteuttaa vain etäkohtamisina omasta kodistaan käsin. Asiakkaiden koteihin jalkautumalla tavalla tai toisella haluttiin varmistaa, että kohtaaminen toteutuu ja jo kontaktissa olevat ihmiset tavoitetaan läpi pandemian:

TYÖNTEKIJÄ6: Ovella käytiin. Kenen kanssa oli suunniteltu tai että vaikka kahden viikon välein käydään kotikäyntejä, niin se rytmi pidettiin vähintään. Että kontakti oli ja kontaktit pysy.

Kohtaamiset kodeissa edellyttivät pandemian aikana työkäytäntöjen uudelleenarviointia, jotta suunniteltu kontaktien tiheys oli mahdollista säilyttää. Työntekijät kuvailivat kehollisen toiminnan muuttuneen, sillä kohtaamiset sijoittuivat aiemmista käytännöistä poiketen asiakkaan asunnon ovelle. Myös ajankäyttöön tuli muutoksia käyntien lyhentyessä, mikä kasvatti kohtaamisten lukumäärää: aiempien yksittäisten kotikäyntien sijaan pandemian aikana ”käytiin neljässä viidessäkin ((kodissa)) ja kaikille vietiin ((ajanvietto-, siivous- ja elintarvikkeita sisältävä)) kassi ja vaihdettiin muutama sana siinä.” (TYÖNTEKIJÄ6)

Kotiin jalkautuvat työntekijät kertoivat pandemian heijastuneen työyhteisön pohdintaan siitä, millaiset perustavoitteet työlle asetetaan, jotta ihmisiä voidaan kohdata ja heidän tarpeisiinsa vastata pandemiaolosuhteissa. Työn perustehtäväksi kiteytyi olemassa olevien kontaktien ylläpitäminen, mihin pyrittiin myös päiväkeskustiloista käsin. Tämän kerrottiin sujuneen tuttujen kanssa varsin hyvin, mutta uusien ihmisten tavoittamisessa oli vaikeuksia:

TYÖNTEKIJÄ6: Ja sitte onge-, tai ongelma mutta vähän rajottava tekijä oli se, että ku täältä ((päiväkeskuksesta)) ei jossain vaiheessa saanu kahvia ollenkaan eikä syötävää, niin sitten ne ((asiakkaat)) ei tullu käymään tässä ollenkaan, ees piipahtamaan. Me jossain vaiheessa ruvettiin tekemään sillain, että me annettiin takeaway-mukiin kahvia, niin ku tähänkin päivään asti ollaan tehty. Ja sitten jotain pientä, yksittäispakattuja keksejä tai jotain tämmöstä annettiin tosta ovelta. Ja kyllähän siinä melkonen kahvijono välillä olikin. Että joo, sokerilla ja maidolla, mitä muuta? ((naurahtelua))

TYÖNTEKIJÄ7: Joo se oli kyllä hauskaa semmosta kahvilanpitomeininkiä mun mielestä, että tuntee ihmiset sen mukaan, miten ne juo kahvinsa ((naurua)). Se oli sinänsä hauska juttu, miten se menikin. Ja jossain vaiheessa oli just tosi hauskaa, että ovikello soi ja kahvia haettiin.

TYÖNTEKIJÄ6: Joo, se oli siis hirvee rumba tossa. Ovi kävi ku saluunassa.

Työntekijät punnitsivat, miten kohtaamisten toteutuminen saataisiin pandemian aikana turvattua. Päivätoiminta palvelun tiloissa korvattiin uudenslaisin esineisiin ja keholliseen toimintaan liittyvin merkityksin; tarjoamalla mukaan kahvia ja pientä syötävää, joka ojennettiin ajankäytöltään lyhentyneen kohtaamisen, ”piipahtamisen” aikana päiväkeskuksen ovelta. Kahvinjakokohtaisiin liitettyjä tunteita kuvattiin positiivisina, ”oli just tosi hauskaa”. Kohtaamispaikka pysyi samana, mutta keskusteluisällöt ja työkäytännöt muuttuivat, kun puheenaiheiksi vaihtuivat kahvi lisukkeineen ja perinteinen tukityö ”kahvilanpitomeininkiin”. Myös kohtaamisten tiheys ja asiakasmäärä lisääntyivät, kun ”ovi kävi ku saluunassa” suositukseksi osoittautuneen kahvinhaun myötä. Kahvin välineellinen arvo yhteydenpidon ylläpitämisessä korostui.

Myös kotiin jalkautuvan työn kanssa samassa päiväkeskustilassa toimivat kaduille jalkautuvat työntekijät määrittivät kahvin puutteen pandemian aikana jopa keskeisimmäksi pandemian heijastumaksi, joka vaikutti fyysiseen vuorovaikutukseen: ”se on niin turva se kuppi” (TYÖNTEKIJÄ9). Työntekijä (9) kuvaili kahvikupin tuottavan ”turvallisuuutta ja kotoisuutta” kohtaamiseen. Kahvin puuttuessa sanallinen vuorovaikutus muuttui, kun kahvia ei voinut enää hyödyntää keskustelun virittäjänä ja kysyä asiakkaalta hänen kahvimieltymyksistään: ”otat sä maitoo, otat sä sokerii” (TYÖNTEKIJÄ8). Työntekijä kertoi tämän tärkeän esineen, kahvikupin, purkavan fyysistä jännitystä:

TYÖNTEKIJÄ8: Niin sittenhän se oli vähän semmosta et tuntu itestäki et nää lähtee väärin nää tapaamiset, että tätä ei pysty pehmittään tätä tilannetta niin et toi ihminen rentoutuu tos riittävästi, et mä nään et se on ihan tosi jännittyny, mitäs mä teen ((naurua)), no, vitsejä kenties, vähän jotain miimikkohommaa. Että ku se kahvi, se tekee yllättävän paljon siihen tilanteeseen sellasta tavallista.

Pieni ja arkinen asia, ”tavallisuutta” kohtaamisiin tuottava kahvi ja sen puutumisen kuvastavat pandemian konkreettista heijastumista päihdetyön kohtaamisiin. Kahvin puute aiheutti erälle työntekijälle pohdintaa siitä, miten vuorovaikutukseen orientoidutaan fyysisesti, kun siihen ei voinut enää kahvikupin avulla ”rauhallisesti laskeutua” (TYÖNTEKIJÄ8). Kohtaamiset eivät lähteneet käyntiin toivotun mukaisesti eikä kohdatun ihmisen ”tosi jännittynyttä” kehollista toimintaa ollut mahdollista kahvikupin avulla rentouttaa. Työntekijä kertoi spekuloineensa, pitääkö jännitystä yrittää vaihtoehtoisesti purkaa keventämällä keskusteluisältöjä ja muuttamalla kehollista toimintaa, ”vähän jotain miimikkohommaa”.

Materiaalisten elementtien poistumisen ohella pandemian myötä kohtaamisiin tuli osaksi myös uusia esineitä. Kaduille jalkautuvat työntekijät kuvailivat, kuinka työn fyysisessä vuorovaikutuksessa korostuivat rinkasta jaettavat ”proteiinijuomat ja pienet eväät” (TYÖNTEKIJÄ14) sekä ”mustikkakeitto ja välipalakeksit” (TYÖNTEKIJÄ10). Työntekijät kuvasivat uusista esineistä myös kasvomaskien käytön heijastuneen vuorovaikutukseen:

TYÖNTEKIJÄ11: Elikkä kaikilla meillä kellä on siinä kohtaamisessa maski, niin ei ihminen ei nää sun kasvoja, se ei nää sun kokonaisvaltaisesti ilmeitä, ei nää sun suuta, ei jos sulla poskipäät nousee, ei jos ne tipahtaa, jos sä hämmennyt. Oikeestaan sitten ne on vaan silmät mitä kertoo. Niin se jäi hyvin semmoiseksi, miten mä sanon. Ei kylmä, mut semmoinen just sitä semmoista no mitä kuuluu, hyvää kuuluu, äkkiä pois. Ja se oli tosi tympee huomata et niin tapahtuu.

Työntekijä pohti maskin käytön vaikeuttaneen asiakkaan ja työntekijän tunteita ilmaisevien ilmeiden, eleiden ja kuulumisten tulkitsemista. Vaikka jalkautumisen paikat pysyivät kaduilla osin samoina, olennaista tunnetilojen tulkitsemista helpottavaa kehollista toimintaa jäi maskin taakse piiloon. Työntekijä kuvaili maskin käytöstä ja kohtaamisten ajankäytön lyhenemisestä seuranneita tunteita negatiivisina, ”tympeinä”. Maskin käytön seuraukset heijastuivat erityisesti kon-

taktin ottamisen hetkeen, jonka tavoitteena on luoda kohtaamisesta turvallinen eikä ”kylmä” kokemus. Kontaktin ottamisen hetki miellettiin niin merkitykselliseksi ihmisten tavoittamisen ja kohtaamisen toteutumisen kannalta, että pandemiaa koskevista suosituksista oltiin valmiita hieman luistamaan – kuitenkin siten, ettei virus pääse leviämään. Usean metrin turvavälien kanssa maskin saattoi poistaa pieneksi hetkeksi, jotta työntekijä oli tunnistettavissa ja ystävällinen katse nähtävissä. Kasvojen näkeminen loi luottamusta: ”se helpotti ihmistä heti, että tulkaa vaan ((luokse)).” (TYÖNTEKIJÄ11)

Vaikka turvavälit mahdollistivat kaduilla ”hymyn vilauttamisen” (TYÖNTEKIJÄ11) maskin takaa, niiden tulkittiin toisaalta rajoittavan kehollista toimintaa ja totuttuja työkäytäntöjä:

TYÖNTEKIJÄ13: Mutta näistä turvaväleistä ja tämmösistä on ihan mahdoton tuolla kentällä pitää kiinni, että kahden metrin etäisyydellä niin ei se toimi katutyössä. Meillä oli maskit.

Myös toinen kaduille jalkautuva työntekijä (10) kuvaili suhtautuneensa kriittisesti keholliseen toimintaan kohdistuneisiin rajoituksiin eli kieltoon halata ihmisiä, koska se on ollut niin ”luonteva tapa tehdäkin tätä työtä”. Työntekijä perusteli ongelmallisuutta vuorovaikutukselle lisäksi inhimillisillä tarpeilla, ”ihmiset välillä kaipaa sellasta kosketusta”, ja jatkoi:

TYÖNTEKIJÄ10: Ja se on semmonen maadotusjuttu ja rauhotusjuttukin ihmiselle, että ku sä yrität saada johonki kontaktin, niin sit ku sä laitat käden sen olkapäälle tai muuta. Ni jotenkin toi korona-aika ku oli koko ajan semmonen, että pitää pitää ne turvavälit. Ja sit välillä joku tulee silleen, että halataanko. Ei me voida nyt halata ja maskit päälle. Kyllähän se, se loi jo semmosta, se tuntu itestäkin pahalta. Tietää et se tuntu ihan varmasti niistä asiakkaistakin semmoselta et no, et jotenkin sen huomasi.

Työntekijä korosti fyysisen kontaktin merkityksellisyyttä kohtaamisissa samankaltaisin perustein kuin toisessa haastattelussa kahvia koskien: se maadoittaa ja rauhoittaa. Hän peilasi kehollisen toiminnan merkityksellisyyttä jälleen kontaktin ottamisen hetkeen, jolloin ”sä laitat käden sen ((kohdatun ihmisen)) olkapäälle tai muuta”. Aloite halaamiseen saattoi tulla myös asiakkaalta. Työntekijä kuvasi joutuneensa totuttujen työkäytäntöjensä vastaisesti pandemiaolosuhteissa kieltäytymään halauksesta, mikä herätti eettistä ristiriitaa ja negatiivisia tunteita niin työntekijöissä kuin asiakkaissa.

Myös kotikäyntejä toteuttavat työntekijät pitivät turvavälien seurauksia merkittävänä:

TYÖNTEKIJÄ5: Ja sit toisella ((asiakkaalla)) on ihan hirveesti asiaa, ja sitä samaa tiskipöytää siinä hinkataan ja toinen viereen kanssa tulee. Sit on hirveesti semmosta asiaa, jota ei oikein pysty keskeyttämään. Tai kun tuntuu, sanoo että voisitko mennä vähän kauemmaksi. Niin siellä tietysti yhdessä tekemisen kanssa sen etäisyyden pitäminen voi olla vähän haasteellista. Siinä välillä tullaan aika liki, ja sitten tuntuu karkealta tehdä sitä jotain väliä tai näin.

TYÖNTEKIJÄ7: Niin on, ja siitä tulee tosi kummallinen tanssi jossain kohti ((naurahtelua)), kun sä joudut ottaa taka-askelia ja vähän sivulle, ja toinen tulee, lähestyy ja ite meet karkuun. Ihan hirveen vaivaannuttavaa. ((naurua)) Vaikka sitten sanoiskin että koitetaan pitää väliä, niin se ei oo kaikkien kanssa niin yksinkertaista.

Turvavälien seuraukset korostuivat muutoksina kehollisessa toiminnassa, koska työntekijät olivat tottuneet toimimaan kodeissa asiakkaiden kanssa fyysisesti hyvin lähekkäin. Myös sanallisesta vuorovaikutuksesta muodostui työntekijöiden mukaan epäluontevaa, kun turvavälit näkyivät keskusteluisällöissä ja he joutuivat pyytämään asiakkaalta fyysisen etäisyyden ottamista tilanteissa, joissa asiakas hakeutui heitä lähelle. Työntekijät kuvailivat, kuinka velvollisuus ottaa etäisyyttä aiheutti negatiivisia, ”karkeita” ja ”ihan hirveen vaivaannuttavia” tunteita. Työntekijät konkretisoivat turvavälien näkymistä kehollisessa toiminnassa metaforisesti fyysisen vuorovaikutuksen etäisyyteen pyrkivänä monimutkaisena ja ”tosi kummallisena tanssina”.

Kohtaamispaikka ja vuorovaikutus muuttuivat

Kasvokkain asiakkaita kohtaavat työntekijät kuvailivat haastatteluissa, kuinka heidän tuli pandemian aikana sopeutua muuttuneiden vuorovaikutustapojen lisäksi paikoin uusiin kohtaamispaikkoihin. Työkäytännöt muuttuivat, kun kohtaamiset siirtyivät yhä enemmän kodeista tai päiväkeskuksesta ulos julkisille paikoille. Asiakkaiden kanssa esimerkiksi lähdettiin ”hakee kahvit jostain kahvilasta mikä oli auki ja oltiin puistossa tai kävelyllä” (TYÖNTEKIJÄ7). Kehollinen toiminta uusissa kohtaamispaikoissa, kuten piknikeillä, konkretisoitui ”pelaamisena”, ”pitsan syömisenä”, ”jutteluna” ja ”istuskeluna” (TYÖNTEKIJÄ6).

Työntekijät pyrkivät toteuttamaan kotikäyntejä pandemian aikana mahdollisuuksien mukaan. Fyysinen kohtaaminen ei kuitenkaan välttämättä enää tapahtunut asunnon sisällä, vaan ihmisiä ”käytiin vaan morjestaan pihassa ja näin” (TYÖNTEKIJÄ9). Pandemia heijastui myös kohtaamisten ajankäyttöön, sillä sen aikana kotikäynnit lyhenivät. Samalla keholliseen toimintaan pohjautuva siivoustyö siirtyi ihmisten kodeista osin päiväkeskukseen:

TYÖNTEKIJÄ6: No, siivoukset ((kodeissa)) jäi, mutta pyykinpesua oli jossain vaiheessa aivan... Siis meil oli ((naurahtaa)), niitä oli kymmeniä säkkejä pyykkiä tuolla ((päiväkeskuksessa)). Siis todella paljon. (poistettu tekstiä) Mutta me tarkotuksella haalittiin niitä ((pyykkejä)), että saadaan asioita tapahtuu ja tekee.

TYÖNTEKIJÄ5: Niin koska sitte taas niissä kodeissa kun on, jos ois ihan melkein raivaussiivouksen tarvetta, niin yks iso asia on se, että siellä on vaatteet pitkin lattiaa. Ihmisethän keräs niitä ja sitten pestiin täällä, niin se oli jo jonkinnäkönen apu siihen siivousprobleemaan.

Työntekijät muuttivat pandemian aikana työkäytäntöjä siten, että kotikäynneillä aiemmin toteutettua kehollista toimintaa, siivousta, korvattiin pyykinpesulla päiväkeskuksessa. Esineisiin liitetyt merkitykset todentuivat haastattelussa keskeisinä, sillä pyykkääminen osoittautui pandemian aikana tarpeelliseksi. Työntekijät mielsivät konkreettisen fyysisen toiminnan osin ratkaisuksi siihen, ettei asiakkaiden kodeissa voinut kaikissa tilanteissa pandemian aikana käydä; pyykkääminen oli tukikeino ”siivousprobleemaan”. Kyse oli myös mahdollisuudesta säilyttää ihmisiin kontakti.

Kaduille jalkautuvat työntekijät peilasivat pandemian aikaisten rajoitusten seurauksia keholliseen toimintaan, fyysisesti muihin palveluihin kulkemiseen asiakkaan kanssa:

TYÖNTEKIJÄ11: Eliikkä ei saatu enää ottaa ((auton)) kyytiin, vaikka saattaa sinne palveluun. Sitten piti vähän miettiä, että miten me voidaan olla notkeita, että no hyväkuntoisten asiakkaitten kanssa kävellään jos ei oo hirveesti matkaa. Ja tuli ihania lenkkejä yhdessä. ((naurahtaa))

Työntekijät olivat tottuneet kulkemaan muihin palveluihin yhdessä asiakkaiden kanssa autolla, mutta pandemian aikana piti luoda uusia joustavia työkäytäntöjä. Kehollinen toiminta todentui joidenkin asiakkaiden kanssa lyhyiden matkojen kulkemisena ”kävellen”, mitä työntekijä ilmaisi positiivisin tuntein ”iha-

nana” kokemuksena. Työntekijä kertoi kehollisessa toiminnassa tapahtuneista muutoksista myös tilanteessa, jossa asiakas oli saatettu palveluun ja työntekijöiden piti ”odotella ulkopuolella”, kun sisälle ei voinut asiakasmäärien rajoitusten vuoksi mennä:

TYÖNTEKIJÄ11: Sitten oli näitä, että palveluun et saanu mennä sisälle, niin sitten ooteltiin ((työntekijät)) ulkopuolella. Parhaimmillaan käytiin myös sitä, että ihminen istuu linja-autossa menossa palveluun, niin siinä kerrotaan, että no siellä on sen näköinen Maija Meikäläinen, joka ottaa vastaan. Siinä on se mihin ilmottaudut, se kone. Painat kolmatta nappia, verho näyttää siltä ja info on siinä ja sitten sut pyydetään sisään. Ja ihminen kuunteli ohjeita ja meni sinne ja oltiin sillä tavalla tukena.

Työntekijät saattoivat ohjata asiakkaita palveluihin ja ”olla tukena” myös etänä antamalla heille keholliseen toimintaan, keskusteluisältöihin ja esineisiin liittyviä ohjeita. Edellisen lisäksi työntekijät kuvailivat, kuinka myös asiakkaiden kehollista toimintaa eli päihdepalveluiden tiloissa olemista rajoitettiin: ”kun haki korvaushoitolääkkeen, sieltä piti lähteä heti pois ja terveysneuvontapisteissä ei saanu olla.” (TYÖNTEKIJÄ10) Seurauksena saattoi olla, ettei kohdatuilla ihmisillä ollut ajanvieron tai avun saamisen paikkoja pandemiaolosuhteissa juuri lainkaan:

TYÖNTEKIJÄ12: (poistettu tekstiä) ne ((asiakkaat)) joilla ei ollu asuntoon niin sitten, on puhunu että on vaikeaa kun ei voinu mihkään ostoskeskukseen mennä istuskelee, eikä voinu mihinkään vetäytyä. Sit tarvi vaan aina ettii jostain semmonen paikka, mistä ei häädetä pois. Se oli ikävä.

Työntekijän määrittelemä ”ikävä” tunne kertoo huolesta kaduilla kohdattavien ihmisten heikentyneistä elämäntilanteista, mikä välittyi kaduilla tapahtuvien kohtaamisten keskusteluisällöissä pandemian aikana. Vastaavanlaista huolta esitettiin toisen kaduille jalkautuvan työntekijän (10) toimesta asiakkaiden ”kotiin jämähtämisestä” ja ”ongelmien kasaantumisesta” kotona, mikä viesti muutoksesta paitsi arkisissa ajanvieron paikoissa, myös kehollisessa toiminnassa. Rajoitustoimenpiteet aiheuttivat pohdintaa auttamisen vaikeutumisesta:

TYÖNTEKIJÄ10: (poistettu tekstiä) ite näkisin, että osaa syrjäytti vielä enemmän se korona-aika, aiheutti pelkoja ja sitä, että sitten ei pystytty niin paljon kohtaamaan ihmisiä. Ei pystytty käydä kotikäynneillä silloin auttamassa ihmisiä.

Kohtaamisten rajallinen ajankäyttö herätti työntekijässä negatiivisia tunteita, ”pelkoa” siitä, että ihmisten tavoittaminen ja kontaktien ylläpitäminen vaikeutuvat, jos kohtaamisia ei voida tarjota kaikille tarvitseville. Avun tarjoamista mutkisti se, että totuttujen työkäytäntöjen ja kohtaamispaikkojen hyödyntäminen, kotikäyntien tekeminen, vaikeutui pandemian aikana. Työntekijä mielsi kodin kohtaamispaikkana erityisen tärkeäksi juuri niissä tilanteissa, joissa ihmiset olivat eristäytyneet kotiinsa.

Kaduille jalkautuva työntekijä (11) kuvaili haastattelussa asiakkaiden tavoittamiseen liittyviä merkityksiä pandemian aikana: vaikka kaduille jalkautuminen lisääntyi, työssä ”ei nähty tai löydetty tai tavoitettu ainakaan keskusta-alueelta sen enempää ihmisiä”. Kasvokkaisten kohtaamisten toteutuminen kaventui tuolloin lähinnä parkkipaikoille, mutta kohtaamisten lukumäärän todettiin pysyneen suurin piirtein samana. Etäkohtaamisten kerrottiin painottuvan vuorovaikutukseen puhelimesta sekä pikaviestisovelluksissa ja sosiaalisessa mediassa.

TYÖNTEKIJÄ11: Suurin on se puhelin, sitten varmaan WhatsApp, sitten on Wickr ((Me)), Facebook ja Instagram. Et siinä on se järjestys.

Myös koteihin jalkautuvat työntekijät kertoivat kokeilleensa pikaviestisovelluksia, kuten ”WhatsApp-videopuheluita” ja ”erilaista kontaktia” etänä (TYÖNTEKIJÄ7). Työntekijät tunnistivat joitakin etäkohtaamisten hyötyjä, mutta samalla totesivat, ettei se ole ”välttämättä ihan luonteva” kohtaamisen tapa kaikille (TYÖNTEKIJÄ5). Kaduille jalkautuvat työntekijät kuitenkin ilmaisivat verkkovälitteisten vuorovaikutustapojen olevan hyödyllisiä esimerkiksi jalkautuvan työn koordinoinnissa eri palveluiden välillä, kun kaduille jalkautuva työ lisääntyi laajemmin palvelujärjestelmässä:

TYÖNTEKIJÄ15: Siis kyllähän kaikki jalkautuvat työntekijät rupesi tekemään vielä paljon enemmän yhteistyötä ((kun fyysisiä tiloja suljettiin)), että luotiin verkostoja, mitkä toimi just Teamsillä tai WhatsAppissa tai tällaisissa, että kartoteltiin niissä esim. että kuka on minäkin päivänä ja missä ja mitä palveluita saa. Koitettiin jakaa sitä työtä mahdollisimman laajalle alueelle. Se nyt on mun mielestä varmaan yksi paras esimerkki.

Johtopäätökset

Tarkastelin tekstissäni sitä, millaisia merkityksiä tuottaen työntekijät kuvailevat koronapandemian heijastumista jalkautuvan päihdetyön kohtaamispaikkoihin ja vuorovaikutukseen. Tulokset vahvistivat oletustani siitä, että pandemia yhteiskunnallisena suhteena heijastui kohtaamispaikkoihin sekä asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutukseen näissä kohtaamispaikoissa tilannekohtaisesti (ks. Burkitt 2016). Pandemian tilanteittaista heijastumista kuvailtiin ja tulkittiin työntekijöiden haastattelupuheessa monella eri tavalla sen mukaan, millaisissa paikoissa ihmisiä kohdattiin ja millaisia sanallisia ja fyysisiä vuorovaikutuskäytäntöjä palveluissa sovellettiin ennen pandemiaa ja sen aikana.

Pandemia heijastui kasvokkain ja verkossa tapahtuvaan jalkautuvaan työhön eri tavoin. Verkkovälitteiset kohtaamiset eivät juuri ”horjuneet” pandemiasta, sillä osapuolet toimivat fyysisesti eri tiloissa eikä viruksen leviämisvaaraa ollut. Verkko näyttikin toimivan epävakaisissa pandemiaolosuhteissa tärkeänä kohtaamispaikkana etenkin niille, jotka olivat tottuneet toimimaan verkkoympäristöissä. Työntekijät kohtasivat ihmisiä etänä jo ennen pandemiaa omista kodeistaan käsin, eikä etätöiden tekeminen pandemian aikana muuttanut tässä mielessä verkkotyön kohtaamisia merkittävästi. Etäkohtaamisten siirtäminen kokonaan omaan kotiin kuitenkin herätti työntekijöissä työhyvinvointiin liittyvää pohdintaa. Pandemia heijastui verkkotyön kohtaamisiin lähinnä välillisesti asiakasmäärien ja keskustelulisäältöjen paikoittaisina muutoksina, kun ihmiset kysyivät rajoituksista fyysisten palveluiden aukioloajoissa tai kertoivat negatiivisista muutoksista elämäntilanteessaan. Verkossa kohdattiinkin niitä ihmisiä, joiden mahdollisuus kohdata työntekijöitä kasvokkain fyysisissä palveluissa väheni palveluiden toimintaan kohdistuneiden pandemiarajoitusten vuoksi.

Verkkotyön hyötyjen ohella Sari Jurvansuun ja kollegojen (2020) huomio siitä, ettei verkossa tavoiteta kaikkia (esimerkiksi älylaitteita omistamattomia) päihteitä käyttäviä ihmisiä, on kuitenkin hyvä tunnistaa. Tämä huomio puoltaa verkkotyön lisäksi myös kasvokkaisen työn toimintaedellytysten turvaamista pandemiaolosuhteissa. Kasvokkaisessa työssä haluttiin läpi pandemian pitää kiinni kohtaamisten toteutumisesta tavalla tai toisella tietyin väliajoin, jotta kontakti palveluiden ulkopuolelle jäämisen riskissä oleviin ihmisiin säilyisi. Tämä edellytti työntekijöiltä luovuutta ja eettistä pohdintaa. Kontaktin säilyttämisessä pandemian yli näyttäytyivät tärkeinä monenlaiset materiaaliset tekijät, kuten kahvin tarjoaminen edes nopeasti palvelun ovelta. Äkkiseltään arkisilta ja pieniltä vaikuttavat asiat toimivat loppujen lopuksi tärkeinä ammatillisina koh-

taamisen käytäntöinä ja turvasivat huolenpitoa haavoittavissa elämäntilanteissa pandemian aikana.

Tulosteni valossa yksi keskeisimmistä pandemiaolosuhteiden läpi jalkautuvan päihdetyön toteuttamista tukeneista tekijöistä oli työntekijöiden tilannekohtainen herkistyminen vuorovaikutukselliseen toimintaan ja siihen, millaisissa paikoissa ihmisiä voidaan missäkin olosuhteissa kohdata. Kohtaamispaikkoja ja -käytäntöjä muutettiin tarvittaessa hyvinkin nopeasti, jotta ainakin jonkinlainen vuorovaikutussuhde asiakkaisiin säilyi. Kyse oli työyhteisön keskinäisestä punninnasta suhteessa siihen, mitä pidettiin työn tärkeimpänä perustana – orientoiduttiin eräänlaiseen ”back to basics” -ajatteluun (ks. Harrikari ym. 2021). Pandemiaolosuhteissa luoviminen edellytti työyhteisöjen jaettua reflektointia ja osoitti vaativaa työtä tekevien työntekijöiden valmiutta ja kykyä soveltaa uusia työkäytäntöjä nopeasti (myös Harrikari ym. 2021; Romakkaniemi ym. 2021; Rusi tässä teoksessa).

Määrittelen tuloksissa esiin tulevaa jalkautuvan päihdetyön luonnetta *monipaikkaiseksi työksi*, joka osoittautui pandemiarajoitusten aikana palveluiden fyysisissä tiloissa tarjottua tukea tärkeällä tavalla ”paikanneeksi” toimintatavaksi (ks. myös Jurvansuu ym. 2020). Kohtaamispaikkojen monipuolistuminen edisti asiakkaiden tukemista ja kohtaamista monissa tilanteissa. Rajoituksista huolimatta työntekijät eivät olleet valmiita luopumaan esimerkiksi asiakkaiden kodeissa tapahtuvista kohtaamisista kokonaan, sillä fyysinen vuorovaikutus kodissa oli esimerkiksi keskeinen häätöjen ehkäisemisen keino (ks. myös Juhila ym. arvioitavana). Työntekijöiden harkinnan mahdollisuus ja kyky luoda joustavia kohtaamistapoja osoittautuikin tärkeäksi, jotta päihteitä käyttäviin ihmisiin voitiin säilyttää kontakti ja vastata heidän tarpeisiinsa myös pandemian aikana vallinneissa poikkeuksellisissa yhteiskunnallisissa suhteissa.

Toimintaedellytysten turvaaminen pandemiaolosuhteissa on kriittistä jalkautuvan päihdetyön eri konteksteissa, joissa kohdataan eri tavoin haavoittavissa tilanteissa eläviä ihmisiä. Lähtökohdiltaan tällaista haittoja vähentävää työtä voikin luonnehtia perustuslaissa linjattua riittävää huolenpitoa, arjen perusedellytyksiä ja ihmisoikeuksien toteutumista turvaavaksi tueksi (ks. Ranta & Perälä 2022). Näitä palveluita vaille jääminen aiheuttaa monenlaista haavoittavuutta, kuten altistaa asunnottomuudelle, nälälle, hygieniapuutteille, yliannostuksille sekä päihteiden pistovälineiden yhteiskäytön seurauksena leviävälle tartuntataudeille ja tulehduksille. Jatkotutkimuksissa olisikin kiinnostavaa selvittää, mitkä pandemian aikaisista huolenpitoa turvaavista käytännöistä ja kohtaamispaikoista ovat ”jääneet elämään” ja missä määrin niitä on sovellettu kohtaamisissa pandemian jälkeen.

Kasvokkaisessa työssä korostuivat pandemian aikaiset ”vuorovaikutukselliset vajeet” asiakkaiden ja työntekijöiden fyysisessä toiminnassa, kun esimerkiksi turvavälit ja maskien taakse piilotetut ilmeet ja eleet vaikeuttivat luontevan ja luottamusta herättävän kohtaamisen muodostamista. Kaduille jalkautuvassa päihdetyössä tätä punnittiin ennen muuta suhteessa kontaktin ottamisen hetkeen, joka vaatii työntekijöiltä erityistä vuorovaikutusosaamista ilman pandemiaolosuhteitakin. Pandemiaolosuhteissa toimiminen teki entistä näkyvämmäksi fyysisen vuorovaikutuksen, kuten ilmeiden, eleiden, koskettamisen sekä materiaalien esineiden merkityksen luottamuksellisen asiakassuhteen luomisessa kasvokkaisessa jalkautuvassa päihdetyössä. Pandemia heijastui arkisiin vuorovaikutustekoihin ja osoitti pienten vuorovaikutustekojen suuren merkityksen jalkautuvan päihdetyön kohtaamisissa.

Kirjallisuus

- Burkitt, Ian (2016) Relational agency: Relational sociology, agency and interaction. *European Journal of Social Theory* 19 (3), 322–339.
- Cresswell, Tim (2004) *Place: A short introduction*. Malden: Blackwell Publishers.
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Euroopan huumausaineiden ja niiden väärinkäytön seurantakeskus (2022) *Euroopan huumeraportti 2022. Suuntauksia ja muutoksia*. Luxemburg: Euroopan unionin julkaisutoimisto.
- Haasio, Ari & Harviainen, J. Tuomas & Ylinen, Aki & Oksanen, Atte (2022) Torverkossa tapahtuvien keskustelujen merkitys huumevieroituksessa. *Janus* 30 (1), 65–80.
- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Ovaskainen, Sanna (2021) Pandemic and social work: exploring Finnish social workers’ experiences through a SWOT analysis. *British Journal of Social Work* 51 (5), 1644–1662.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Hall, Christopher & Räsänen, Jenni-Mari & Holmberg, Suvi & Ranta, Johanna (arvioitavana) *The materiality of home visits at the margins of community care before and during the Covid-19 pandemic*. Julkaisematon artikkelikäsitelmä.
- Juhila, Kirsi & Ranta, Johanna & Holmberg, Suvi (2022) *Kotiin paikantuvan tutkimuksen metodologisia lähtökohtia*. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press, 85–119.
- Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Tourunen, Jouni (2020) *Lähipalveluista sähköisiin etäpalveluihin. Päihde- ja mielenterveysjärjestöjen työntekijöiden kokemuksia koronapoikkeustilan aikana*. Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia 3/2020. A-klinikkasäätiö.
- Lefebvre, Henri (1991) *The Production of space*. Oxford: Blackwell.

- Massey, Doreen (2008) Samanaikainen tila. Tampere: Vastapaino.
- Nurmi, Juha (2019) Understanding the usage of anonymous onion services: Empirical experiments to study criminal activities in the Tor network. Tampere University Dissertations 62. Tampere: Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1091-2>
- Perälä, Riikka (2012) Haittojen vähentäminen suomalaisessa huumehoidossa: Etnografinen tutkimus huumeongelman yhteiskunnallisesta hallinnasta 2000-luvun Suomessa. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 6. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7640-4>
- Ranta, Johanna (2020) Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1627-3>
- Ranta, Johanna & Perälä, Riikka (2022) Haittojen vähentäminen ja Asunto ensin -malli huumeita käyttävien asumisen tuessa. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 181–215.
- Romakkaniemi, Marjo & Harrikari, Timo & Saraniemi, Sanna & Tiitinen, Laura & Fiorentino, Vera (2021) ‘Bonding, bridging and linking the last resort tailboard’: Shifts in social workers’ professional positions and mobilizing adaptive capital during the coronavirus pandemic. *Nordic Social Work Research*. Julkaistu verkossa 25.10.2021. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2021.1992489>
- Rönkä, Sanna & Ollgren, Jukka & Alho, Hannu & Brummer-Korvenkontio, Henriikki & Gunnar, Teemu & Karjalainen, Karoliina & Partanen, Airi & Väre, Tiina (2020) Amfetamiinien ja opioidien ongelmakäytön yleisyys Suomessa vuonna 2017. *Duodecim* 136 (8), 927–935.
- Tammi, Tuukka (2007) Medicalising prohibition. Harm reduction in Finnish and international drug policy. *Research reports* 161. Helsinki: Stakes.
- Törmä, Sinikka (2006) Huumeiden käyttäjien tavoittaminen liikkuvan terveysneuvontatoiminnan avulla. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 24 (3), 207–217.
- Van Hout, Marie Claire & Bingham, Tim (2013) Silk Road, the virtual drug marketplace: A single case study of user experiences. *International Journal of Drug Policy* 24 (5), 385–391.
- Virokannas, Elina (2017) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus* 25 (2), 111–126.

6 Yhdenvertaisuuden jännitteet asunnottomien ihmisten tilapäismajoituksessa – Koronapandemian aikana voimistuva erivertaisuus

Mikko Ilmoniemi

Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu

Tiivistelmä

Tutkimuksen kohteena olevan tilapäismajoituksen tarkastelu paljastaa, että asunnottomien ihmisten yhteiskunnallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen muodostuu jännitteiseksi. Palvelun tavoitteena on purkaa asiakkaiden eriverstaista asemaa yhteiskunnassa, mutta työntekijöiden ja asiakkaiden väliset suhteet rakentuvat hierarkkisiksi, eikä tavoite siten toteudu kaikissa tilanteissa. Havainnointi- ja haastatteluaineistoon perustuva tutkimus tekee näkyväksi, kuinka koronapandemia kavensi vuorovaikutuksellisten yhdenvertaisuutta rakentavien käytäntöjen mahdollisuuksia. Pandemia korosti asiakkaiden eriverstaista yhteiskunnallista asemaa ja voimisti sitä edelleen.

Johdanto

Yhteiskunnallisilla murroksilla ja poikkeuksellisilla olosuhteilla on taipumus voimistaa eriarvoisuutta. Koronapandemia osoitti, että ihmiset ovat eriarvoisissa asemissa sen suhteen, missä määrin he ovat suojassa erilaisten kriisitilanteiden seurauksilta (Raitakari & Takala 2023). Kriiseihin liittyvät politiikkatoimet antavat usein suhteellista etua heille, joilla on jo ennestään hyvä yhteiskunnallinen asema, ja kaventavat toimintamahdollisuuksia heiltä, joiden asema on heikompi. (Esim. Helske ym. 2021; Leonardi & Stefani 2021; Kandylysis ym. 2023.) Yhteiskunnallisten kriisien vaara ei piile kuitenkaan vain siinä, että resurssit, riskit ja hyvinvointi jakautuvat entistä epätasaisemmin, vaan myös siinä, että väestöryhmien välisten suhteiden hierarkkisuus eli erivertaisuus voimistuu esimerkiksi ammattilaisten toteuttaessa erilaisia eristys- ja rajoitustoimia.

Tässä luvussa tarkastelen, millaisena asunnottomien ihmisten yhdenvertaisuus näyttäytyy tilapäismajoituksen (tekstissä myös palvelu) kontekstista tarkasteluna sekä sitä, miten koronapandemia muovasi yhdenvertaisuuden toteutumista. Yhdenvertaisuudessa on Elizabeth Andersonin (1999) mukaan kysymys sellaisesta yhteiskunnallisesta olosuhteesta, jossa ihmisten väliset suhteet rakentuvat neuvottelun, vastavuoroisuuden ja tunnustuksen periaatteille. Erivertaisuus sitä vastoin rikkoo ihmisten yhtäläistä moraalista arvoa, mikä ilmenee esimerkiksi kontrollointina, ulossulkemisena ja halventamisena. Kaikkien ihmisten välinen yhdenvertaisuus on välttämätön edellytys yhteiskunnalliselle oikeudenmukaisuudelle. (Mt.)

Se, että kaikilla ihmisillä on oma koti, on yhteiskunnan ”kriittistä perusinfrastruktuuria” erilaisia yhteiskunnallisia poikkeusoloja vastaan (Kandylysis ym. 2023). Tilapäismajoitukset olivatkin pandemian aikana tartuntariskin vuoksi suorastaan vaarallisia paikkoja (Tobolowsky ym. 2020). Omalla kodilla on kuitenkin myös fyysistä suojaa syvempi merkitys: se on lähtökohta kansalaisuuden toteutumiselle (Appadurai 2013) ja kodittomuus sitä vastoin voi jättää alttiiksi erivertaiselle kohtelulle ja äärimmillään oikeuttaa kontrollonin ja eristämisen muusta väestöstä (Leonardi & Stefani 2021; Kandylysis ym. 2023). Tilapäismajoitusta voi kutsua eräänlaiseksi ”viimeisen vaihtoehdon marginaaliseksi palveluksi” (ks. Juhila ym. 2017), jonne asiakkaat päätyvät, kun he eivät ole saaneet riittävästi tukea muista asumis-, sosiaali- ja terveystalvuluista. Tällaiset marginaaliset palvelut tarjoavat tärkeän tarkastelupaikan yhteiskunnan oikeudenmukaisuuden arviontiin, sillä ne tekevät näkyväksi sitä, millaisia asemia ja suhteita eri ryhmien välille muodostuu. Tämä tieto on tärkeää myös sen kannalta, että varautuminen ja reagointi tuleviin poikkeuksellisiin olosuhteisiin tapahtuu oikeudenmukaisesti.

Seuraavaksi paneudun yhdenvertaisuuden ja erivertaisuuden käsitteisiin, minkä jälkeen paikannan asunnottomille ihmisille tarkoitetun tilapäisen majoituspalvelun paikkaa palvelujärjestelmässä. Lisäksi tuon tutkimuskirjallisuuteen perustuen esiin erilaisia pandemiaolosuhteiden tuottamia vaikutuksia tilapäismajoitusten toimintaan. Sitten kuvaan tutkimuksen toteuttamista ja tutkimuksen kohteena olevaa palvelua. Tämän jälkeen raportoin tutkimukseni tulokset. Lopuksi esitän johtopäätökset ja politiikkasuositukset.

Yhdenvertaisuus ja erivertaisuus

Marginaalisessa asemassa olevien, kuten ilman omaa asuntoa elävien tai päihkeitä aktiivisesti käyttävien ihmisten yhdenvertaiset oikeudet muun muassa tarpeen mukaisesti sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin eivät aina toteudu. On esimerkiksi arvioitu, että vain kolmasosa päihdepalveluita tarvitsevista ihmisistä pääsee näihin palveluihin (STM 2016, 29). Päihkeitä käyttäviä tai asunnottomia ihmisiä ei oteta aina vakavasti palvelujärjestelmäkohtaamisissa tai he jäävät vaille hakemaansa apua (esim. Vanjusov 2022, 181–191; Perälä & Leppo 2022; Ilmoniemi 2023; Raitakari tässä teoksessa).

Yhdenvertaisuutta arvioidaan yleensä siitä näkökulmasta, tulevatko eri ryhmät kohdelluiksi samalla tavoin ja samoihin periaatteisiin nojautuen. Esimerkiksi perustuslaissa (731/1999) ja yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014) yhdenvertaisuuden vaade määrittyy kieltona syrjiä jonkin *henkilöön liittyvän ominaisuuden*, kuten sukupuolen, iän, alkuperän, uskonnon, kielen, vammaisuuden tai terveydentilan perusteella.

Yhdenvertaisuuden muodollisesta vaateesta huolimatta monet yhteiskunnalliset käytännöt, säännöt ja normit asettavat ihmisiä ja ryhmiä *erivertaisiin suhteisiin* keskenään. Syrjintää voi olla hankala tunnistaa, jos erivertainen kohtelu saa oikeutuksensa yksilön vastuuttomaksi tai ei-hyväksyttäväksi tulkitun käyttäytymisen perusteella. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi silloin, jos palveluiden myöntämisen ehdoiksi asetetut tiukat vaatimukset esimerkiksi päihteettömyydestä tai sitoutumisesta ulkoapäin asetettuihin sääntöihin oikeuttavat jättämään jopa välttämättömän avun ulkopuolelle ne ihmiset, jotka eivät näihin ehtoihin pysty tai suostu (ks. Ranta ym. 2017).

Sosiaalityön tutkimuksissa on tunnistettu asiakkaan heikompi asema suhteessa työntekijään, jolla on väistämättä enemmän määrittely- ja määräysvaltaa asiakkaaseen nähden (esim. Juhila 2006, 86–92; Jokinen 2008). Yhdenvertaisuutta voidaan tällöin tavoitella purkamalla epäsymmetristä valta-asetelmaa vuoro-vaikutuksellisesti vastavuoroisissa neuvotteluissa, joissa erilaiset arvot, tiedot ja

kokemukset tulevat tunnustetuiksi (Juhila 2006, 103–49; Jokinen 2016, 147). Vallan epäsymmetrisyyttä on pyritty purkamaan myös esimerkiksi kutsumalla asiakkaita osallisiksi palveluiden kehittämiseen (esim. Pohjola ym. 2017) sekä rakentamalla osallisuutta edistäviä yhteisöjä, jotka perustuvat osallistujien demokraattiselle päätöksenteolle (esim. Hekkala ym. 2023).

Yhdenvertaisuuden toteutuminen ei kuitenkaan pelkisty vain siihen, mitä palveluiden työntekijät ja asiakkaat tekevät tai jättävät tekemättä, koska kuten Johanna Ranta (2020) on todennut, ihmisten asema ja toimijuus rakentuvat välittömän vuorovaikutuksen lisäksi aina laajemmin suhteessa esimerkiksi palveluiden organisoimisiin tapoihin, politiikkatoimiin, yhteiskunnallisiin arvoihin, kohtaamispaikkoihin sekä henkilökohtaisiin ihmissuhteisiin. Yhdenvertaisuutta tulee tarkastella laajemmin kansalaisuuden kysymyksenä.

Elizabeth Andersonin (1999) mukaan monenlaiset resurssit ovat oleellisia siinä, missä määrin ihmiset pystyvät olemaan ja toimimaan yhdenvertaisina kansalaisina hallinnollisissa instituutioissa, kuten vaaleissa tai viranomaisissa, tai muiden kansalaisten parissa esimerkiksi julkisilla paikoilla tai työelämässä. Nälässä, sairastaessa, köyhyydessä tai ilman lukutaitoa on vaikeaa osallistua yhteisölliseen toimintaan. Elizabeth Anderson kuitenkin korostaa, että kyse on jaettavissa olevia resursseja laajemmasta asiasta. Hänelle yhdenvertaisuus tarkoittaa demokraattista yhdenvertaisuutta (engl. *democratic equality*): ihmiset ovat yhdenvertaisia, kun heidän keskinäisissä suhteissaan neuvottelu, vastavuoroisuus ja tunnustus on otettu itsestään selviksi lähtökohdiksi. (Mt.)

Erivertaisuus puolestaan tarkoittaa sellaisten yhteiskunnallisten käytäntöjen ja normien olosuhdetta, jossa kaikki ihmiset eivät saa yhtäläistä moraalista arvoa, vaan heidän väliset suhteensa muodostuvat hierarkkisiksi. Tällöin vahvemmassa asemassa olevilla ihmisillä on mahdollisuus ja oikeutus sulkea ulos tai eristää heikommissa asemassa olevia ihmisiä sekä kohdella heitä halveksuvasti, pakottaa tottelemaan, työskentelemään ilman korvausta tai luopumaan omasta kulttuuristaan. (Anderson 1999, 312.) Antti Kauppisen (2017) mukaan paljon käytetty eriarvoisuuden käsite pelkistyy usein resurssien ja hyvinvoinnin jakautumisen tarkasteluksi ja uhkaa kadottaa ajatuksen tästä yksilöiden ja ryhmien välisen suhteiden vinoutuneisuudesta.

Tutkimuksissa ja selvityksissä on laajasti raportoitu, kuinka marginalisoidut ihmiset usein kokevat olevansa ”kakkosluokan kansalaisia”, alempiarvoisia ja huonompia (esim. Kontula ym. 2020; Vanjusov 2022, 181–191; Ilmoniemi 2023). Yhteiskunnalliset instituutiot ja niihin osallistumisen edellytykset ovat enemmistön ehdoilla muotoiltuja. Oletukset ihmisten kyvyistä osallistua ja toimia yhteiskunnassa rakentuvat usein universaaliksi katsotun aikuisuuden nor-

min mukaan, minkä vuoksi ihmiset, joilla ei ole materiaalisia tai kulttuurisia resursseja yltää tähän normiin, saatetaan sulkea yhteisöjen ja palveluiden ulkopuolelle (Juhila 2008; ks. Vanjusov 2022).

Ajatus *erivertaisuuden olosuhteesta* ohjaa siten tarkastelemaan sosiaalisia käytäntöjä ja normeja, jotka tuottavat hierarkkisia suhteita yksilöiden ja ryhmien välille ja ilmentävät niitä. Yhdenvertaisuutta rakentavan työn tavoite on, kuten Elizabeth Anderson (1999, 313) muotoilee, ”poistaa sorto” eli purkaa sellaiset olosuhteet, joissa toisilla on mahdollisuus hallita, kontrolloida, hyväksikäyttää, syrjäyttää ja halventaa toisia sekä kohdistaa heihin väkivaltaa.

Tilapäismajoitus ja pandemiaolosuhteet

Asunnottomuuden vähentäminen on perustunut Suomessa pitkäaikaisiin valtion ohjaamiin ja rahoittamiin asunnottomuusohjelmiin, joilla on lisätty pysyvää vuokra-asumista, kehitetty kotiin vietävää asumisen tukea ja asumisneuvontaa sekä korvattu tilapäiseksi tarkoitettuja majoituspalveluita tuki- ja palveluasumisella (Pitkänen ym. 2019). Yleiseksi poliittiseksi tavoitteeksi on muodostunut, että asunnottomuuteen tulisi vastata tarjoamalla asunnottomaksi jääneelle henkilölle mahdollisimman nopeasti oma vuokrasuhteinen asunto ja asumiseen riittävä tuki sekä varmistaa muut tarpeelliset palvelut (ks. Juhila ym. 2022). Tämän niin sanotun Asunto Ensin -mallin ajatuksena on, että oma pysyvä koti on ensisijainen lähtökohta ihmisarvoiselle elämälle ja kuntoutumiselle, eikä sen saamiseksi aseteta ehtoja esimerkiksi päihitteettömyydestä tai palveluiden vastaanottamisesta (Y-Säätiö 2017). Tilapäisiä ensisuoja tai usean ihmisen makuusaleja ei pidetä enää asianmukaisina vastauksina asunnottomuuteen. Julkilausutusti asunnottomuutta pyritään ratkaisemaan pysyvillä ja kauaskantoisilla asumisen järjestelyillä. (Ympäristöministeriö 2023.)

Silti myös tilapäistä majoitusta tarvitaan, sillä ihmiset kohtaavat elämässään monenlaisia vaikeuksia, jotka voivat johtaa asunnon menettämiseen, ja näihin siirtymävaiheisiin tarvitaan väliaikaista suojaa ja turvaa. Tilapäismajoitus on palvelu, joka tarjoaa majapaikan, ruokaa ja vaatteita sekä mahdollisuuden peseytymiseen ja vaatteiden pesuun. Asiakasta tuetaan asunnon etsimisessä, autetaan pysyvämpien asumispalveluiden hakemisessa ja edistetään sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden piiriin pääsemisessä. (Esim. Keski-Suomen hyvinvointialue 2023; Porin Sininauha 2023.)

Tilapäisluonteisissa asumispalveluissa, joita kutsutaan vaihdellen asumispäivystyksiksi, ensisuojoiksi, hätämajoituksiksi, yömajoiksi tai vastaanottoyksiköik-

si, yövytään yleensä yhteisissä makuusaleissa tai jaetuissa huoneissa. Osassa palveluita saa majoittua ympärivuorokautisesti, kun toisissa täytyy poistua aamulla. Joissain tapauksissa akuuttiin majoituksen tarpeeseen saatetaan vastata myös esimerkiksi tarjoamalla tilapäismajoitusta erillisasunnoissa. Sen myöntämisen ehtona saatetaan kuitenkin edellyttää esimerkiksi päihitteettömyyttä tai sitoutumista tarjottuihin palveluihin, kun muissa tilapäismajoituksissa tällaisia ehtoja yleensä ei aseteta. (Esim. Helsingin kaupunki 2023; Porin Sininauha 2023; Turun kaupunki 2023.)

Monet tilapäismajoituksissa olevat ihmiset joutuvat odottamaan omaa pysyvää asuntoa jopa vuosia (Huovinen ym. 2019; Syrjälä 2022). Tilapäismajoituksessa majoittuva henkilö ei ole vuokrasuhteessa majoituksen tarjoajaan (Y-Säätiö 2017), joten hänellä ei ole vuokralaisen oikeuksia, kuten oikeutta yksityisyyteen tai oman tilan hallintaan. Lisäksi tilapäismajoitukset saattavat olla levottomia ja väkivaltaisia ympäristöjä (Perälä & Leppo 2022; Ilmoniemi 2023). Tilapäismajoituksessa majoittuviin ihmisiin saatetaan liittää negatiivista leimaa ja tulkita heidät toivottomina ihmisinä. Tämä saattaa johtaa kontrolloivien käytäntöjen lisääntymiseen tai vähäisempään tuen tarjoamiseen (Quirouette 2016; Ilmoniemi arvioitavana).

Ihmiä yhteen kokoavat majoitusratkaisut ovat pandemiaolosuhteissa riskialttiita, sillä ne pakottavat ihmisiä olemaan lähellä toisiaan. (Esim. Buccieri 2016; Tobolowsky ym. 2020; Leonardi & Stefani 2021.) Asunnottomien ihmisten terveydentila on usein heikko, minkä vuoksi heidän arvioitiin olevan jo lähtökohtaisesti erityisessä riskissä sairastua koronaviruksen vakavaan tautimuotoon (Fuertes ym. 2021). Lisäksi heidän palvelunsa ovat haavoittuvia, sillä myös työntekijät ovat erityisen alttiina tartunnalle. Koronapandemian aikana monissa tilapäismajoituksissa työntekijöitä sairastui, työskentely epävarmoissa tilanteissa oli hyvin kuormittavaa ja aiheutti epävarmuutta tai jopa pelkoa, minkä vuoksi työntekijöistä oli ajoittain pulaa (Barbu ym. 2021; Nouri ym. 2022).

Tilapäismajoitukset määriteltiin monissa maissa, myös Suomessa, välttämättömiksi palveluiksi, joiden toiminta tuli turvata eri keinoin, kuten järjestämällä erillisiä majoitustiloja sairastuneille ja altistuneille tai lisäämällä majoituskapasiteettia (esim. EOAK/2446/2020; Raitakari & Takala 2023). Tilapäismajoituksen järjestäminen pandemiaolosuhteissa ei aina kuitenkaan sujunut ongelmitta. Yleiset koronaohjeistukset eivät olleet aina sovellettavissa erityisiin palveluihin (Hodwitz ym. 2022, 687; Barbu ym. 2021, 10), ja esimerkiksi Helsingin kaupunki sai moitteet eduskunnan apulaisoikeusasiamieheltä (EOAK/118/2022) työntekijöiden riittämättömästä ohjeistuksesta sekä lainvastaisesta pandemiaeristyksen järjestämisestä, sillä eristystiloihin majoitettiin

useita henkilöitä siten, että niissä oli mahdotonta olla altistumatta virukselle uudelleen.

Italiassa puolestaan epäselvyydet hygieniaohjeistuksista ja heikko varautuminen viruksen leviämiseen aiheuttivat konflikteja kunnan, palvelun työntekijöiden ja asiakkaiden välillä. Pandemian kannalta sopivien palveluiden puute johti myös kontrollin lisääntymiseen: ennen kuin toimivampia majoitusratkaisuja saatiin järjestettyä, sosiaalityöntekijöiden täytyi poliisipartion tuella valvoa, etteivät asiakkaat pääse poistumaan palvelusta ja siten levitä mahdollista tartuntaa eteenpäin. (Leonardi & Stefani 2021.) Monissa tilapäismajoituksissa eristyksissä olemisen havaittiin aiheuttavan asiakkaita väsymystä ja turhautumista, eivätkä he aina suostuneet eristykseen. Myös päihderiippuvuuden on arvioitu vähentävän kykyä olla eristyksissä tai karanteenissa. Puolassa havaittiin lisäksi, että asiakkaat kokivat työntekijöiden toiminnan rajoitusten ja eristyskäytäntöjen vuoksi epäoikeudenmukaisena. (Barbu ym. 2021, 369.)

Tutkimuksen toteutus

Tutkimuksen kohteena on asunnottomille ihmisille tarkoitettu tilapäismajoituksen palvelu. Aineiston keruun aikana se oli kaupungin vastuulla, kunnes järjestämisvastuu siirtyi vuoden 2023 alusta hyvinvointialueelle. Palvelu on jaettu kahteen osastoon, joista yhdessä päihtyneenä oleminen on sallittua, mutta päihteiden hallussapito ja käyttäminen ovat kiellettyä. Toisella osastolla myös päihtyneenä oleminen on kielletty. Majoitushuoneita on 18, joista kussakin on kaksi sänkyä, suihku ja vessa. Usein asiakkaita joudutaan kuitenkin tilan puutteen vuoksi majoittamaan patjoille siten, että samassa huoneessa yöpyy jopa viisi henkilöä.

Keräsin aineiston elokuun 2021 ja toukokuun 2022 välillä. Se koostuu 60 sivua kattavasta havaintopäiväkirjasta, kahdeksasta työntekijöiden ryhmähaastattelusta sekä kuudesta työntekijöiden yksilöhaastattelusta. Tilapäismajoituksessa työskentelevät osastonhoitaja, vastaava sairaanhoitaja, sosiaalityöntekijä ja sosiaaliohjaaja sekä neljässä vuorossa 20 lähihoitajakoulutuksen saanutta ohjaajaa. Ohjaajista suurin osa osallistui ryhmähaastatteluihin, ja muissa työtehtävissä olevat työntekijät haastattelin yksilöhaastatteluin. Lisäksi haastattelin palvelusta vastaavaa palvelupäällikköä. Yhteensä haastatteluihin osallistui 21 eri henkilöä ja ne kestivät 30–120 minuuttia. Haastateltavat antoivat kirjallisen suostumuksensa osallistua tutkimukseen informoituani heitä osallistumisen vapaaehtoisuudesta, tietosuojasta ja oikeudesta peruuttaa suostumuksen-

sa jälkikäteen. Tutkimus on saanut tutkimusluvan kaupungilta ja puoltavan lausunnon Tampereen alueen ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta. Olen toteuttanut tutkimuksen osana Euroopan sosiaalirahaston rahoittaman tutkimusprojektin ”Korona yhteiskunnan marginaaleissa” (KoMa 2021–2023) Asunnottomuus-osahanketta.

Keskustelunomaiset teemahaastattelut rakentuivat sen ympärille, miten koronapandemia kosketti tilapäismajoituksen asiakkaita, palvelun toimintaa, työntekijöitä sekä asunnottomia yleensä. Lisäksi kiinnitin huomiota laajemmin siihen, mitä tilapäismajoituksessa käytännössä tehdään ja tavoitellaan sekä millaisia vaikeita ja ristiriitaisia tilanteita siellä ilmenee. Näistä teemoista kirjoitin myös havaintopäiväkirjassani. Aineiston keruu sijoittuu aikaan, jolloin palvelussa oli pääosin luovuttu pandemiarajoituksista muutamaa lyhyttä jaksoa lukuun ottamatta, jolloin joitain positiivisia testituloksia havaittiin asiakkailta.

Tutkimuksessa tarkastelen, 1) *millaisena asunnottomien ihmisten yhdenvertaisuus näyttäytyy tilapäismajoituksessa*, ja 2) *miten pandemia muovasi heidän asemaansa tilapäismajoituksessa ja yhteiskunnassa*. Analysoin aineistoa luokittelemalla sitä Atlas.ti-ohjelmalla. Koodasin teoriaohjaavasti (Tuomi & Sarajärvi 2018) aineistosta ne kuvaukset, joiden tulkitsin ilmentävän asiakkaiden yhdenvertaisuutta tai erivertaisuutta. Analyysissä kiinnitin huomiota yhtäältä siihen, millaisen aseman asiakkaat saavat: miltä asunnottomuuteen vastaaminen näyttää tilapäismajoituksesta käsin, miten asiakkaisiin suhtaudutaan, miten heidän tarpeisiinsa vastataan, millaisina toimijoina heitä tulkitaan ja millaisiksi määrittyvät työntekijöiden tavoitteet suhteessa heihin. Toisaalta kiinnitin huomiota arkipäiväiseen toimintaan vastavuoroisuuden tai sen puutteen näkökulmasta: miltä asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutus näyttää ja miten työntekijät kuvaavat toimintaansa suhteessa asiakkaisiin.

Yhdenvertaisuuden tavoittelu erivertaisuuden olosuhteissa ja koronapandemian aikana

Erivertaisuuteen vastaaminen tilapäismajoituksessa ja riittämättömät ratkaisut asunnottomuuteen

Tilapäismajoituksen palvelun voi ymmärtää yhteiskunnallisena käytäntönä, joka pyrkii purkamaan erivertaisuutta. Palvelu vastaa asunnottomaksi jääneiden ihmisten viimesijaisesta huolenpidosta tarjoten elämän vähimmäisedellytykset, kuten suojan ja lepopaikan, ruokaa ja vaatteita sekä peseytymismahdollisuuksia.

suuden. Tarvittaessa työntekijät antavat perushoitoa, kuten auttavat peseytymisessä ja lääkkeiden otossa. Lisäksi työntekijät pyrkivät edistämään asiakkaiden jatkoasumista, ja auttavat heitä esimerkiksi asuntohakemusten tekemisessä. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on muun muassa tehdä palvelupyynnöitä asumis- palveluihin. Työntekijät myös neuvovat asiakkaita ja sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin pääsemiseksi ja myös vaativat asiakkaille palveluja, joihin he ovat oikeutettuja.

Keskeinen merkitys on vastavuoroisilla ihmissuhteilla ja vuorovaikutuksella. Työntekijöiden kuvauksissa näkyy tavoite rakentaa yhdenvertaista suhdetta asiakkaiden kanssa ikään kuin vastavoimana asiakkaiden kokemalle väheksynnälle ja huonolle kohtelulle: ”jos muussa maailmassa heidän ihmisarvoaan ei tunnusteta, mutta se on meidän ykkösasia, että heidän ihmisarvo on se meidän ykkösasia.” (Haastattelu6) Palvelun pyrkimyksestä puuttua erivertaisuuteen kertoo myös ruokailutilan seinälle ripustettu fläppipaperi, johon on työntekijöiden ja yhden asiakkaan yhteisen arvotyöskentelyn tuloksena kirjattu työyhteisön arvoja. Arvoiksi on kirjattu muun muassa ”Yhdenvertaisuus asiakkaiden ja työntekijöiden välillä” sekä ”Me emme heikennä ennestään heikossa yhteiskunnallisessa asemassa olevan asiakkaan asemaa entisestään.” (Havaintopäiväkirja)

Työntekijöiden pyrkimys purkaa erivertaisuutta konkretisoituu huolenpidon ja avun tarjoamisena silloinkin, kun muut palvelut ovat sulkeneet asiakkaalta ovensa; tilanteissa, joissa ”mikään vanhuspalvelu ei ota, mikään mielenterveyspalvelu ei ota, mikään päihdepalvelu ei ota.” (Haastattelu6) Vaikka joidenkin asiakkaiden kohdalla oma asunto järjestyy melko nopeasti, ne asiakkaat, joita ”kukaan ei halua” (Haastattelu6), päätyvät asumaan kuukaudesta tai jopa vuodesta toiseen tilapäiseksi tarkoitettussa, turvattomassa palvelussa. Aineistonkeruuhetkellä pisin majoittuminen palvelussa olleilla asiakkailla oli kestänyt kahdeksan vuotta.

Tilapäismajoitus tekee näkyväksi yhteiskunnallisen yhdenvertaisuuden kannalta räikeän ongelman. Palvelun olemassaolon tarve ei synny vain yksilöllisistä vastoinkäymisistä tai epäonnesta, vaan myös muiden palveluiden ulos rajaavista käytännöistä, joiden vuoksi ihmiset päätyvät tilapäismajoituksen asiakkaiksi. Työntekijät kritisoivat asiakkaiden kohtaamaa syrjintää ja peräänkuuluttavat hyvän elämän turvaamista ja avun tarjoamista ilman ehtojen asettamista. Tarvetta olisi työntekijöiden mukaan erityisesti sellaiselle ympärivuorokautiselle palveluasumiselle, joka ei edellytä päihdeettömyyttä. Tilapäismajoituksen asiakkuus itsessään on leima, joka työntekijöiden mukaan oikeuttaa avun epäämisen monessa palvelussa: ”Aika monella se on saman tien, että selvä, ((Tilapäismajoituksessa)) asutaan, selvä. Sä olet juoppo tai narkki tai muuten

vain semmoinen, mitä ei kannata edes koettaa mihinkään, koska ei siitä mitään tule.” (Haastattelu3)

Yhdenvertaisuuden kannalta ongelmallista on myös, että työntekijöillä on päivittäisessä arjessa niukasti aikaa edistää asiakkaiden jatkoasumista: ”Että koska sitä on viimeksi ehtinyt kauheasti jonkun kanssa asumisen suunnittelusta, että siitä on aika kauan. Ehkä enemmän nykyään se on sitä perustarpeiden turvaamista.” (Haastattelu2) Työntekijät eivät myöskään koe pystyvänsä takaamaan asiakkaiden turvallisuutta ”näillä resursseilla ja näissä tiloissa” (Haastattelu2). Jotkut asiakkaat joutuvat elämään jopa henkeen kohdistuvan uhan alla. Ahtaat yhteiset tilat ja jaetut huoneet eivät tarjoa yksityistä suojapaikkaa, eikä asiakkailla ole paljonkaan mahdollisuuksia vaikuttaa siihen, missä määrin he kohtaavat niissä toisiaan. Osa työntekijöistä näkee palvelun erityisesti naisille turvattomana paikkana. Työntekijöiden tiedossa on, että moni asunoton ihminen valitsee mieluummin jopa ulkona kuin tilapäismajoituksessa yöpymisen.

Kun joidenkin asiakkaiden kohdalla oman asunnon saaminen näyttäytyy työntekijöille epätodennäköiseltä tai kun jatkoasumisen suunnittelulle jää päivittäisessä arjessa niukasti aikaa, tilapäismajoituksesta uhkaa muodostua erivertaisuuden purkamisen sijaan sitä uusintava käytäntö. Tällöin vaarana on, että yhdenvertaisuuden lähtökohtia turvaava huolenpito typistyy elämää säilyttäväksi työksi ja asiakkaiden ihmisyys biologiseksi välttämättömyydeksi, ”pelkäksi elämäksi” (engl. *bare life*, Feldman 2002). Tämä konkretisoituu esimerkiksi seuraavassa kuvauksessa: ”Se on monissa työvuoroissa riittävä tavoite, että kaikki ovat hengissä. Ja senkin eteen joutuu välillä tekemään töitä.” (Haastattelu1) Tätä vastavuoroisuuden kapeutumista ja sitä purkavaa vuorovaikutuksellista työtä tarkastelen tarkemmin seuraavaksi.

Tilalliset hierarkiat ja niiden purkaminen pandemian aikaisessa työskentelyssä

Vaikka työntekijöiden melko laajasti jakamana tavoitteena on vastata asiakkaiden erivertaiseen asemaan yhteiskunnassa, työntekijöiden ja asiakkaiden väliset suhteet muodostuvat tilapäismajoituksessa hierarkkiseksi. Suurelta osin hierarkisuus liittyy siihen, millaisissa tiloissa palvelua järjestetään. Kun haavoittavassa elämäntilanteessa olevat asiakkaat joutuvat majoittumaan ahtaissa tiloissa ilman kunnollista yksityisyyttä, palvelussa syntyy herkästi konflikteja. Työntekijöille määrittyä tällöin ei-toivottu järjestyksenpitäjän rooli, mikä näkyy esimerkiksi käskyinä, asiakkaan poistamisena ulkotiloihin rauhoittumaan tai sanktioina, kuten määräaikaisena kieltona tulla yksikköön päiväsaikaan. Yhteismajoitus

ja asiakkaiden suuri määrä voimistavat valvonnan tarvetta. Katonrajassa olevat valvontakamerat ja työntekijöiden sijoittuminen oleskelutilan vieressä olevaan toimistoon suurten ikkunoiden taakse ”lasikoppiin” rakentavat hierarkkista valta-asetelmaa, jossa työntekijät valvovat ja asiakkaat ovat valvonnan kohteina. Valvonta näkyy myös esimerkiksi vartijan läsnäolona ruokailujen aikana.

Tilallinen hierarkkisuus tarkoittaa myös asiakkaiden rajoittunutta autonomiaa käyttää ja hallita tilaa. Asiakkailla ei esimerkiksi ole avaimia huoneisiinsa tai säilytyslokeroihinsa. Kun asiakkaat joutuvat toistuvasti pyytämään työntekijöitä avaamaan huoneensa tai lokeronsa oven useita kertoja päivässä, vahvistaa se riippuvuutta ja tarvitsevuutta työntekijöistä ja viestittää siitä, kenellä on tilan omistajuus ja hallintaoikeus. Hierarkkisuus on myös symbolista: työntekijöiden seinille kiinnittämät säännöt ja käskyt, kuten kiellot viedä ruokaa omiin huoneisiin, uusintavat asiakkaiden alisteista asemaa. Käytännöt ovat hyvää tarkoittavia. Esimerkiksi se, että asiakkailla ei ole omia avaimia huoneisiinsa, näyttäytyy haastatteluissa työntekijöiden keinona pitää yllä turvallisuutta: ”sillä me pysytään vähän perillä, kuka on missäkin” ja ”mitä siellä tapahtuu.” (Haastattelu8) Samalla käytännöt kuitenkin rakentavat asiakkaiden aseman erivertaiseksi.

Tätä hierarkkisuutta työntekijät pyrkivät aktiivisesti purkamaan asettumalla yhdenvertaiseen suhteeseen monenlaisen yhteisen olemisen ja tekemisen kautta. Tämä näkyy ensinnäkin ryhmässä tapahtuvana työntekijöiden ja asiakkaiden jaettuna toimintana, kuten bingon ja tietovisan pelaamisena, ulkopelailuna ja kokkailuna tai pyrkimyksenä rakentaa vastavuoroista dialogia viikoittaisessa yhteisökokouksessa palveluun liittyvistä asioista yhdessä neuvotellen. Toiseksi se näkyy spontaanina arkisena vuorovaikutuksena, kuten tupakalla käyntinä tai kahvin juomisena yhdessä tai halaamisena ja huumorina. Seuraavassa otteessa ilmenee, kuinka työntekijät pyrkivät purkamaan erivertaisuutta siirtymällä pois omasta työtilastaan, lasiseinien ja valvontakameramonitorien takaa yhteiseen oleskelutilaan:

Tutkija: Mikä merkitys sillä on, että te olette siihen telkkarin ääreen asiakkaiden kanssa istuneet?

Työntekijä2: Ehkä just se, että laskeudutaan sieltä kopista ja..

Työntekijä1: Nimenomaan.

Työntekijä2: ..siihen asiakkaitten kanssa.

Työntekijä1: Kyllä.

Työntekijä2: Ei ole sitä asetelmaa, että me olemme täällä, me katsomme teitä täältä lasin takaa.

Työntekijä1: Juu.

Työntekijä2: Ja te olette siellä yhtenä ryhmänä. Vaan se, että laskeudutaan sinne asiakkaitten kanssa, että nekin näkevät, että mä olen ihan ihminen ja samalla tasolla teidän kanssa. Mä tässä katselen teidän kanssa leffaa. (Haastattelu6)

Yhteiseen tilaan siirtymällä, yhteisen tekemisen kautta ja konkreettisesti asiakkaan viereen asettumalla työntekijät pyrkivät purkamaan asetelmaa, jossa työntekijät ovat etäällä, tarkkailemassa asiakkaita. Näin he purkavat myös omaa institutionaalista ”yläpuolella olevan” rooliaan, joka tilapäismajoituksen organisoinnin tavassa helposti rakentuu: ”että nekin näkevät, että mä olen ihan ihminen.”

Koronapandemia kuitenkin kavensi vuorovaikutuksellisten yhdenvertaisuutta rakentavien käytäntöjen mahdollisuuksia, kun yhdessä olemista ja yhteistä toimintaa tuli rajata viruksen leviämisen ehkäisemiseksi. Työntekijät joutuivat kieltämään oleskelun yhteisissä tiloissa sekä lakkauttamaan ryhmätoiminnat ja yhteisökokoukset väliaikaisesti pandemian leviämisvaiheissa. Tämä rajasi merkittävästi työntekijöiden mahdollisuuksia purkaa palveluun liittyviä hierarkkisia suhteita työntekijöiden ja asiakkaiden välillä. Osa työntekijöistä tulkitsi sen vaikuttaneen asiakkaisiin voimakkaasti:

Työntekijä1: (poistettu tekstiä) kun piti jotenkin alkaa niitä ryhmiä täälläkin miettii, että mitä voi pitää ja mitä et saa pitää. Ja ainakaan mitään talon yhteistä et saa tehdä. Kauheasti se silloin varsinkin rajasi sitä toimintaa.

Työntekijä2: Niin ja semmoiset pienet, ettei voi edes istua asiakkaan vieressä juomassa kahvia. Ihan hirveää! Nyt siihen on jo tottunut, mutta ihan hirveää!

Työntekijä1: Ja että voitko pelata korttia tai jotain tällaisia silloin käytiin läpi.

Työntekijä2: Niin, se on ihaninta just ottaa kahvia ja mennä vaikka takapihalle istuu jonkun kanssa, mutta et sä voi juoda asiakkaan kanssa yhdessä kahvia.

(poistettu keskustelua välistä)

Työntekijä1: Juu, että kaikki semmoinen yhdessäolo vietiin. Kyllähän se on silloin vaikuttanut meidän asiakkaisiin, varmaan siihen elämään tosi paljon. (Haastattelu3)

Seuraavassa otteessa työntekijä pohtii, että yhdessä tekemisen ja yhdessä olemisen rajautuminen loi jonkinlaista etäisyyttä työntekijöiden ja asiakkaiden välille:

Työntekijä: Niin kyllä se varmaan kaikki ((yhteisöllinen ja toiminnallinen työ)) on jotenkin jäänyt niin paljon vähemmälle, että selkeästi asiakkaat on ehkä joutunut suuntautumaan pois päin meistä työntekijöistä tietyllä tavalla. Että onhan siitä varmaan tullut semmoista, ehkä tiettyä kuilua sitten kuitenkin tullut. (poistettu tekstiä) Ehkä se semmoinen, voi olla että tulee vähän semmoinen kokemus, että ne ei ehkä nyt saa ihan sitä apua, mitä ehkä tarvisi tai näin. (poistettu tekstiä) Ja tosiaan se, että nyt huomaa sitä, että miten älyttömän vaikea sitä kaikkea on käynnistää uudestaan. Vaikka ne on ollut asioita, mitkä on tapahtunut täällä vuosia. Että ne on oikeasti jatkunut kauan, ollut ne samat torstain tietovisat ja maanantain bingot sun muut, niin se on se. (Haastattelu13)

Työntekijän kuvauksessa asiakkaiden ja työntekijöiden välille syntyi koronarajoitusten seurauksena ”kuilua”, joka tarkoitti asiakkaiden ”suuntautumista pois päin” työntekijöistä, kun yhteisen vuorovaikutuksen mahdollisuudet rajautuivat. Tämä saattoi työntekijän mukaan merkitä asiakkaille kokemusta siitä, etteivät he saa tarvitsemaansa apua. Lisäksi huomionarvoista on, että pandemiassa saattoi olla vaikutusta yhdenvertaisuuteen laajemmin kulttuurisena ilmiönä. Vaikka haastatteluhetkellä pandemiarajoitukset olivat jo päättyneet, eikä yhdenvertaisuutta rakentaville käytännöille ollut enää estettä, työntekijä pohtii, ”miten älyttömän vaikea sitä kaikkea on käynnistää uudestaan”, vaikka yhteisöllisiä käytäntöjä oli pidetty yllä jo pitkään. Yhdeksi esimerkiksi työntekijä nostaa viikoittaiset yhteisökokoukset, joiden uudelleen aloittaminen osoittautui hankalaksi: ”Niin se ei nyt vaan tahdo oikein siitä, että jännä nähdä, että miten pitkä aika tässä pitää odottaa, että siitä taas tulisi uusi käytäntö.” (Haastattelu13)

Yhdenvertaisuutta rakentava kulttuuri piirtyy siten arvojen ja tietoisten toimintatapojen ohella myös sisäistettyinä tottumuksina, joiden vakiintuminen vaatii toistoja ja aikaa.

Pidän kulttuurista ulottuvuutta tärkeänä huomiona, sillä kolmessa haastattelussa työntekijät kertoivat siitä, kuinka yhdenvertaisuutta rakentava kulttuuri on vasta viime vuosina alkanut vahvistua: ”uudet ajattelumallit ovat lyöneet läpi.” (Haastattelu6) Tätä uudempaa kulttuuria työntekijät peilaavat haastatteluissa ”vanhoihin ensisuojan aikoihin” (Haastattelu2), joka näyttäytyy kuvauksissa melko vahvan hierarkian ja kontrolliasetelman kulttuurina. Tällöin kriittiseksi kysymykseksi muodostuu, kuinka pitkäaikaiseksi tai pysyväksi tilallisiin ratkaisuihin sidoksissa oleva ”kuilu” asiakkaiden ja työntekijöiden välille jää, vai palautuvatko yhdenvertaisuutta rakentavat arkipäiväiset tilankäyttö- ja vuorovaihtusrutiinit ennalleen.

Pandemian kaventama vastavuoroisuus ja voimistuva kontrolli

Työntekijät kertoivat saaneensa pandemian aikana koronaan liittyvää ohjeistusta liiankin paljon ja tiedotuksen olleen epäselvää, nopeasti muuttuvaa ja toisinaan ristiriitaista sekä vaikeasti sovellettavissa tilapäismajoituksessa. Työntekijöille muodostui aineiston perusteella velvollisuus melko yksioikoisesti toteuttaa annettuja ohjeistuksia.

Yhteiselle, vastavuoroiselle neuvottelulle asiakkaiden kanssa siitä, miten pandemiaohjeita kannattaisi järkevimmin soveltaa käytäntöön, ei vaikuta jääneen juuri tilaa. Siten vastavuoroisuus asiakkaiden ja työntekijöiden välillä näyttää kaventuneen pandemia-aikana. Suorien toimintaohjeiden antaminen ja pandemiakäytännöistä päättäminen työntekijälähtöisesti voi olla perusteltua kriisitilanteen ensivaiheessa, jossa tietoa riskeistä on vähän ja on välttämätöntä toimia nopeasti. Pandemiaolosuhteiden toimintakäytäntöihin liittyvä yksisuuntaisuus säilyi tilapäismajoituksessa kuitenkin vielä vuodenkin jälkeen viruksen leviämisestä Suomeen. Lisäksi yhdessä haastattelussa työntekijät pohtivat, etteivät he välttämättä perustelleet asiakkaille riittävästi toteutettuja pandemiakäytäntöjä eivätkä rakentaneet yhteistä ymmärrystä keskustellen:

Työntekijä2: Ei ehkä itse siitä koronasta ole kerrottu..

Työntekijä1: Mm, kyllä.

Työntekijä2: ..mitään, että mikä se korona on, miksi näin toimitaan. Vaan ehkä enempi sillä lailla, että nyt on korona ja nyt on tämmöiset säädökset ja säännöt ja nyt toimitaan näin ja näin. (Haastattelu6)

Seuraavassa otteessa ilmenee, kuinka työntekijät pyrkivät toteuttamaan annettuja ohjeita parhaan kykynsä mukaan. Pandemia-aikana työntekijöille muodostuikin uudenlainen velvollisuus kontrolloida asiakkaiden toimintaa:

Tutkija: Mitä se tarkoittaa, että yrititte saada asiakkaita toimimaan ohjeistusten mukaan?

Työntekijä3: No, esimerkiksi just tää, että pyritään asiakkaat pitää vähän erillään toisistaan ja niitä etäisyyksiä ruokailutilanteissa ja kaikessa mahdollisessa, niin sehän oli aivan toivotonta. Nämä ihmiset käytännössä toimivat ihan samalla rutiinilla, kuin mitä ne on ennenkin toiminnut ja ihan näppituntumalla mennään ja, eiväthän he sitä ymmärtäneet, vaikka kuinka yritti selittää, että nyt pitäisi ottaa vähän sitä etäisyyttä, vaan ne meni tilanteisiin, että asiakkaat suuttu ja, oli semmoinen fiilis, että en mä pysty tekee mitään. Semmoinen toivoton fiilis.

(poistettu tekstiä)

Työntekijä2: Yritti vaan kerta toisensa jälkeen ohjeistaa ihmisiä toimimaan suurin piirtein niin kuin itseä ohjeistettu, että pitäisi heitä ohjata ja kerta toisensa jälkeen ei tuottanut tulosta, ja meni hankaliksi ne tilanteet. (Haastattelu5)

Ote havainnollistaa, kuinka asiakkaiden toiminnan ohjaaminen saatujen ohjeiden mukaiseksi oli vaikeaa ja se piirtyy aineistossa melko suorana, ylhäältä alaspäin tulevan ohjeistuksen toteuttamisena, missä asiakkailla ei ollut juuri sananvaltaa siihen, miten uusia käytäntöjä olisi mielekästä toteuttaa. Työntekijät myös itse kritisivat pandemiakäytäntöjen ristiriitaisuutta: ”Me se niitten vapaa-aika rajoitettiin noin, mutta kun ne tulivat syömään, ne olivat koko kööri siellä syömässä samaan aikaan.” (Haastattelu6) Kun pandemiakäytäntöjen toteuttamiselle ei ollut kaikkien asiakkaiden hyväksymää oikeutusta, asiakkaiden ja työntekijöiden välille syntyi konflikteja.

Vaikka tilapäismajoituksessa on vahva pyrkimys purkaa asiakkaiden eriverstaista asemaa yhteiskunnassa, kuten aiemmin jäsensin, aineiston kuvaukset ar-

kisesta työstä pandemiaolosuhteissa osoittavat, etteivät asiakkaat saaneet kovin vahvaa statusta yhdenvertaisina neuvottelukumppaneina. Haastattelupuheessa toistuukin myös laajemmin tulkinta, jossa asiakkailla ei ole kykyä ymmärtää tai käyttää harkintaa, vaan he toimivat lähinnä tapojensa tai vain välittömien tarpeidensa ohjaamina: ”nämä ihmiset toimivat ihan samalla rutiinilla – eiväthän he sitä ymmärtäneet”. Sama näkyy seuraavassa otteessa:

Tutkija: Mistä se johtuu, että teidän asiakkaissa ei näy semmoinen, että turvaohjeita noudatetaan tai oltaisiin siitä kiinnostuneita?

Työntekijä1: Eivät päihteidenkäyttäjät, ei heillä ole tarpeeksi voimavaroja tai ymmärrystä käsitellä sellaisia asioita niin kuin muitakaan turvallisuusasioita. Mennään päihteet edellä. Nämä muut ovat toissijaisia niin kuin kaikessa elämänhallinnassa.

Työntekijä3: Nimenomaan se, että se on kaukainen juttu.

Työntekijä2: Niin.

Työntekijä3: Se koskee joitain muita ja on vain ihan sana muitten joukossa. Ei se liikuta, koska se on se oma napa ja oma puteli ja oma narkkipussi..

Työntekijä1: Aineet ja-

Työntekijä3: ..ja mikä onkaan.

Työntekijä2: Mm.

Työntekijä3: Ne ovat ne jutut, että mistä saa sen tupakan jämän. Se on niin pieni se.

Työntekijä1: Se on samalla tavalla, että kun heillä ei muutenkaan ole elämänhallintaa.

Työntekijä2: Mm.

Työntekijä1: Ei välitetä, jos menee asunto alta tai parisuhde rikkoutuu tai lapset otetaan huostaan tai tuhotaan asunto tai poltetaan talo tai..

Työntekijä3: Mm.

Työntekijä2. Mm.

Työntekijä1: ..tehdään rikoksia. Se liittyy ihan samalla tavalla siihen, että ei ole kykyä käsitellä tällaisia asioita ja ottaa.

Työntekijä2: Niin eikä myöskään huolehtia itsestään. Ei tunne sitä asiaa niin tärkeäksi, että turvaisi edes itseään sillä. Se ei ole heille niin tarpeellista. (Haastattelu1)

Tulkintoihin sisältyy useimmiten ymmärtävä ja sinänsä empaattinen suhtautuminen siihen, ettei päihteitä aktiivisesti käyttävillä ihmisillä useinkaan ole voimavaroja keskittyä juuri muuhun kuin päivittäiseen selviytymiseen, ”eloonjäämistäisteluun” (Haastattelu5), jolloin kaikki muu näyttäytyy toisarvoiselta. Samalla tulkintoihin vaikuttaa kytkeytyvän kuitenkin ajatus myös siitä, että asiakkaat ovat *olemuksellisesti välinpitämättömiä tai passiivisia*. Edeltävän otteen työntekijät tulkitsevat ”päihteet edellä meneviä” asiakkaita asioiden ymmärtämiseen tai elämänhallintaan kykenemättöminä.

Kun asiakkaan olemus piirtyy vähäisen toimijuuden, heikon reflektiokyvyn ja kykenemättömyyden kautta, hän ei saa vahvaa statusta tiedollisena auktoriteettina suhteessa työntekijöihin. Vastavuoroisten yhdenvertaisuuden käytäntöjen kaventuessa on vaara, että työntekijöiden kantama vastuu viimesijaisesta huolenpidosta kääntyy holhoamiseksi, jossa voi olla myös kontrolloivia piirteitä.

Pandemiaolosuhteissa korostuva yhteiskunnallinen erivertaisuus

Kun tilapäismajoituksessa ensimmäinen asiakkaan positiivinen testitulokset lopulta ilmeni noin vuoden päästä siitä, kun koronaa oli havaittu Suomessa, virus lähti leviämään palvelussa nopeasti. Työntekijöiden yhteinen näkemys on, että viruksen leviämiseen tilapäismajoituksessa ei ollut varauduttu, vaikka leviämistä pidettiin lähinnä ajan kysymyksenä. He olivat viestineet huolestaan organisaation ylemmälle johdolle, mutta siihen ei ollut reagoitu: ”Sitä on vaan taivasteltu. Että näin on, hankalaa on. Että kyllähän se on kuultu ja tällä lailla, mutta ei ole mitään mitä sille voisi tehdä.” (Haastattelu9) Työntekijöiden mukaan tärkeää olisi

ollut saada heti pandemian alkuvaiheessa erilliset tilat altistuneille ja sairastuneille sekä ohjeet siitä, kuinka toimia positiivisen testituloksen ilmetessä: ”Olisi ollut aikaa miettiä monta monituista kuukautta (poistettu tekstiä). Miten toimitaan, mihin laitetaan karanteenieristykseen, entäs, jos on väkivaltaisuutta mitä meillä oli.” (Haastattelu1) Palvelun työntekijöiden jättämistä selviytymään omillaan vahvistaa myös se, että joissain tilanteissa ensihoito, vartija ja poliisi kieltäytyivät tulemasta palveluun tartuntariskin vuoksi. Aineiston perusteella tilapäismajoitus näyttää marginaaliin jätetyltä palvelulta, jonka häiriötön toiminta ja asiakkaiden hyvinvointi ei saanut pandemiaolosuhteissa suurta painoarvoa.

Alussa taudin leviämistilannetta leimasi epätietoisuus, sillä työntekijöillä ei ollut käytössään tarkkaa suunnitelmaa tilanteen varalle: ”Kyllä ne ekat päivät olivat aika kaoottisia.” (Haastattelu1) Puolet henkilökunnasta joutui jäämään kotiin altistumisen tai sairastumisen vuoksi. Lisätyövoimaa tuli kaupungin tilapäisesti sulkemasta mielenterveys- ja päihdekuntoutujien kotiin tarjottavasta liikkuvasta palvelusta, josta siirtyi työntekijöitä tilapäismajoitukseen. Kaupunki sulki matalan kynnyksen päivätoimintakeskuksen ja siitä tuli tilapäisesti majoituspaikka karanteenipäätöksen saaneille oireettomille asiakkaille. Koska sairaanhoitopiirin yleiset koronaohjeet eivät sellaisenaan sopineet palveluun, työntekijät ratkoivat käytännön haasteita ”kysymysten ja erehdysten kautta” (Haastattelu1) hetki hetkeltä. Kun varautuminen oli riittämätöntä, työntekijät joutuivat turvautumaan voimakkaisiin kontrollitoimiin:

Tutkija: Eli teidän näkemys on se, että organisaatiossa ei ollut valmistauduttu tämmöiseen tilanteeseen, että virus tulee tähän yksikköön?

Työntekijä1: Ei yhtään.

Tutkija1: Eikä että miten sen kanssa toimitaan?

Työntekijä2: Ei se kyllä meillä ainakaan siltä vaikuttanut.

Työntekijä1: Ei, ei yhtään, koska silloin meille tuli päivässä. Ruvettiin soittelemaan ylemmälle taholle, että mites nyt, että kun asiakas on pakkoeristyksissä, se ei saa aineita..

Työntekijä2: Mm.

Työntekijä1: ..se ei saa tupakkaa, se ei saa viinaa, miten toimitaan.

Tutkija1: Miten tämmöinen muuten ratkesi?

Työntekijä1: Me soiteltiin vaikka vallan mihin ((sairaanhoitopiirin)) lääkäreitä myöten, talon lääkärille ja ylimmälle pomolle. Se ratkaistiin niin, että tosiaan laitettiin niitä munalukkoja eikä laskettu niitä ulos. Lukittiin, säpittiin kaikki. Talon lääkäri määräsi lääkkeet, että aineidenkäyttäjät pysyvät rauhallisina. Tietyillä lääkkeillä korvattiin..

Työntekijä2: Pari lähti-

Työntekijä1: ..amfetamiinit ja subut ja muut.

Työntekijä2: Ja pari lähti muualle siinä pakkoeristykseen.

Työntekijä1: Joo ihan poliisivoimien saattelemana. (Haastattelu1)

Heikon varautumisen vuoksi tilapäismajoitus päättyi tilanteeseen, jossa asiakkaiden ja työntekijöiden välinen suhde oli voimakkaan hierarkkinen. Osa asiakkaista ei suostunut omassa huoneessa pysymiseen, joten työntekijät estivät ulospääsyn laittamalla ulos johtavien käytävien oviin munalukkoja. Yhdessä haastattelussa työntekijä arvioi lukitsemisen lainmukaisuutta kriittisesti: ”tuli ylemmältä taholta tämä ohjeistus, että näin, ja varmaankin laitonta meidän sulkea ketään mihinkään.” (Haastattelu10) Kaupungin katkaisuhuito palvelun lääkäri myönsi asiakkaiden vieroitusoireisiin rauhoittavaa lääkettä, minkä tulkitsen ensisijaisesti huolenpitona, mutta ratkaisussa voi olla myös lääketieteellisenä valtana ilmenevän kontrollin elementtejä: ”että aineidenkäyttäjät pysyvät rauhallisina.” Parissa asiakkaassa pakkoeristys herätti voimakasta vastustusta, minkä vuoksi poliisi vei heidät valvottuun pakkoeristys huoneeseen, joka perustettiin katkaisuhuito palvelun yhteyteen. Kaoottisen tilanteen keskellä työntekijät pitivät kuitenkin kiinni huolenpidon tavoitteestaan: ”Se meni siihen, että annettiin lääkkeitä, annettiin juomaa, vietiin ruokaa, katsottiin hengittääkö, kuunneltiin, katottiin mikä se olo oli.” (Haastattelu5)

Vaikka palvelut saivat yhteistyössä kriisitilanteen kolmessa viikossa hallintaansa, riskit vakavammille seurauksille olivat suuret: ”Siinä oli ihan hyvät ainekset että se olisi mennyt pahemmaksikin.” (Haastattelu14) Kriittinen kysymys on, olisivatko voimakkaat kontrollitoimet olleet vältettävissä, jos tilapäismajoitus olisi alun alkaen järjestetty väljemmin esimerkiksi siten, että asiakkailla olisi ollut omat huoneet tai jos sopiva karanteenimajoitus olisi järjestetty

hyvissä ajoin. Lisäksi on aiheellista pohtia, olisivatko asiakkaiden vastareaktiot olleet ainakin lievempiä, jos heille olisi annettu vahvempi asema pandemiakäytäntöjen toteutuksen suunnittelussa ja viruksen leviämiseen varautumisessa.

Aineiston perusteella palvelun jääminen marginaaliin pandemiaolosuhteissa liittyy mahdollisesti yleisemminkin siihen, millaisen arvon päihkeitä käyttävät ja asunnottomuutta kokevat ihmiset yhteiskunnassa saavat. Esimerkiksi yksi työntekijä kertoi, että rokotusten saaminen palveluun vaati tiukkaa neuvottelua ja vaatimista. Hänen tulkintansa oli, etteivät päihkeitä käyttävät ja asunnottomat ihmiset saaneet yhtä merkityksellistä asemaa pandemian aikana kuin esimerkiksi yli 65-vuotiaat, vaikka heidän tiedettiin olevan yhtä lailla riskissä sairastua vakavaan tautimuotoon:

Työntekijä: Mä itse leimaan sen stigmaan, eli mä siitä oon sanonut ((pandemiaohjausryhmässä)) ihan suoraan, että te ette hoida näitä koska nämä ei ole mediaseksikkäitä. Se ei tuo glooriaa, että jos te ilmoitatte, että meillä on (Kaupungissa) rokotettu kaikki päihdekäyttäjät ja asunnottomat, niin kukaan ei kiillota teidän sädekehäänne siitä, mutta jos te ilmoitatte, että te olette rokottaneet ensimmäisenä Suomessa kaikki yli 65-vuotiaat niin te saatte siitä meriittiä. Eli mä itse oon sitä ainakin ääneen sanonut, että kyllä tässä näkyy se asenteellisuus ja se että mikä edesauttaa sitä tietyn mediakuvan kiillottamista. (Haastattelu14)

Pandemia on saattanut lisäksi voimistaa hierarkkisia suhteita väestöryhmien välillä. Haastattelupuheesta käy ilmi, että negatiivisten merkitysten liittäminen asunnottomiksi tulkittuihin ihmisiin on lisääntynyt koronapandemian aikana ja että he ovat herättäneet alueen asukkaissa vastustusta, pelkoa ja vihastumista:

Työntekijä4: No, voin kuvitella vaan, kun se uutisoitiin, että täällä on ((virustartuntoja)) niin voin kuvitella, että kun ne ei ole täällä (Tilapäismajoituksessa) pysynyt ja tuolla pyörinyt (Kauppakeskuksella) ja muualla, että sieltä vihaiset kansalaiset kyllä soittaa.

Työntekijä1: Niin ja se meni varmasti siihen, että se oli (Tilapäismajoituksen) vika, jos ihmisiä oli (Kauppakeskuksella), vaikka ne ei olisi ollut meidän asiakkaita. Tai vaikka ne olisi ollut negatiivisia testitulokseltaan, eikä sairaita. Mutta varmaan kaikki päihtyneet (Kaupunginosan) alueella, niin se oli varmaan asumispäivystyksen vika, kun me ei niitä pidetä täällä lukkojen takana.

Työntekijä4: Koska (Kaupunginosan) alueella ei ole muita päihtyneitä kuin (Tilapäismajoituksen) asiakkaat ((naurua)).

(poistettu tekstiä)

Tutkija: (poistettu tekstiä) mitä ne ihmiset soitti tänne? (poistettu tekstiä)

Työntekijä1: Että siellä ne taudin levittäjät nyt pyörii ympäriinsä, miksi te ette tee mitään. (Haastattelu5)

Ote havainnollistaa, kuinka alueen asukkaat kategorisoivat alueella aikaansa viettäviä, päihtyneiksi arvioimiaan ihmisiä tilapäismajoituksen asiakkaiksi ja tulkitsivat heidät siksi vaarallisena ryhmänä. Palautteen antajien toiveissa oli, että tilapäismajoitus olisi laittanut julkisissa tiloissa ”pyörivät taudin levittäjät” lukkojen taakse. Työntekijät puolustivat haastatteluissa kaikkien kansalaisten yhdenvertaista oikeutta liikkumisenvapauteen ja julkisen tilan käyttöön, mutta yhdessä haastattelussa myös kontrollitoimet saivat oikeutuksen: ”Että jos joku vielä tappavampi tauti tulee että rupeaa porukkaa kuolemaan heti kun saa jonkun pisaran jostakin, niin kyllä tää porukka on laitettava lukkojen taakse.” (Haastattelu10) Aineisto osoittaa, että yhdenvertaisuuden tavoitteista ja sitä rakentavista käytännöistä huolimatta poikkeukselliset olosuhteet voivat rakentaa oikeutuksen sellaisille sivuun työntäville, ulossulkeville ja kontrolloiville käytännöille, jotka rikkovat ihmisten välistä yhdenvertaisuutta.

Johtopäätökset

Tässä luvussa olen tarkastellut sitä, millaisena tilapäismajoituksen asiakkaiden yhdenvertaisuus näyttäytyy ja miten koronapandemia muovasi heidän asemaansa palvelussa ja laajemmin yhteiskunnassa. Olen jäsentänyt tilapäismajoitusta palveluna, joka pyrkii purkamaan asunnottomien ihmisten erivertaista yhteiskunnallista asemaa, mutta samalla uusintaa ja voimistaa sitä.

Tulokset osoittavat, että palvelun työntekijät ovat orientoituneet yhdenvertaisuutta vahvistavaan työhön viimesijaisen huolenpidon, neuvonnan, asianajon ja jatkoasumisen edistämisen keinoin sekä pyrkimällä asettumaan yhdenvertaiseen suhteeseen asiakkaiden kanssa, erityisesti hyödyntäen erilaisia vuorovaikutuksellisia yhdessä tekemisen ja olemisen muotoja. Tästä huolimatta asunnottomuuteen vastaamisen tavat ja tilapäismajoituksen tilalliset ratkaisut rakentavat

usein työntekijöiden ja asiakkaiden välille hierarkkisen ja epäsymmetrisen valta-asetelman ja vuorovaikutussuhteen. Turvattomissa tilanteissa olevien ihmisten kokoaminen ahtaisiin tiloihin lisää tarvetta järjestyksenpidolle ja valvonnalle, ja asiakkaiden rajoitettu autonomia käyttää ja hallita tilaa voimistavat heidän erivertaista asemaansa työntekijöihin nähden.

Koronapandemia kavensi hierarkkisuutta purkavien vuorovaikutuksellisten käytäntöjen mahdollisuuksia, kun yhdessä olemista ja yhteistä toimintaa täytyi rajata viruksen leviämisen ehkäisemiseksi. Tulokset osoittavat myös, että yhdenvertaisuuden rakentaminen asiakkaiden kanssa näyttäytyy aineistossa työntekijöiden melko laajasti jakamana pyrkimyksenä. Kuitenkin sen rinnalla elää asetelma, jossa asiakkaat eivät saa kovin vahvaa statusta yhdenvertaisina neuvottelukumppaneina, vaan työntekijät myös osin tulkitsevat heitä ihmisinä, joilla on vain vähän toimijuutta ja kykyä käyttää harkintaa. Kun viruksen leviämiseen palvelussa ei ollut riittävästi varauduttu, tämä erivertainen asetelma voimistui. Erivertainen asetelma voimistui erityisesti viruksen leviämisen aiheuttaman kaoottisen tilanteen aikana vahvaksi kontrolliksi jopa siinä määrin, että työntekijät estivät asiakkaiden poistumista lukitsemalla uloskäynnit munalukoilla. Tilapäismajoitus on välttämätön palvelu, jonka turvallisen toiminnan varmistamiseen tulee varautua seuraavaa pandemiaa ajatellen siten, ettei tällaisiin kontrollitoimiin ole tarvetta päätyä.

Kun tilapäismajoituksen järjestämisen tapaan liittyvää erivertaisuuden olosuhde tulee näkyväksi, yhdenvertaisuutta rakentavia käytäntöjä on mahdollista kehittää. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää siihen, miten asiakkaiden asemaa yhdenvertaisina neuvottelukumppaneina voitaisiin vahvistaa erilaisia yhdessä olemisen ja tekemisen muotoja vahvistamalla (vrt. Hekkala ym. 2023). Näistä käytännöistä on tärkeää pitää kiinni myös poikkeuksellisissa olosuhteissa.

Samaan aikaan on kuitenkin huomioitava, että ihmisten välinen erivertaisuus on yhteiskunnallinen olosuhde, jota ei voida purkaa ainoastaan kahdenvälisessä vuorovaikutuksessa. Erivertaisuuden olosuhde rakentuu lopulta siinä, millä tavoin asunnottomuuteen vastataan ja miten ihmisiä palveluista ulossulkeviin käytäntöihin puututaan. Tilapäismajoitukseen ja asunnottomuuteen liittyvää erivertaisuutta olisi mahdollista rakenteellisesti purkaa ensinnäkin siten, että Asunto Ensimmäisen -mallin mukaista oikeutta omaan kotiin ja asumisen tukeen vahvistetaan. Tilannetta, jossa osa asiakkaista päätyy asumaan tilapäiseksi tarkoitettuun, turvattomaan palveluun kuukausiksi, jopa vuosiksi, ei tule hyväksyä. Turvallisia asumisen palveluja, erityisesti päihtymystilan sallivaa palveluasumista, tarvitaan lisää.

Toiseksi hierarkkinen asetelma olisi ainakin osin purettavissa siten, että tilapäismajoitusta tarjottaisiin sellaisissa tiloissa, joissa asiakkailla olisi mahdollisuus oman tilan hallintaan ja yksityisyyteen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, tilapäismajoituksessa jokaisella asiakkaalla tulisi olla oma yksityinen huone omalla kulkukortilla. Turvallisuuden tunteen kasvun ohella tämä voisi purkaa myös tarvetta järjestyksenvalvonnalle, kun asiakkaat eivät pakotetusti kohtaisi toisiaan jaetuissa huoneissa ja yhteisissä tiloissa. Henkilökuntaa tulee olla riittävästi, jotta vuorovaikutukselliseen yhdenvertaisuutta rakentavaan työhön on riittävästi aikaa.

Poikkeuksellisissa olosuhteissa ja yhteiskunnallisissa murroksissa vaara ei piile vain siinä, että resurssit, riskit ja hyvinvointi jakautuvat entistä epätasaisemmin, vaan myös siinä, että ihmisryhmien väliset hierarkiat ja erivertaisuus voimistuvat. Puutteellinen varautuminen pandemian seurauksiin asunnottomien ihmisten palveluissa voimisti osaltaan asunnottomiin ja päihteitä aktiivisesti käyttäviin ihmisiin kohdistuvaa syrjintää ja oikeutti sellaisia vastavuoroisuutta kaventavia, ulossulkevia ja kontrolloivia käytäntöjä, jotka rikkovat ihmisten välistä yhdenvertaisuutta. Siksi varautumisessa tulevien poikkeuksellisten olosuhteiden varalle on tärkeää tiedostaa, että se, että jokaisella ihmisellä on oma asunto, muodostaa pohjan, ”kriittisen perusinfrastruktuurin” (Kandyliis ym. 2023), paitsi yhteiskunnan kriisinkestävyydelle myös jokaisen ihmisen kansalaisuuden toteutumiselle (Appadurai 2013).

Kirjallisuus

- Anderson, Elizabeth (1999) What is the point of equality? *Ethics* 109 (2), 287–337.
- Appadurai, Arjun (2013) *The future as cultural fact. Essays on the global condition.* Lontoo: Verso.
- Barbu, Simona & Barranco, Perez & Barranco, Sergio & Silk, Ruby (2021) The impact of COVID-19 on homeless service providers and homeless people. The migrant perspective. *A Journal of Policy Development and Research* 23 (2), 361–379.
- Buccieri, Kristy (2016) H1N1 and homelessness in Toronto. Identifying structural issues in the homelessness sector. Teoksessa Kristy Buccieri & Rebecca Schiff (toim.) *Pandemic preparedness and homelessness. Lessons from H1N1 in Canada.* Toronto: Canadian Observatory on Homelessness Press, 143–161.
- EOAK/118/2022. Karanteeni asumisyksikössä.
- EOAK/2446/2020. Asunnottomien sosiaali- ja terveystalvet sekä asunnottomuuden vähentäminen poikkeustilan aikana.
- Feldman, Leonard (2002) Redistribution, recognition, and the state. The irreducibly political dimension of injustice. *Political Theory* 30 (3), 410–440.

- Fuertes, Ricardo & Belo, Elsa & Merendeiro, Cristiana & Curado, Adriana & Gautier, Diana & Neto, Ana & Taylor, Hannah (2021) Lisbon's COVID 19 response. Harm reduction interventions for people who use alcohol and other drugs in emergency shelters. *Harm Reduction Journal* 18 (13).
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyksättömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 333–367.
- Helske, Satu & Ylöstalo, Hanna & Koskinen, Henri (2021) Samassa myrskyssä mutta eri veneissä. COVID-19 ja eriarvoisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (5–6), 585–596.
- Hodwitz, Kathryn & Parsons, Janet & Juando-Prats, Clara & Rosenthal, Esther & Craig-Neil, Amy & Hwang, Stephen & Lockwood, Joel & Das, Paul & Kiran, Tara (2022) Challenges faced by people experiencing homelessness and their providers during the COVID-19 pandemic. A qualitative study. *CMAJ OPEN* 10 (3), 685–691.
- Huovinen, Minna & Lehtonen, Nora & Timlin, Arttu (2019) Kompastuskiviä. Miksi majoittuminen Hietaniemenkadun palvelukeskuksen asumispäivystyksessä pitkittyy? Helsingin kaupunki.
- Ilmoniemi, Mikko (2023) Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 32–60.
- Ilmoniemi, Mikko (arvioitavana) *Recognitional relations and autonomy-related vulnerabilities in a temporary accommodation service for homeless people*. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Jokinen, Arja (2008) Sosiaalityö tukena ja kontrollina aikuisten kohtaamisessa. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 110–144.
- Jokinen, Arja (2016) Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara & Minna Veistilä (toim.) *Vastavuoroinen sosiaalityö*. Helsinki: Gaudeamus, 138–147.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2008) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 82–108.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Hall, Christopher (toim.) (2017) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Ranta, Johanna (2022) *Housing First. Combatting long-term homelessness in Finland*. Teoksessa Caroline de la Porte, Guðný Björk Eydal, Jaakko Kauko, Daniel Nohrstedt, Paul 't Hart & Bent Sofus Tranøy (toim.) *Successful public policy in the Nordic countries. Cases, lessons, challenges*. Oxford: Oxford University Press, 495–513.
- Kandyli, George & Siatitsa, Dimitra & Maloutas, Thomas (2023) *Housing as a basic infrastructure against risks*. Teoksessa Simonetta Armondi, Alessandro Balducci, Martina Bovo & Beatrice Galimberti (toim.) *Cities learning from a pandemic. Towards preparedness*. Abingdon: Routledge, 171–186.

- Kauppinen, Antti (2020) Mistä puhumme, kun puhumme eriarvoisuudesta? Impulsseja. Kalevi Sorsa -säätiö. https://sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/2020/02/Kauppinen_web.pdf Luettu 3.4.2023.
- Kontula, Anna & Aleskerov, Tim & Neuvonen, Ronja (2020) Tampereen päihdepalvelut päihderiippuvaisten silmin. Sosiaaliasema X ry.
- Keski-Suomen hyvinvointialue (2023) Päihdekuntoutujien ensisuoja ja selviämisasema <https://hyvaks.fi/palvelumme/paihdekuntoutujien-ensisuoja-ja-selviamisasema> Luettu 7.8.2023.
- Leonardi, Daniela & Stefani, Silvia (2021) The pandemic and homeless people in the Turin area. The level of housing adequacy shapes experiences and well-being. *Housing, Care and Support* 24 (3/4), 93–104.
- Perälä, Riikka & Leppo, Anna (2022) Turha kärsimys. Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuisissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (1), 45–55.
- Nouri, Mohsen & Ostadtaghizadeh, Abbas, & Sari, Ali Akbari (2022) COVID-19 in homelessness. A worldwide scoping review on vulnerabilities, risks, and risk management. *Social Work in Public Health* 37 (4), 303–318.
- Perustuslaki 731/1999. www.finlex.fi
- Pitkänen, Sari & Harju, Henna & Törmä, Sinikka & Huotari, Kari & Mayer, Minna & Pyykkönen, Sinikukka (2019) Asunnottomuusohjelmien arviointi. Ohjelmista asunnottomuustyön vakiinnuttamiseen. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Pohjola, Anneli & Kairala, Maarit & Lyly, Hannu & Niskala, Asta (toim.) (2017) Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Tampere: Vastapaino.
- Porin Sininauha (2023) Ensisuoja. <https://www.porinsininauha.fi/ensisuoja/> Luettu 8.8.2023.
- Quirouette, Marianne (2016) Managing multiple disadvantages. The regulation of complex needs in emergency shelters for the homeless. *Journal of Poverty* 20 (3), 316–339.
- Raitakari, Suvi & Takala, Henna (2023) Asunnottomuutta kokeneet aikuiset ja asunnottomuustyö COVID-19-tutkimuksen kohteena. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 301–332.
- Ranta, Johanna & Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2017) Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunnottomuuden toiminnallisissa loukuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 165–175.
- Ranta, Johanna (2020) Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa. Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta. *Akateeminen väitöskirja*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279.
- STM (2016) Arviomuistio: mielenterveyslain ja päihdehuoltolain palvelut. Sosiaali- ja terveysministeriö 2016.
- Syrjälä, Jenna (2022) Asumispalveluihin kuulumisen tunne asunnottomien kerronnassa. *Janus* 30 (2), 140–156.
- Turun kaupunki (2023) Tilapäinen asuminen ja asumiskokeilut. <https://www.turku.fi/sosiaali-ja-terveyspalvelut/terveyspalvelut/mielenterveys-ja-paihdepalvelut/paihdepalvelut-7> Luettu 2.3.2023.

- Helsingin kaupunki (2023) Tilapäisasumisen hakeminen aikuissosiaalityön kautta. <https://www.hel.fi/fi/sosiaali-ja-terveyspalvelut/sosiaalinen-ja-taloudellinen-tuki/asunnottomien-palvelut/asunnottomien-majoitus-ja-asumispalvelut/tilapaisasuminen/tilapaisasumisen-hakeminen-aikuissosiaalityon-kautta> Luettu 1.8.2023.
- Tobolowsky, Farrell & Gonzales, Elysia & Self, Julie & Rao, Carol & Keating, Ryan & Marx, Grace & ... Kay, Meagan (2020) COVID-19 outbreak among three affiliated homeless service sites. King County, Washington. *Morbidity and Mortality Weekly Report* 69 (17), 523–526.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Vanjusov, Heidi (2022) Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaaioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä. Akateeminen väitöskirja. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 281. Itä-Suomen yliopisto.
- Y-Säätiö (2017) *A home of your own: housing first and ending homelessness in Finland*. Helsinki: Y-Säätiö.
- Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. www.finlex.fi
- Ympäristöministeriö (2023) Homelessness. <https://ym.fi/en/homelessness> Luettu 3.5.2023.

7 Kokemuspuheenvuoro – Organisaation resilienssiprosessi Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän työskentelyä ohjaavana voimana koronapandemian aiheuttamassa poikkeustilanteessa

Leena Rusi

Tiivistelmä

Suomeenkin keväällä 2020 rantautunut koronapandemia asetti asunnottomuutta kokeville henkilöille suunnatut palvelut uudenlaisen tilanteen eteen, koska ne kärsivät koronapandemian aikaisista rajoitteista erityisen paljon. Asunnottomuutta kokevien henkilöiden jokapäiväinen selviytyminen, joka on normaaliolosuhteissakin esimerkiksi ravinnon saannin tai hygienian hoidon osalta vaikeaa, heikkeni entisestään. Koronapandemian aikaiset poikkeusolosuhteet pakottivat rajoittamaan ja sulkemaan asunnottomille suunnattuja pal-

veluja ja ottamaan käyttöön uusia toimintatapoja, jotta asiakkaille suunnatut palvelut säilyisivät mahdollisimman kattavina pandemian yli.

Tässä puheenvuorossani tarkastelen asunnottomille suunnattujen palveluiden turvaamiseksi perustetun Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän toimintaa. Suhteutan työryhmän työskentelyä resilienttiä tilaa etsivään organisaatioon, jolla tarkoitan tässä yhteydessä tietyn työryhmän kykyä selviytyä pandemian aikaisesta kriisistä. Tarkastelen toimintaa johtajuuden, vuorovaikutuksen ja muutostalouden näkökulmista koronapandemian eri vaiheissa: ennen varsinaisen kriisitilanteen alkua, kriisin aikana ja kriisin jälkeen. Haluan tuoda esiin, että vaikka asunnottomuutta kokevien tilanne oli koronapandemian aikana hyvin haavoittuva, tekivät asunnottomuustyön toimijat paljon työtä tilanteen kohentamiseksi ja varmistamiseksi, että edes välttämättömimmät palvelut saatiin ylläpidettyä pandemian ajan.

Puheenvuorossani tuon esiin, että asunnottomuustyön toimijat onnistuivat yhteisesti kehittämään uusia innovaatiota muun muassa asunnottomille suunnattuihin ruoanjakelukäytäntöihin. Niiden avulla tilanne saatiin ravinnon saannin osalta turvattua ja kyettiin luomaan uusia toimivia käytänteitä myös vastaisuuden varalle. Erityisen kuvaavaa koronaseurantatyöryhmän työskentelyssä oli eri toimijoiden välisen yhteen hiileen puhaltamisen vahvistuminen ja yhteistyön mahdollisuuksien hyödyntäminen yli organisaatio- ja sektorirajojen. Tulevaisuudessa mahdollisten uusien kriisitilanteiden uhatessa Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän työskentelystä on täten löydettävissä useita hyvin toimivia käytäntöjä ja yhteistyön mahdollisuuksia.

Puheenvuoroni nojaa omakohtaiseen kokemukseen. Se perustuu havainnointiin, jota toteutin ryhmään osallistujan näkökulmasta ilman tutkimuksellista orientaatiota. On siis oleellista huomioida, että työryhmän työskentelystä tehdyt tulkinnot perustuvat yksittäisen henkilön kokemukseen pohjautuvaan subjektiiviseen näkökulmaan.

Johdanto

Keväällä 2020 Suomea kohtasi ennen kokematon koronapandemiakriisi, jonka yhteydessä hyvinvointipalveluiden kantokyky joutui merkittävälle koetukselle. Suomi otti nopeasti käyttöön virustartuntojen hillintään tähtäävien toimenpiteiden kokonaisuuden. Toimenpiteet ehkäisivät tehokkaasti tartuntojen leviämisen, mutta vaikeuttivat samalla erityisesti haavoittuvassa yhteiskunnallisessa asemassa olevien henkilöiden arkea. (Kekkonen ym. 2022.)

Kaikkein vaikeimmassa asemassa olivat Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen laatiman selvityksen mukaan asunnottomat, joiden palveluvaje näyttäytyi jopa elämän perusedellytysten vaarantumisenä. Päivittäisten aterioiden, majoituksen ja peseytymismahdollisuuksien saavuttaminen on normaaliaikaanakin monelle vailla asuntoa olevalle hankalaa. Pandemian hillitsemiseksi säädettyjen rajoitusten vuoksi palvelut heikkenivät edelleenkin monella tavoin eikä palveluita ollut tarjolla totutun kaltaisesti. (THL 2020.) Pandemiaan liittyvät poikkeukselliset olosuhteet lisäsivät tarvetta palveluiden uudelleen organisointiin ja sektorirajoja ylittävän yhteistyön vahvistamiseen, jotta jatkuvasti muuttuvassa toimintaympäristössä kyettiin edelleen toimimaan työlle asetettujen tavoitteiden mukaisesti (Viertola 2021).

Tässä puheenvuorossani tarkastelen ryhmän osallistujan roolista Helsingissä asunnottomien palvelujen turvaamiseksi keväällä 2020 perustetun Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän toimintaa. Lähestyn aihetta *organisaation resilienssin* eli kriisitilanteesta selviytymisen viitekehityksessä. Tarkoitukseni on havainnollistaa työryhmän valmistautumista koronapandemiakriisiin, sen toimintaa pandemian aikana sekä pandemiasta selviytymistä. Näiden vaiheiden kautta jäsenän organisaation resilienssiin liittyvien oleellisten osa-alueiden, johtajuuden, vuorovaikutuksen ja muutosvalmiuden, toteutumista työryhmän työskentelyssä. Yhteenvedo-osiossa vedän yhteen työryhmän työskentelystä tekemiäni tulkintojen pohjalta eri resilienssin vaiheiden toteutumista työryhmätyöskentelyssä koettujen onnistumisten, saatujen oppien sekä tulevaisuuden ennakoinnin näkökulmista.

Puheenvuoroni aineistona käytän muistinvaraisia tulkintojani sekä kalenterimerkintöjäni. Olen lisäksi käynyt aiheesta keskustelua kahden muun työryhmään kuuluneen henkilön kanssa. Heidän luvallaan keskusteluista muodostuneet kokemukset ja tulkinnot ovat osa aineistoa. Puheenvuoroni nojaa löyhästi autoetnografiseen, kokemustietoon perustuvaan tutkimusperinteeseen olematta kuitenkaan tieteellinen artikkeli. Teksti jäsentää tietyn työryhmän työskentelyä erityisenä yhteiskunnallisena ajanjaksona, painottuen vuoteen 2020, jolloin itse osallistuin aktiivisesti ryhmän toimintaan. Vuosien 2021 ja 2022 osalta kokouksiin osallistumiseni oli sattumanvaraisempaa. Tosin silloinkin sain roolissani asunnottomien palveluja toteuttavan organisaation kehittämisjohtajana työryhmän jäseniltä ajankohtaista tietoa ryhmässä käydyistä keskusteluista ja yhteisistä linjauksista. Tekstissä esittämäni havainnot ja huomiot edustavat yksinomaan henkilökohtaisia kokemuksia ja niiden tulkinnoista saattaa olla eriäviäkin mielipiteitä, jopa kyseisen työryhmän sisällä.

Haluan nostaa työryhmän toiminnan esiin kokemusteni valossa: vaikka asunnottomien tilanne oli koronapandemian aikana nimenomaan pääkaupunkiseudulla palveluiden rajoittamisen vuoksi monin tavoin vaikea ja sen haasteellisuutta korostettiin myös mediassa, asunnottomuustyötä tekevät tahot pyrkivät tekemään yhdessä kaikkensa palveluiden jatkuvuuden eteen ja onnistuivatkin tavoitteessaan näkemykseni mukaan poikkeustilanne huomioiden hyvin.

Etenen tekstissäni koronaseurantatyöryhmän toimintaympäristön kuvailusta havainnoinnin ja siihen liittyvän eettisen pohdinnan kautta organisaation resilienssiprosessin yleiseen rakentumiseen sekä sen ilmenemismuotoihin työryhmän työskentelyssä. Tekstin lopussa kokoaan johtopäätöksissä yhteen oleelliset työryhmän työskentelyssä havainnoimani asiat sekä hahmottelen niiden pohjalta syntyneiden hyvien käytäntöjen hyödyntämismahdollisuuksia mahdollisten uusien kriisitilanteiden varalle.

Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän toimintaympäristö

Koronapandemian rantauduttua Suomeen keväällä 2020 Helsingin alueella työskentelevät asunnottomille suunnattujen palvelujen ja yhteisöjen toimijat julkaisivat yhteisen kannanoton, joka totesi asunnottomuutta kokevien tilanteen olevan vaikea. Kannanotossa eri tahot pelkäsivät, että jatkuvasti muuttuva kriisi ja siihen liittyvät rajoitteet syrjäyttävät jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa ja vähäisen tiedon varassa olevia henkilöitä entisestäänkin. (Sininauhasäätiö 2020.) Asunnottomien ohella huoli kohdistui erityisesti Itä-Euroopan alueelta saapuneeseen liikkuvaan vieraskieliseen väestöön (THL 2020). Asunnottomuus-toimijoiden yhteinen viesti oli selkeä: ”Huoli on iso, mutta emme hylkää ketään emmekä lopeta työtämme” (Sininauhasäätiö 2020). Useat asunnottomuustyötä tekevät järjestöt kertoivat heti koronakriisin alkuvaiheessa ylläpitävänsä ja kehittävänsä palveluja siten, ettei kukaan jää täysin palveluiden ulottumattomiin. Ne tarjosivat tukea muun muassa matalan kynnyksen kohtaamispisteistä, Internetin ja puhelimen välityksellä sekä ruoka-avun ja kadulle jalkautuvan tuen muodoissa. Osa palveluista toteutui rajoitettujen aukioloaikojen puitteissa.

Asunnottomuustyön järjestötoimijoiden ohella myös Helsingin kaupungin asunnottomuustyön hallinnoinnista vastaavat tahot huolestuivat asunnottomien vaikeutuneesta tilanteesta siinä määrin, että toimialan johdolla perustettiin 1.4.2020 pandemian aiheuttaman kriisitilanteen hallitsemiseksi erillinen, viikoittain kokoontuva asunnottomuustyön järjestöistä sekä kaupungin toimijoista

koostuva Asunnottomien koronaseurantatyöryhmä. Työryhmän tavoitteena oli turvata asunnottomien henkilöiden tilanne sekä jakaa kokemuksia ja pohtia yhteisiä toimintamalleja, jotka auttaisivat selviytymään pandemian kriisivaiheeseen yli. Työryhmä pohjusti ja saattoi alulle konkreettisia toimenpiteitä esimerkiksi vapaana olevien tilojen muuntamisesta asunnottomien hätämajoitustiloiksi. Työryhmä kävi myös keskustelua ja laati suunnitelmia koronatartunnan saaneille ja altistuneille asunnottomille suunnattujen karanteenitilojen käyttöönotosta sekä oli aloitteellinen siinä, että Helsingin kaupunki tarjosi päivittäisen lämpimän aterian asunnottomille suunnattujen matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen asiakkaille. Niin ikään osittain työryhmän myötävaikutuksesta useat matalan kynnyksen kohtaamispaikat ja tuetun asumisen yksiköt jakoivat jalkautuvan koronatyöryhmän toimesta koronarokotuksia sekä toivat matalan kynnyksen pop up -tyyppiset helposti saavutettavat koronatestauspaikat asunnottomien ulottuville.

Koronaseurantatyöryhmän kokoonpano vaihteli rajoitusmääräysten ja pandemian muuttaessa muotoaan. Ryhmä laajeni kahden vuoden aikana kahdeksan erillisen toimintayksikön edustajasta 78 kutsulistalla olevan henkilön kokoonpanoksi. Kutsulistalle kuului asunnottomuustoimijoiden ohella päihdepalveluiden ja terveydenhuollon edustajia. Varsinaisen koronaseurantatyöryhmän kokoukset loppuivat joulukuussa 2022. Sen tilalle tuli Asunnottomien tilanneseuranta-työryhmä, joka kokoontui edelleen verkkokokousten muodossa keväällä 2023. Ryhmän alkuperäinen kokoonpano vaihtui lähes täysin ja on sittemmin koostunut pitkälti asunnottomuustyön operatiivisessa vastuussa olevista työntekijöistä ja asiantuntijoista. Myös ryhmän puheenjohtajana toiminut henkilö vaihtui vuoden 2023 vaihteessa.

Havainnointi ja siihen liittyvät eettiset kysymykset

Vaikka puheenvuoroni ei ole tieteellinen artikkeli, niin katson tärkeäksi tuoda esiin asetelman, josta käsin toteutin työryhmätyöskentelyn havainnointia, sekä havainnoinnin mahdolliset yhtymäkohdat perinteiseen tutkimukseen. Toteutin havainnoinnin puhtaasti ryhmään osallistujan positioista käsin ilman tutkijastatusta. Kuvaavin termi tämänkaltaiselle asetelmalle olisi mielestäni ”kokemuksellinen havainnointi”, joka muistuttaa jossain määrin osallistuvaa havainnointia, mutta ei kaikelta osin täytä sen kriteeristöä. Toisaalta katson, että puheenvuoroni sisältää myös ohuen omaelämäkerrallisuuden liittyvän tarkastelukulman, joka saattaa sivuta kirjallisuustieteistä tuttua autofiktiivistä tarkaste-

luperinnettä (Koivisto 2011). Seuraavaksi avaan osallistuvaan havainnointiin ja autofiktiiviseen tutkimukseen liittyvää käsitteistöä sekä pohdin kokemukselliseen havainnointiin liittyviä eettisiä kysymyksiä, joiden käsittely on tämänkaltaisessa lähestymistavassa katsoakseni yhtä oleellista kuin perinteisemmissäkin tutkimusasetelmissä.

Osallistuva havainnointi tarkoittaa, että tutkija osallistuu tutkimuskohteensa toimintaan kohteen määrittämällä ehdoilla yhdessä sen jäsenten kanssa ennalta sovitun ajanjakson ajan. Havainnointi on aina ennalta suunniteltua ja tapahtuu valitusta teoreettisesta näkökulmasta käsin. (Alasuutari 1994; Eskola & Suoranta 1998.) Kohdistettu havainnointi puolestaan tarkoittaa sitä, että havainnoija osallistuu tutkimuskohteen elämään, mutta havainnoi ainoastaan rajattuja kohteita. Havainnointi on näin ollen tilannesidonnaista ja tiettyihin tapahtumiin kohdistuvaa. Lähtökohtana kohdistetussa havainnoinnissa on tutkijan mielenkiinto johonkin tiettyyn asiantilaan tai toiminnan osa-alueeseen. Näin tapahtuu tavallisesti etnografisessa tutkimuksessa, jossa tutkimusongelma jäsentyy vasta tutkimuksen edetessä. (Grönfors 1985.) Osallistuvan tutkimuksen eräs osa-alue on niin kutsuttu piilohavainnointi, jossa tutkija osallistuu tutkimuskohteensa toimintaa ensisijaisesti muista syistä ja toissijaisesti tutkimuksellista syistä. Tätä tapahtuu esimerkiksi silloin, kun tutkija havainnoi omaa työyhteisöään tai muuta yhteisöä, johon kuuluu. (Kuula 2006.)

Puheenvuoroni ei sovellu täysin osallistuvan havainnoinnin tutkimusperinteeseen, koska kirjasin ”aineiston” eli omakohtaiset muistiinpanot vuonna 2020, jolloin tämän puheenvuoron laatimisesta ei ollut vielä tietoa. Näin ollen en sopinut muiden ryhmän jäsenten kanssa työryhmän työskentelyä kuvaavasta havainnoinnista enkä määritellyt havainnoinnin tavoitteita tai ajanjaksoa sen toteuttamiselle. Katson, ettei myöskään *piilohavainnointi* samoista syistä sovellu tämän puheenvuoron lähestymistavaksi. Vaikka teinkin havaintoja ensisijaisesti muuhun kuin tutkimukselliseen tarkoitukseen perustetun työryhmän puitteissa, ei aineistonkeruu ollut järjestelmällistä eikä tutkimusaineistoksi alun alkaen tarkoitettua. Katson, että mikäli työryhmätyöskentelystä olisi ollut alun alkaen tarkoitus tehdä tutkimus tai laatia tieteellinen artikkeli, olisi lähestymistavaksi ollut tarkoituksenmukaista valita osallistuva tutkimus. Sen puitteissa tavoitteena olisi ollut tutkia työryhmätyöskentelyä osana yhteiskuntaa, ja politiikkaprosesseja sellaisina kuin ne ihmisille näyttäytyvät heidän erilaisissa positioissaan (Häikiö 2019). Oma roolini olisi siinä tapauksessa perustunut heittäytyvään osallistumiseen ja vuorovaikutukseen ryhmän jäsenten kanssa.

Puheenvuorossani on sen omaelämäkerrallisen pilkahduksen vuoksi paikannettavissa piirteitä myös kirjallisuustieteen piiriin kuuluvasta, nousevana-

kin trendinä tunnetusta *autofiktiosta*. Autofiktio on kirjallisuuden alalaji, jossa omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa sekoittuvat fakta ja fiktio. Vaikka puheenvuoroni perustuu täysin faktatietoon eikä ole millään muotoa fiktiivinen kuvaelma, katson sen mahdollisen autofiktiivisyyden piilevän siinä, että lukijat voivat jossain määrin tulkita tekstistä kirjoittajan elämää. Teksti on lukijalle muun muassa Sissel Lien (2000) teorian mukaan arvokkaampaa silloin, kun siinä näyttäytyy omakohtaisen kokemuksen mukaan tuoma sävy. Autofiktiota voidaan laajasti ottaen kuvata tunnustuksellisen ajan kirjalliseksi ilmiöksi, jonka äärellä lukijat tutkivat ihmisenä olemista maailmassa, joka on muuttunut yhä monimutkaisemmaksi, moniulotteisemmaksi ja vaikeaselkoisemmaksi (McGill 2013).

Kaikessa kirjoittamisessa, niin tutkimuksessa kuin ammattialakohtaisessa tekstin tuottamisessakin, lähtökohdan tulee aina olla eettisesti perusteltu. Tavoitteeksi ei riitä kirjoittajan uteliaisuus tai tiedonhalu, vaan kirjoituksen tulee pohjautua tuoreen, relevantin ja ajankohtaisen tiedon tuottamiseen. Tutkimusetiikkaan liittyy ihmisten ja ihmisten elämään kuuluvien ilmiöiden yksityisyyden kunnioittaminen tutkimuksessa. (Kuula 2006.) Tämän puheenvuoron kontekstissa tämä tarkoittaa sitä, että olen ollut jatkuvasti tietoinen omasta roolistani ja kunnioittanut ihmisten yksityisyyttä. En identifioi työryhmään kuuluvia henkilöitä enkä määrittele tarkoin heidän työyhteisöjään. En myöskään siteeraa henkilöiden yksittäisiä puheenvuoroja. Muistiinpanoni ovat henkilökohtaisia kalenterimerkintöjä, joita en ole missään vaiheessa näyttänyt muille henkilöille.

Autofiktiivisen tutkimuksen etiikan soveltamisen nimissä huomioin puheenvuorossa todellisten nimien ja tunnistettavien yksityiskohtien pois jättämisen, mutta en muuta tapahtumia mielikuvitusta käyttämällä. Tekstin eettisyyden arviointiin liittyy usein seuraamusetiikka, jonka pohjalta kirjoituksen eettisyyden määrittää sen tuottamat seuraukset. Tämän puheenvuoron tarkoitus on toimia herättelijänä ja tuoda esiin, että asunnottomuustyön toimijat ovat tehneet yhdessä hyvää työtä asiakkaidensa tilanteen turvaamiseksi vaikeissa olosuhteissa. Näin ollen motiivini ja intentioni julkaista puheenvuoro on hyvää tarkoittava, eikä esimerkiksi paljastusten tekeminen tai kosto (vrt. Baggini & Fosl 2012).

Organisaation resilienssin ominaisuudet ja rakentumisprosessi

Suhteutan koronaseurantatyöryhmän toimintaa *resilienttiä tilaa etsivään organisaatioon*, joka aikaisemmissa tutkimuksissa tarkoittaa organisaatioiden selviytymiskykyä vaativista kriiseistä (mm. Linnenluecke 2017). Puheenvuorossani painotan organisaation resilienssin tarkastelun koronapandemian ensimmäiseen vaiheeseen, vuoteen 2020. Rinnastan puheenvuorossani koronatyöryhmän organisaatioon, vaikka yksittäinen työryhmä ei täysin vastaa kokonaista organisaatiota, koska sen toiminnassa eivät täyty kaikki organisaation lainalaisuudet. Kuitenkin näen työryhmän ja organisaation piirteissä niin paljon yhtäläisyyksiä, että katson perustelluksi valita puheenvuoroni taustateoriaksi nimenomaan organisaation resilienssiteorian.

Resilienssin käsite rinnastuu yleisesti joustavuuteen, palautumiseen ja takaisin paluuseen. Resilienssiä kuvataan systeemin kykynä palata alkuperäiseen tilaansa kriisin tai muutoin poikkeavan tilanteen jälkeen. Organisaation resilienssille on monta määritelmää, mutta useimmiten se tarkoittaa organisaation kykyä selviytyä ympäristön aiheuttamista poikkeavista ja epävarmoista tilanteista ja jopa niitä hyödyntäen positiivisen muutoksen aikaan saamiseksi. (Kantur & Iseri-Say 2012.) Useista erilaisista määrittelyistä huolimatta resilienssin määritelmiä yhdistäviä tekijöitä ovat ympäristön organisaatiolle aiheuttamat muutostilanteet ja häiriöt (Burnard ym. 2018) sekä resilientin tilan näkeminen yhteisesti tavoiteltuna asiana (Limnios ym. 2014).

Organisaatioiden sisäisen ja eri toimijoiden välisen resilienssin tarve on korostunut viime aikoina globalisoitumisen myötä. Maailman yltynyt muutosvauhti vaatii entistä nopeampaa muuttuneisiin tilanteisiin vastaamista organisaatioiden kilpailukykyyn ylläpitämiseksi sekä toiminnan jatkuvuuden turvaamiseksi (McCann ym. 2009; Hämäläinen & Vataja 2020). Koronapandemian myötä resilienssin tarve korostui entisestäänkin. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen selvityksen mukaan huoli hyvinvointipalveluja käyttävien asiakkaiden tilanteesta lisääntyi samalla, kun erilaisten palvelujen tarve kasvoi. Tämän takia muun muassa Sitra painotti voimakkaasti eri toimijoiden välistä resilienssiä pandemian ja siihen liittyvien rajoitusten aiheuttamien haasteiden ehkäisyssä (Hämäläinen & Vataja 2020).

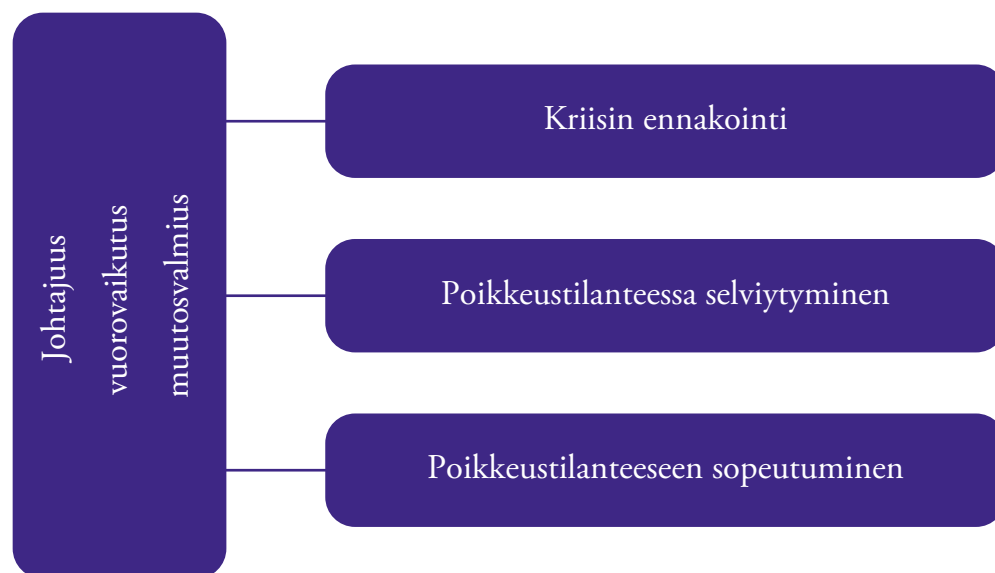
Tieteellinen tutkimus ei ole kyennyt tuottamaan yhtenäistä teoriaa siitä, miten resilienssi rakentuu organisaatioissa. Kuitenkin, jotta ymmärrystä resilienssistä on mahdollista entistä paremmin hyödyntää tulevaisuudessa, tulee sen rakentumista osana organisaatioiden käytännön toimintaa tarkastella lähemmin.

Resilienssin käsitteestä on puhuttu usein niin sanottuna sateenvarjokäsitteenä, joka soveltuu kuvaamaan yhtä lailla yksilön, perheen, organisaation kuin systeemien ja kulttuurienkin kykyä suuntautua uudelleen. Käsitteen käytön yhteydessä tulee tiedostaa, että kaikki organisaatiot eivät menesty resilienssin rakentamisessa yhtä hyvin kuin toiset. Sen vuoksi, muun muassa Stephanie Duchekin (2020) mukaan, huomio tulee erityisesti kiinnittää näiden menestyvien ja ”ketterien” organisaatioiden toimintamalleihin. Organisaation resilienssi muistuttaa jossain määrin kriisijohtamista. Kuitenkin sen luomisprosessissa toisin kuin kriisijohtamismallissa, on kyse jatkuvan kehityksen mallista, jossa resilienssin ”rakennuspalikat” ovat yhteydessä organisaation jokapäiväisiin toimintoihin ja rakenteisiin (Andersson ym. 2019).

Julkisen sektorin organisaatiokulttuureihin ja toimintojen sisältöihin vaikuttavat usein tiukat ja byrokraattiset hallintorakenteet, jotka saattavat vaikuttaa haitallisesti resilienssin rakentumiseen. Rakennuspalikat on kuitenkin mahdollista löytää, mikäli organisaatio omaa siihen tarvittavan ketteryyden (Nyaupane ym. 2021). Ketteryyden arvioinnissa mittareina ovat muun muassa organisaation muutosvalmius ja avoimuus muutokselle, epävarmojen tilanteiden sieto- ja hahmotuskyky sekä nopea resurssien uudelleenjärjestely (McCann ym. 2009). Lisäksi resilienssin organisaation rakentumisen vaatimuksia ovat proaktiivinen asennoituminen muutokseen, dynaaminen johtaminen, matalahierarkkinen organisaatiokulttuuri sekä reagointitapa, joka kyseenalaistaa kaikki vanhat uskomukset ja on valmis niiden adaptoitumiseen eli mukauttamiseen. Oleellista on näiden ohella tiedostaa ja tunnistaa organisaatiossa tehtävän työn merkityksellisyys kriisin kokonaiskuvassa sekä sen ainutlaatuisuus suhteessa muihin organisaatioihin (The Economist Intelligence Unit 2015). On tärkeää myös tiedostaa, ettei organisaation resilienssin rakentuminen tapahdu itsestään eikä irrallaan muusta toiminnasta, vaan se vaatii tuekseen kaikkien jäsenten kollektiivista reagointia ja sitoutumista organisaation toimintakykyä vahvistavaan tiimityöskentelyyn (McCann ym. 2009; Spake & Thompson 2013).

Puheenvuorossani tarkastelen, miten eri toimijoista koostuvat organisaatiot kykenevät yhteistyöllä resilienssiin toimintaan silloin, kun ympäristön muutokset sitä vaativat. Organisaation resilienssiteoriaa laajasti tutkineen Erica Sevillen (2016) mukaan ei ole olemassa tiettyä kaavaa, jonka avulla voidaan luoda täydellisen resilienssin ja uudistumiskyvykäs organisaatio. Kaikista yrityksistä voidaan kuitenkin löytää yhteisiä tekijöitä, jotka joko vahvistavat tai heikentävät resilienssiä riippuen siitä, kuinka organisaatioita hallitaan. Sovellan organisaation resilienssin tarkastelussa Stephanie Duchekin (2020) resilienssin toiminnallisuuteen perustuvaa prosessia, joka sisältää kolme perättäistä vaihetta: muu-

tostilanteen ennakkoinnin, kriisistä selviytymisen ja sopeutumisen vaiheet. Näitä vaihteita tarkastelen Erica Sevillen (2016) organisaation resilienssiin vaikuttavien tekijöiden eli johtajuuden, vuorovaikutuksen ja muutosvalmiuden näkökulmista. (Kuvio 1.)

Kuvio 1. Organisaation resilienssiprosessi Stephanie Duchekin (2020) ja Erica Sevillen (2016) malleja mukailleen.

Mallin ensimmäinen vaihe viittaa toimiin, joissa organisaatio ennakoii kriisitilannetta. Ulottuvuus käsittää esimerkiksi kriisien vaikutusten aktiivisen seuraimisen ja analysoinnin suhteessa toimialaan ja asiakkaisiin. Tärkeimpien uhkien kartoittamisen ohella ennakoivavaiheeseen sisältyy yllättäviin tilanteisiin varautuminen sekä suunnitelmien ja rakenteiden luominen niiden varalle. Seuraavassa vaiheessa poikkeustilanteesta selviytyminen viittaa yllättävän kriisitilanteen hallitsemiseen ilman merkittäviä menetyksiä tai tappioita. Selviytyminen alkaa kriisin hyväksymisestä ja tunnustamisesta, jotka ovat resilientin organisaation kriittisiä menestystekijöitä, ja joita ilman jatkuva kehittäminen ja proaktiiviset ratkaisut eivät onnistu. Johtamisen näkökulmasta päätösvallan ja vastuun selkeä jakaantuminen edistävät tehokasta ja nopeaa toimintaa selviämisen vaiheessa. Kriisiin sopeutumisen vaiheessa korostuvat erityisesti aiemmasta oppimisen ja reflektoinnin näkökulmat. Vaihe luo organisaatiolle tärkeää tietoa seuraavien yllättävien tilanteiden varalle. Onnistumisten ja epäonnistumisten reflektointi on tässä resilienssiprosessin vaiheessa tärkeää, mutta hyödytöntä, ellei kokemustieto päädy työntekijöiden käyttöön. Muutosvalmius ja -johtajuus ovat kriittisiä ky-

kyjä resilientille organisaatiolle sen mukautuessa sopeutumisen vaiheessa muutuneeseen, kriisin jälkeiseen tilanteeseen. (Duchek 2020.)

Asiatuntijaorganisaatioissa tehtävä työ on jatkuvaa eri näkökulmien jakamista ja työn suorittamiseen liittyvää vuorovaikutusta. Resilienssin syntyminen kytkeytyy täten pitkälti organisaation jäsenten erilaisiin tapoihin keskustella muutoksista ja niiden vaikutuksista sekä luoda yhtenäisiä käytäntöjä niihin vastaamiseksi ja sopeutumiseksi. Kriisitilanteissa joudutaan kuitenkin tekemään useita epävarmuustekijöitä sisältäviä päätöksiä nopealla aikataululla. Tällöin on tärkeä tiedostaa, miten päätöksentekoprosessit etenevät ja miten eri osatekijöiden vuorovaikutus muokkaa kaikkia hyödyttävää mahdollisimman monipuolista resilienssiä. (Nieminen ym. 2017; Viertola 2021.) Kaikissa resilienssiprosessin vaiheissa korostuu painotus johtamiseen ja resursseihin sekä tarkoitukselliseen valmistautumiseen, varautumiseen ja oppimiseen (Vakilzadeh & Haase 2021.)

Organisaation resilienssin rakentuminen Asunnottomien koronaseurantatyöryhmässä

Yhteiskunnallisesti poikkeavassa tilanteessa koronaseurantatyöryhmän asettama toimintatavoite edellytti jatkuvaa uuden kehittämistä. Tämä haastoi aika ajoin rankastikin totuttuja toimintamalleja. Työryhmän resilienssi rakentui prosessinomaisesti reaktiona pandemian aiheuttamiin pienempiin ja suurempiin haasteisiin, kuten asunnottomille suunnattujen palveluiden rajoituksiin tai asunnottomien henkilöiden keskuudessa ilmenneihin koronatartuntaryppäisiin. Tässä puheenvuoroni tulososiossa kuvailen työryhmän resilienssiprosessin vaiheita – ennakkointi (ennen), selviytyminen (aikana), sopeutuminen (jälkeen) – johtajuuden, ryhmän sisäisen ja ulkoisen vuorovaikutuksen sekä muutosvalmiuden näkökulmista. (Taulukko 1.) On huomioitava, että tarkasteleman näkökulmat eri vaiheissa ovat suuntaa antavia eivätkä välttämättä toteudu kronologisessa järjestyksessä, vaan asioita tapahtuu limittäin ja useampien vaiheiden sisällä samanaikaisesti.

Taulukko 1. Organisaation resilienssin rakentuminen Asunnottomien korona-seuranta työryhmän työskentelyssä.

	Ennen kriisiä	Kriisin aikana ja sen jälkeen	
	Kriisin ennakointi	Selviytyminen	Sopeutuminen
Johtajuus	Toimintaympäristön tarkkailu Nopea reagointi Resurssit	Aktiivinen ratkaisujen etsiminen (proaktiivisuus) Vastuiden ja valtarakenteiden selkeys Luottamus	Oppiminen Muutosjohtaminen
Vuoro-vaikutus	Yhteinen tahtotila Yhteinen arvoperusta	Yhteinen tavoite Valmiudet	Tilanteeseen mukautuminen Reflektointi Saumaton yhteistyö
Muutosvalmius	Jatkuvuus Merkityksellisyys	Moniäänisyys Innovatiivisuus	Sektorirajojen ylitys Läpinäkyvä viestintä

Kriisin ennakointi

Organisaation resilienssin kulmakivenä on ihmistä arvostavan johtamisen kulttuuri (Työterveyslaitos 2021). Koronaseurantatyöryhmä syntyi tilanteeseen, jossa Helsingin alueella toimivia asunnottomuustyön toimijoita yhdisti huoli asunnottomille suunnattuja palveluja käyttävien asiakkaiden tilanteen vaikeutumisesta. Helsingin kaupungin edustaja oli koollekutsujan roolissa ja toimi ryhmän puheenjohtajana lähes kaikkien kokoontumisten puitteissa vuoden 2022 loppuun asti. Ryhmään kutsuttuja jäseniä yhdistivät asunnottomuustyössä vaadittava, pandemiasta riippumaton muuttuvien tilanteiden sietokyky sekä valmiudet käsitellä toimintaympäristöön liittyviä laajoja haasteita, kuten asunnottomille suunnattujen palveluiden jatkuvuuteen ja rahoitukseen liittyviä ongelmia. Kaupungin toimijoilla oli aito kiinnostus kuulla ”kentällä” asunnottomuustyötä toteuttavien kolmannen sektorin toimijoiden ja kaupungin omissa palveluissa työskentelevien edustajien näkemyksiä ja kokemuksia koronapandemian tuottamista toimintaympäristömuutoksista ja vaikeuksista asunnottomien henkilöiden arkeen. Resilienssin syntymisen näkökulmasta oli tärkeää, että kaikki ryhmän jäsenet sitoutuvat heti alusta saakka yhteiseen päämäärään koronapandemian sekä siihen liittyvien rajoitusten aikana. Oleellista oli myös työryhmän kyky tunnistaa yhteiseen tavoitteeseen pyrkimisen keinot, jotta ko-

koontumisrajoitukseen liittyvä asunnottomille henkilöille suunnattujen palveluiden yhtäaikainen sulkeminen vältettiin mahdollisimman hyvin.

Toinen kriisin ennakkointiin liittyvä osatekijä on vuorovaikutteisen, sektori-rajat ylittävän yhteistyön synnyttäminen (Työterveyslaitos 2020). Työryhmään osallistuneiden tahojen edustajat ymmärsivät heti alkuun yhteistyön vahvistamisen tärkeyden koronapandemian vaikutusten ehkäisemisessä ja palveluiden turvaamisessa. Jaettu näkemys oli alusta lähtien selkeä: ”yhdessä ja yhteen hiiheen puhaltamalla selviämme kriisin yli”. Sektorit ja organisaatorajat ylittävä yhteistyö vaatii tuekseen aktiiviset ja tehokkaat verkostot, jotka pyrkivät ennakkoluulottomasti vuorovaikutteisen keskustelun puitteissa yhteiseen päämäärään. Työryhmän toimintaan osallistuneissa yksittäisissä organisaatioissa oli alusta saakka tärkeää pyrkiä turvaamaan tarvittavat resurssit kriisivaiheen yli kantavan toiminnan onnistumiselle. Yhteistyön saumaton toteuttaminen vaati yhteisen tahtotilan ohella eri toimijoiden kykyä ja joustavuutta organisoida työryhmän tuella oman toimintayksikkönsä toimintaa uudelleen ja etsiä jatkuvasti uusia asunnottomuutta kokevia asiakkaita hyödyttäviä toimintatapoja. Esimerkiksi asunnottomille suunnattujen päiväkeskusten ollessa suljettuina työntekijät jalkautuivat yhdessä kaduille ja etsivät asunnottomia henkilöitä ulkoa. He muun muassa jakoivat kadulla tietoa koronaviruksesta, siltä suojautumisesta ja testausmahdollisuuksista sekä asunnottomille suunnatuista palveluista, kuten ruoanjakelupisteistä ja hätämajoituksesta. Asunnottomat saivat lisäksi huopia, eväspusseja ja valmisruoka-annoksia.

Kriisiin valmistauduttaessa eri toimijoiden muutosvalmius ja innovatiivisten ratkaisujen merkityksellisyys korostuivat edelleen. Valmiuslain (1552/2011) perusteella määrättyjen mittavien yhteiskunnallisten rajoitustoimien aikana kaikki kriisitilanteeseen suhteutettu ”ei-välttämätön” toiminta, kuten toiminnalliset ja terapeuttiset ryhmätoiminnot, jäivät automaattisesti pois ja palvelut keskittyivät asunnottomien henkilöiden perustarpeiden, kuten ravinnonsaannin turvaamiseen (Skyttä 2021). Koronaviruksen leviämisen ehkäisyn näkökulmasta asunnottomille suunnatuissa palveluissa oli oleellista pyrkiä alusta saakka noudattamaan rajoituksia kertaluonteisten kävijämäärien suhteen. Koronaseurantatyöryhmä laati valtakunnallisten suositusten ja määräysten pohjalta yhteisen linjauksen siitä, montako asiakasta avoimissa omissa toimintayksiköissä voi kerrallaan asioida ja miten pitkään.

Kriisitilanteesta selviytyminen

Kriisistä selviytymisen vaiheeseen liittyy vahvasti aktiivinen ratkaisujen etsiminen ja luottamus toisiin samassa tilanteessa oleviin kumppaneihin (Työterveyslaitos 2021).

Koronaseurantatyöryhmä kokoontui viikoittain verkossa toteutettavien Teams-kokousten muodossa, mikä mahdollisti kaikkien työryhmän jäsenten osallistumisen helposti ja joustavasti kokouksiin. Jokaisella toimijalla oli tasa-puolinen puheoikeus kokouksissa, mikä oli tärkeää kokonaistilanteen päivittämiseksi esimerkiksi silloin, kun jossain toimintayksikössä oli paljastunut masiivinen koronartuntarypäs joko asiakkaiden tai henkilökunnan keskuudessa. Ryhmän jäsenten keskuudessa vallitsi kokemukseni mukaan hierarkioista vapaa tasa-arvo, mikä tarkoittaa luottamusta toisen näkemykseen ja sitä, ettei kenenkään voinut katsoa olevan toisen ylä- tai alapuolella riippumatta siitä, edusti-ko ryhmän jäsen oman työyhteisönsä johtoryhmä-, esihenkilö- tai asiakastyön toteuttajatasoa. Myös päätöksenteko yhteisten linjausten ja toimintatapojen suhteen oli demokraattista ja jokainen pääsi omalta osaltaan vaikuttamaan niihin. Puheenjohtaja ja suurin osa ryhmän jäsenistä sitoutuivat työryhmän aikatauluihin, ja osallistuminen viikoittaisiin kokouksiin oli suhteellisen aktiivista.

Ryhmän sisäiseen vuorovaikutukseen liittyy selviytymisvaiheessa oleellisesti edelleen vahvistuva näkemys yhteisen tavoitteen eteen ponnistelusta sekä tarvittavista valmiuksista sen saavuttamiseksi. Koronaseurantatyöryhmässä oli merkillepantavaa, miten kaikissa ryhmään osallistuneiden taustaorganisaatioissa etsittiin pandemian edetessä uusia, asunnottomien vaikeaa tilannetta helpottavia toimintamalleja muun muassa yksilöllistä palveluohjausta ja palveluihin (sosiaali- ja terveyspalvelut) saattamista lisäämällä. Koronapandemian torjumi-seen liittyvien totaali-rajotusten aikana työryhmä kehitti lisäksi asunnottomille suunnattuun ruoanjakeluun useita uusia menetelmiä. Ruoka-annoksia jaettiin ulkona toteutettavan jalkautuvan ruokajakelun ohella muun muassa kohtaamispaikkojen ikkunoista tai autosta käsin silloin, kun toimintayksikkö oli muutoin suljettu. Ruoan annostelua helpotti huomattavasti koronaseurantatyöryhmässä esiin noussut toive ja aloite siitä, että toimintayksikköihin toimitettiin myöhemmin Helsingin kaupungin toimesta valmiiksi pakattuja lämminruoka-annoksia eteenpäin jaettavaksi.

Konkreettisia toimia asunnottomien tilanteen parantamiseksi ja palveluverkoston vahvistamiseksi kehitettiin varsinaisen työryhmän lisäksi työryhmän jäsenten perustamissa erillisissä työpajoissa. Työpajoissa laadittuja ehdotuksia olivat esimerkiksi tilapäisten majoituspaikkojen lisääminen ja ”mielenter-

veysambulanssin” käyttöönotto, vertaistuen entistä laajempi hyödyntäminen päihdekuntoutuksesta kotiuduttaessa sekä päihdekuntoutuksen matalan kynnyksen tarpeenarvioiden mahdollisuus ilman ajanvarausta. Kaikkia ehdotuksia ei luonnollisestikaan kyetty viemään käytäntöön, mutta ehdotukset kertovat työryhmän jäsenten aktiivisuudesta huolehtia siitä, että palveluja käyttävät asiakkaat saisivat mahdollisimman kattavan tuen koko pandemiavaiheen ajan. Työpajatyöskentelyssä syntyi myös toive yksityisen, kolmannen ja julkisen sektorin työntekijöiden keskinäisen yhteistyön edelleen vahvistamisesta sekä asiakkaiden osallisuuden huomioimisesta eri työryhmissä ja päätöksentekoaikavälissä. Täten asunnottomuutta kokevien henkilöiden oma ääni ja toiveet tulisivat paremmin huomioiduksi toimintojen poikkeusajan organisoinnissa. Myös erilaisia vaikuttamisverkostoja, joista tieto asunnottomuutta kokevien tilanteesta kulkeutuisi joustavasti päättävälle tahoille, peräänkuulutettiin. Työpajoissa tunnistettiin lisäksi tarve lisätä verkossa toteutettavia neuvontapalveluita, mutta toisaalta ymmärrettiin asunnottomien henkilöiden rajoitetut mahdollisuudet ja resurssit niiden käyttämiseen.

Organisaation resilienssin muutosvalmiuteen liittyy selviytymisvaiheessa eri toimijoiden moniäänisyyden ja näkökulmallisuuden entistä laajempi hyödyntäminen. Tämä näyttäytyi seurantaryhmän työskentelyssä jo kriisitilanteeseen valmistautumisvaiheessa keväällä 2020, jolloin Uudenmaan rajat suljettiin koronataartuntojen leviämisen ehkäisemiseksi. Tuolloin työryhmän havaintojen perusteella päihkeitä aktiivisesti käyttävät asiakkaat olivat poikkeuksellisen huonossa kunnossa fyysisesti ja psyykkisesti. Palveluissa asioivien asiakkaiden havaittiin poikkeusolojen aikana käyttävän tavallista enemmän useampia eri päihkeitä samanaikaisesti sekä korvaavan esimerkiksi rauhoittavien lääkkeiden ja opioidien heikkoa saatavuutta alkoholilla. Työryhmän proaktiivisuudesta ja joustavuudesta kertoo se, että tehtyjen havaintojen perusteella päädyttiin yhteistuumin jalkautumaan kadulle jakamaan puhtaita huumeidenkäyttövälineitä sekä antamaan sosiaali- ja terveysneuvontaa ja ohjausta päihdepalveluihin. Päihkeitä aktiivisesti käyttävien henkilöiden tilanteen seuranta helpotti oleellisesti se, että työryhmään kuului asunnottomuustyön edustajien lisäksi työntekijöitä Helsingin kaupungin ja kolmannen sektorin päihdepalveluista. Näin ollen ryhmän jäsenet saivat ajankohtaista tietoa päihdemarkkinoiden muutoksesta, pakkohoitopäätöksellä koronakaranteenissa olevien päihkeitä aktiivisesti käyttävien ihmisten tilanteista, avo- ja laitospalveluihin päihdepalveluihin haakeutumisprosesseista sekä eri päihdepalveluiden paikkatilanteista.

Kriisitilanteeseen sopeutuminen

Johtajuutta arvioitaessa sopeutumisvaiheessa korostuvat vastuiden, valtarakenteiden, työnjaon ja viestinnän selkeys. Työryhmän viestintä oli ajantasaista ja läpinäkyvää, vaikkakaan varsinaisia esityslistoja tai kokousmuistioita ei laadittu. Kokousten rakenne olisi saattanut olla jäsentyneempi ja helpommin seurattava etukäteen toimitettujen esityslistojen sekä jälkikäteen laadittujen muistioiden avulla. Niiden avulla kokousten yhteydessä tehdyt linjaukset ja päätökset olisivat olleet vielä selkeämmin osa linjakkaasti etenevää prosessia. Kokousmuistiot olisivat myös omalta osaltaan lisänneet entisestään viestinnän läpinäkyvyyttä ja järjestelmällisyyttä sekä työryhmän työskentelyn dokumentointia, mikä on keskeistä jälkikäteen tehtävän arvioinnin ja reflektoinnin varmistamiseksi. Muistioiden olemassaolo olisi myös vahvistanut tämän puheenvuoron johdonmukaista, tietoon perustuvaa aineistolähtöisyyttä sekä mahdollistanut työryhmän toiminnan syvällisemmän ja vaiheittain etenevän kronologisen tarkastelun.

Ryhmän sisäisen vuorovaikutuksen näkökulmasta tilanteeseen sopeutumisen vaiheessa huomioitava seikka oli toimijoiden välisen (esim. hankintakilpailutukseen perustuvan) kilpailuasetelman hälväminen. Koronapandemian akuuttikriisi toi toimijat niin vahvasti yhteisen asian äärelle, ettei organisaatioiden välisiä raja-aitoja enää tunnustettu samalla tavoin kuin normaalisti. Myös muuttuvista tilanteista informointi esimerkiksi eri organisaatioissa ilmenneiden tartuntaryppäiden tai karanteenitoimenpiteiden osalta oli joustavaa ja luottamukseen perustuvaa, toisin kuin erilaisten vaitiolosäädösten noudattamiseen perustuvassa yhteistyössä. Joissain tilanteissa anonyymiteetin noudattaminen esti asiakkaan informoinnin mahdollisesta korona-altistuksesta, mutta niissäkin tapauksissa pyrittiin pääosin luovaan joustavuuteen säädösten sallimissa rajoissa.

Muutosvalmiuden näkökulmasta kriisiin sopeutumisvaihetta kuvaa nopeasti vaihtuviin tilanteisiin sopeutuminen ja eri toimintojen sopeuttaminen tilanteessa, jossa valtiovalta päivitti ohjeita ja määräyksiä jopa useita kertoja viikossa, esimerkkinä matalan kynnyksen päiväkeskusten aukioloaikojen ja kerralla asioivien asiakkaiden määrien rajoittamiseen liittyvät nopeat vaihtelut, mikä tarkoitti tilanteiden viikoittaista uudelleenarviointia. Myös päihteitä aktiivisesti käyttävien henkilöiden pandemia-altistuksen tai tartunnan aikaisen karanteenin turvaamiseksi laadittuja hoitopäätöksiä päivitettiin useita kertoja pandemian edetessä. Niin ikään asunnottomien tuetun asumisen yksiköissä otettiin käyttöön eriasteisia vierailurajoitteita. Koronapandemian ollessa akuuteimmillaan yksiköiden asukaskuntaan kohdistettiin erilaisia karanteenipakotteita ja toimenpiteitä (mm. ulkona liikkumisen, hengityssuojien käytön ja turvaetäisyyksien noudat-

tamisen osalta). Asunnottomien palveluita käyttäviä tai niissä asuvia asiakkaita nopeasti vaihtelevat muutokset eivät aina miellyttäneet, mutta pääsääntöisesti he lopulta ymmärsivät niiden välttämättömyyden ja totesivat niiden olevan pandemian leviämisen ehkäisyn kannalta välttämättömiä. Kaikki edellä mainitut toimenpiteet otettiin organisaatiokohtaisesti käyttöön hyvin nopealla aikataululla ja joustavasti ja niiden vaiheista informoitiin jatkuvasti muita toimijoita työryhmän kokousten yhteydessä.

Työryhmän osallistujamäärä vaihteli alle kymmenestä osallistujasta useisiin kymmeneen jäseniin. Erityisesti pandemian akuuteimmissa vaiheissa osallistujamäärät laskivat mahdollisten sairaustapausten vuoksi. Pandemian edetessä mukaan kutsuttiin asiantuntijajäseniä erityisesti terveydenhuollosta, koska koettiin tärkeäksi saada ajantasaista tietoa esimerkiksi tartuntaryppäistä sekä koronarokotus- ja testausmahdollisuuksista. Muutoinkin moniammatillinen kokoonpano mahdollisti eri näkemysten ja toimintatapojen esiin tuomisen, joita muut työryhmän jäsenet pääsivät hyödyntämään omassa työssään. Tunninmittaiset kokousajat eivät tosin mahdollistaneet syvällisiä keskusteluja työryhmän sisällä, vaan kokouksissa keskityttiin lähinnä eri toimintayksiköissä esiintyvien pandemiatilanteiden ja niihin liittyvien toimenpiteiden läpikäymiseen. Oli siis tärkeää, että ryhmän jäsenet pitivät toisiinsa yhteyttä myös varsinaisten kokousten ulkopuolella sopiakseen yhteisten toimintatapojen konkreettisesta toteuttamisesta.

Pandemian aikaisten rajoitusten ollessa äärimmillään oli asunnottomuutta kokevien henkilöiden kannalta onnekasta, että Helsingin kaupungin alueella toimii useita asunnottomille suunnattuja matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja. Palveluiden runsaus helpotti toimintojen kokonaisvaltaista organisointia. Mikäli yksittäinen kohtaamispaikka jouduttiin sulkemaan, niin asiakkaita ohjattiin toisen vastaavan palvelun piiriin. Joustava palveluohjaus ja yhteisesti luodut käytännöt varmistivat sen, että apua ja tukea oli muutaman päivän poikkeusta lukuun ottamatta tarjolla koko kaksi vuotta kestäneen pandemian aiheuttaman kriisivaiheen yli.

Muutosvalmiuteen liittyvässä viestinnässä oli huomionarvioista, että asunnottomuutta kokevien henkilöiden tilanne nousi laajalti esiin koronaseuranta-työryhmään osallistuneiden järjestöjen sekä kaupungin sisäisessä ja ulkoisessa viestinnässä. Myös media julkaisi asunnottomuustematiikkaan liittyviä uutisia enemmän kuin koskaan ennen. Väitöskirjatutkimukseeni perustuvasta aineistosta käy ilmi, että vuosien 2020–2021 aikana asunnottomuuden ja koronapandemian välistä suhdetta käsiteltiin yli 100 uutisen yhteydessä erilaisissa julkaisuissa ja verkkomedioissa. Kuvaavaa uutisoinnille oli asunnottomuutta kokevien

hädän ja avun tarpeen esiin nostaminen. Otsikoissa ilmaistiin huolta perustarpeista huolehtimisen puutteista: ”Väsyneitä, nälkäisiä ja normaalia huonommassa kunnossa – yksi kovan onnen ihmisryhmä vaeltaa nyt kaduilla” (Helsingin uutiset 27.11.2020). Myös toimeettomuuden ja osattomuuden näkökulmat tuotiin esiin: ”MTV yöpartion mukana koronan sulkemassa Helsingissä: Koditon Henkka, 26, kiertelee autioilla kaduilla, kun mihinkään ei pääse – ”Kerään pulloja ja tapan aikaa”” (MTV-uutiset 19.4.2020). Useat koronaseurantatyöryhmän edustajat osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun esimerkiksi antamalla haastatteluja medialle. Oli tärkeää tuoda asunnottomien haavoittuvan tilanteen kuvaamisen ohien keskustelua toimenpiteistä, joilla heitä tuettiin tilanteessa, jossa toimintamahdollisuudet olivat poikkeuksellisen tilanteen puitteissa rajalliset. Työryhmässä käsitellyistä teemoistakin uutisoitiin: ”Ruoka-avun tarve kasvaa poikkeusaikana: Helsinki varautuu jakamaan asunnottomille 400 lämmintä ateriaa päivittäin” (YLE-uutiset 23.4.2020). Kuitenkin uskoa ja toivoa luovat sekä ratkaisuja etsivät otsikot olivat selkeä vähemmistö pandemian ja asunnottomuuden suhdetta kuvaavassa uutisoinnissa.

Onnistumiset, opit ja tulevaisuuden ennakkointia

Tämän puheenvuoron tavoitteena oli kuvata organisaation resilienssin prosessiteoriaan peilaten, kokemukseeni ja havaintoihini pohjautuen, Helsingissä kokoontuneen koronaseurantatyöryhmän toimintaa koronapandemian ensimmäisen ja toisen aallon aikana. Puheenvuoroni lopuksi vedän vielä yhteen organisaation resilienssiin liittyvien oleellisten tekijöiden, johtajuuden, toimivan vuorovaikutuksen ja muutosvalmiuden näyttäytymistä koronaseurantatyöryhmän toiminnassa. Seuraavaan taulukkoon (Taulukko 2) olen koonnut keskeiset havaintoni työryhmässä koettujen onnistumisten ja saatujen oppien osalta sekä listannut näiden pohjalta ennakoitavia asioita mahdollisten tulevien kriisitilanteiden varalle. Tekemieni johtopäätösten pohjalta resilienssiprosessin lopputulosta on mielestäni hyödyllistä tarkastella onnistumisten ja oppien ohella siitä näkökulmasta, miten työryhmän tuottamaa tietoa voi hyödyntää tulevaisuudessa, jotta saavutettua osaamista ei kadoteta poikkeuksellisista olosuhteista normaaliin palattaessa.

Taulukko 2. Koronaseurantatyöryhmän onnistumiset ja opit sekä tuleviin kriiseihin varautuminen.

	Onnistumiset	Opit	Tulevaisuudessa huomioitava
Johtajuus	<p>Matala hierarkia</p> <p>Yhdenvertaisuus</p> <p>Tasapuolisuus</p> <p>Kaikkien mielipiteiden tasavertainen huomioiminen</p> <p>Osallistumisen mahdollistaminen (joustavat käytännöt/ verkkokokoukset)</p> <p>Läpinäkyvä viestintä</p> <p>Moniäänisyys</p> <p>Puheenjohtajan sitoutuminen</p>	<p>Esityslistojen ja pöytäkirjojen puuttuminen</p> <p>Ryhmän kokoonpanon vaihtuvuus</p>	<p>Dokumentointi ja sen pohjalta laaditut suunnitelmat/ selvitykset/ tutkimukset</p> <p>Saatujen kokemusten hyödyntäminen</p> <p>Uusien toimintatapojen ja joustavien kokouskäytäntöjen hyödyntäminen</p> <p>Vakituisten edustajien korvaamiskäytäntöjen luominen (sijaistukset)</p> <p>Moniäänisyyden vahvistaminen</p> <p>Puheenjohtajuuden jatkuvuuden ja pysyvyyden varmistaminen</p>
Vuoro-vaikutus	<p>Yhteinen ja selkeä tavoite</p> <p>Yhteen hiileen puhaltamisen kulttuurin vahvistuminen</p> <p>Yhteistyön vahvistuminen ja monipuolistuminen yli organisaatio- ja sektorirajojen</p> <p>Uusien innovaatioiden (mm. ruoanjakelukäytännöt) käyttöönotto</p> <p>Yhteisten käytäntöjen joustava käyttöönotto organisaatioiden rakenteissa</p>	<p>Kokousajan rajallisuus yhteiskehittämisessä</p> <p>Pandemian jälkeisen yhteistyön rajoittuminen</p> <p>Toimenpiteiden käyttöönoton oikea-aikaisuuden ja yhdenmukaisuuden haasteet</p>	<p>Työryhmän ulkopuolisten työpajojen hyödyntäminen</p> <p>Yhteistyön jatkuvuuden ja vahvistumisen varmistaminen</p> <p>Toimintojen oikea-aikaisuuden ja yhdenmukaisuuden varmistaminen</p>

	Onnistumiset	Opit	Tulevaisuudessa huomioitava
Jatkuvuuden hallinta	Työryhmätyöskentelyn jatkuminen Työryhmästä saatujen kokemusten kehittäminen asunnottomien palveluissa Asunnottomuuden laaja medianäkyvyys (työryhmän jäsenten media-aktiivisuus)	Työryhmän sisäiset henkilövaihdokset Kriisien erilaisuuden huomioiminen (ts. kaikkea opittua ei voi suoraan siirtää käytäntöön) Asunnottomia leimaava ja stereotyyppinen mediakeskustelu	Työskentelyn jatkumon ja ryhmään sitoutumisen vahvistaminen Taustaoletusten ja kokemusten kyseenalaistaminen (mahdolliset jarruttavat tekijät huomioidaan tulevien kriisien yhteydessä) Moniäänisyyden ja kokemuksellisuuden lisääminen asunnottomuuskeskusteluun

Tekemieni havaintojen pohjalta koronaseurantatyöryhmä täytti Graham Bellin (2020) määrittämän resilientin organisaation tunnusmerkit sen tavassa hallita strategisia riskejä luomalla vaikeimmissakin tilanteissa innovatiivisesti uutta toimintaa. Työterveyslaitoksen (2021) tekemän selvityksen mukaan koronakriisi teki joillekin yhteisöille jopa palveluksen siinä, että kriisin aikana opittiin yhteisiä ongelmanratkaisutaitoja ja uusien viestintätyökalujen käyttöä. Tässäkin mielessä työryhmän toiminta perustui pitkälti yhteisten ongelmanratkaisutaitojen etsimiseen, löytämiseen ja käytäntöön soveltamiseen. Näin ollen prosessi tuotti uskoakseni myös uuden oppimista työryhmän jäsenille.

Demokratia ryhmän sisällä oli toimiva ja osallistujilla oli yhtäläiset mahdollisuudet tuoda esiin omia mielipiteitään ja siten vaikuttaa vallitsevan poikkeus-tilanteen toimintojen kehittämiseen. Oli tärkeää, että kokouksia oli pandemian akuuteissa kriisivaiheissa viikoittain, jotta tarvittavat toimenpiteet saatiin ajoissa toteutettua. Poissa olevien osallistujien korvaamiseksi osa toimijoista loi ryhmän sisällä käytännön, jossa varsinaisen jäsenen ollessa estynyt, häntä ”sijaisti” organisaatiosta nimetty edustaja. Sijaistuskäytäntöihin olisi voinut pohtia jo toiminnan käynnistyessä eri vaihtoehtoja siinä tapauksessa, mikäli sairastumiset tai muut syyt estävät työryhmän varsinaisen jäsenen osallistumisen kokouksiin.

Työryhmässä laadittiin toimenpide-ehdotuksia sekä tehtiin yhteisiä linjauksia esimerkiksi turvallisuusmääräysten ja rajoitteiden noudattamisesta ja hätämaajoituksen lisäämisestä asunnottomien palveluissa. Tehdyt toimenpiteet pyrittiin saamaan käytäntöön nopeasti ja siinä onnistuttiinkin hyvin. Aina voi kuitenkin pohtia sitä, olivatko kaikki ryhmässä tehdyt linjaukset oikea-aikaisia vai olisi-

ko joitain toimenpiteitä pitänyt tehdä jo aiemmin. Osittain avoimeksi jäi sekin, toteutuivatko kaikki tehdyt päätökset samankaltaisesti kaikkien työryhmään osallistuneiden organisaatioiden käytänteissä ja rakenteissa.

Pandemian hyvinä seurauksina tuodaan aikaisemmassa tutkimuksessa esiin eri organisaatio- ja toimialarajat ylittävän yhteistyön kehittyminen (Wenneberg ym. 2020). Kriisin voidaan katsoa toimineen lähtölaukauksena uusille moniammatillisille yhteistyön muodoille kunnissa, järjestöissä ja valtionhallinnossa sekä näiden välillä (mm. Eronen ym. 2020). Myös asunnottomien koronaseurantatyöryhmässä vuorovaikutus ja yhteistyö oli työryhmään osallistuneiden toimijoiden välillä sujuvaa ja joustavaa. Kriisin mentyä ohi voi pohtia, onko hyvin sujunut yhteistyö ja yhteen hiileen puhaltaminen vähentynyt pandemian laantumisen myötä vai ovatko toimijat kenties löytäneet uusia yhteistyön muotoja, jotka edelleen vahvistavat asunnottomien henkilöiden palveluverkoston. Lisäksi on tärkeä pohtia sitä, hyödynnetäänkö työryhmän sisäisiä kumppanuuksia riittävästi yhteiskunnallisen vaikuttamistoiminnan kontekstissa muun muassa yhteisten kannanottojen muodossa, ja miten synergiaa voisi edelleen lisätä.

Resilientit organisaatiot tulee jatkossakin nähdä voimavarana, jonka avulla luodaan parempaa tulevaisuutta kriisien varalle. Marika Skytän (2021) mukaan sen yhteydessä huomioitavia asioita ovat ihmisarvon kunnioittaminen, ihmisten keskinäisen yhteistyön lisääminen ja voimavarojen suuntaaminen sinne, missä kriisin aiheuttama tuho on suurinta. Arvioni mukaan Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän toiminta noudatti näitä asioita. Hyvänä esimerkkinä mainittakoon, että asunnottomien ravinnon saantia turvaavasta ruoanjakelusta ei luovuttu missään tilanteessa vaan sen toteuttamistapoja muutettiin yhteistyössä ja rajoitukset huomioiden joustavasti. Ruokajakelussa on nimenomaan kysymys ihmisten perustarpeiden täyttämisestä kriisitilanteen vaatimalla tavalla ja samaan aikaan asunnottomuustyön peruseriaatteista, ihmisarvon ja elämän kunnioittamisesta.

Euroopan työterveys- ja työturvallisuusvirasto (EU-OSHA) korostaa oppimista osana resilienssiä ja mahdollisiin tuleviin kriiseihin varautumista (Työterveyslaitos 2021). Tulevaisuutta koskevan ennakkoinnin näkökulmasta on Pinja Parkkosen ja Katri Vatajan (2019) mukaan oleellista huomioida ensinnäkin tulevaisuutta koskevan tiedon tuottaminen ja tuotosten laatu. Asunnottomien koronaseurantatyöryhmän toiminnasta saattaisi taten olla hedelmällistä laatia prosessikuvauksia, skenaariomalleja tai raportteja, joissa tuodaan esiin koronapandemian aikana opittuja toimintamalleja. Dokumentoidun prosessin avulla tulevaisuuden kriisien yhteydessä uuden työryhmän käynnistäminen olisi siten

suunnitelmallinen ja aiempaan tietoon perustuva prosessi, joka säästäisi aikaa ja vaivaa ”pyörän uudelleen keksimiseltä”.

Tulevaisuuteen varautumisen kannalta on myös oleellista varmistaa dialogi-prosessien jatkuvuus ja laatu (Parkkonen & Vataja 2019). Työryhmän toiminta jatkui vielä pandemian akuuttivaiheen jälkeenkin. Vaikka varsinainen korona-seurantatyöryhmän toiminta päättyi vuoden 2022 lopussa, perustettiin asiantuntijuuden jakamisen edelleen mahdollistamiseksi tilalle sen hetkisistä jäsenistä koostuva Asunnottomien seurantatyöryhmä. On oleellista tulevaisuudessakin varmistaa tämänkaltaisiin työryhmiin osallistuvien henkilöiden moniäänisyyden ja asiantuntijuuden hyödyntäminen myös varsinaisen kriisitilanteen jälkeen. Dialogissa on kuitenkin tärkeää olla valmiutta kyseenalaistaa totuttuja toimintatapoja ja ennalta määriteltyjä taustaoletuksia sovittamalla ne uuteen kriisitilanteen kontekstiin. Näin ollen kaikkea työryhmässä opittua ei voida suoraan hyödyntää ennakoinnin arvioinnissa ja suunnittelussa.

Korona-ajasta on jo tätä puheenvuoroa kirjoittaessani melko runsaasti julkaistua tai vielä julkaisematonta tietoa olemassa. Tämän tekstin lähestymistapa aiheeseen on jossain määrin useista muista poikkeava. Tavoitteenani oli nimenomaan omien kokemusteni pohjalta tuoda esiin asunnottomuustyön palveluntuottajan näkökulma asunnottomien henkilöiden tilannetta pandemia-aikana määrittävään keskusteluun. Puheenvuoron näkökulma on omakohtainen, mutta sen esiin tuoma asunnottomuustyön näkökulma on mielestäni tärkeä asunnottomuutta kokevien kokonaistilanteen kannalta. Erilaisissa julkaisuissa ja mediassa käydyn asunnottomien henkilöiden hädänalaista tilannetta kuvaavan keskustelun rinnalle tarvitaan näkökulma, jossa tilanteen vakavuus tunnustettiin palvelurakenteissa ja sen korjaamiseksi tehtiin yhteisesti paljon työtä. Ylipäätään alustavan väitöskirjatutkimukseni mukaan julkiseen keskusteluun tulisi uhuriutta ja tilanteen kurjuutta korostavan tulkintatavan ohella sisällyttää laajemmin moniäänistä tulkintaa. Tällä tarkoitan puhetta asunnottomuuden rakenteellisista syistä, seurauksista ja onnistuneista ratkaisuksista. Asunnottomuuteen liitettyjen mielikuvien monipuolistuminen vaikuttaa pidemmällä tähtäimellä asunnottomuuspoliittisiin ratkaisuihin ja sen myötä asunnottomuutta kokeville henkilöille suunnattujen palveluiden kehittämiseen ja vahvistamiseen.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti (1994) Laadullinen tutkimus. Vastapaino.
- Andersson, Thomas & Cäker, Mikael & Tengblad, Stefan & Wickelgren, Mikael (2019) Building traits for organizational resilience through balancing organizational structures. *Scandinavian Journal of Management* 35 (1), 36–45.
- Baggini, Julian & Fosl, Peter (käännös: Kilpeläinen, T) (2012) Etiikan pikkujättiläinen. Eurooppalaisen filosofian seura.
- Bell, Graham (2020) Event bias in surveys of organizational resilience. *Continuity & Resilience Review* 2 (2), 65–79. Doi:10.1108/CRR-12-2019-0025
- Burnard, Kevin & Bhamra, Ran & Tsinopoulos, Christos (2018) Building organizational resilience: Four configurations. *IEEE Transactions on Engineering Management* 5 (3), 351–362.
- Duchek, Stephanie (2020) Organizational resilience: A capability-based conceptualization. *Business Research* 13 (1), 215–246.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) Sosiaalibarometri 2020. Helsinki: Soste.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino.
- Grönfors, Martti (1985) Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. Porvoo: WSOY.
- Helsingin uutiset -verkkojulkaisu (27.11.2020) ”Väsyneitä, nälkäisiä ja normaalia huonommassa kunnossa” – yksi kovan onnen ihmisryhmä vaeltaa nyt kaduilla. <https://www.helsinginutiset.fi/paikalliset/3173148> Luettu 18.4.2023.
- Häikiö, Liisa (2019) Mitä on osallistuva tutkimus. Metodifestari 2019. Tampereen yliopisto.
- Hämäläinen, Timo & Vataja, Katri (2020) Korona paljasti yhteiskunnan haavoittuvuuden. Sitra artikkelit. <https://www.sitra.fi/artikkelit/korona-paljasti-yhteiskunnan-haavoittuvuuden/> Luettu 19.5.2023.
- Kantur, Denis & Iseri-Say, Arzu (2012) Organizational resilience: A conceptual integrative framework. *Journal of Management and Organization* 18 (6), 762–773.
- Kekkonen, Marjatta & Gissler, Mika & Känkänen, Päivi & Isola, Anna-Maria (2022) (toim.) Poikkeuksellinen nuoruus korona-aikana. Nuorten elinolot -vuosikirja 2022. Vantaa: PunaMusta.
- Koivisto, Päivi (2011) Elämästä autofiktioksi. Lajitradition jäljillä Pirkko Saision romaanisarjassa Pienin yhteinen jaettava, Vastavalo ja Punainen erokirja. Väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Lie, Sissel (2000) Louise Labé – Dialogue with the past. Teoksessa Dag T. Andersson & Roy Eriksen (toim.) *Innovation and tradition. Essays on Renaissance art and culture*. Roma: Edizioni Kappa.
- Limnios, Mamouni & Mazzarol, Tim & Ghadouani, Anas & Schilizzi, Steven (2014) The resilience architecture framework: Four organizational archetypes. *European Management Journal* 32 (1), 104–116.

- Linnenluecke, Martina (2017) Resilience in business and management research: A review of influential publications and a research agenda. *International Journal of Management Reviews* 19 (1), 4–30.
- McCann, Joseph & Selsky, John & Lee, James (2009) Building agility, resilience and performance in turbulent environments. *People and Strategy* 32 (3), 44.
- McGill, Robert (2013) *The treacherous imagination. Intimacy, ethics, and autobiographical fiction.* Columbus: Ohio State University Press.
- MTV-uutiset (19.4.2020) MTV yöpartion mukana koronan sulkemassa Helsingissä: Koditon Henkka, 26, kiertelee autoilla kaduilla, kun mihinkään ei pääse – ”Kerään pulloja ja tapan aikaa”. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/mtv-yopartion-mukana-koronan-sulkemassa-helsingissa-koditon-henkka-26-kiertelee-autoilla-kaduilla-kun-mihinkaan-ei-paase-keraan-pulloja-ja-tapan-aikaa/7794036> Luettu 12.3.2023.
- Nieminen, Mika & Talja, Heli & Heikkilä, Jukka-Pekka & Airola, Merja & Viitanen, Kaupo & Tuovinen, Joonas (2017) *Muutosjoustavuus: Organisaation resilienssin tukeminen.* Teknologian tutkimuskeskus VTT Oy. <https://www.vttresearch.com/sites/default/files/pdf/technology/2017/T318.pdf> Luettu 22.5.2023.
- Nyaupane, Gyan & Prayag, Girish & Godwyll, Josephine & White, Dave (2021) Toward a resilient organization: analysis of employee skills and organization adaptive traits. *Journal of Sustainable Tourism* 29 (4), 658–677.
- Parkkonen, Pinja & Vataja, Katri (2019) *Yhteiskunnalliset tulevaisuudet.* Futura- julkaisu 1/2019. Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Sitran julkaisuja.
- Seville, Erica (2016) *Resilient organizations. How to survive, thrive and create opportunities through crisis and change.* Lontoo: Kogan Page Limited.
- Skyttä, Marika (2021) Resilienssi on voimavara, jolla luodaan parempaa tulevaisuutta (Blogi Marika Skytän 2021 väitöskirjan pohjalta) <https://www.syopajarjestot.fi/ajankohtaista/blogit/resilienssi-on-voimavara-jolla-luodaan-parempaa-tulevaisuutta/> Luettu 26.1.2023.
- Sininauhaääitiö (2020) *Asunnottomuus- ja päihdetoimijat: Koronakriisistä huolimatta jatkamme työtämme – huoli kriisin vaikutuksista on silti suuri.* <https://www.sininauhaaatio.fi/ajankohtaista/asunnottomuus-ja-paihde-toimijat-koronakriisista-huolimatta-jatkamme-tyotamme-huoli-kriisin-vaikutuksista-on-silti-suuri/> Luettu 21.1.2023.
- Spake, Michael & Thompson, Elaine (2013) Managing resilience by creating purpose. *Frontiers of Health Services Management* 30 (2), 14–24.
- The Economist: Intelligence Unit (2015) *Organizational Resilience: Building an enduring enterprise* <https://www.bsigroup.com/LocalFiles/es-MX/organizational-resilience/Org-res-EIU-report.pdf> Luettu 4.6.2023.
- THL (2020) *Koronan rajoitustoimet hydyttivät monet sosiaalihuollon palvelut – erityisesti asunnottomat kärsivät.* <https://thl.fi/fi/-/koronan-rajoitustoimet-hydyttivat-monet-sosiaalihuollon-palvelut-erityisesti-asunnottomat-karsivat> Luettu 23.2.2023.
- Työterveyslaitos (2020) *Resilienssi ja jatkuvuudenhallinta.* <https://www.ttl.fi/oppimateriaalit/resilienssi-ja-jatkuvuudenhallinta> Luettu 23.1.2023.
- Työterveyslaitos (2021) *Resilienssi auttaa sote-organisaatioita selviytymään.* <https://www.ttl.fi/ajankohtaista/blogi/resilienssi-auttaa-sote-organisaatiota-selviamaan> Luettu 24.1.2023.

Vakilzadeh, Kijan & Haase, Alexander (2021) The building blocks of organizational resilience: A review of the empirical literature. *Continuity & Resilience Review* 3 (1), 1–21.

Valmiuslaki 1552/2011. www.finlex.fi

Wenneberg, Mikko & Luukkonen, Tuomas & Haila, Katri (2020) Sosiaalihuollon ja lastensuojelun kantokyky koronakriisin aikana. Haastavat tekijät ja uudet ratkaisukeinot kriisistä selviämiseksi. Itlan raportit ja selvitykset 2020:1. Helsinki: Itsenäisyyden juhlavuoden lastensäätiö.

Viertola, Ville (2021) Organisaation resilienssi Etelä-Suomen aluehallintovirastossa: Kompleksisuusajattelun näkökulma. Pro gradu -tutkielma. Sosiaali- ja terveyshallintotiede. Vaasan yliopisto.

YLE-uutiset (23.4.2020) Ruoka-avun tarve kasvaa poikkeusaikana: Helsinki varautuu jakamaan asunnottomille 400 lämmintä ateriaa päivittäin. <https://yle.fi/a/3-11319923> Luettu 1.3.2023.

8 Yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden saavutettavuus koronan aikana asumispalveluiden työntekijöiden kertomana¹

Suvi Raitakari

Tiivistelmä

Luvussa tarkastelen yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden saavutettavuutta sellaisena kuin se ilmenee asumispalveluiden työntekijöiden haastatteluissa. Luvun tavoitteena on jäsentää palveluiden saavutettavuuden moniulotteisuutta ja siihen vaikuttavia tekijöitä yhteiskunnan marginaalissa, ja erityisesti koronapandemian aikana. Teoriaohjaava temaattinen analyysi tuotti viiden saavutettavuustekijän erittelyn: rakenteelliset, organisaatiokulttuuriset ja työyhteisölliset, informaatioon liittyvät, asiakasvuorovaikutukseen ja -kokemukseen liittyvät sekä yksilölliset tekijät kietoutuvat vahvasti toisiinsa ja vain harvoin asunnottomuutta kokevan aikuisen palveluihin pääsyyn vaikuttaa vain yksi te-

1 Artikkelin on tehty osana tutkimushankkeita ”Korona yhteiskunnan marginaaleissa” (KoMa, 2021–2023, ESR) ja ”Sosiaalityöntekijöiden paikka ja saavutettavuus hyvinvointialueiden aikuissosiaalityössä” (2023–2024, STM).

kijä. Koronapandemia vaikeutti monin paikoin palveluiden saavutettavuutta entisestään, mutta ei ennen pandemiakaan, eikä sen jälkeenkään palveluihin hakeutuminen tai niihin pääsy ole helppoa asunnottomuutta kokeville aikuisille. Saavutettavuuden osalta yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvissa palveluissa on vielä paljon tekemistä.

Johdanto

Tässä luvussa tarkastelen yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden koronapandemian aikaista saavutettavuutta sellaisena kuin se ilmenee asumispalveluiden työntekijöiden haastattelupuheessa. Aineiston analyysiä johtaa pyrkimykseni jäsentää sitä, *millaisena yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden saavutettavuus näyttäytyy koronapandemian aikana asumispalveluiden työntekijöiden kertomana*. Luvun tavoitteena on jäsentää palveluiden saavutettavuuden moniulotteisuutta ja siihen vaikuttavia tekijöitä yhteiskunnan marginaalissa. Yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvilla palveluilla viitataan ei-universaaleihin, rajatun väestön tietyissä tilanteissa tarvitsemiin palveluihin, jotka useimmiten edustavat viimesijaista riittävän huolenpidon ja toimeentulon tarjoamista (ks. Juhila ym. 2017, 3–4). Tällaisia palveluja ja etuuksia ovat muun muassa toimeentulotuki, asunnottomuutta kokeville aikuisille suunnatut tilapäismajoitukset ja päiväkeskukset, osallisuutta edistävät yhteisöt, aikuissosiaalityö sekä kotiin vietävä asumisen tuki. Tätä tutkimusta varten on haastateltu kahden tilapäismajoituspalvelun sekä päihdetömyyteen tähtäävän ja päihteiden käytön sallivan tukiasumisyksikön työntekijöitä. Käyttäessäni ilmaisua asunnottomuutta kokeva aikuinen viitataan sekä vailla asuntoa oleviin (tilapäismajoituksen) että asunnottomuuden riskissä oleviin (tukiasumisyksikön ja kotiin tarjottavan mielenterveys- ja päihdetyön) asiakkaisiin.

Yleisesti ottaen *saavutettavuus* tarkoittaa palvelun helppoa lähestyttävyyttä kaikille sitä tarvitseville ihmisille. Saavutettavuudessa tavoitteena on, että palvelut ja niiden sisällöt ovat kaikkien ymmärrettävissä, löydettävissä ja käytettävissä niin, että yksilö tulee yhdenvertaisesti kohdeksi. (Esim. Nurkkala & Majava 2022.) Saavutettavuuden tarkastelu on yleistä digitaalisia palveluita arvioitaessa, mutta se on relevantti lähtökohta kaikissa palveluissa ja tiedottamisessa. Siinä on kyse esimerkiksi aukioloajoista, maantieteellisistä etäisyyksistä, maksullisuudesta, ajan saamisen nopeudesta ja hoitojonoista (Ilmarinen ym. 2019). Saavutettavuutta voi tarkastella lisäksi asiakaskokemuksen ja asiakasvuorovaikutuksen näkökulmasta, sillä hyvä kohtelu, luottamus ja ymmärrettyksi tuleminen saavat ihmiset hakeutu-

maan asiakassuhteeseen ja sitoutumaan siihen (Järvinen 2015; Virokannas 2017; 2020). Myös (etuus)järjestelmien koettu monimutkaisuus ja vaikeakäyttöisyys tuottavat niiden ulkopuolelle jäämistä ja alikäyttöä (Virrankari ym. 2021).

Pandemialla on ollut merkittävä vaikutus hoidon ja palveluiden järjestämiseen, ihmisten avun hakemiseen ja toimeentuloon (Eronen ym. 2021). Suositus kotona pysymisestä ja tartuntariski jarruttivat monen ihmisen palveluihin hakeutumista ja terveyden hoitamista. Esimerkiksi Englannissa lääkäriin hakeutuminen väheni ja ennen aikaisia kuolemia kotioloissa tapahtui tavallista enemmän. (Parretti ym. 2023.) On olemassa laaja yksimielisyys siitä, että pandemia heikensi erityisesti jo ennestään haavoittavassa asemassa olevien ihmisten sosiaali- ja terveystalouden sekä muiden resurssien saavutettavuutta.

Etenkin koronapandemian alkuvaiheessa monet palveluntuottajat rajoittivat päiväkeskustoimintaa, lämpimän ruoan jakelua ja ryhmätoimintoja aluehallintoviranomaisten määräysten mukaisesti (esim. Huotari & Grönlund tässä teoksessa). Asunnottomuutta kokevat aikuiset olivat vaikeassa tilanteessa etenkin silloin, kun edes julkisissa tiloissa ei voinut viettää aikaa (Kalanti 2022, 40; Granfelt ym. tässä teoksessa). Koronapandemia vaikeutti myös päihdepalvelujen saavutettavuutta, sillä kaikilla asiakkailla ei ollut vaadittavia resursseja esimerkiksi etäpalveluiden käyttöön ja kuntoutusjaksojen toimintatavat muuttuivat ei-yhteisölliseen suuntaan (Kalanti 2022, 40; Kuussaari ym. 2022; Karsimus ym. 2023). Lisäksi aikuissosiaalityö ja Kela siirsivät asiointia paljolti verkossa tai puhelimesta tapahtuvaksi, mikä vaikeutti etenkin haavoittavassa asemassa olevien henkilöiden asiointia (Eronen ym. 2021; Iivonen & Kivipelto 2022). Vuoden 2023 alussa koronapandemian jälkimainingeissa toimeenpanovaiheeseen siirtyneiden hyvinvointialueiden tärkein tavoite on palveluiden parempi saavutettavuus (Valtioneuvosto 2022), mikä onkin keskeinen tekijä palvelujärjestelmän toimivuuden, uskottavuuden ja luotettavuuden kannalta. Tavoite itsessään jo indikoi sitä, että nykyisessä palvelujärjestelmässä on edelleen saavuttamattomuutta ja epätasa-arvoisuutta tuottavia tekijöitä.

Luku rakentuu siten, että johdannon jälkeen perehdytyn saavutettavuuden määrittelyihin ja sitä koskevaan aikaisempaan tutkimukseen. Tämän tiedon ja aineiston välisen vuoropuhelun tuloksena teemoittelin (Juhila 2023) työntekijöiden haastattelupuheessa esiintyviä koronapandemian aikaisia palveluiden saavutettavuuteen ja siihen vaikuttaviin tekijöihin liittyviä merkityskokonaisuuksia yhteiskunnan marginaalissa. Aineistoa ja tekemääni analyysiä kuvaavan osion jälkeen käyn tulososassa läpi viisi eri saavutettavuustekijää. Johtopäätöksissä tuon esille saavutettavuuden merkitystä tuen ja resurssien varmistamisessa, ja tätä kautta erilaisista kriiseistä selviytymisessä.

Saavutettavuuden lähtökohdat

Taustoitan tutkimusasetelmaani perehtymällä saavutettavuuteen yhteiskunnallisen ja ammatillisen toiminnan periaatteena sekä omana tutkimusalueenaan. Tavoitteenani on lisätä ymmärrystä niistä eri lähestymis- ja käsitteellistystavoista, joita on aiemmin hyödynnetty saavutettavuuskeskustelussa ja -tutkimuksessa.

Saavutettavuus ohjaa yhteiskunnan toimintaa

Saavutettavuus on Suomessa *sopimukseen ja lakiin kirjattu yhteiskunnallinen periaate ja velvoite*. Sosiaali- ja terveystalouden saavutettavuus tarkoittaa erityisesti ihmisoikeuksien turvaamista: Suomi on ratifoinut useita valtioiden välisiä ihmisoikeussopimuksia, jotka turvaavat ihmisten kansalaisoikeuksia sekä poliittisia, taloudellisia, sivistyksellisiä ja sosiaalisia oikeuksia. Sosiaaliset oikeudet turvaavat perustavanlaatuisia inhimillisen elämän vähimmäisehtoja, kuten riittävää toimeentuloa, asumista, huolenpitoa, terveydenhuoltoa ja sosiaaliturvaa (Ife 2012, 43–46; Rautiainen 2017, 20–21; Sapir & Turtiainen käsikirjoitus). Myös sosiaalihuoltolaki säätelee saavutettavuudesta: palveluiden on oltava sopivia kaikille asiakkaille ja niiden toteuttamisen tulee mahdollistaa haakeutumisen palveluiden piiriin oma-aloitteisesti tarvittavan aikaisessa vaiheessa (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Saatavuus ja saavutettavuus käsitteinä löytyvät esimerkiksi sosiaalihuoltolain 33 §:n ja terveydenhuoltolain 10 §:n otsikoista, mutta itse pykäläteksti kuvaa pitkälti saatavuutta. Tämä ehkä viittaa siihen, että saavutettavuuden monet ulottuvuudet odottavat vielä tunnistamista ja säätämistä laeiksi. (Ks. Vanjusov 2022, 66–67.)

Yhdenvertainen saavutettavuus edellyttää, että oikeuksia turvaavaa lainsäädäntöä tulkitaan ja sovelletaan asiakastyöhön tavalla, joka mahdollistaa jokaisen ihmisen ihmisoikeuksien toteutumisen hänen tilanteensa edellyttämällä tavalla (Clarke 2004, 216; Sapir & Turtiainen käsikirjoitus). Keskeistä on, että kaikki saavat tarpeisiinsa nähden riittävät ja laadukkaat palvelut (Vanjusov 2022). Palveluiden piiriin pääsemisen esteiksi eivät saa muodostua esimerkiksi henkilön taloustilanne, etninen tausta, vuorovaikutukseen tai kommunikointiin liittyvät hankaluudet tai julkisten palveluiden maantieteellinen sijainti.

Saavutettavuus on siten myös *palveluiden toteuttamisen tavoite*, kuten on nähtävissä muun muassa Eeva Liukon ja kanssakirjoittajien (2022, 56) raportista *Asunnottomuutta vähentävien sosiaali- ja terveystalouden kehittäminen*:

Asunnottomuustyössä tulisikin aktiivisesti hakea ja tunnistaa erityisryhmiä, joilla voi olla vaikeuksia saada itselleen soveltuvia palveluja, ja toteuttaa palvelut siten, että ne ovat vaivattomasti saavutettavia kaikille väestöryhmille.

Kirjoittajien mukaan asunnottomuutta kokevat aikuiset eivät useinkaan luota palvelujärjestelmään, vaikka he tarvitsisivatkin apua. Monet heistä eivät välttämättä uskalla hakea apua esimerkiksi aiempien loukkaavien ja syrjivien palvelukokemusten tai rikollisen toiminnan vuoksi (myös Järvinen 2015). Mikäli avun saaminen edellyttää siirtymistä eri palveluiden ja ammattilaisten välillä, tilanteen arvioimista moneen kertaan ja jonottamista, on mahdollista, että haavoittavassa asemassa olevan ihmisen voimavarat eivät tähän riitä vaan hän ”kaatoa” palveluiden piiristä. Palvelujärjestelmä on hyödytön, mikäli haavoittavassa asemassa oleva ihminen ei tavoita hänen tilanteessaan olennaista auttamisorganisaatiota ja/tai työntekijää – tai toisinpäin. Saavutettavuus onkin sosiaali- ja terveyspalveluiden ”kulmakivi” ja ”akilleen kantapää”, eikä ole yllättävää, että sitä koskevaa tutkimusta on tehty paljon.

Saavutettavuutta koskeva aikaisempi tutkimus

Saavutettavuus kiinnittyy moniin rinnakkaisiin käsitteisiin ja toisiaan lähelle tuleviin keskusteluihin, kuten avun hakemiseen (engl. *help seeking*) ja palveluja koskeviin valintoihin (engl. *service choices*) (esim. Parretti ym. 2023). Yksilöiden avunhakemiseen vaikuttavia tekijöitä tutkitaan usein käyttämällä eri väestöryhmille suunnattuja kyselyjä avun tarpeesta ja eri tavoista saada tunnistettuun ongelmaan apua ja löytää ratkaisua (Cortis 2012; Cadigan ym. 2019). Avun hakemisen ja saavutettavuuden limikkäisyydestä kertoo esimerkiksi se, että ihminen voi tunnistaa tarvitsevansa apua, mutta päättää kuitenkin olla hakeutumatta palveluihin ja turvautua sen sijaan vaikkapa perheeseensä, jolloin hän jää palveluiden ulkopuolelle. Saavutettavuudessa on kyse myös ”portinvartijuudesta” ja ihmisten poiskäännyttämisestä (ks. Hänninen ym. 2007; Määttä 2012) – ja päinvastaisesti palvelujärjestelmästä etäällä olevien asiakkaiden etsimisestä ja heihin luottamussuhteen rakentamisesta (Clarke 2004, 221; Cortis 2012; Grymonprez ym. 2017, 465–466). Viimeksi mainitusta on kyse esimerkiksi monien yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden omaksumassa haittoja vähentävässä, etsivässä ja jalkautuvassa työorientaatiossa (Grymonprez ym. 2017; Ranta tässä teoksessa) sekä esimerkiksi osallisuustyössä (Hekkala ym. 2023).

Saavutettavuutta ja avun hakemista koskevaa tutkimusta on olemassa esimerkiksi esteettömyyden ja vieraskielisyyden kysymyksistä (esim. Gonzales

2019). Usein saavutettavuustarkastelut kohdistuvat haavoittavassa asemassa oleviin väestöryhmiin, kuten maahan muuttaneisiin (Fauk ym. 2021), seksuaalivähemmistöihin (McIntyre ym. 2012), mielenterveys- ja päihdevaikeuksia kokeviin (Neale ym. 2008), ikääntyneisiin (Zechner & Valokivi 2012) tai asunnottomuutta kokeviin aikuisiin (McWilliams ym. 2022). Saavutettavuustutkimuksessa on tunnistettu monia saavutettavuutta vaikeuttavia ja edistäviä tekijöitä (Virokannas 2020). Lisäksi on havaittu, miten eri tekijät ja niiden seuraamusvaikutukset ovat tilannekohtaisesti muuttuvia (esim. Neale ym. 2008, 153). Siten on vaikea yleispätevästi arvioida jonkin palvelun saavutettavuuden helppoutta tai vaikeutta.

Tavallisesti saavutettavuus käsitteellistetään jäsentämällä sitä eri ulottuvuuksiin ja luokkiin. Suomenkielisen saavutettavuuden jäsenyyksen on tuottanut ainakin Heidi Vanjusov (2022) väitöskirjassaan *Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä*. Hän jakaa saavutettavuuden seuraaviin osa-alueisiin: institutionaalinen (esim. palveluiden järjestämisen tavat), informatiivinen (esim. tiedon tuottamisen ja jakamisen tavat), taloudellinen (esim. maksukykyisyys), fyysinen (esim. tilojen esteettömyys) ja kokemuksellinen (esim. aiemmat kokemukset huonosta kohtelusta ja avun hyödyttömyydestä) (mt.). Kyseinen jäsenyys on tärkeä lähtökohta tässä tekstissä tekemälleni luokittelulle.

Anne Määttä (2012, 124–126) tiivistää väitöskirjassaan *Perusturva ja poiskäännyttäminen* tutkimustuloksensa seuraaviin etuusjärjestelmästä poiskäännyttäviin kynnyksiin kytkemättä niitä kuitenkaan suoraan saavutettavuuden ilmiöön: järjestelmätason (esim. eri etuuspäätösten välinen keskinäisriippuvuus), toimisto- ja sektori-kohtaiset (esim. epäviralliset ja viralliset säännöt ja toimintamallit), työntekijän ja asiakkaan toimintaan liittyvät (esim. asiakkaan ja päättävän tahon välinen neuvottelu), etuuskohtaiset (esim. myöntämiskriteerit) ja esikäännyttävät (esim. etuuden leimaavuus ja hakemisen monimutkaisuus) kynnykset.

Steven G. Anderson ja kumppanit (2016) tekevät saavutettavuuden käsitteen kokonaisvaltaista, pääasiassa järjestelmätason teoretisointia. He esittävät käsitteen osa-alueet niin sanottuna suppiloviitekehityksenä (engl. *funnel framework*). Suppilo-metafora kuvastaa sitä, kuinka ihmiset valikoituvat eri vaiheiden kautta ja useiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta etuuden/palvelun saajaksi tai jäävät niiden ulkopuolelle. Tässä luvussa ymmärrän saavutettavuuden moniulotteiseksi ilmiöksi, jonka tarkasteleminen edellyttää yhtäaikaista sekä vertikaalisiin ja hierarkkisiin keskinäissuhteisiin keskittyvää analyysia aina yhteiskunnan rakenteista (esim. asenteet haavoittavassa asemassa olevia ihmisiä kohtaan) yksilöiden elämäntilanteiden, toimintakyvyn ja resurssien tasolle (esim. sosiaalisen verkoston kyky tukea asioinnissa ja välittää tietoa palveluista).

Asumispalveluiden työntekijöiden haastattelut ja niiden analyysi

Perusteeni seuraavaksi kuvaamaani haastatteluaineiston käytölle on se, että asumispalveluiden työntekijöillä on näköalapaikka yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden toimintaan. Heillä on mahdollisuus arvioida saavutettavuutta niin omasta kuin myös asiakkaan näkökulmasta. Aineisto ei kuitenkaan mahdollista asiakaskokemuksen analyysiä vaan kyse on aina työntekijöiden ja tutkijan yhdessä muodostamista tulkinnoista.

Neljän eri asumispalvelun työntekijöiden haastatteluja

Tässä tutkimusraportissa hyödynnän neljän eri asumispalvelun työntekijöiden yksilö- ja ryhmähaastatteluja (haastatteluja yhteensä 19), jotka ovat tuottaneet Marja Hekkala ja Mikko Ilmoniemi Korona yhteiskunnan marginaaleissa -hankkeessa (KoMa-hanke 1.1.2021–31.8.2023, ESR). Kaikissa haastatteluissa tutkijat käyttivät keskustelun tukena samaa haastattelurunkoa, joka sisälsi seuraavat pandemiaan liittyvät teemakokonaisuudet: yleinen työ- ja pandemiatilanne, tiedonkulku, työntekijöiden työ- ja toimintakyky ja työhyvinvointi, avun saaminen ja palveluiden toiminta sekä osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet. Haastatteluissa työntekijät arvioivat mainittuja teemoja itsensä, työyhteisön ja asiakkaiden kannalta.

Tutkijat kysyivät eksplisiittisesti asunnottomuutta kokevien aikuisten mahdollisuuksista saada palveluja yleisesti ja erityisesti koronan aikana (etenkin teemakokonaisuudessa avun saaminen ja palveluiden toiminta). Palveluiden saamisen vaikeus, asunnottomuutta kokevien aikuisten huono kohtelu ja vähäiset palveluvaihtoehdot olivat vahva ”punainen lanka” kaikissa haastatteluissa. Haastatteluaineistossa valitsevat kuvaukset palveluiden saavuttamattomuudesta niiden helpon saavutettavuuden sijaan, mutta työntekijät toivat esiin myös asunnottomuutta kokeneiden aikuisten, eri palveluiden ja niiden työntekijöiden onnistuneita kohtaamisia.

Isossa kaupungissa toimivan asunnottomuutta kokeville aikuisille tarkoitetun tilapäismajoituksen osalta käyttämäni haastatteluaineisto on sama mitä Mikko Ilmoniemi käyttää luvussaan tässä teoksessa (ks. tilapäismajoituksen kuvaus sivulta 132–133). Kyseisessä asumispalvelussa työskentelevät osastonhoitaja, vastaava sairaanhoitaja, sosiaalityöntekijä ja sosiaaliohjaaja sekä 20 lähihoitajakoulutuksen saanutta ohjaajaa. Aineisto koostuu kahdeksasta työntekijöiden ryhmähaastattelusta sekä viidestä työntekijöiden yksilöhaastattelusta (haastatteluja yhteensä 13), jotka on toteutettu elokuun 2021 ja toukokuun 2022 välillä. Osa työntekijöistä on haastateltu kahteen kertaan. Yhteensä haastateltavia oli 20 eri henkilöä. Haastattelut kestivät 30 minuutista 120 minuuttiin.

Toiseksi käytän keskikokoisen kaupungin tilapäismajoituksen työntekijöiden haastatteluja. Palvelu tarjoaa yösijan asunnottomuutta kokeville aikuisille ja muille suojan tarpeessa oleville. Se on avoinna klo 17–08. Päihtymistila ei ole este palveluun pääsemiselle. Naisille ja miehille on erilliset peseytymistilat ja makuusalit sänkyineen. Asiakaspaiikkoja on yhteensä 9. Tilapäismajoitus ja kolmas tutkimukseen osallistunut asumispalvelu ovat samassa rakennuksessa, ja tukiasumisyksikön työntekijät vastaavat yhteisesti molemmista palveluista.

Kolmas tutkimuskohde on päihteettömyyteen tähtäävä tukiasumisyksikkö, jossa on 12 soluasuntoa ja 11 yksiötä, ja jossa työskentelee moniammatillinen henkilökunta (psykiatrinen sairaanhoitaja, sosiaalihojaaja ja lähihoitajia). Jokaisella asukkaalla on oma vuokrasopimus ja asumisaika vaihtelee muutamasta kuukaudesta vuosiin. Tukiasumisen tarvetta ja sopivuutta arvioidaan säännöllisesti. Yksilöllisen ohjauksen lisäksi yksikössä on tarjolla monenlaista ryhmätoimintaa, ja joihinkin ryhmiin on mahdollista osallistua myös muiden kuin yksikössä asuvien henkilöiden. Asumisyksikön henkilökunta on paikalla arkisin kello 8–20, mutta kiinteistössä sijaitsevan tilapäismajoituksen vuoksi henkilökunta on tavoitettavissa myös iltaisin ja öisin vuoden ympäri. Toisen ja kolmannen palvelun haastattelut toteutuivat kesäkuussa 2021 (ryhmähaastattelu, kolme osallistujaa) ja kesäkuussa 2022 (ryhmähaastattelu, kaksi osallistujaa).

Neljänneksi aineisto sisältää 17 pientä huoneistoa sisältävän, päihneiden käytön sallivan tukiasumisyksikön. Myös tässä yksikössä jokaisella asukkaalla on oma vuokrasopimus ja asumisaika vaihtelee muutamasta kuukaudesta vuosiin. Tukiasumisen tarvetta ja sopivuutta arvioidaan säännöllisesti. Oman kodin lisäksi asukkaat saavat moniammatillisen henkilökunnan tuen. Yksikössä työskentelee sairaanhoitaja, sosiaalihojaaja sekä lähihoitajia. Yksilöohjauksen lisäksi asumispalvelu järjestää ryhmätoimintaa. Yksikössä henkilökunta on paikalla arkisin klo 7–22 ja viikonloppuisin klo 9–18. Neljännen palvelun haastatteluja on kaksi ja ne toteutuivat kesäkuussa 2021 (ryhmähaastattelu, kolme osallistujaa) ja kesäkuussa 2022 (ryhmähaastattelu, neljä osallistujaa).

Lisäksi aineistoon sisältyy toisen, kolmannen ja neljännen palvelun taustaorganisaation johtavien työntekijöiden kaksi ryhmähaastattelua, jotka toteutuivat myös kesäkuussa 2021 ja kesäkuussa 2022. Näihin haastatteluihin osallistui yhteensä kolme henkilöä, joista yksi osallistui molempiin haastatteluihin. Toisen, kolmannen ja neljännen palvelun ja taustaorganisaation johtavien työntekijöiden haastattelut kestivät 55 minuutista 75 minuuttiin. Yhteensä osallistujia oli 15.

Tutkijat huolehtivat hyvän tieteellisen käytännön toteuttamisesta tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa (Hyvä tieteellinen käytäntö... 2023). Ennen haastatteluja tutkimushanke sai tutkimusluvut palveluiden tuottajilta sekä alueelliselta ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta tutkimuksen toteuttamista puoltavan

lausunnon. Tutkijat keskustelivat työntekijöiden kanssa tutkimuksen tavoitteista, haastattelujen toteuttamisesta ja tietosuojaa koskevista seikoista. He korostivat tutkimushaastattelun vapaaehtoisuutta ja mahdollisuutta perua kirjallinen suostumus missä tutkimuksen teon vaiheessa tahansa. Sekä haastatteluissa että tulosten raportoinnissa on kiinnitetty erityistä huomiota työntekijöiden arvostavaan kohtaamiseen ja heidän tekemänsä työnsä kunnioittamiseen. Haastateltujen tunnistamattomuutta turvatakseni poistin aineisto-otteista kaikki tunnistetiedot.

Teoriaohjaavan teemoittelun toteuttaminen

Aloitin asumispalveluiden työntekijöiden haastattelujen analyysin lukemalla ne kertaalleen läpi. Ensimmäisen lukukierroksen perusteella päädyin ATLAS.ti 23 -ohjelmaa hyödyntäen koodaamaan aineiston viiteen saavutettavuustekijään, jotka määrittelen Taulukossa 1. Saavutettavuustekijöiden luokittelu, nimeäminen ja määrittäminen perustuvat yhtäältä aikaisempaan tutkimuksen tuottamaan ymmärrykseeni ilmiöstä, ja toisaalta aineistoon sisältyviin haastattelupuheen merkityksiin. Siten analyysitapaani voi kutsua *teoriaohjaavaksi teemoitteluksi* (ks. Juhila 2023; Tuomi & Sarajärvi 2018).

Taulukko 1. Teoriaohjaavassa teemoittelussa paikannetut saavutettavuustekijät.

Saavutettavuustekijät	Saavutettavuustekijöiden sisällölliset merkitykset
Rakenteelliset tekijät	Poliittiset linjaukset ja lainsäädäntö, resurssointi, yhteiskunnalliset asenteet ja aikuisuuteen kohdistuvat moraaliset olettavat vastuullisuudesta ja aktiivisuudesta, palveluiden saamisen kriteerit ja toteuttamistavat, palvelujärjestelmän tarjoamat vaihtoehdot, puuttuvat palvelut ja resurssit
Organisaatiokulttuuriset ja työyhteisölliset tekijät	Palveluyksiköiden ja työntekijöiden toimintatavat, etiikka ja näkemykset asiakkaiden tavoittamisen olennaisuudesta
Informaatioon liittyvät tekijät	Tiedonsaanti eri palveluvaihtoehdoista ja niiden aukioloajoista, palveluihin hakeutumisen ehdoista, edellytyksistä ja käytännöistä
Asiakasvuorovaikutukseen ja -kokemuksiin liittyvät tekijät	Leimaaminen, ulossulkeminen, huono ja hyvä kohtelu, kokemus (ei)autetuksi tulemisesta tai turhasta/hyödyllisestä asioinnista
Yksilölliset tekijät	Yksilön uskomukset, vakaumukset, asenteet, käyttäytymisen, kielitaito, koulutus, resurssit (esim. maksukykyisyys, etäasiointi- ja muiden teknisten laitteiden omistaminen ja käyttötaito), sosiaalisen verkoston tuki, kognitiiviset ja fyysiset kyvyt, rajoitteet ja sairaudet

Havaitsin, että työntekijät puhuvat tavalla, jossa usein samassa puhejaksossa tulee esille useita saavutettavuustekijöitä. Oli tavallista, että koodasin saman puhejakson useammalla saavutettavuustekijän koodilla. Tämä tekijöiden sidoksisuus toisiinsa tuotti vaikeuksia sekä aineiston luokitteluun että tulosten esittämiseen. Puheen ja tekstin moniaineksisuus on tyypillistä ihmisten kommunikaatiossa. Aineiston koodauksen yhteydessä merkitsin jokaisen puhejakson, johon sisältyy palveluiden saavutettavuuden pohdintaa yhdistettynä koronaan, koodilla ”korona”. Tällä tavalla rajasin aineistosta tutkimuskysymykseen vastaavaa ainesta. Rajaamani aineisto käsitti lopulta 94 haastattelupuhejaksoa, jotka vielä luin uudestaan tukeutuen saavutettavuustekijöiden luokitteluun. Raportoin seuraavaksi tulokset selkeyden vuoksi yksi saavutettavuustekijä kerrallaan, hyödyntäen havainnollistavia aineistoesimerkkejä. Mikäli aineistoesimerkissä esiintyy useita saavutettavuustekijöitä, huomioin tämän haastattelupuheen tulkinnessa.

Yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden saavutettavuustekijöiden tarkastelu

Vaikka saavutettavuustekijät kietoutuvat vahvasti toisiinsa ja vain harvoin asunnottomuutta kokevan aikuisen palveluihin pääsyyn vaikuttaa vain yksi tekijä, niin käsittelen seuraavat saavutettavuustekijät yksi kerrallaan: rakenteelliset, organisaatiokulttuuriset ja työyhteisölliset, informaatioon liittyvät, asiakasvuorovaikutukseen ja -kokemuksiin liittyvät sekä yksilölliset tekijät.

Rakenteelliset tekijät: kun palvelujärjestelmä ei vedä eikä ole tarpeenmukaisia palveluita

Rakenteellisissa tekijöissä näkökulma on siinä, miten yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän poliittiset linjaukset ja palveluratkaisut joko edistävät tai vaikeuttavat haavoittavassa asemassa olevien ihmisten palveluihin pääsyä. Alla olevassa aineistoesimerkissä työntekijä toistaa tutkijan ennen aineistoesimerkkiä esittämän haastattelukysymyksen varmistaen, että on ymmärtänyt sen oikein. Tutkijan kysymys siitä, miten koronan aikana ja muissa poikkeuksellisissa olosuhteissa tulisi huomioida asunnottomuutta kokevat aikuiset ja muut erityisryhmät, tuottaa kuvausta siitä, miten ison kaupungin tilapäismajoitus on ollut pandemian aikana täynnä, eikä sen asiakkaat ole helposti päässeet muihin asumis-, terveys- ja sosiaalipalveluihin:

Työntekijä1: Pandemian suhteen juurikin se, että nämä erityisryhmät otettaisi huomioon, kun rakennetaan näitä päätöksiä, että miten oikeasti niitä voidaan toteuttaa. Ja asiakaskunnan näkökulmasta, niinkö?

Tutkija: Joo, työntekijöiden näkökulmasta ja ehkä asiakkaiden näkökulmasta.

Työntekijä1: Niin. En tiedä. Aika täynnähän meidän talo ((tilapäismajoitus)) on asiakkaita, että lisää tarvittaisi meidän kaltaisia yksiköitä tänne tai sitten toisaalta yksiköitä, jotka suostuisi ottamaan meidän asiakkaita. Että niin kun meillä oli äsken tuossa turvallisuusasioihin liittyvä palaveri niin ”sakkaa” monessa päässä tavallaan ne palvelut niin se kerää myös tänne sitä ongelmaa. Että sairaalahoitoon, psykiatriseen sairaalahoitoon ei tahdota päästä. Se näkyy täällä meillä ((tilapäismajoituksessa)). Sitten päihdepalvelut, jos ne ei toimi, niin se näkyy täällä meillä. Ja ihan siis joku ikäihmisten ongelmatkin ja heidän palvelujen saatavuus, että saattaa tulla ihan ikäihminen, joka ei ole pärjännyt kotonaan niin sitten löytää itsensä täältä ((tilapäismajoituksesta)) ((naurah-
taa)). Että siis että kun toisaalla ne asiat ei suju riittävän hyvin, niin se ”aines” tipahtaa tänne. (Haastattelu 2)

Tilapäismajoituksen on nimensä mukaisesti tarkoitus olla lyhytaikainen, asu-
mista turvaava hätäratkaisu erilaisissa kriisitilanteissa. Tämä tavoite jää kuitenkin toteutumatta ja tilapäisyys muuttuu pitkäaikaisuudeksi, kun palvelujärjestelmä ”sakkaa” eli asiakkaiden eteenpäin ohjaus ei onnistu. (Ks. Ilmoniemi tässä teoksessa.) Tähän on aineistoesimerkissä tunnistettavissa monta syytä: tilapäismajoituspaikkoja on liian vähän, muut asumisyksiköt eivät ota vastaan tilapäismajoituksesta tulevia ihmisiä (mikä voi ilmentää saavutettavuustekijöistä syrjiviä asenteita asunnottomuutta kokevia aikuisia kohtaan, ks. Taulukko 1), eikä tarvetta vastaavia palveluja ole riittävästi saatavilla. Tällöin ihminen voi löytää itsensä väärästä palvelusta tai jäädä kokonaan niiden ulkopuolelle. Aineistoesimerkki tuo myös esiin, kuinka yksittäisen palvelun saavutettavuuden ongelmat ovat sidoksissa koko palvelujärjestelmän arkkitehtuuriin ja sen resursointiin. Mikäli palveluita on liian vähän saatavilla tai olemassa olevat palvelut eivät vastaa tarpeeseen, niin ne ovat myös yksittäiselle ihmiselle vaikeasti saavutettavia – tällaisessa niukkuuden tilanteessa myös palveluihin sisäänpääsyn kriteerit usein kiristyvät ja jonot kasvavat.

Alueellisesta palvelujärjestelmästä voi myös kokonaan puuttua palvelu, jolle työntekijät tunnistavat olevan tarvetta. Esimerkiksi ison kaupungin tilapäismajoituksen työntekijät painokkaasti toivovat naisille omaa asumispäivystystä, sillä naiset eivät uskalla oman turvallisuutensa vuoksi hakeutua kaikille tarkoitettuun tilapäismajoitukseen (ks. myös Granfelt tässä teoksessa). Toisena merkittävänä palvelujärjestelmän puutteena työntekijät tunnistavat päihteiden käyttöä sallivan, asukkaalle pysyvän, ympärivuorokautisen palveluasumisyksikön puuttumisen. Tehostetun palveluasumisen tarpeessa oleville päihteitä aktiivisesti käyttäville asiakkaille tilapäismajoituksesta tulee vaihtoehtojen puutteessa pysyvä asumisratkaisu vastoin sen alkuperäistä tarkoitusta.

Koronan myötä moni palvelu vähensi asiakaspaikkoja, jotta turvavälien noudattaminen olisi asiakkaita väljemmin sijoittamalla mahdollista. Tämä heikensi entisestään palvelujen saavutettavuutta ja työntekijät liittävät yleisesti koronapandemiaan ”Palvelujen pysähtymisen ja jonojen pidentymisen, mikään palvelu ei vedä mihinkään, kukaan ei pääse minnekään” (Haastattelu 3).

Organisaatiokulttuuriset ja työyhteisölliset tekijät: kun palvelu sekä paranee että heikkenee

Vaikka yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän rakenteellisilla tekijöillä on iso merkitys, niin saavutettavuuteen vaikuttavat ratkaisevasti kussakin organisaatiossa ja työyhteisössä omaksutut ja toteutetut toimintatavat, asenteet ja käytännöt (esim. Neale ym. 2008). Keskeistä saavutettavuuden edistämiseksi on, että sen tärkeys on työyhteisössä yhteisesti tunnistettu ja sen tavoittelemiselle on johdon tuki. Saavutettavuutta vahvistaa sen määrittäminen yhteiseksi eettiseksi missioksi sekä hyvän organisaation ja ammatillisuuden keskeiseksi ominaisuudeksi (Fargion ym. 2019). Alla oleva aineistoesimerkki ilmentää, kuinka koronan aikana organisaatiot tietyissä tilanteissa joustavoittivat ja helpottivat asiakkaiden palveluihin pääsyä (ks. Iivonen & Kivipelto 2022, 25–26) sekä majoitus ja muiden perustarpeiden täyttämistä. Tästä esimerkkinä on tilapäismajoituksessa toteutettu koronatartunnan saaneiden asiakkaiden karanteeni, jossa onnistuminen määrittyy ikään kuin monen eri palvelun yhteiseksi missioksi:

Työntekijä3: Niin, ja varsinkin nämä koronaposiitiviset, ketkä esitettiin, koska niille lääkäri määräsi lääkityksen vieroitusoireisiin, sossut roudasi tupakkaa tänne niille.

Työntekijä2: Talolta tuli ruoka, mm.

Työntekijä3: Niille, ja ne sai ruokaa ja.

Työntekijä2: Ne oli ehkä vähän niin kuin hotellissa.

Työntekijä1: Niin, no oikeasti ((naurahtaa)) silloin.

Työntekijä 2: On katto pään päällä ja ruokaa ja tupakat ja lääkkeet, verrattuna siihen normaaliin. (Haastattelu 3)

Vaikka karanteenin toteuttaminen tilapäismajoituksessa ei ollut työntekijöille ja asiakkaille helppoa tai ristiriidatonta (ks. Ilmoniemi tässä teoksessa), eikä pieneen huoneeseen sulkeminen välttämättä parantanut asiakkaiden elämänlaatua, niin monen asian saavutettavuutta se kuitenkin hetkellisesti helpotti. Työntekijöiden tuli pitää asiakkaat rauhallisina ja kykenevinä sietämään eristystä. Kun asiakkaiden omaehtoinen päihteiden, ruuan ja majapaikan etsiminen näin estyi, terveydenhuolto korvasi päihteet lääkkeillä ja työntekijät toivat ruokaa ja tupakkaa huoneeseen.

Kuitenkin isossa kuvassa asunnottomuutta kokevien aikuisten asioiden hoito ja palveluihin pääsy oli koronan aikana vähintäänkin yhtä heikkoa kuin normaalioloissakin. Aineistossa on vallitsevana näkemys siitä, että asunnottomuutta kokevien aikuisten palveluihin hakeutuminen ja pääseminen on vaikeaa. Kokonaisuaineiston ja aikaisemman tutkimuksen pohjalta oletan, että organisaatioiden ja työntekijöiden toimintatavoilla, tavoitettavuudella, asenteilla ja näkemyksillä asiakkaiden tavoittamisen olennaisuudesta on keskeinen merkitys siinä kohtaavatko asiakas ja organisaatio toisensa vai ei.

Informaatioon liittyvät tekijät: kun paikka ja puhelimet suljetaan

Aktiivista tiedottamista ja vaihtoehtoista kertomista, jota hallintolakikin edellyttää (434/2003), pidän keskeisenä keinona mahdollistaa haavoittavassa asemassa olevan ihmisen ja auttamisorganisaatioiden kohtaamista. Kuten Saija Iivonen ja Minna Kivipelto (2022, 26) asian ilmaisevat: saavutettavuudessa on keskeistä, että tukea tarjotaan pyytämättä. On vaikea etsiä ja pyytää sellaista, minkä olemassaolosta ei ole tietoinen tai ymmärtää palveluiden sulkeutumista, jos tästä ei tiedoteta. Koronan aikana monen asiakkaan palvelut päättyivät kuin ”seinään” ja ihmiset jäivät epätietoisuuden tilaan. Alla olevassa aineistoesimerkissä työntekijä kertoo tilanteesta, jossa kotiin suunnatusta mielenterveys- ja päihdepalvelusta – jonka yhtenä tavoitteena on ehkäistä asunnottomuutta – siir-

tyi työntekijöitä tilapäismajoitukseen ja päiväkeskukseen, joissa moni työntekijä oli joko altistunut tai sairastunut koronaan.

Työntekijä2: Joo, päivän varoitusajalla. Torstaina ilmoitettiin, että perjantaina menee lappu luukulle ((kotiin suunnattu tukipalvelu)) kello 12, ja mennään, osa menee ((päiväkeskukseen)) töihin, ja osa tulee tänne ((tilapäismajoitukseen)), jos tarvii, joo. Ja ((tukipalvelun)) asiakkaille iltavuoro ilmoitti tekstiviestillä taikka soittamalla, osalle jätti kokonaan ilmoittamatta, koska asiakkaita oli niin paljon, ettei pystytty kaikille ilmoittaa. Ja sitten me yritettiin ehdottaa, että olisi saatu pitää päivystyspuhelin päällä, että olisi pystytty soittamaan asiakkaille, mutta ei siihen suostuttu, kun ei siihen ollut aikaa.

Työntekijä3: Ai niin, että soittamiseen ei ollut aikaa.

Työntekijä 2: Soittamiseen ei ollut.

Työntekijä3: Tai puhelimeen vastaamiseen, niin, mutta.

Työntekijä2: Että ei oltaisi otettu uusia asiakkaita, mutta se, että oltaisiin kannateltu sitä jo valmiiksi olemassa olevaa asiakaskuntaa, että se palvelu loppui kuin seinään.

Tutkija: Joo. Olisiko ollut aikaa puhelimitse kannatella?

Työntekijä2: Olisi. (Haastattelu 3)

Aineistoesimerkki tuo esille, miten työntekijät yrittivät tiedottaa asiakkaille väliaikaisesti sulkeutuneesta palvelusta ja olisivat olleet valmiit työntekijäsiirtojen ja uusien tehtäviensä lomassa pitämään yhteyttä, ”kannattelemaan” kotiin suunnatun tukipalvelun asiakkaita. He eivät kuitenkaan saaneet tähän johdon lupaa tai tukea. Siten esimerkki konkretisoi sekä informaatioon liittyviä että organisaatiokulttuuristen ja työyhteisöllisten tekijöiden merkitystä saavutettavuudessa. Työntekijät tiedostivat, kuten myöhemmin haastattelussa käy ilmi, yhteydenpidon katkeamisen haitalliset seuraamukset ja saatavilla olon tärkeyden. He arvioivat kykenevänsä olemaan tavoitettavissa tarpeen vaatiessa useamman palvelun asiakkaille, mutta organisaation johto kielsi tämän tuottaen samalla työntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamattomuutta ja kommunikaatiokatkoksia.

Asiakasvuorovaikutukseen ja -kokemuksiin liittyvät tekijät: kun ei saa palveluja ja tarvitaan puolesta puhujia

Asiakasvuorovaikutus ja kohtaaminen ovat tärkeässä roolissa joko kielteisen tai myönteisen asiakaskokemuksen tuottamisessa. Ihmisten aikaisemmat kokemukset asioimisesta sosiaali- ja terveyspalveluissa suuntaavat heidän avun hakemistaan ja tapojansa ratkaista terveyden ja arkielämän ongelmia, kuten psyykkisiä oireita, tulottomuutta tai asunnottomuutta. Huono ja epäkunnioittava kohtelu, kuuntelemattomuus, ohittaminen, vähättely, kyseenalaistaminen, suhteeton valankäyttö ja moralisoiva asenne ovat omiaan synnyttämään tilanteen, jossa asiakas vetäytyy avun hakemisesta ja asiakassuhteesta, silloinkin kun tunnistaa sille olevan tarvetta. (Ks. Järvinen 2015; Virokannas ym. 2020.)

Aineistossa on yhtenevä käsitys siitä, kuinka haavoittavassa asemassa olevat ihmiset kohtaavat palvelujärjestelmässä torjuvaa ja leimaavaa suhtautumista ”Hetimit kun olet asunnoton, olet päihtekäyttäjät, esimerkiksi semmoisen leiman” (Haastattelu 4) sekä epäilevää asennetta ”Tietyissä paikoissa ei välttämättä oteta vakavissaan eikä tosissaan, kun kertoo, että on asunnoton ja täällä ((tilapäismajoituksessa))” (Haastattelu 4). Tällainen kohtelu saa asunnottomuutta kokevat aikuiset välttelemään etenkin kaikille tarkoitettuja sosiaali- ja terveyspalveluita: ”Melkein mieluummin menettät jalkansa ennen kuin menee ((päivystykseen))” (Haastattelu 5). Usein avun saaminen edellyttät, että asumispalvelun työntekijät käyttät auktoriteettiaan. Työntekijät toteaa ammatillisena avun tarpeen ja välittät tämän tiedon palvelujärjestelmän muille ammattilaisille. ”Sitähän tämä aika paljon meillä on, että me vaaditaan, että tämän asiakkaan täytyy päästä edes haastatteluun johonkin asumispaikkaan. Tai että nyt tämä ihminen oikeasti tulee täältä teille sinne hoitoon” (Haastattelu 5). Asumispalvelun työntekijät purkavat saavutettavuuden esteitä siis menemällä asunnottomuutta kokevien aikuisten kanssa eri palveluihin ja olemalla heidän asioissaan yhteydessä eri tahoihin:

Työntekijät1: On. Kyllä minä ajattelen, että kun henkilökunta kulkee asukkaiden kanssa ja on eri palvelujärjestelmiin yhteydessä niin se on semmoinen tietynlainen äänitorvi, tämän asukkaiden äänitorvi. Eihän he itse sitä tee ja siis vaatii he juu osansa, mutta ei he osaa vaatia niitä sellaisia tiettyjä asioita. Se että kyllä minä ajattelen, että työntekijät on se heidän äänensä tuolla ja tekee sitä vaikutustyötä missä lienee kulkeekaan, että olkoon se vaikka että siihen koronarokotukseen soiteetaan nyt taas viidettä kertaa asukkaasta. Sitä jotenkin inhimillistetään

sitä ja tuodaan tietoiseksi, että mistä tässä päihdesairaudessa on kyse, kun siihen sitä asennetta liittyy. Silleesti minä ajattelen, että kyllä tällä myös rakenteisiin siltä osin vaikutetaan ja tässä yhteistyötä tehdään joka tapauksessa moneen suuntaan, mutta että se on nyt päivänselvää että eihän tätä.. Kyllähän tämä kohdejoukko saa huonoa palvelua. Sen on näinä vuosina kokenut, kun kohdejoukko aikaisemminkin tuttua, niin on se. (Haastattelu 18)

Aineistoesimerkki tuo esille, kuinka asumispalveluiden työntekijä toimii välittäjänä monessa asunnottomuutta kokevan aikuisen asiassa. Työntekijä ottaa tällöin ”välittäjän”, ”asianajajan”, ”äänitorven” ja asennevaikuttajan roolin (Hekkala ym. 2023; Hekkala tässä teoksessa; Sapir & Turtiainen käsikirjoitus). Esimerkissä työntekijä lisäksi sanoittaa rakenteellisten saavutettavuustekijöiden (yhteiskunnalliset asenteet ja aikuisuuteen kohdistuvat moraaliset oletukset, ks. Taulukko 1) heijastumista asiakasvuorovaikutukseen ja -kokemukseen. Leimaavaa asennetta purkaa inhimillistäminen ja tiedon lisääminen. Työntekijä tunnistaa myös yksilöllisten tekijöiden merkityksen (ks. seuraava osio) saavutettavuudessa: ”ei he osaa vaatia niitä sellaisia tiettyjä asioita”. Työntekijä arvioi asunnottomuutta kokevalta aikuiselta puuttuvan tietämystä siitä, mihin hän on oikeutettu ja mitä eri vaihtoehtoja on olemassa, ja näissä tapauksissa työntekijä antaa omaa osaamistaan hänen käyttöönsä. Vaikka välittäjänä toimiminen purkaa saavutettavuuden esteitä, kertoo se itsessään, että haavoittavassa asemassa olevien ihmisten tarvitsemat palvelut ovat monimutkaisia ja herkästi ”uloslyöviä”. Tällöin aikuinen ihminen ei saa mahdollisuutta hoitaa asioitaan itsenäisesti tilanteen edellyttämällä tavalla.

Yksilölliset tekijät: kun ei pysty, ei jaksa, eikä ole ketään auttamassa

Myös monet ihmisten yksilölliset tekijät tekevät avun hakemisesta, palveluiden löytämisestä ja niiden hyödyntämisestä helpompaa tai vaikeampaa. Tämä saavutettavuustekijä vastuuttaa yhteiskuntaa, organisaatioita ja työntekijöitä toteuttamaan tosiasiallisen yhdenvertaisuuden periaatetta ja madaltamaan toimintansa kynnyksiä: tulemaan välillä hyvin konkreettisesti vastaan kohderyhmäänsä asiointiin ja resurssien turvaamisen mahdollistamiseksi. Ihmisten avun hakemisen prosessia suuntaavat esimerkiksi yksilön uskomukset (esim. kukaan ei minua auta kumminkaan), vakaumukset (esim. ihmisen tulee pärjätä omillaan), asenteet (esim. sosiaalinen kuntoutus on aikuisten lastentarha ja sinne en mene), käyttäytyminen (esim. aggressiivisuus), kielitaito (esim. vieraskielisyys),

koulutus (esim. heikko lukutaito), resurssit (esim. maksukykyisyys, etäasiointi- ja muiden teknisten laitteiden omistaminen ja käyttötaito), sosiaalisen verkoston tuki (esim. kuulee palvelusta läheisiltään), kognitiiviset ja fyysiset kyvyt (esim. heikentynyt muisti), (liikunta)rajoitteet ja sairaudet, kuten CP-vamma tai Parkinsonin tauti.

Alla olevassa esimerkissä huonot asiakaskokemukset vaikuttavat siihen, että ihminen ei enää jaksa yrittää hakea apua tai auttaa tilannettaan, ja luovuttaa. Käänteisesti ajatellen hyvillä asiakaskokemuksilla, hyvällä tavalla ”väliin tulevilla” työntekijöillä voi olla ihmistä ”kannattelevaa” ja voimaannuttaa merkitystä eli yksilöllisiä tekijöitä vahvistavaa vaikutusta vaikeassa tilanteessa (ks. Virokannas 2017). Tästä poiketen esimerkki luo kuvaa etäisistä sosiaalityöntekijöistä, joiden olemassaolosta asunnottomuutta kokeva aikuinen ei aina ole edes tietoinen.

Työntekijä1: Niitä ((häättöjä)) on järkyttävän paljon ollut. Ja ehkä just se, että jos on aikansa yrittänyt edes hakea apua ja kun ei saa, kyllähän jossain kohtaa luovuttaa. Sitten on vain yksin ja seinät kaatuvat päälle. Siinä ovat aika pahastikin kriisiytyneet tilanteet, mitkä eivät olisi välttämättä muuten menneet tuohon pisteeseen. Joillakin ehkä olisi, että on ollut taustaa asunnottomuuteen aiemminkin, että on taipumusta tai niin kun riski, mutta kuitenkin pystyi sanomaan, että on ihan oikeasti koronasta johtunut siinä tilanteessa.

Tutkija: Osaatko sä kuvailla sitä prosessia, että mitä ensimmäisenä on lähtenyt ((tapahtumaan)), onko se häädön kautta he ovat joutuneet ulos ja tänne?

Työntekijä2: Mm, joo.

Tutkija: Vai onko siellä sosiaalityöntekijä tullut väliin?

Työntekijä2: Ei.

Työntekijä1: Ei tule.

Työntekijä2: Ei ((naurahtaa)).

Työntekijä1: Ei missään tapauksessa.

Työntekijä2: Ei vielä usein sitä ei edes ole tai ei ole kauhean aktiivisesti. On paljon siis asiakkaita, joilla ei ole sosiaalityön asiakkuutta.

Työntekijä1: Ja vaikka olisikin, he eivät saa omia virkailijoitaan kiinni.

Työntekijä2: Eivät niin.

Työntekijä1: Myöskään kun me emme saa heitä kiinni, eivät asiakkaatkaan saa.

Työntekijä2: Ei eivätkä ne ole semmoisia ihmisiä, että asiakas tietäisi, että mä soitan mun sosiaalityöntekijälle ja kysyn apua, vaikka sen pitäisi olla. Ja se on, se auttaisi myös, kun ne lähtevät tästä pois että heillä olisi semmoinen. Koska se ihminen on kuitenkin jollain tavalla niin kun vastuussa siitä tilanteesta. Mutta valitettavasti se ei ole niin. Ja heillä ei ole ketään, keneltä kysyä apua. (Haastattelu 4)

Työntekijä 1 kertoo havainnostaan, että koronan aikana häätöjä on ollut ”järkyttävän paljon”. Ennen aineistoesimerkkiä työntekijät kuvaavat kuinka esimerkiksi ei ole osattu asioida verkkoon siirtyneissä Kelan palveluissa, etuudet ovat jääneet saamatta ja tilanne on kriisiytynyt, eikä asunnon menetystä ole kukaan onnistunut estämään. Haastattelussa työntekijät tunnistavat häädön elämäntilanteen kriisiytymisen ilmentymänä, ja koronapandemia lisäsi heidän mukaansa asunnottomuutta. Työntekijän 1 puheenvuorossa tulee myös esille, kuinka avun hakemista ovat häätötilanteessa mahdollisesti heikentäneet yksilön aiemmista huonoista asiakaskokemuksista johtuva luovuttaminen, yksinäisyys, ”seinien kaatuminen päälle” ja kriisitilanteen vaikeutuminen.

Työntekijät tuovat aineistossa laajemminkin esille sen, miten ihmisten aktiivinen päihteiden ongelmakäyttö ja huono psyykinen kunto yhtäältä heikentävät yksilön kykyisyyttä hakeutua palveluiden piiriin ja toimia niissä, ja toisaalta tuottavat ammatillisissa torjuvaa suhtautumista (ks. Virrankari ym. 2021). Tämän yhtälön katson tuottavan poiskäännyttävän kehän (vrt. Määttä 2012), ihmisten ”ulosjättäytymistä” ja ”ulosjättämistä” asumis-, sosiaali- ja terveystalveluista, mikä mahdollistaa tilanteiden eskaloitumisen äärimmäisiksi inhimillistä elämää uhkaaviksi kriiseiksi (Ilmoniemi 2023).

Tutkijan kysymys sosiaalityöntekijän väliintulosta perustuu siihen lähtökohtaan, että asumisen ongelmat ja häätöjen ehkäisy ovat aikuissosiaalityössä työskentelevien työntekijöiden tehtäväaluetta (ks. Iivonen & Kivipelto 2022). Kun

asuminen vaarantuu, sosiaalityöntekijän tulisi olla asukkaan ja vuokranantajan ”välissä” pohtimassa asumisvaihtoehtoja ja tuentarpeita asumisen turvaamiseksi. Käyttämällä kuusi kertaa sanoja ”ei” ja ”eivät”, työntekijät tuovat painokkaasti esille sen, että sosiaalityöntekijät eivät ole useinkaan aktiivisesti mukana häätötilanteissa. Tämä valottaa myös sitä, miten organisaatiokulttuuriset ja työyhteisölliset tekijät (työntekijöiden toimintatavat, ks. Taulukko 1) eivät helpota yksilöllisten tekijöiden tuottamaa asioiden hoitamisen vaikeutta ja kriisien ratkaisemista.

Saavuttamattomuudesta kertoo myös se, että ison kaupungin tilapäismajoituksen asiakkailta ei useinkaan ole asiakkuutta aikuissosiaalityössä, ja vaikka onkin, sosiaalityöntekijöitä eivät saa ”kiinni” toisen palvelun työntekijät eivät kä asiakkaita. Viimeinen puheenvuoro puolestaan osoittaa, kuinka saavutettavuutta estävät yksilölliset tekijät edellyttäisivät sosiaalityöltä aktiivista, etsivän työn orientaatiota. Työntekijöiden mukaan sosiaalityöstä hyötyvät ihmiset eivät aina välttämättä tiedä ja osaa arvioida, millaisessa tilanteessa olisi hyvä olla eri ammattilaisiin yhteydessä. Jos ihmisellä ei ole tilannekohtaisesti palveluihin hakeutumisen edellyttämää tietämystä, voimavaroja ja osaamista, niin yhteydenottamista ei helpota se, jos ammattilaisen tavoittaminen on tehty monimutkaiseksi ja työlääksi. Otteen perusteella aikuissosiaalityöllä olisi kuitenkin iso merkitys viimeistään siinä kohtaa, kun asiakkaat siirtyvät tilapäismajoituksesta eteenpäin. Ilman aikuissosiaalityöntekijää heillä ei välttämättä ole ketään, keneltä kysyä apua. Tämä kertoo aikuissosiaalityön lähes korvaamattomasta roolista marginaaliin sijoittuvana palveluna. Kaikkienensa yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvissa palveluissa yksinäisyys ja sosiaalisten kontaktien puute heikentävät hyvinvointia ja tuottavat tuen tarpeita sekä vaikeuttavat palveluihin hakeutumista (Eronen ym. 2021, 56; Kalanti 2022, 44).

Johtopäätökset

Tässä luvussa jäsenin asumispalveluiden työntekijöiden haastattelupuheesta yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvien palveluiden saavutettavuutta. Teoriaohjaava temaattinen analyysi tuotti viiden saavutettavuustekijän erittelyn: rakenteelliset, organisaatiokulttuuriset, työyhteisölliset, informaatioon liittyvät, asiakasvuorovaikutukseen ja -kokemukseen liittyvät ja yksilölliset tekijät. Analyysin tavoitteena oli ensinnäkin konkretisoida saavutettavuusilmiön moniulotteisuutta, ja toiseksi osoittaa sen erityispiirteitä yhteiskunnan marginaalissa koronapandemian aikana.

Saavuttamattomuutta tuottavat yhtäältä palvelujärjestelmän resurssipuola ja puuttuvat palvelut, toisaalta pienet teot asiakasvuorovaikutuksessa, joilla on merkitystä asiakaskokemuksen muodostumiselle. Yhteenvetona totean, että koronapandemia vaikeutti monin paikoin palveluiden saavutettavuutta entisestään, vaikka palveluihin hakeutuminen tai niihin pääsy ole helppoa aikaisemminkaan tai pandemian jälkeenkään asunnottomuutta kokeville aikuisille. Saavutettavuuden osalta yhteiskunnan marginaaliin sijoittuvissa palveluissa on paljon vielä tekemistä. Suotta eivät tutkijat ole kirjoittaneet esimerkiksi päihdepalveluiden (esim. Kaitala ym. 2021; Kuussaari ym. 2022; Vanjusov 2022), matalan kynnyksen palveluiden (Kuussaari ym. 2022, 133) ja aikuissosiaalityön (Iivonen & Kivipelto 2022) paremman saavutettavuuden tärkeydestä.

Yleistävien arvioiden tekemisessä tulee kuitenkin olla varovainen, sillä saavutettavuus on ilmiönä tilanneherkkä ja vaihteleva. Tietyissä tilanteissa, organisaatiossa, tietyn työntekijän vuorovaikutusorientaation ja asiakkaan tiettyjen yksilöllisten tekijöiden johdosta asiakas voi tulla kohdatuksi, ”löydetyksi” ja autetuksi, kun taas toisissa yhteyksissä näin ei tapahdu (ks. Neale ym. 2008, 153). Suvi Raitakarinen ja Henna Takalan kirjallisuuskatsauksen (2023) perusteella asunnottomuutta kokevat aikuiset olivat koronatoimien ja yhteiskunnallisen tuen osalta maakohtaisesti ja alueellisesti kovin eriarvoisessa asemassa.

Vaikka aineisto johdatti minut keskittymään saavutustekijöissä ilmeneviin ongelmiin, niin luku antaa myös viitteitä niistä tekijöistä, jotka edistävät saavutettavuutta. Tästä yhtenä esimerkkinä on työntekijöiden toimiminen asunnottomuutta kokevien aikuisten puolesta puhujina ja ”äänitorvina”. Kuitenkin tämä havainto tekee myös näkyväksi sitä, kuinka palvelujärjestelmä ei ole asunnottomuutta kokeville ihmisille useinkaan helposti lähestyttävä ja vastaanottavainen. Eeva Liukon ja kanssakirjoittajien raportti (2022) kokoaa yhteen käytäntöjä ja toimintatapoja, jotka parantavat asunnottomuutta kokeville aikuisille suunnattujen palveluiden saavutettavuutta. Alla oleva toimintatapojen lista (mt., 22–23) antaa myös tämän tekemäni tutkimusraportin tulosten valossa hyvät lähtökohdat saavutettavamman palvelujärjestelmän kehittämiseksi:

- Palvelujen jalkautuminen asiakkaiden luo
- Etsivä työ
- Kokemusasiantuntijoiden hyödyntäminen
- Paneutuva työote ja sujuvan palveluihin siirtymisen turvaaminen
- Erityisryhmien tarpeet huomioon ottava asumisneuvonta
- Kynnyksettömät oleskelu- ja toimitilat
- Sitkeä ja periksiantamaton työskentely

- Arvostava kohtaaminen ja asiakkaan kuuntelu
- Käytännönläheinen ja konkreettinen tuki
- Neuvonta ja ohjaus verkossa ja sosiaalisessa mediassa
- Vaivattomat keinot saada yhteys työntekijään
- Palvelujärjestelmän ja asuntopolitiikan rakenteet työntekijöiden tukena.

Koronapandemiasta voimme oppia paljonkin siitä, millainen yhteys palveluiden toimintatapa- ja saatavuusmuutoksilla on niiden saavutettavuuteen. Eri tavoin toteutettavat palvelut edellyttävät sekä työntekijöiltä että asiakkailta erilaisia valmiuksia ja resursseja: esimerkiksi etäasiointi edellyttää puhelinta, puheaikaa, tietokonetta, verkkopankkitunnuksia, luotettavaa verkkoyhteyttä sekä teknologian käyttötaitoa. Palveluiden, ammattilaisten ja resurssien saavutettavuus ovat kriittisessä asemassa etenkin haavoittavassa asemassa olevien ihmisten ihmisoi-keuksien toteutumisessa (Clarke 2004), hyvinvoinnin ja siten kriisinkestävyyden vahvistamisessa. Niiden tulisikin olla keskeisellä sijalla kehitettäessä tulevai-suuden kriiseihin varautumista, ammatillisia käytäntöjä ja palvelujärjestelmää.

Kirjallisuus

- Anderson, Steven G. & Meirong, Liu & Xiang, Gao (2016) Assessing access to social services in emerging systems: A conceptual approach. *Journal of sociology and social welfare* 43 (2), 157–180.
- Cadigan, Jennifer M. & Lee, Christine M. & Larimer, Mary E. (2019) Young adult mental health: A prospective examination of service utilization, perceived unmet service needs, attitudes, and barriers to service use. *Prevention Science* 20 (3), 366–376.
- Clarke, John (2004) Access for all? The promise and problems of universalism. *Social Work and Society* 2 (2), 216–224.
- Cortis, Natasha (2012) Overlooked and under-served? Promoting service use and engagement among ‘hard-to-reach’ populations. *International Journal of Social Welfare* 21 (4), 351–360.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Piia (2021) Sosiaalibarometri 2021. Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry. <https://www.soste.fi/ajankohtaista/tutkimus/sosiaalibarometri/sosiaalibarometri-2021/> Luettu 14.7.2023.
- Fargion, Silvia & Nagy, Andrea & Berger, Elisabeth (2019) Access to social services as a rite of integration: Power, rights, and identity. *Social Policy & Administration* 53 (5), 627–640.
- Fauk, Nelsensius Klau & Ziersch, Anna & Gesesew, Hailay & Ward, Paul & Green, Erin & Oudih, Enaam & Tahir, Roheena & Mwanri, Lillian (2021) Migrants and service providers’ perspectives of barriers to accessing mental health services in South Australia: A case of African migrants with a refugee background in South Australia. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (17), 8906.

- Gonzales, Laura (2019) Designing for intersectional, interdependent accessibility: A case study of multilingual technical content creation. *Communication Design Quarterly Review* 6 (4), 35–45.
- Grymonprez, Hans & Roose, Rudi & Roets, Griet (2017) Outreach social work: From managing access to practices of accessibility. *European Journal of Social Work* 20 (4), 461–471.
- Hallintolaki 434/2003. www.finlex.fi
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyskettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityön kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 333–367.
- Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittely Suomessa (2023). Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja (toim.) (2007) *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva*. Helsinki: Stakes.
- Ife, Jim (2012) *Human rights and social work: Towards rights-based practice*. 3. painos. New York: Cambridge University Press.
- Iivonen, Saija & Kivipelto, Minna (2022) Miten aikuissosiaalityön asiakkaat kokivat saaneensa tarvitsemansa palvelut ja etuudet koronaepidemian aikana? Työpäpaperi 1/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-797-5>
- Ilmarinen, Katja & Aalto, Anna-Mari & Muuri, Anu (2019) Sosiaalipalvelujen saatavuus ja asiakaskokemukset. Teoksessa Laura Kestilä & Sakari Karvonen (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2018*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 216–227.
- Ilmoniemi, Mikko (2023) Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 32–60.
- Juhila, Kirsi (2023) Teemoittelu. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/> Luettu 7.7.2023.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Hall, Christopher (2017) Introduction. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 1–8.
- Järvinen, Minna-Kaisa (2015) *Asiakas-työntekijäsuhde rikosseuraamusalalla. Dialoginen arviointi tiedontuotannon tapana*. Acta Universitatis Tamperensis 2013. Tampere: Tampere University Press.
- Karsimus, Tuija & Ruisniemi, Arja & Kuusisto, Katja (2023) Koronapandemian vaikutukset laitospäihdekuntoutukseen: Sosiaalinen etäisyys kuntoutujien ja työntekijöiden arvioimana. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 214–242.
- Kaitala, Ilona & Partanen, Airi & Kuussaari, Kristiina & Heiskanen, Maria & Kesänen, Minna & Viskari, Inari (2021) Koronaepidemian ensimmäisen aallon vaikutuksia päihdepalveluiden toimintaan, asiakkaisiin ja henkilöstöön. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (2021), 606–614.

- Kalanti, Meri (2022) Koronan vaikutukset diakoniatyöhön. Teoksessa Sirkku Hammarén, Maija Hietaniemi, Sakari Kainulainen & Meri Kalanti (kirjoittajat) *Diakoniabarometri 2022. Muuttuva ja muuttava diakonia*. Suomen evankelisluterilaisen kirkon tutkimusjulkaisuja 138. Helsinki: Kirkon tutkimus ja koulutus, 23–53. <https://julkaisut.evl.fi/catalog/Tutkimukset%20ja%20julkaisut/r/4309/viewmode=infoview> Luettu 7.7.2023.
- Kuussaari, Kristiina & Heiskanen, Maria & Partanen, Airi & Viskari, Inari & Järvinen-Tassopoulos, Johanna & Marionneau, Virve (2022) Päihde- ja riippuvuuspalvelut – Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Teoksessa Laura Kestilä, Satu Kapiainen, Merita Mesiäislehto & Pekka Rissanen (toim.) *Asiantuntija-arvio, kevät 2022. Raportti 4/2022*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 144–153. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-865-1>
- Liukko, Eeva & Karjalainen, Pekka & Jaatinen, Saija (2022) Asunnottomuutta vähentävien sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittäminen. Hankekokonaisuuden arvioinnin väliraportti. Työpaperi 60/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-408-008-8>
- McIntyre, John & Daley, Andrea & Rutherford, Kimberly & Ross, Lori E (2012) Systems-level barriers in accessing supportive mental health services for sexual and gender minorities: Insights from the provider’s perspective. *Canadian Journal of Community Mental Health* 30 (2), 173–186.
- McWilliams, Lucy & Paisi, Martha & Middleton, Sandy & Shawe, Jill & Thornton, Anna & Larkin, Matthew & Taylor, Joanne & Currie, Jane (2022) Scoping review: Scope of practice of nurse-led services access to care for people experiencing homelessness. *Journal of Advanced Nursing* 78 (11), 3587–3606.
- Määttä, Anne (2012) *Perusturva ja poiskäännyttäminen. Akateeminen väitöskirja. Diakonia-ammattikorkeakoulu, A tutkimuksia 36*. Helsinki.
- Neale, Joanne & Tompkins, Charlotte & Sheard, Laura (2008) Barriers to accessing generic health and social care services: A qualitative study of injecting drug users. *Health & Social Care in the Community* 16 (2), 147–154.
- Nurkkala, Sanna & Majava, Tiina (2022) Aikuissosiaalityön saavutettavuus sekä asiakkaiden ja palveluiden kohtaaminen. Sosiaali- ja terveysalan ammattikorkeakoulututkinto. Oulu: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Parretti, Helen M. & Belderson, Pippa & Eborall, Helen & Naughton, Felix & Loke, Yoon & Steel, Nick & Bachmann, Max & Hardeman, Wendy (2023) “I have travelled along on my own”—Experiences of seeking help for serious non-COVID health problems during the COVID-19 pandemic: A qualitative study. *British Journal of Health Psychology* 28 (1), 116–135.
- Raitakari, Suvi & Takala, Henna (2023) Asunnottomuutta kokeneet aikuiset ja asunnottomuustyö COVID-19-tutkimuksen kohteena. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 301–332.
- Rautiainen, Pauli (2017) Sosiaaliset oikeudet ihmisoikeuksina. Teoksessa Eeva Nykänen, Laura Kalliomaa-Puha & Yrjö Mattila (toim.) *Sosiaaliset oikeudet – Näkökulmia perustaan ja toteutumiseen*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 6–19.
- Sapir, Henna & Turtiainen, Kati (tekeillä oleva käsikirjoitus) Saavutettava aikuissosiaalityö aikuisten maahanmuuttajien oikeuksien turvaajana.

- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014. www.fnlex.fi
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi (uud. laitos). Helsinki: Tammi.
- Valtioneuvosto (2022) Mikä sote-uudistus? <https://soteuudistus.fi/uudistus-lyhyesti>-
Luettu 2.8.2023.
- Vanjusov, Heidi (2022) Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies, No 281. Itä-Suomen yliopisto.
- Virokannas, Elina (2017) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus* 25 (2), 111–126.
- Virokannas, Elina (2020) Treatment barriers to social and health care services from the standpoint of female substance users in Finland. *Journal of Social Service Research* 46 (4), 484–495.
- Virokannas, Elina & Salovaara, Ulla & Krok, Suvi & Kuronen, Marjo (2020) Finnish welfare service system from the standpoint of women in vulnerable life situations. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Lontoo: Routledge, 26–38.
- Virrankari, Lotta & Mattila, Hannu & Saikku, Peppi & Sihvonen, Ella & Tervo, Jussi (toim.) (2021) Tutkimuskatsaus Suomen sosiaaliturvan monimutkaisuuteen. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 2021:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-5434-2>
- Zechner, Minna & Valokivi, Heli (2012) Negotiating care in the context of Finnish and Italian elder care policies. *European Journal of Ageing* 9 (2), 131–140.

III

**IHMISTEN
HYVINVOINTIMUUTOKSET
KORONAPANDEMIASSA**

Johdanto

Covid-19-pandemian ensimmäinen aalto levisi Suomessa keväällä 2020, ja pandemia aiheutti erilaisten rajoitustoimenpiteiden käyttöönottoa. Valtionjohto julisti Suomeen maaliskuun puolivälissä poikkeusolot ja suositteli, että vanhemmat hoitaisivat lapsia mahdollisuuksien mukaan kotona. Lähiopetus keskeytyi kouluissa, oppilaitoksissa, yliopistoissa, ammattikorkeakouluissa ja kansalaisopistoissa muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Valtio määräsi etätöihin kaikki julkisen sektorin työntekijät, joiden työtehtävät mahdollistivat työskentelyn etänä, ja muiden sektoreiden työntekijät saivat etätösuosituksen. (Valtioneuvosto 2020a; 2020b; 2021.) Tilastokeskuksen mukaan lähes 60 prosenttia suomalaisista siirtyi etätöihin koronapandemian vuoksi keväällä 2020 (Sutela 2020). Samaan aikaan lapsiperheiden harrastus- ja vapaa-ajantoiminta loppui kokonaan tai supistui huomattavasti, ja valtio rajoitti myös muita sosiaalisia kontakteja. Tämä merkitsi perheiden arkea helpottavan tuen vähenemistä.

Tässä luvussa kysymme *millaisena vieraskieliset lapsiperheiden vanhemmat kuvaavat hyvinvointiaan ja sen muutoksia koronapandemian alussa keväällä 2020*. Vieraskielisillä tarkoitamme tässä Tilastokeskuksen määritelmän mukaan äidinkielenään jotain muuta kuin suomea, ruotsia tai saamea puhuvia henkilöitä (Tilastokeskus 2023). Tutkimuksen näkökulmasta ajatuksena on tehdä rajauserollisiin vanhempiin, joiden asiointikieli on jokin muu kuin julkisissa instituutioissa käytetyt kielet. Aineistona on 95 vieraskielisten vanhempien vastaukset laadulliseen ja sosiaalisessa mediassa jaettuun kyselyyn.

Vieraskielisten vanhempien hyvinvoinnin tarkastelu on merkityksellistä useista syistä. Tilastojen mukaan Suomessa pääkaupunkiseudulla (Sosiaali- ja terveysministeriö/Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos 2021) ja muissa OECD-maissa (OECD 2020) vieraskielisten ja maahanmuuttajien osuus koronatautiin saaneista oli valtaväestön osuutta suurempi vuonna 2020. Myös maahanmuuttajien työmarkkina-asema heikkeni ja työttömyys kasvoi valtaväestön työttömyyttä enemmän niin Suomessa kuin kansainvälisesti (Työ- ja elinkeinoministeriö 2020; OECD 2020). Koronapandemian on katsottu lisänneen epätasa-arvoa yhteiskunnissa siten, että jo ennen pandemiaa oleva epätasa-arvo eri väestöryhmien välillä on syventynyt (Helske ym. 2021; Oikeusministeriö 2021).

Luvun teoreettisena viitekehystenä toimii sosiologi Erik Allardt (1976) kehittämä jaottelu hyvinvoinnin ulottuvuuksista: *having* (elintaso ja fyysiset tarpeet), *loving* (sosiaaliset suhteet) ja *being* (itsensä toteuttaminen). Tutkimuksessamme kyse on subjektiivisesta hyvinvoinnin tarkastelusta, sillä aineistossamme vastaajat määrittelevät itse omaa hyvinvointiaan ja tuovat esille niitä hyvinvointiinsa vaikuttavia tekijöitä, jotka kokevat merkityksellisiksi.

Vaikka Allardt esitteli hyvinvointiteoriaansa alun perin 1970-luvulla, se sopii pohjaksi hyvinvoinnin tarkasteluun myös tänä päivänä paikantuen hyvinvointitutkimuksessa yhä ajankohtaiseen keskusteluun hyvinvoinnista moniulotteisena ilmiönä, joka koostuu aineellisesta, sosiaalisesta ja henkisestä ulottuvuudesta (Uusitalo & Simpura 2020, 584).

Lapsiperheiden vanhempien hyvinvoinnin tarkastelu on kiinnostavaa myös siitä syystä, että sillä on monia yhteyksiä lasten hyvinvointiin, esimerkiksi perheen taloudellisen tilanteen ja terveystyökalujen kautta (Lammi-Taskula & Karvonen 2014, 14). Perhesuhteet vaikuttavat lisäksi perheenjäsenten hyvinvointiin eri tavoin: yhtäältä tuottaen sosiaalista tukea (psykkinen, fyysinen, sosiaalinen, taloudellinen), toisaalta erilaista hyvinvointia heikentävää kuormitusta (Thomas ym. 2017).

Tässä luvussa käymme aluksi läpi aiempia tutkimuksia ja selvityksiä lapsiperheiden hyvinvoinnista koronapandemian aikana. Tämän jälkeen kerromme tutkimuksemme toteuttamisesta ja tuloksista. Lopuksi teemme yhteenvedon tuloksista ja pohdimme tulosten käytännön sovellettavuutta.

Covid-19-pandemian vaikutukset lapsiperheiden arkeen ja hyvinvointiin

Sekä Suomessa että muissa maissa toteutettujen tutkimusten ja selvitysten mukaan koronapandemia ja sitä seuranneet rajoitustoimet vaikuttivat vanhempien ja lasten hyvinvointiin monin tavoin. Lastenhoito tai lapsen koulunkäynnin tukeminen samanaikaisesti oman työn ja kotitöiden kanssa osoittautui monissa perheissä haasteelliseksi. Tämä aiheutti vanhempien väsymystä ja stressiä ja heijastui perhesuhteisiin. (Kestilä ym. 2020; Salin ym. 2020; Daves ym. 2021; Närvi & Lammi-Taskula 2021.) Lapsiperheiden vanhempia huolestutti myös taloudellinen tilanne irtisanomisten ja lomautusten vuoksi (Paju 2020). Lisäksi huolta aiheutti itse pandemiatilanne: sen kesto, terveysvaikutukset sekä sosiaali- ja terveyspalveluiden saatavuus (Klemetti ym. 2021).

Samanaikaisesti osa vanhemmista koki myös myönteisiä muutoksia arjessaan. Työmatkojen, harrastusten ja kiireen hävitessä, arki rauhoittui ja perheenjäsenet saattoivat viettää enemmän aikaa yhdessä (Evans ym. 2020; Kestilä ym. 2020; Paju 2020; Salin ym. 2020; Nurhonen ym. 2021; Sorkkila & Aunola 2022). Vaikuttaakin siltä, että koronapandemia kuormitti erityisesti niitä perheitä, joissa on ollut kuormitusta jo ennen pandemiaa (Turun yliopisto 2020; Wennberg ym. 2020; Helske ym. 2021).

Lastensuojelun johdolle tehdyn kyselyn mukaan lastensuojelun asiakkaina olevissa perheissä lisääntyivät erityisesti vuorovaikutusongelmat, vanhempien jaksamattomuus, lasten koulunkäynnin ongelmat sekä perheiden talousongelmat (Tiili ym. 2020). Myös toisen lastensuojelun sekä lapsi- ja perhepalveluiden esihenkilöille suunnatun tutkimuksen perusteella koronapandemia syvensi haavoittuvissa tilanteissa olevien perheiden haasteita, sillä perheet jäivät monien palveluiden ulkopuolelle (Heino ym. 2023b).

Suomessa toteutettu ja kansainvälinen tutkimus koskien nimenomaan pandemian ja poikkeusolojen vaikutuksia vieraskielisten perheiden arkeen on ollut vähäistä (poikkeuksena Simola ym. 2023; Vasara ym. 2023). Pandemiaa edeltävä tutkimus osoittaa, että sosiaali- ja terveyspalvelut ovat usein vieraskielisille henkilöille vaikeasti saavutettavia eivätkä pysty aina kohtaamaan maahan muuttaneiden ja vieraskielisten asiakkaiden tarpeita (Heino 2018; Turtiainen & Hiitola 2019; Heino & Lillrank 2020; Jäppinen ym. 2020).

Pandemian aikaiset kansainväliset tutkimukset antavat viitteitä siitä, että vieraskielisten ja maahan muuttaneiden henkilöiden kohdalla hyvinvointia heikentävät riskit liittyivät erityisesti tartunnan saamiseen, terveyspalveluiden vaikeaan saavutettavuuteen, ansiotulojen menetykseen, eristäytymiseen yhteiskunnasta sekä syrjinnän lisääntymiseen (Guadagno 2020; Shaaban ym. 2020; Adhikari ym. 2022). Lisäksi vanhemmilla oli vaikeuksia lapsen etäopiskelun tukemisessa, mikä eri arvioiden mukaan johtui paitsi etäopiskelun yleisistä haasteista myös hiljaisten tilojen ja etäopiskelussa tarvittavien välineiden puutteesta sekä siitä, että vanhemmat eivät osanneet riittävästi koulunkäyntikieltä (OECD 2020; Popyk 2020). Aiheesta tarvitaan lisää tutkittua tietoa, sillä on jo nähtävissä merkkejä siitä, että koronapandemia on syventänyt monin tavoin eriarvoisuutta valtaväestön ja maahan muuttaneiden henkilöiden välillä sosiaali- ja terveyspalveluiden saavutettavuuden sekä elin- ja työskentelyolosuhteiden suhteen (Guadagno 2020; Shaaban ym. 2020).

Hyvinvoinnin tarkastelua

Hyvinvointi on laaja käsite, jota voi lähestyä monella eri tavalla. Hyvinvointiteorioissa ja hyvinvointia mittaavissa indikaattoreissa otetaan kantaa muun muassa siihen millainen ihminen on luonteeltaan, mitä hyvinvointi pohjimmiltaan on ja mihin hyvinvoinnin tarkastelussa tulisi kiinnittää erityistä huomiota (Niemelä 2014; Martela 2022). Tutkimuksemme teoreettisena viitekehyksenä toimii Erik Allardtin (1976) teoria hyvinvoinnista. Teorian mukaan ihmisillä

on erilaisia tarpeita ja hyvinvointi on tila, jossa nämä tarpeet on mahdollista tyydyttää (mt. 76). Tarpeet ja pyrkimys tarpeiden tyydyttämiseen voidaan ymmärtää ihmisen toimintaa selittävänä motiivina, ihmisen perusolemuksen välttämättömänä osana tai välineenä tietyn päämäärän saavuttamiseen (Gasper 2007). Tarveteorioiden pyrkimyksenä on ollut tunnistaa kontekstista riippumattomat tarpeet. Näistä esimerkkeinä ovat fysiologiset tarpeet, tarve kokea yhteenkuuluvuutta, rakkautta ja arvostusta, tarve toteuttaa itseään (Maslow 1954) sekä tarve pysyä terveenä ja toimia autonomisesti (Doyal & Gough 1991).

Allardtin (1976) teorian mukaan hyvinvointi jakaantuu kolmeen ulottuvuuteen. 1) *Having* kuvastaa aineellista hyvinvointia eli koulutusta, työllisyyttä, tuloja sekä asuinoloja. Lisäksi siihen kuuluvat fysiologiset tarpeet ja terveys. 2) *Loving* sisältää suhteet, joissa henkilö voi saada ja itse osoittaa välittämistä ja hoivaa sekä kokea kuuluvansa yhteisöihin ja yhteiskuntaan. 3) *Being* tarkoittaa sellaisia itsensä toteuttamisen muotoja, jotka tekevät ihmisestä yksilön ja persoonan, ja jotka tuottavat henkilölle tunteen siitä, että hän on ainutlaatuinen. Tähän kuuluvat esimerkiksi vapaa-ajan toiminta ja harrastukset. (Mt. 23–141.)

Allardtin (1976) hyvinvointiteoriaa on käytetty useissa suomalaisissa väitöskirjoissa ja hyvinvointitutkimuksissa 2000-luvulla (esim. Puroila ym. 2012; Uusitalo & Assmuth 2013; Hirvilammi 2015; Kunnari 2017). Kuitenkin tarveteoriat, jolle Allardtinkin hyvinvointikäsitys perustuu, ovat saaneet kritiikkiä esimerkiksi siitä, että niissä keskitytään tarpeiden passiiviseen tyydyttämiseen, mutta ei tunnisteta ihmisen autonomiaa ja toimijuutta tai huomioida toimintaympäristöjen merkitystä (esim. Sen 2009; Nussbaum 2011). Myös Allardt itse on korostanut (esim. 1990; 1998), että hänen teoriansa vaatii kehittelyä ja että esimerkiksi *having*-ulottuvuuden alla voisi tarkastella fyysisen ympäristön tilaa.

Monet tutkijat ovatkin pyrkineet täydentämään teoriaa eri näkökulmista. Esimerkiksi Jarkko Salminen ja kumppanit (2021) ovat nojanneet Allardtin jaotteluun ja tarkastelleet eri aineistojen valossa osallisuuden muodostumiselle keskeisiä tekijöitä, joita heidän määritelmänsä mukaan ovat sosiaaliset suhteet, palvelujen ja elinympäristöjen tarjoama turva sekä osallistuminen yhteiskunnan jäsenenä. Tuuli Hirvilammi ja Tuula Helne (2014) puolestaan ovat integroineet ekologiset kysymykset osaksi Allardtin hyvinvointimallia, tarkentaneet mallin ulottuvuuksia ja muodostaneet *doing*-ulottuvuuden kuvaamaan ekologisesti kestävää ansiotyötä sekä muuta toimintaa. Frank Martela (2022) on esittänyt, että *being*-ulottuvuutta voisi lähestyä yleisellä tasolla, jolloin se sisältäisi tunteet ja arvion elämän hyvyydestä. *Doing*-ulottuvuus puolestaan voisi kuvata autonomian, kykenevyyden ja osallisuuden kokemuksia. *Doing*-ulottuvuuden nostaminen omaksi tarpeekseen tuo esille näkemyksen aktiivisesta toimijuudesta

ja pyrkii osaltaan vastaamaan teoriaa kohtaan esitettyyn kritiikkiin. Allardtin mallia on käytetty myös sellaisenaan (esim. Puroila ym. 2012; Uusitalo ja Assmuth 2013). Hannu Uusitalo ja kumppanit (2022, 16) ovat kuvanneet mallia edelleen käyttökelpoiseksi, sillä se pohjautuu laajaan hyvinvointikäsitteeseen ja siinä tarkastellaan useita hyvinvoinnin ulottuvuuksia samanaikaisesti.

Tässä tutkimuksessa olemme erityisen kiinnostuneita siitä, mitä muutoksia hyvinvoinnin eri ulottuvuuksilla tapahtui tietyinä ajanjaksona ja miten nämä eri ulottuvuudet ovat sidoksissa toisiinsa. Käytämme tutkimuksessa Allardtin alkuperäistä jakoa hyvinvoinnin ulottuvuuksista, joka keskittyy elintasoon ja fyysisiin tarpeisiin, sosiaalisiin suhteisiin ja itsensä toteuttamiseen. Tällöin tulkitsemme Hirvilammen ja Helneen (2014) sekä Martelan (2022) esiin nostaman ihmisen oman toimijuuden tarkastelun kulkevan näiden jokaisen ulottuvuuden läpi. Tämä tarkastelu on mahdollista osaltaan siksi, että tutkimuksemme aineistona on laadullinen kysely, joka sisältää avoimia kysymyksiä, eikä siinä ole tarkasti rajattuja mittareita. Tällöin vastaajat ovat määritelleet hyvinvointiaan laajasti ja tuoneet esiin omaa toimijuuttaan kertoessaan arjestaan, mikä ei välttämättä olisi ollut mahdollista määrällisessä kyselyssä, mikäli kysymykset ja vastausvaihtoehdot olisivat olleet ennalta määrättyt.

On myös huomioitava, että pandemian alussa keväällä 2020 valtionjohdon huomio oli erityisesti koronapandemian fyysisissä terveysvaikutuksissa, ja rajoitustoimin se pyrki estämään koronaviruksen leviämistä. Vasta myöhemmin huomio kiinnittyi myös taloudellisiin, psyykkisiin ja sosiaalisiin vaikutuksiin. Todennäköisesti korona-ajan tuomia vaikutuksia vanhempien ja lasten hyvinvointiin pystytään näkemään vasta sitten, kun pandemiasta on kulunut useita vuosia. On kuitenkin tärkeää tuottaa tutkimustietoa pandemian eri vaiheista, jolloin tieto voi auttaa varautumaan tuleviin pandemioihin ja lieventämään koronapandemian kielteisiä vaikutuksia. (Valtioneuvosto 2021.)

Tutkimuksen toteutus

Luku perustuu kyselyyn, joka kartoitti lapsiperheiden arkea COVID-19 pandemian alussa keväällä 2020. Kysely toteutui Helsingin yliopiston ja Åbo Akademin yhteistyönä e-lomakkeen avulla. Tutkijat jakoivat kyselyä sosiaalisessa mediassa yhteistyössä sosiaalialan järjestöjen, lapsiperheaiheisten keskustelupalstojen, Facebook-ryhmien ja blogien sekä Helsingin yliopiston ja Åbo Akademin tiedotuksen kanssa. Kysely oli saatavilla suomeksi, ruotsiksi, venäjäksi, englanniksi ja espanjaksi. Venäjä on Suomen yleisin vieras kieli, englanti

laajasti käytetty kieli ja espanjan avulla puolestaan oli mahdollista tavoittaa vastaajiksi niin EU:n sisällä Espanjasta kuin Latinalaisesta Amerikasta muuttaneita henkilöitä.

Kysely koostui yhdeksästä avoimesta kysymyksestä, jotka käsittelivät sitä, kuinka arki ja hoiva oli lapsiperheissä järjestetty, miten vanhemmat kokivat uuden tilanteen ja millaisia selviytymiskeinoja heillä oli käytössään. Kysyimme lisäksi seuraavia taustatietoja: ikä (karkeistettuna), sukupuoli, koulutustaso, kotitaloudessa asuvien alaikäisten lasten sekä aikuisten lukumäärä, lasten ikä (karkeistettuna), maakunta sekä vastaajan syntymämaa. Kyselyyn vastaaminen tapahtui anonyymisti, ja kaikkiin kysymyksiin vastaaminen oli vapaaehtoista.

Kysely oli avoinna 17.4.–30.6.2020 ja siihen tuli yhteensä 1503 vastausta. Vieraskielisiä vastauksia oli yhteensä 95, ja näissä vastauskieli jakautui seuraavasti: englantia 45, venäjä 39, espanja 11. Vieraskieliset vastaukset kertyivät aikavälillä 18.4.–26.5.2020 eli joko juuri kevään poikkeusolojen aikana tai pian niiden loputtua virallisesti 27.4.2020.

Osalle tämän tutkimuksen osallistujista myös suomi tai ruotsi saattaa olla käytössä oleva asiointikieli, vaikka he ovatkin valinneet vastattavakseen englannin-, espanjan- tai venäjänkielisen kyselyn. On kuitenkin oletettavaa, että suurella osalla vastaajista asiointikieli on jokin muu kuin Suomessa julkisissa instituutioissa käytetyt kielet, ja se tuo omat erityispiirteensä heidän kokemuksiinsa pandemia-ajasta ja kohtaamisista näiden instituutioiden kanssa. Vastaajista 94 prosenttia oli syntynyt muualla kuin Suomessa, joten tässä tutkimuksessa vieraskielisyys kytkeytyy myös maahanmuuttoon. Vastaajat olivat syntyneet lähes 40 eri maassa.

Suurin osa vastaajista oli 30–45-vuotiaita. Valtaosa (83 % vastaajista) ilmoitti sukupuolekseen nainen, ja yli puolella (64 %) oli korkeakoulututkinto. Vastaajista reilusti yli puolet (70 %) asui Uudellamaalla. Vastaajista vajaa puolet (43 %) asui yhden ja reilu kolmasosa (37 %) kahden lapsen kanssa, ja heidän lapsensa olivat enimmäkseen päiväkotikäisiä (59 %) tai ala-asteikäisiä (43 %). Vastaajista noin kolmannes (33 %) asui yhden vanhemman perheessä.

Tarkastelemamme vieraskielisten vastaajien joukko on siis painottunut erityisesti sukupuolen, koulutustason ja maantieteellisen sijainnin näkökulmista. Muuttosyytämme erikseen kysyneet. Vastauskielinä oli kolme suurta lingua franca -kieltä, ja vastaajat merkitsivät syntymämaikseen kaikkiaan lähes 40 eri maata, joiden joukossa oli myös sellaisia maita, joista on saapunut Suomeen turvapaikanhakijoita ja pakolaisia. Elina Gusatinsky ja Laura Koskimies (2020) toteavat, että maahan muuttaneista ihmisistä ne, jotka ovat syystä tai toisesta heikosti kiinnittyneitä suomalaiseen yhteiskuntaan, jäävät helposti tämänkaltaisten

tutkimusten tavoittamattomiin. On myös huomioitavaa, että kyselyymme vastaaminen vaati elektronisen välineen, internet-yhteyden sekä aikaa ja osaamista ilmaista itseään kirjallisesti vastatessa avoimiin kysymyksiin. Siten vastaajat, joilla ei ollut näitä resursseja, jäivät tutkimuksemme ulkopuolelle.

Tässä luvussa kysymme, *millaisena vieraskieliset lapsiperheiden vanhemmat kuvaavat hyvinvointiaan ja sen muutoksia koronapandemian alussa keväällä 2020?*

Nojaten Allardtin (1976) yllä esittelemäämme hyvinvointiteoriaan analysoimme aineistoa temaattista analyysiä (Braun & Clarke 2021) hyödyntäen. Käytimme analyysissa Atlas.ti-ohjelmaa. Erottelimme hyvinvointia käsittelevät aineisto-otteet muusta aineistosta. Tämän jälkeen jäsensimme aineisto-otteista tutkimuskysymyksemme ja kolmen hyvinvoinnin ulottuvuuden ohjaamina kuhunkin ulottuvuuteen sisältyviä teemoja.

Seuraavassa tulososiossa esittelemme tutkimustuloksiamme kolmen hyvinvoinnin ulottuvuuden kautta: aineellinen hyvinvointi, sosiaaliset suhteet sekä itsensä toteuttaminen. Aineelliseen hyvinvointiin sisältyvät alateemoina asuinolot, työ ja koulutus sekä terveys. Sosiaaliin suhteisiin kuuluvat suhteet kotitalouden jäseniin, lähtömaassa asuviin sukulaisiin sekä suomalaiseseen yhteiskuntaan. Itsensä toteuttamiseen puolestaan kuuluvat vapaa-ajan puute ja muiden auttaminen. Käytämme aineisto-otteita tehdäksemme tulkintaamme läpinäkyväksi. Olemme kirjoittajina suomentaneet aineisto-otteet.

Vieraskielisten vanhempien hyvinvointi ja sen muutokset koronapandemian alussa

Vanhempien kuvauksissa koronapandemian vaikutukset heidän arkeensa ja hyvinvoinnin eri osa-alueisiin olivat merkittäviä ja liittyivät erityisesti siihen, että koronapandemia oli yllättävä, suunnittelematon ja hallitsematon ilmiö, joka niin sanotusti sulautti elämän eri osa-alueita yhteen, ja vaati näin aiemmin käytettyjen rutiinien muuttamista. Seuraavaksi erittelemme näitä muutoksia kullakin hyvinvoinnin ulottuvuudella.

Aineellinen hyvinvointi

Jäsensimme aineistosta neljä alateemaa, jotka liittyivät aineelliseen hyvinvointiin. Nämä alateemat olivat asuinolot, työ ja koulutus sekä terveys. Muutos asuinoloissa tuli nopeasti näkyväksi, sillä koronapandemian alkaessa ja rajoitustoimenpiteiden voimaan tultua kaikki perheenjäsenet siirtyivät samoihin tiloihin.

Tällöin vanhemmille piti järjestää etätyöpisteet ja lapsille etäkoulu- ja/tai leikkitilat, eivätkä erityisesti monilapsisten perheiden kodit olleet soveltuvia tähän. Suurin osa vanhemmista kertoi kokeneensa samoissa tiloissa työskentelemisen ja olemisen hankalana muiden perheenjäsenten jatkuvan fyysisen läheisyyden, toistuvien keskeytysten sekä korkean melutason vuoksi.

On vaikeaa olla toisten lähellä kaiken aikaa samassa asunnossa. Ei ole paikkaa, jossa päästää höyryjä, yksinään miettiä tai keskittyä johonkin, koska joku on aina läsnä ja vieressä. (Vastaaja19)

Tuntuu, että tukehdumme tässä ahtaassa asunnossa. (Vastaaja15)

Vanhempien kuvauksissa heidän oma tilansa kaventui poikkeusolojen alussa. Samassa fyysisessä tilassa oleminen tarkoitti käytännössä usein sitä, että perhesuhteet kiristyivät ja sisaruksille tuli riitoja, joihin vanhempien oli puututtava. Kuormittuneen tilanteen pitkittyessä vanhempien kärsivällisyys ja joustavuus joutuivat koetukselle.

On vaikeaa jatkuvasti olla estelemässä lapsia tappelemasta keskenään. He viettävät 24 tuntia yhdessä, he ovat turhautuneita ja haluavat omaa tilaa, maiseman vaihdosta, muutosta normaaliuteen. Usein tiuskaisen heille tai sanon heille, että pitää olla hiljaa ja lähteä huoneesta, vaikka he eivät ole erityisen äänekkäitä, mutta olen ylikuormittunut. (Vastaaja4)

Myös sellaisissa vastauksissa, joissa vanhemmat kuvasivat perhesuhteiden pysyneen ennallaan tai parantuneen koronapandemian aikana, tilanpuute näyttäytyi ongelmana. Vastauksista kävi ilmi, että asuinolosuhteet muuttuivat nopeasti huonommiksi, koska aiemmin sekä lapset että vanhemmat viettivät enemmän aikaa kodin ulkopuolella, eikä asunnoissa ollut tarpeeksi tilaa kaikille aktiviteeteille tai perheenjäsenten rauhoittumiselle.

Vain pieni osa vastaajista (13 prosenttia) kertoi olevansa huolissaan taloustilanteestaan, mikä saattaa johtua siitä, että emme kyselyssä kysyneet suoraan koronapandemian vaikutuksista taloustilanteeseen vaan ainoastaan yleisiä huolen aiheita. Lisäksi kyselyyn vastanneet olivat pääosin korkeasti koulutettuja, mikä mahdollisesti vaikutti heidän taloustilanteeseensa myönteisesti. Mainitut taloushuolet koskivat joko omaa tai puolison lomautusta tai irtisanomista tai mahdollista uhkaa menettää työ. Taloushuolet liittyivät myös ruokakustannusten kasvuun tai etuuskien saamisen ongelmiin.

Työn ja koulutuksen teema tuli vastauksissa esille nimenomaan työn, kotitöiden, lastenhoidon ja/tai koulunkäynnin tukemisen yhdistämiseen liitettyinä vaikeuksina.

Koulujen sulkeminen pakottaa suuriin muutoksiin jokapäiväisessä elämässä, sillä lasten koulutus ja vapaa-ajan järjestäminen ovat nyt yksinomaan vanhempien varassa. Kotona työskentely pakottaa myös moniin muutoksiin perheiden arjen ja aikataulujen kehittämisessä. (Vastaaja47)

Vanhemmat kertoivat kokevansa kuormitusta arjessaan siksi, että heidän piti tehdä useampi asia eli hoitaa työt, lapset, siivota ja laittaa ruokaa samaan aikaan. Vieraskielisyys tuli vastauksissa esille siinä, että vanhempien oli vaikeaa ymmärtää koulusta annettuja ohjeita ja heillä kului paljon aikaa lasten ohjaamiseen. Ohjaaminen oli puolestaan hankalaa, koska heidän piti oppia itse uusia etätyökäytäntöjä ja hoitaa samaan aikaan myös kotitöihin liittyviä velvollisuuksia.

Olen kokenut koulutyössä avustamisen vaikeaksi, sillä minulla on suuri stressi töistä. Ja tämä tilanne koulun kanssa lisää sitä. Tunnen, että minut on jätetty tämän asian kanssa yksin. (Vastaaja39)

Terveysteema liittyi vastauksissa erityisesti huoliin koronaviruksen leviämisestä ja rajoitustoimenpiteiden vaikutuksista niin lasten kuin vanhempien omaan mielenterveyteen. Osassa vastauksista nämä kaksi huolen aihetta kietoutuivat yhteen.

Olen huolissani lasteni mielenterveydestä. Olen huolissani siitä, että lapseni saavat tartunnan ja kärsivät. Mitä jos jompikumpi meistä vanhemmista kuolee? Meillä ei ole verkostoja täällä. Mitä jos jompikumpi vanhemmista sairastuu ja joutuu sairaalaan? (Vastaaja18)

Erityisesti yksinhuoltajat ja vammaisten lasten vanhemmat kertoivat olevansa huolissaan siitä, mitä heidän lapselleen tapahtuu vanhemman sairastuessa. Terveyshuolet aiheuttivat paitsi psyykkistä kuormitusta, myös vaateen uusille aikaa vieville käytännön toimenpiteille, kuten suojautumiselle kaupassakäynnin ajaksi sekä ostosten pesemiselle ja puhdistamiselle. Terveyshuolet kohdistuivat myös muihin läheisiin, työkavereihin ja naapureihin. Erityisen huolissaan vastaajat olivat siitä, että heidän iäkkäät lähtömaassa asuvat vanhempansa sairastuvat, eivätkä vastaajat voi matkustaa auttamaan heitä.

Arjen muutokset, terveyshuolet ja pandemian keston ennakoimattomuus aiheuttivat vanhemmille erityisesti pelkoja siitä, että ”tämä ei lopu ikinä ja että me vanhemmat palamme loppuun” (Vastaja83). Useat vastaajat kertoivatkin toivovansa, että heillä olisi enemmän mahdollisuuksia emotionaaliseen tukeen sekä keskusteluihin omista tunteista psykologin tai jonkun omakielisen mielen-terveyden ammattilaisen kanssa.

Sosiaaliset suhteet

Sosiaaliset suhteet koostuivat vanhempien kuvauksissa suhteista kotitalouden jäseniin, lähtömaassa asuviin sukulaisiin sekä suomalaisen yhteiskuntaan. Vanhemmat kertoivat poikkeusolojen muuttaneen näitä kaikkia suhteita. Suhteet kotitalouden muihin jäseniin näyttäytyivät osin ristiriitaisina. Yhtäältä vastaajat kirjoittivat, että sekä puolison että lasten kanssa ja lasten kesken oli poikkeusolojen aikana ollut enemmän riitoja, sillä perheet viettivät aiempaa enemmän aikaa yhdessä, velvollisuuksia oli enemmän, ja moni asia piti tehdä samaan aikaan, mikä johti siihen, että perheenjäsenet ovat väsyneitä ja ärsyyntyneitä.

Perhesuhteiden hoitamiseen ei yksinkertaisesti ole aikaa, kaikki aika menee selviytymiseen. (Vastaja74)

Pääosin poikkeusolot ovat vaikuttaneet kielteisesti. Paljon stressiä ja konflikteja kotona. Meidän kärsivällisyytemme lasten kanssa on vähentynyt todella paljon, ja tämä on ollut huolestuttavin asia tähän mennessä. Myös me vanhemmat riitelemme paljon. (Vastaja36)

Monissa vastauksissa vanhemmat kirjoittivat stressin ja ahdistuksen lisääntymisestä sekä vanhempien että lasten kohdalla, mikä heijastui myös perhesuhteisiin. Vanhempien stressi johtui tilan ja ajan puutteesta ja vaatimuksesta tehdä useampi asia samaan aikaan. Myös lapset olivat vanhempien kertoman mukaan uudessa tilanteessa, jossa he eivät saaneet tavata ystäviään, harrastukset olivat tauolla ja kouluikäiset lapset joutuivat opettelemaan uusia opiskelutapoja. Alle kouluikäisiä lapsia tuli hoitaa omien töiden lomassa. Toisaalta vastauksista käy ilmi myös se, että poikkeusolot lähensivät perheenjäseniä toisiinsa, sillä kaikki olivat samassa tilanteessa ja muut perheen ulkopuoliset kontaktit olivat rajoitettuja.

Minulla on sellainen tunne, että meistä on tullut läheisempiä, arvostamme enemmän toistemme seuraa. Olemme tosi iloisia siitä, että emme ole yksin ja tunnemme empatiaa niitä kohtaan, jotka viettävät eristysajan yksinäisyydessä. (Vastaaja61)

Perhesuhteiden lähentymistä korostavat vastaajat kuitenkin kertoivat, että toimivien perhesuhteiden ylläpitäminen poikkeusoloissa vaati sopeutumista, oman ja muiden perheenjäsenten väsymyksen tunnistamista ja tilan antamista toisille. Perhekeskeiset aktiviteetit, kuten urheilu, lautapelit, ruoanlaitto ja elokuvien katsomisen antoivat voimaa arkeen. Vastaajat myös korostivat, että kahden vanhemman perheissä päivän aikatauluttaminen ja vanhempien välinen vastuunjako olivat toimintatapoja, jotka loivat yhteisyyttä ja vähensivät stressiä sekä perheen sisäisiä konflikteja. On siis huomionarvoista, että poikkeusolot toivat samanaikaisesti sekä kielteisiä että myönteisiä muutoksia perhesuhteisiin. Yhden vastaajan sanoin: ”Se on vuoristorataa. Joskus olemme kyllästyneitä toisiimme ja joskus olemme onnellisia siitä, että olemme yhdessä.” (Vastaaja40)

Vastaajien kuvauksissa eniten muutoksia tapahtui suhteissa lähtömaassa asuviin sukulaisiin, sillä poikkeusoloissa myös valtioiden rajat sulkeutuivat eivätkä vanhemmat voineet matkustaa läheistensä luokse tai kutsua muissa maissa asuvia sukulaisia kylään.

Kysymykset, joita mietin, ovat milloin näen seuraavan kerran sukulaisiani? Pysymmekö kaikki terveinä? Selviytyvätkö sukulaiseni tästä? (Vastaaja7)

Vastauksissa korostuivat huoli lähtömaassa asuvista sukulaisista sekä hoivavastuu iäkkäistä vanhemmista, jotka tarvitsisivat hoivan ja muiden asioiden järjestämistä koronaan tai muuhun sairauteen sairastuessaan. Lisäksi matkustaminen lähtömaahan liittyi oman kulttuurisen identiteetin ja lasten kielitaidon ylläpitämiseen, mikä ei ollut mahdollista poikkeusoloissa.

Maahanmuuttajalapset eivät voi matkustaa isovanhempiensa luo, eivät voi matkustaa toisen kotimaahansa. Lapset muutenkin näkevät sukulaisiaan harvoin, mutta nyt sellaista mahdollisuutta ei ole ollenkaan. Se on iso isku heidän psyykkiselle hyvinvoinnilleen. (Vastaaja78)

Samanaikaisesti vanhemmat kertoivat, että viestintäteknologia mahdollisti kuitenkin yhteydenpidon lähtömaassa oleviin sukulaisiin viikoittain ja että sukulai-

set antoivat emotionaalista tukea eri viestimien kautta kertoessaan vastavuoroisesti huolen aiheistaan ja antaessaan vinkkejä arjessa selviytymiseen.

Vastaajat kuvasivat suhteensa suomalaisen yhteiskuntaan tulleen etäisemmäksi poikkeusolojen aikana, sillä erityisesti vähemmän aikaa Suomessa asuneilla perheillä oli kontakteja valtaväestöön ainoastaan lasten päivähoidon ja koulun sekä oman työnsä kautta. Useimmat vastaajat kertoivat, että poikkeusolot olivat lisänneet heidän kokemustaan siitä, että he ovat suomalaisen yhteiskunnan ulkopuolella.

Tunnen, että olemme täysin irrallaan suomalaisesta yhteiskunnasta. Emme tapaa paljon suomalaisia arjessa. Koulu ja päiväkotit olivat iso osa meidän arkeamme, ja nyt on todella erilaista, kun ne ovat kiinni. (Vastaaja39)

Vanhemmat olivat huolissaan lastensa sosiaalisista suhteista ja kontakteista valtaväestöön kuuluviin lapsiin, suomen kielen kehityksestä ja mielenterveydestä. Vanhempien pelot liittyivät lasten riskiin syrjäytyä suomalaisesta yhteiskunnasta pandemian aikana vieraskielisyytensä ja maahanmuuttotaustansa vuoksi.

Koska he ovat Suomessa maahanmuuttajia, heidän pitää olla yhteydessä koulukavereihinsa paitsi kielen, myös heidän sosiaalisten suhteidensa säilymisen vuoksi. He ovat jo valmiiksi ”erilaisia”, mutta eristys lisää tätä erilaisuutta ja eristäytymistä. (Vastaaja4)

Erityisesti vanhemmat, joiden lapsilla oli toimintarajoituksia tai vamma, olivat huolissaan eristyksen pitkäaikaisista vaikutuksista, sillä lapset eivät päässeet kuntoutukseen tai voineet tavata muita lapsia. Vanhempien mukaan kuntoutuksen ja sosiaalisten kontaktien puute syvensi jo olemassa olevia kouluikäisten lasten fyysisiä ja mielenterveyteen liittyviä haasteita ja toimintarajoitteita. Vanhemmat kuvasivat päiväkotikäisten lasten kohdalla suurimmaksi ongelmaksi suomen kielen heikkenemisen, millä oli suurta merkitystä erityisesti nivelvaiheissa, jolloin lapsen oli määrä siirtyä pian esiopetukseen tai kouluun.

Itsensä toteuttaminen

Itsensä toteuttaminen koostuu aineistossamme alateemoista vapaa-ajan puute ja muiden auttaminen, joita käsittelemme seuraavaksi. Tärkein tuloksemme tällä hyvinvoinnin ulottuvuudella on se, että on vaikeaa toteuttaa itseään poikkeus-

olojen aikana kuten seuraavasta vastauksesta käy ilmi: ”On vaikeaa kasvaa ja kehittyä silloin, kun on selviytymistilassa.” (Vastaaja68)

Lastenhoidon tai koulutehtävissä opastamisen, oman työn, kodinhoidon sekä ruoanlaiton lomassa vanhemmille ei jäänyt juurikaan vapaa-aikaa. Erityisesti kotityöt lisääntyivät vanhempien mukaan suuresti, eikä perheillä ollut mahdollisuutta käyttää sellaisia ulkopuolisia palveluita, joita he olivat hyödyntäneet aiemmin, kuten lastenhoitopalveluita.

Meillä ei ole aikaa tehdä työtä/opiskella niin paljon kuin meidän pitäisi. Me vuorottelemme 3-vuotiaan lapsemme hoitamisessa, eikä meillä ole enää aikaa itsellemme, koska silloin kun emme hoida lasta, meidän pitää tehdä työtä. (Vastaaja17)

Kaikki aika on allokoitu minuutilleen, ja siksi ei ole mahdollista harrastaa urheilua, olla yksin, tai tehdä jotain ihan vain itseään varten. (Vastaaja75)

Vapaa-ajan puute huononsi vanhempien mukaan heidän elämänlaatuun siksi, että ”itselle tärkeitä”, ”aikuisuuteen kuuluvia” ja ”kehittäviä” asioita ei ollut mahdollista tehdä. Lisäksi koronapandemiaan liittyvät huolet, kuten huoli omasta ja läheisten terveydestä sekä pandemian kestosta aiheuttivat sen, että itsen toteuttaminen ei ollut ajankäytössä etusijalla eikä siihen jäänyt resursseja. Koronapandemia aiheutti kokonaisuudessaan paljon stressiä, eikä rentoutuminen poikkeusoloissa ollut myöskään siksi mahdollista.

Vanhempien mukaan vapaa-ajan puute johti väsymykseen, ärtyneisyyteen ja riitoihin perheenjäsenten välillä sekä stressiin ja uupumukseen. Useissa vastauksissa vanhemmat kuvasivat riittämättömyyden ja elämönhallinnan puutteen kokemuksia.

On ollut hyvin vaikeaa keskittyä virtuaaliluentoihin, koska 5-vuotias ei ymmärrä, että äiti on kotona, mutta ei oikeasti ole läsnä vaan opiskelee. Olen huomannut, että tilanne on vaikuttanut meidän hermoihimme ja kärsivällisyyteen paljon. (Vastaaja37)

Muiden auttaminen oli vanhemmille tärkeää, sillä se tuotti heille merkityksellisyyskokemuksia. Avun antaminen koostui keskusteluavusta ja konkreettisesti avusta. Keskusteluapu lähtömaassa asuville sukulaisille oli merkityksellistä paitsi avun vastaanottajalle myös sen antajalle.

Meidän iäkkäät vanhempamme, jotka asuvat kotimaassamme (ja siellä oli oikea sulku, ei kuten Suomessa, eli heidän piti pysyä kotona) saivat meiltä paljon kannustusta ja henkistä tukea videopuheluiden välityksellä (erityisesti lasten kanssa). Pystyin näkemään, että se antoi heille voimaa ja auttoi heitä selviytymään sen tosiasian kanssa, että he olivat yksin kotona kaiket päivät. (Vastaja28)

Sukulaisille, ystäville ja kollegoille tarjottua keskusteluapua vanhemmat kutsuivat muun muassa ”tilanteen analysoimiseksi”, ”toivon ylläpitämiseksi”, ”kannustamiseksi”, ”myötätunnoksi” ja ”tilannetta parantavien toimintasuunnitelmien luomiseksi”. Keskusteluapuun kuului myös kannustavien viestien lähettäminen. Keskusteluapu oli mahdollista viestintäteknologian välityksellä, ja useat vanhemmat korostivatkin teknologian merkitystä poikkeusolojen aikana ja ylläpidossa yhteydenpidossa.

Yleisin mainittu muille annettu konkreettinen apu oli ostosten tekeminen ja toimittaminen ystäville, tuttaville, naapureille tai samaan vähemmistöryhmään kuuluville iäkkäille, riskiryhmäläisille, karanteenissa oleville tai sairastuneille ihmisille. Osa vastaajista auttoi lähipiiriään, mutta osa toimi vapaaehtoisina ostosten tekijöinä erilaisten järjestöjen ja yhdistysten kautta. Muita konkreettisen avun muotoja olivat muun muassa maskien ompeleminen, leipominen ja ruokien valmistaminen ja niiden toimittaminen ystävien ja tuttavien oven taakse sekä ystävien ja tuttavien lasten hoito. Myös konkreettisen avun muodot kuvautuivat itselle iloa tuottavina, sillä niiden avulla oma toiminta tuntui merkityksellisestä ja arki hallittavalta.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa selvitimme, kuinka vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien hyvinvointi muuttui koronapandemian alussa keväällä 2020. Tutkimuksen viitekehystenä olemme hyödyntäneet Erik Allardtin (1976) hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Aineiston perusteella muutoksia tapahtui kaikilla kolmella ulottuvuudella eli elintasossa ja fyysisissä tarpeissa, sosiaalisissa suhteissa ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksissa.

Aineellinen hyvinvointi muuttui koronapandemian alussa erityisesti siksi, että poikkeusolojen aikana elinolosuhteet heikkenivät ja koronaviruksen aiheuttamat terveyshuolet kasvoivat. Sosiaaliset suhteet olivat koetuksella, sillä ahdistuksen ja stressin lisääntyminen heijastui perhesuhteisiin ja kodin neljän seinän

ulkupuolelle ulottuvat sosiaaliset suhteet oli laitettava tauolle. Poikkeusolot kuitenkin toivat myös myönteisiä muutoksia perhesuhteisiin ja laajemminkin sosiaalisiin suhteisiin, erityisesti viestintäteknologian avulla. Vastauksissa korostui huoli lähtömaassa asuvista sukulaisista. Samalla poikkeusolot voimistivat vastaajien tunnetta suomalaisen yhteiskunnan ulkopuolella olemisesta. Itsensä toteuttamisen ulottuvuus kärsi erityisesti siksi, että vanhemmille ei jäänyt vapaa-aikaa muiden vastuiden vuoksi. Muiden auttaminen kuitenkin tarjosi vastaajille merkityksellisyyden kokemuksia.

Kaikki hyvinvoinnin ulottuvuudet liittyivät myös aikaan. Koronapandemia oli yllättävä tilanne, joka muutti lapsiperheiden arkea ja rutiineja äkisti. Ajan näkökulmasta pandemian aiheuttamat poikkeusolot näyttäytyvät tiiviinä ajanjaksona, jossa useampi asia, kuten työt, lastenhoito, koulunkäynti, siivoaminen ja ruoanlaitto tuli hoitaa samaan aikaan ja samassa paikassa eli kotona ja perheen kesken. Arjen muutokset, tulevaisuuteen kohdistuvat huolet ja pandemian keston ennakoimattomuus aiheuttivat vanhemmille pelkoja siitä, että tilanne saattaa kestää loputtomiin. Selviytymismoodiin siirtyminen näkyi kaikilla hyvinvoinnin ulottuvuuksilla ja toi esiin sen, kuinka kriiseissä selviytymisestä tulee tärkein tavoite. Yksi kiinnostava jatkotutkimuksen aihe onkin ajan merkityksen lähempi tarkastelu pandemiaolosuhteissa ja poikkeusoloissa.

Vaikka vanhempien autonomia näyttöytyi rajoitettuna monessa suhteessa, muun muassa sosiaalisten kontaktien rajoitusten vuoksi sekä siksi, että vanhemmat olivat epätietoisia pandemian kestosta, toimijuuden näkökulma on läsnä kaikilla ulottuvuuksilla, ja vanhemmat löysivät erilaisia tapoja toimia selviytyäkseen uudenvälisessä arjessa. Näitä tapoja olivat vanhempien välinen vastuunjako arjen pyörittämisessä ja aikataulutusta, keskittyminen perhekeskeisiin aktiviteetteihin, sosiaalisten suhteiden ylläpitäminen viestintäteknologian avulla sekä muiden auttaminen konkreettisesti ja emotionaalisesti. Käsittelemme tarkemmin vieraskielisten vanhempien selviytymiskeinoja koronapandemian alussa toisessa artikkelissamme (Heino ym. 2023a).

Tutkimustuloksemme ovat yhteneväisiä valtaväestön lapsiperheiden vanhempia koskevien tutkimusten kanssa siltä osin, että koronapandemian alussa lastenhoito tai lapsen koulunkäynnin tukeminen yhdistettynä etätöihin ja kotitöihin oli vaikeaa ja aiheutti suurta kuormitusta perheiden arkeen (Kestilä ym. 2020; Salin ym. 2020; Närvi & Lammi-Taskula 2021). Lisäksi vanhemmat olivat vastauksissaan aiempien tutkimusten tavoin huolissaan pandemian kestosta, sen terveysvaikutuksista ja palveluiden saatavuudesta (Klemetti ym. 2021). Osa vanhemmista koki samanaikaisesti myös myönteisiä muutoksia arjessaan, sillä työmatkojen, harrastusten ja kiireen hävitessä arki rauhoittui ja perheenjäsenet saattoivat viettää enem-

män aikaa yhdessä (Kestilä ym. 2020; Paju 2020; Salin ym. 2020; Nurhonen ym. 2021; Sorkkila & Aunola 2022). Vaikka Allardtin hyvinvointiteoriaa on pidetty yksilöpainotteisena (Uusitalo ym. 2022), myös tämän tutkimuksen tulokset tuovat esiin, että perheellä, yhteisöillä ja yhteiskunnalla on suuri merkitys yksilöiden hyvinvoinnille niin myönteisessä kuin kielteisessäkin mielessä.

Vieraskielisyyteen liittyvät erityiskysymykset tulivat esille siinä, että vanhempien terveyshuolet korostuivat, koska heillä ei ollut Suomessa sellaisia verkostoja, joiden kautta olisi mahdollista saada lapselle hoitoa ja tukea esimerkiksi vanhempien sairastuessa. Ylirajaiset perhesuhteet aiheuttivat myös runsaasti huolta matkustusrajoitusten vuoksi, sillä perheillä ei ollut mahdollisuutta matkustaa huolehtimaan sairastuneita lähisukulaisistaan koronapandemian aikana. Lisäksi poikkeusolot sulki vieraskieliset perheet suomalaisen yhteiskunnan ulkopuolelle, mikä vaikutti sekä suomen kielen taidon kehittymiseen, että laajemmin kuulumisen tunteeseen. Vanhemmilla oli vaikeuksia tukea lapsia koulunkäynnissä riittämättömän suomen kielen taidon vuoksi ja pyrkiessään yhdistämään lasten tukemisen samanaikaiseen työskentelyyn ja kotitöihin.

Tutkimuksessamme olemme nostaneet merkityksellisiä seikkoja esiin vähän tutkitusta aiheesta. On kuitenkin huomioitava, että tutkimukseen osallistuneet vanhemmat olivat pääosin korkeasti koulutettuja. Kaikkein haavoittuvaisimmassa asemassa olevia henkilöitä on usein vaikea tavoittaa tällaisella kyselytutkimuksella. Tutkimus tuo kuitenkin esille kielellistä haavoittuvuutta, jota ilmenee hyvinvoinnin kaikilla ulottuvuuksilla liittyen esimerkiksi lasten tukemiseen koulunkäynnissä tai osallisuuteen yhteiskunnassa.

Lisäksi aineistomme käsittää ainoastaan yhden ajanjakson, ja olisikin tärkeää tutkia vieraskielisten vanhempien ja lasten hyvinvointia myös nykytilanteessa, jossa koronapandemia on laantunut. Kiinnostavaa olisi tarkastella esimerkiksi sitä, ovatko tässä ja muissa tutkimuksissa esitetyt lapsiperheiden vanhempien kokemat hyvinvoinnin muutokset väliaikaisia ja onko hyvinvoinnin mahdollista palautua pandemiaa edeltävälle tasolle. Tuloksistamme on toisaalta luettavissa, että osin pandemia-aika kärjisti jo aiemmin olemassa olleita haasteita vieraskielisten vanhempien arjessa ja hyvinvoinnissa.

Yllä mainituista rajoituksista huolimatta tämän tutkimuksen pohjalta voimme kootusti tuoda esiin seikkoja, joihin tulisi kiinnittää huomiota myös tulevaisuudessa:

- Vieraskielisyyden huomiointi lasten etäopetuksessa tai -ohjauksessa.
- Vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien jaksamisen kohdennettu tukeminen tiedotuksen ja matalan kynnyksen monikielisten palveluiden (esimerkiksi chat-palvelu, puhelinlinja) avulla.

- Monikielisen palvelutiedon välittäminen kriisipäivystyksestä ja sellaisista julkisesti tuotetuista palveluista, joista saa tukea, mikäli vanhemmat sairastuvat, eivätkä voi huolehtia lapsistaan.
- Yleinen sosiaali- ja terveystalouden saavutettavuuden parantaminen eri kieliryhmien kohdalla.

Kirjallisuus

- Adhikari, Jagannath & Bruslé, Tristan & Subedi, Mahendra & Rai, Mahendra & Baral, Chiranjivi (2022) COVID-19's impact on Nepalese migrant families: Vulnerability, coping strategies, and the role of state and non-state actors. *Critical Asian Studies* 54 (3), 422–440.
- Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik (1990) Human welfare and non-waste technology. Teoksessa Allan Johansson (toim.) *Technology and environment: facing the future*. Helsinki: Finnish Academies of Technology, 9–22.
- Allardt, Erik (1998) Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa JP Roos & Tommi Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 34–53.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2021) *Thematic Analysis*. Lontoo: Sage.
- Daves, Jo & May, Tom & McKinlay, Alison & Fancourt, Daisy & Burton, Alexandra (2021) Impact of the COVID-19 pandemic on the mental health and wellbeing of parents with young children: a qualitative interview study. *BMC Psychology* 9 (94).
- Doyal, Len & Gough, Ian (1991) *A theory of human need*. Basingstoke: Macmillan.
- Evans, Subhadra & Mikocka-Walus, Antonina & Klas, Anna & Olive, Lisa & Sciberras, Emma & Karantzas, Gery & Westrupp, Elizabeth (2020) From “It has stopped our lives” to “Spending more time together has strengthened bonds”: The varied experiences of Australian families during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 11.
- Guadagno, Lorenzo (2020) *Migrants and the COVID-19 pandemic: An initial analysis*. Geneva: International Organization for Migration (IOM). <https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs-60.pdf> Luettu 17.4.2023.
- Gasper, Des (2007) Conceptualising human needs and wellbeing. Teoksessa Ian Gough & Allister McGregor (toim.) *Wellbeing in developing countries: From theory to research*. Cambridge: Cambridge University Press, 47–70.
- Gusatinsky, Elina & Koskimies, Laura (2020) Tietopaketti: Venäjänkielisten maahanmuuttajien tiedonsaanti koronakriisin aikana. *Cultura-säätiön julkaisusarja: Suomen venäjänkieliset maahanmuuttajat*, 1/2020.
- Heino, Eveliina (2018) Yhteiskunnan jäsenyyden ehdot: Arjen kansalaisuuden rakentaminen ja peruspalvelukokemukset venäläistaustaisten perheiden kertomuksissa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Heino, Eveliina & Lillrank, Annika (2020) Recognition as an inclusionary and exclusionary mechanism in Finnish public health and social services: Experiences of migrant families with a disabled child in interaction with professionals. *Society & Disability* 37 (7), 1197–1215.

- Heino, Eveliina & Kara, Hanna & Jäppinen, Maija (2023a) Vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien kuvaukset kuormittavista tekijöistä ja selviytymiskeinoista COVID-19-pandemian aiheuttamien poikkeusolojen aikana. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 152–182.
- Heino, Eveliina & Lamponen, Tuuli & Veistilä, Minna (2023b) Changes to the assessments of child well-being brought about by the COVID-19 pandemic: Finnish family and child welfare services supervisors' perspectives. *European Journal of Social Work*, Doi: 10.1080/13691457.2023.2214338
- Helske, Satu & Ylöstalo, Hanna & Koskinen, Henri (2021) Samassa myrskyssä mutta eri veneissä: COVID-19 ja eriarvoisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 85 (5–6), 585–586.
- Hirvilammi, Tuuli (2015) Kestävän hyvinvoinnin jäljillä: Ekologisten kysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 136. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Hirvilammi Tuuli & Helne Tuula (2014) Changing Paradigms: A sketch for sustainable wellbeing and ecosocial policy. *Sustainability* 6 (4), 2160–2175.
- Jäppinen, Maija & Kara, Hanna & Nordberg, Camilla & Riitaoja, Anna-Leena (2020) Kuka kuuluu perheeseen? Perheen rakentumista ohjaavat hallinnan suhteet hyvinvointivaltion ammattilaisten ja maahan muuttaneiden asiakkaiden kohtaamisissa. Teoksessa Leena Leinonen, Taru Kekoni & Eine Pakarinen (toim.) *Tutkiva sosiaalityö*. Helsinki: Talentia & Sosiaalityön tutkimuksen seura, 29–41.
- Kestilä, Laura & Härmä, Vuokko & Rissanen, Pekka (2020) Covid19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen: Asiantuntija-arvio, syksy 2020. *Terveys- ja hyvinvoinnin laitos*. <https://www.julkari.fi/handle/10024/140661> Luettu 17.4.2023.
- Klemetti, Reija & Vuorenmaa, Maaret & Ervasti, Eetu & Helakorpi, Satu & Lammi-Taskula, Johanna (2021) Vauvaperheiden vanhempien kokemat huolet ja muutokset sosiaalisissa suhteissa ja jaksamisessa koronaepidemian aikana. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 58, 284–303.
- Kunnari, Marika (2017) Aikuisväestön hyvinvointiin liittyvät huolet ja hyvinvoinnin heikentäjät. *Acta Universitatis Ouluensis D Medica* 1415. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari (2014) Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. *Terveys- ja hyvinvoinnin laitos*. <https://www.julkari.fi/handle/10024/116712> Luettu 17.4.2023.
- Martela, Frank (2022) Hyvinvoinnin mittaus edellyttää hyvinvoinnin teoriaa: Erik Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuudet päivitettyinä nykyaikaan. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (5–6), 565–572.
- Maslow, Abraham. H. (1954) *Motivation and personality*. New York: Harper & Brothers.
- Niemelä Pauli (2014) *Systemaattinen ihmiskäsitys. Ihminen järjestelmänä: Rakenne ja toiminta*. Kuopio: United Press Global.
- Nurhonen, Linda & Chydenius, Heidi & Lipponen, Lasse (2021) Korona tuli kylään -tutkimushankkeen loppuraportti: Koronakriisin vaikutuksia varhaiskasvatukseen. Helsingin yliopisto. https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/163983646/Korona_tuli_kylyaan_tutkimushankkeen_loppuraportti.pdf Luettu 17.4.2023.

- Nussbaum, Martha (2011) *Creating capabilities. The human development approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Närvi, Johanna & Lammi-Taskula, Johanna (2021) Lapsiperheiden hyvinvointi koronapandemian aikana. Osaraportti 3: Vanhempien kokemukset työn ja perheen yhteensovittamisesta ja hoivan jakamisesta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/78630/978-951-39-8938-5_JYU_Reports_11_jyx.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 17.4.2023.
- OECD (2020) What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children? https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137245-8saheq0k3&title=What-is-the-impact-of-the-COVID-19-pandemic-on-immigrants-and-their-children%3F Luettu 17.4.2023.
- Oikeusministeriö (2021) Koronapandemian vaikutukset yhdenvertaisuuden toteutumiseen. Policy Brief 6, Syrjintä Suomessa: Ajankohtaista tietoa syrjinnästä ja yhdenvertaisuudesta. [https://yhdenvertaisuus.fi/documents/5232670/5376058/Syrjinn%C3%A4n+seuranta+-+Policy+Brief,+koronapandemian+vaikutukset+yhdenvertaisuuden+toteutumiseen+\(2021\).pdf/293db0cc-5deb-50f2-0037-125fa71e7f6a/Syrjinn%C3%A4n+seuranta+-+Policy+Brief,+koronapandemian+vaikutukset+yhdenvertaisuuden+toteutumiseen+\(2021\).pdf?version=1.2&t=1661178243593](https://yhdenvertaisuus.fi/documents/5232670/5376058/Syrjinn%C3%A4n+seuranta+-+Policy+Brief,+koronapandemian+vaikutukset+yhdenvertaisuuden+toteutumiseen+(2021).pdf/293db0cc-5deb-50f2-0037-125fa71e7f6a/Syrjinn%C3%A4n+seuranta+-+Policy+Brief,+koronapandemian+vaikutukset+yhdenvertaisuuden+toteutumiseen+(2021).pdf?version=1.2&t=1661178243593) Luettu 17.4.2023.
- Paju, Petri (2020) Paikoiltaan siirretty arki: Koronakriisin vaikutukset lapsiperheiden elämään. Lastensuojelun Keskusliitto 2/2020. <https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/Paikoiltaan-siirretty-arki-verkkojulkaisu.pdf> Luettu 17.4.2023.
- Popyk, Anzhela (2020) The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: Reconstructing values of migrant children in Poland. *European Societies* 23 (sup1), S530–S544.
- Puroila, Anna-Maija & Estola, Eila & Syrjälä, Leena (2012) Having, loving, and being: Children's narrated well-being in Finnish day care centres. *Early Child Development and Care* 182 (3–4), 345–362.
- Salin, Milla & Kaittila, Anniina & Hakovirta, Mia & Anttila, Mari (2020) Family coping strategies during Finland's COVID-19 lockdown. *Sustainability* 12 (21), 2–13.
- Salminen Jarkko, Lehtonen Pauliina, Rikala Sanna, Kuusisto Anna-Kaisa, Luoma-Halkola Henna, Puumala Eeva, Sointu Liina, Wallin Antti & Häikiö Liisa (2021) Osallisuuden kehät: Näkökulmia hyvinvoinnin muotoutumiseen. *Focus Localis* 49 (3), 80–98.
- Sen, Amartya (2009) *The idea of justice*. Cambridge, MA: Belknap.
- Simola, Anna & May, Vanessa & Olakivi, Antero & Wrede, Sirpa (2023) On not 'being there': Making sense of the potent urge for physical proximity in transnational families at the outbreak of the COVID-19 pandemic. *Global Networks* 23 (1), 45–58.
- Shaaban, Ahmed Nabil & Peleteiro, Barbara & Martins, Maria Rosario (2020) The writing's on the wall: On health inequalities, migrants, and coronavirus. *Frontiers in Public Health* 8 (505).

- Sorkkila, Matilda & Aunola, Kaisa (2022) Resilience and parental burnout among Finnish parents during the COVID-19 pandemic: Variable and person-oriented approaches. *The Family Journal* 30 (2), 139–147.
- Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus/Terveystieteiden tutkimuskeskus (2021) Tiedotustilaisuus 18.3.2021.
- Sutela, Hanna (2020) Kun mahdoton kävi mahdolliseksi: Tietotyön yleisyys mahdollisti etätyön läpimurron Suomessa. Tilastokeskus. <https://www.stat.fi/tietotrendit/blogit/2020/kun-mahdoton-kavi-mahdolliseksi-tietotyon-yleisyys-mahdollistatetyon-lapimurron-suomessa/> Luettu 17.4.2023.
- Thomas, Patricia A. & Liu, Hui & Umberson, Debra (2017) Family relationships and well-being. *Innovation in Aging* 1 (3), 1–11.
- Tiili, Anna & Paasivirta, Annukka & Kuokkanen, Julia & Eriksson, Pia & Nelimarkka, Siiri (2020) Koronan vaikutukset lastensuojeluun. Terveystieteiden tutkimuskeskus, Tutkimuksesta tiiviisti 34/2020. <https://core.ac.uk/download/pdf/358472347.pdf> Luettu 17.4.2023.
- Tilastokeskus (2023) Vieraskieliset. <https://www.stat.fi/tup/maahanmuutto/maahanmuuttajat-vaestossa/vieraskieliset.html> Luettu 17.4.2023.
- Turtiainen, Kati & Hiitola, Johanna (2019) Migrant parents talking back: Stigmatised identities and doing being ordinary. *Qualitative Social Work* 18 (6), 1051–1066.
- Turun yliopisto (2020) Aiempaa tiiviimpi yhdessäolo vaikuttaa eri tavoin perheiden hyvinvointiin. Uutinen julkaistu 3.6.2020. <https://www.utu.fi/fi/ajankohtaista/uutinen/aiempaa-tiiviimpi-yhdessaolo-vaikuttaa-eritavoin-perheiden-hyvinvointiin> Luettu 17.4.2023.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2020) Vuoden 2020 ulkomaan kansalaisten ja vieraskielisten työllisyyskatsaukset. <https://kotoutuminen.fi/tyollisyyskatsaus> Luettu 17.4.2023.
- Uusitalo, Eeva & Assmuth, Laura (2013) Having, loving, being in the periphery: Interpretations of locality in the national landscape of Koli, Eastern Finland. Teoksessa Luis Silva & Elisabete Figueiredo (toim.) *Shaping rural areas in Europe: Perceptions and outcomes on the present and the future*. *GeoJournal Library (GEJL)* 107, 57–73.
- Uusitalo, Hannu & Simpura, Jussi (2020) Erik Allardt hyvinvoinnin tutkijana. *Yhteiskuntapolitiikka* 85 (5–6), 579–587.
- Uusitalo, Hannu & Simpura, Jussi & Saari, Juho & Laihiala, Tuomo (toim.) (2022) *Hyvinvoinnin muutos ja pysyvyys: Allardt-hyvinvointi Suomessa 1972 ja 2017*. Helsinki: Into.
- Valtioneuvosto (2020a) Hallitus on todennut yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa Suomen olevan poikkeusoloissa koronavirustilanteen vuoksi. <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallitus-totesi-suomen-olevan-poikkeusoloissa-koronavirustilanteen-vuoksi> Luettu 17.4.2023.
- Valtioneuvosto (2020b) Valtioneuvoston linjaukset varhaiskasvatukseen, eriopetukseen, perusopetuksen, lukio- ja ammatillisen koulutuksen, korkeakoulutuksen, vapaan sivistystyön sekä taiteen perusopetuksen järjestäjille koronavirustartuntojen leviämisen hidastamiseksi. <https://okm.fi/-/valtioneuvoston-linjaus-suosituksista-varhaiskasvatukseen-esiopetuksen-perusopetuksen-lukio-ja-ammattillisen-koulutuksen-korkeakoulutuksen-vapaan-sivistystyon> Luettu 17.4.2023.

- Valtioneuvosto (2021) Lapset, nuoret ja koronakriisi: Lapsistrategian koronatyöryhmän arvio ja esitykset lapsen oikeuksien toteuttamiseksi. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162647/VN_2021_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Luettu 17.4.2023.
- Vasara, Paula & Simola, Anna & Olakivi, Antero (2023) The trouble with vulnerability: Narrating ageing during the COVID-19 pandemic. *Journal of Ageing Studies* 64, 1–9.
- Wennberg, Mikko & Luukkonen, Tuomas & Haila, Katri (2020) Sosiaalihuollon ja lastensuojelun kantokyky koronakriisin aikana: Haastavat tekijät ja uudet ratkaisukeinot kriisistä selviämiseksi. *Itlan raportit ja selvitykset 2020:1*. Helsinki: Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö.

10 Työikäisten kertomuksia pandemia-aikaan liittyvistä haavoittuvuuden kokemuksista

Paula Vasara

Tiivistelmä

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin aikuisten työikäisten 25–54-vuotiaiden pandemia-ajan kokemuksia. Kirjoitusaineisto kerättiin Tietoarkiston Penna-verkkotyökalulla syksyllä 2021 ja se on osa *Ikääntymisen ja hoivan tutkimuksen huippuyksikön* (CoE AgeCare) tutkimusta. Tutkimusta kehystävät elämänculun periaatteet sekä haavoittuvuus. Aineiston muodostavat kirjoitukset, joissa kuvautuu elämänculun säröjä, vaikeita tilanteita ja kriisejä sekä niihin kytkeytyviä merkityksenantoja koronapandemian aikana. Kiinnostus kohdistuu pandemian merkitykseen haastavissa elämäntilanteissa: tutkimus tarkastelee sitä, kokivatko kirjoittajat pandemian ajan itsessään tuottavan hankalia kokemuksia tai tihentävän jotenkin poikkeuksellisella tavalla tavanomaisempia elämänculun kokemuksia altistaen näin haavoittaville olosuhteille.

Temaattisen narratiivisen analyysin tulokset osoittavat, että kirjoittajat kokivat ajanjaksoon liittyvän erityisiä pandemiasta juontuvia haavoittavia olosuhteita ja pandemian tihentävän jotenkin poikkeuksellisiksi tavanomaisempia elämänculun haavoittuvuuden kokemuksia. Nämä kokemukset kytkeytyvät kolmen teeman alle: elämäntapahtumat, arki sekä työ. Riittämätön sosiaalinen tuki, eristäytyminen tai ”kuplautuminen” koronarajoitusten vuoksi vaikeuttivat

sosiaalisen sekä ammatillisen tuen saamista tavanomaisissa haastavissa elämän-tapahtumissa, mikä teki niiden kohtaamisesta erityisen hankalaa. Lisäksi ajan-jakso näytti kytkeytyvän kokemuksiin arjen rutiinien rikkoutumisesta ja sitä myöten elämän hallinnan ja toimijuuden tunteen menettämisestä. Työhön liite-tyt merkitykset olivat monitulkintaisia: toisaalta työ tarjosi kiinnekohtia arkeen, mutta itse työn tekemisen tapojen muutosten myötä työelämä koettiin monin tavoin aiempaa kuormittavammaksi.

Tutkimus osoitti, miten merkityksellistä ammatillinen mutta myös sosiaalis-ten verkostojen tarjoama tuki oli elämänkulun eri käänneissä. Ehkäisevän työn sekä riittävän ja helposti saatavilla olevan tuen merkitys tilanteissa, jotka voi-vat johtaa haavoittuvuudelle altistaviin tilanteisiin, korostui kirjoitusaineistos-sa. Kirjoitukset kertoivat elämänkulun hauraudesta ja haavoittuvuuden koke-muksista sekä osoittivat selvän tarpeen sille, että yhteiskunnassa etsitään jatkossa uudenlaisia keinoja tukea entistä paremmin yhteisöjen ja yksilöiden resilienssiä myös poikkeuksellisin aikoina.

Johdanto

Jokaisen ihmisen elämä on ainutlaatuinen. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö ihmisten elämänkulussa olisi yhteisiä kokemuksia, samankaltaisia tapahtumia tai muita monen muotoisia kytköksiä. Elämänkulun näkökulma (Elder 1994) muistuttaa siitä, että arjen kokemuksissa yhteen kietoutuvat sekä samankaltai-suus että ainutkertaisuus: erilaiset elämäntapahtumat, kuten opintojen päättä-minen tai perheen perustaminen, ovat monien jakamia kokemuksia, mutta nii-hin liittyy aina ainutkertaisia, subjektiivisia tulkintoja ja merkityksiä. Se asia tai tapahtuma, mikä yhdelle merkitsee elämänkulun käännekohtaa, voi toiselle tarkoittaa siirtymää tai tuskin havaittavaa suunnan muutosta.

Koronaviruspandemia oli ennennäkemättömän laaja kriisi, jonka vaikutukset tuntuivat maailmanlaajuisesti (WHO 2022). Vaikka suomalaisessa yhteiskun-nassa toteutettuja sulk- ja rajoitustoimia voi pitää monessa mielessä maltillisina kansainvälisesti vertailtaessa, pandemia-ajalla oli kiistämätön vaikutus mo-niin arkisiin asioihin. Jokainen suomalainen joutui elämään tämän ajanjakson läpi, mutta se, miten se näkyi kenenkin elämänkulussa ja millaisia merkityksiä ihmiset siihen liittivät, vaihtelee merkittävästi. Jo nyt pandemia-ajasta tehdyt tutkimukset osoittavat kokemusten laaja-alaisuutta, ristiriitaisuutta ja ennusta-mattomuutta: osalla ihmisistä koettu hyvinvointi saattoi heiketä, toisilla paran-

tua, kun taas kolmannet kuvasivat tilanteen pysyneen entisen kaltaisena. (Esim. ETENE 2020; Kantomaa ym. 2020; Ahosola ym. 2021; THL 2021.)

Tässä luvussa tarkastellaan tavallisten suomalaisten työikäisten kirjoituksia pandemia-ajan kokemuksista elämänkulun kehyksessä (Elder 1994) temaattisen narratiivisen analyysin (Riessman 2008) keinoin. Kiinnostuksen kohteena ovat erityisesti sellaiset kirjoitukset, joissa kuvautuivat elämänkulun säröt, vaikeat tilanteet ja kriisit sekä niihin kytkeytyneet merkitykset poikkeuksellisena pandemia-aikana. Tutkimusta ohjaavat kysymykset siitä, *tuottiko pandemia-aika itsessään vaikeita kokemuksia tai tihensikö se jotenkin poikkeuksellisella tavalla tavanomaisia elämänkulun kokemuksia.*

Luku rakentuu siten, että keskeisten teoreettisten käsitteiden esittelyn jälkeen kuvataan kirjoitusaineisto ja sen analyysimenetelmä. Tämän jälkeen siirrytään keskeisiin tuloksiin, joita pohditaan johtopäätöksissä.

Keskeiset käsitteet: elämänkulku ja haavoittuvuus

Elämänkulun periaatteet ovat keskeinen kehys tässä tutkimuksessa. Glen H. Elderin (1994) elämänkulun näkökulma muistuttaa siitä, että ihmisen elämä ei tule koskaan valmiiksi, vaan muutos on aina osa inhimillistä kehitystä ja ihmisyyttä. Elämänkulun näkökulma kiinnittää huomiota yksilöön ympäröivässä yhteiskunnassa: tietty aika ja paikka tarjoavat tietynlaisia mahdollisuuksia mutta myös rajoituksia sille, minkä ihmiset yleisesti kokevat mahdollisena tai toivottavana. Siten yksittäisen ihmisen elämänkulua tulee aina tarkastella suhteessa laajempiin historiallisiin ja yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin. (Elder & Giele 2009.)

Elämänkulun näkökulmassa painottuvat muutoksen sekä ajan ja paikan sidosten lisäksi elämäntapahtumat, joita ovat usein melko tavanomaisiksikin koetut asiat, kuten perheen perustaminen, työpaikan vaihtaminen tai eläkkeelle jääminen. Usein negatiivisemmin värittyneitä elämäntapahtumia ovat esimerkiksi sairastuminen tai läheisen kuolema, mutta nekin näyttävät useimmiten luonnollisena osana ihmisen elämää. Elämäntapahtumat ovatkin jotain sellaista, jota monet ihmiset jakavat – olennaisempaa usein onkin niiden ajoittumisen merkitys: niiden vaikutus nimittäin on riippuvainen siitä, miten ne sijoittuvat yksilön elämään, ja millaisia tulkintoja ne näin ollen saavat tiettyssä ajan hetkessä ja paikassa. (Elder 1994.) Esimerkiksi työelämästä pois jäämisen vaikutukset ja siihen liitetyt merkitykset ovat hyvin erilaisia riippuen siitä, jääkö ihminen työstä pois tavanomaisessa eläkeiässä vai joutuuko hän esimerkiksi vakavan sai-

rauden vuoksi eläköitymään työuran keskivaiheilla. Joillakin tapahtumilla voi olla hyvinkin pitkäaikaisia vaikutuksia elämään, esimerkiksi talouden, toimeentulon ja yhteiskunnan marginaaliin ajautumisen riskin kannalta. (Esim. Vasara 2023.)

Tämän luvun kannalta on tärkeää ymmärtää pandemia-aika kaikille kirjoittajille yhteisenä ajallis-paikallisena kehyksenä. Elämänkulun periaatteet muistuttavat siitä, että jokaisella on periaatteessa mahdollisuus tehdä erilaisia omaa elämää koskevia ratkaisuja, mutta luvun näkökulma on kirjoittajien kokemuksissa ja tulkinnoissa tapahtumista ja mahdollisen rajoista. Kirjoituksia ei siis ymmärretä suorana tallenteena faktuaalisista tapahtumista ja olosuhteista. Kirjoittajat saattoivat kokea, että mahdollisuus erilaisten valintojen tekemiseen oli kaventunut, vaikkei näin ehkä olisikaan objektiivisesti tarkastellen ollut. Tarkastelu keskittyikin kuvauksiin tilanteista, joihin kirjoittajat kertoivat liittyvän poikkeuksellista moraalista ja eettistä pohdintaa, ja joissa vastakkain asetuiivat esimerkiksi omat toiveet ja tottumukset sekä terveysturvallisuuteen liittyvät ohjeistukset. Elämänkulun näkökulmasta on kiinnostavaa tarkastella näitä moraalisen neuvottelun tilanteita: elämien linkittyminen toisiinsa sekä omaa elämäntulkintaa koskevien ratkaisujen koettu merkitys toisten elämään (Elder 1994) on tärkeä näkökulma, joka lisää ymmärrystä pandemia-ajan kokemuksista sekä haavoittaville olosuhteille altistavista tilanteista.

Elämien yhteen kytkeytymisen näkökulma tulee esille Martha Finemanin (2008) kirjoituksissa, joissa hän on käsitellyt universaalia haavoittuvuutta sekä siihen kuuluvaa ajatusta ihmisen tarvitsevuudesta ja suhteisuudesta. Pandemia-aikana haavoittuvuus ja alttius riskeille ilmenivät uudella tavalla keskusteluissa, kun esimerkiksi kronologisen iän perusteella ihmisiä jaettiin riskiryhmiin (esim. Vasara ym. 2023). Tämän luvun kantavana ajatuksena on, että haavoittuvuus ei ole yksilön ominaisuus, vaan se on jotain tilanteista ja suhteista (Brown ym. 2017; Virokannas ym. 2020; Kuronen 2022). Universaalien haavoittuvuuden käsite korostaa sitä, että jokainen ihminen voi jossain hetkessä olla haavoittuva, ja että haavoittuvuuteen liittyy erilaisia syitä, joihin vaikuttaminen voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta. Haavoittuvuus on samanaikaisesti sekä universaalia että partikulaarista: ihmiset kokevat sen eri tavoin, ja ihmisillä on erilaisia resursseja käytettävissään haavoittuvuutta kohdatessaan. (Fineman 2008; myös Kuronen 2022.)

Elämänkulun periaatteiden ja haavoittuvuuden käsitteiden muodostamassa kehyksessä katse kiinnittyy yksilöön ja hänen tekemiinsä subjektiivisiin tulkituksiin mutta myös rakenteiden merkitykseen – ihminen ei ole koskaan irrotettavissa ajallis-paikallisista sidoksistaan. Kokemuksiin ja tapahtumiin liitettyjä

yksilöllisiä merkityksiä sekä niille annettuja tulkintoja on aina tarkasteltava kontekstissaan. Vain sitä kautta voidaan ymmärtää haavoittuvuuden kokemuksia – tai toisaalta haavoittuvuuden vastakohtana resilienssiä, kykyä ponnahtaa takaisin haavoittavista olosuhteista. Haavoittuvuuden ymmärtäminen tilanteisena ja suhteisena universaalina ilmiönä auttaa kohdistamaan tarkastelua siihen, voiko poikkeuksellinen aika tuottaa haavoittavia tilanteita ja olosuhteita tai tihentää haavoittuvuuden kokemusta.

Kirjoitusaineiston haavoittuvuuden kokemusten narratiivinen analyysi

Tämän tutkimuksen aineisto on osa *Ikääntymisen ja hoivan tutkimuksen huippuyksikön* (CoE AgeCare, Suomen Akatemia, 352735, 2018–2025) tutkimusta. Kirjoitusaineisto kerättiin yhteistyössä Tietoarkiston kanssa Pennaverkkoalustalla, joka on Tietoarkiston ylläpitämän tekstimuotoisten aineistojen keräämiseen tarkoitettu verkkotyökalu. Kirjoituskutsu oli avoinna toisen koronavuoden syksyllä 15.9.2021–31.12.2021. Kutsua jaettiin aineistoa keräävän tutkijan omissa sekä CoE AgeCare -huippututkimusyksikön ja Jyväskylän yliopiston verkostoissa ja sosiaalisen median kanavissa (Facebook, Twitter, Instagram). Lisäksi kirjoituskutsua levitettiin sähköpostilistoilla sekä tiedotteissa (ks. esim. JY 2021; Vasara 2021). Keruun ajankohdaksi valikoitui syksy 2021, sillä tällöin koronan uskottiin, tosin virheellisesti, olevan ohitse: kirjoituskutsussa pyydettiin kirjoittajia nimenomaan luomaan katse menneeseen, muistelemaan ja arvioimaan mennyttä pandemia-aikaa. Erityisesti kirjoittajilta toivottiin kuvauksia siitä, millaisena korona-aika oli näyttäytynyt oman arjen näkökulmasta. Aineistoa kertyi yhteensä 47 kirjoitusta, joiden pituus vaihteli muutamasta rivistä useampaan sivuun.

Kertomiseen liittyy aina ajatus siitä, että jokin on kertomisen arvoista (Riessman 2008). Tässä mielessä kertomuksia aivan arkisista kokemuksista voi olla vaikea saada – silloin, kun elämä kulkee tavanomaista rataansa, siitä kertomista ei nähdä välttämättä tarpeelliseksi. Pandemia-aika oli kuitenkin poikkeuksellinen konteksti, joka tarjosi mahdollisuuden tehdä muuttumattomuudesta ja tavallisesta arjesta poikkeuksellisesti kertomisen arvoista. Kirjoituskutsussa oli apukysymyksiä helpottamaan kirjoittamista, mutta jokaisella kirjoittajalla oli mahdollisuus itse päättää siitä, mistä aiheista sekä miten pitkästi ja syvällisesti halusi kirjoittaa – toisin sanoen kirjoittaa siitä, minkä he itse kokivat tärkeäksi ja kertomisen arvoiseksi. Kirjoitusten teemat saattoivat sivuta raskaita kokemuk-

sia, minkä vuoksi kirjoitusten henkilökohtaisuus ja mahdollisesti traumaattisten kokemusten käsittely aiheuttivatkin jonkin verran huolta keruuvaiheessa. Kasvokkainen kohtaaminen tarjoaa paremmin mahdollisuuksia varmistaa tutkittavien hyvinvointia: osa kirjoittajista saattaa kokea kirjoittamisen terapeuttisena (Thompson 2011), ja valvotuissa oloissa voidaan huolehtia siitä, että esimerkiksi kirjoitusaikaa rajaamalla voidaan säädellä sitä, miten syvällisesti kirjoittaja kirjoittamaansa pohtii. Tällaisessa nimettömässä verkossa tapahtuvassa aineiston keruussa mahdollisuutta tähän ei ole.

Tutkimuksen tekemisessä, sekä aineiston keruussa että sen analysoinnissa, on noudatettu Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK 2019) hyvän tutkimustavan käytäntöjä: tutkimuksen tarkoitus kuvattiin keruukutsussa ja osallistuminen oli vapaaehtoista. Kirjoittajat saattoivat päättää, tulevatko heidän kirjoituksensa vain niitä keräävän tutkijan käyttöön vai sallivatko he kirjoitusten arkistoinnin myös muiden tutkijoiden käyttöön. Valtaosa kirjoittajista antoi luvan arkistoida kirjoituksensa ja moni mainitsi olevansa iloinen siitä, että sai mahdollisuuden tulla kuulluksi. Kirjoittajien henkilöllisyyttä on aineistossa pyritty häivyttämään sillä, että taustakysymykset pidettiin hyvin yleisinä ja erityiset tunnistetekijät poistettiin aineistosta. Tämä ei silti takaa sitä, etteikö kirjoittaja voisi olla tunnistettavissa joillekin henkilöille esimerkiksi kertomuksen kuvaaman tapahtumasarjan tai olosuhteiden myötä – tämä on yleinen eettinen haaste kerronnallisen aineiston kanssa, ja tämän vuoksi on huolehdittava erityisen tarkasti siitä, että aineistoja analysoidaan kunnioittavasti ja käyttäen eettistä herkkyyttä. Tästä syystä esimerkiksi tässä tutkimuksessa, joka käsittelee erityisen sensitiivisiä aiheita, tunnistamista helpottavia yksityiskohtia on häivytetty eikä pikkutarkkaa analyysia yksittäisistä kirjoituksista ole tehty. Aineistositaateissa ei myöskään ole yksilöity sitä, keneltä kirjoittajalta mikäkin sitaatti on poimittu.

Pandemia-ajan alkuvaiheissa kerätyissä kirjoitusaineistoissa on korostunut tietynlainen yllätyksellisyys ja tarve sopeutua uuteen tilanteeseen (ks. esim. Carel 2020; Vasara ym. 2023), mutta syksyllä 2021 kirjoitusaineistoa kerättyessä korona-aikaa oli jo eletty pitkään, puolitoista vuotta. Kulunut aika antoi kertojille tilaisuuden astua kokemuksesta hiukan etäämmälle arvioimaan mennyttä ja pandemia-ajan vaikutusta omassa elämänkulussaan, vaikkei sen päättymisen aika vielä ollutkaan käsillä. Tämän tutkimuksen aineisto tarjoaa siis mahdollisuuden tarkastella tähän erityiseen aikaan liittyviä kokemuksia siitä näkökulmasta, miten kertojat itse arvioivat pandemian vaikuttaneen elämänkulussaan. Erityisesti kiinnostus kohdistuu aikuisten työikäisten (25–54-vuotiaiden) kirjoituksiin, joita tässä kokonaisaineistossa (N=47) oli 23. Tämä ikään perustuva ra-

jaus pohjautuu ajatukseen siitä, että tälle ikäjaksolle sijoittuu monia merkittäviä elämänselityksen tapahtumia, joiden vaikutukset saattavat olla merkittäviä ja pitkäaikaisia, ja joihin liitettyjä tulkintoja ja merkityksiä on sen vuoksi kiinnostavaa tarkastella myös poikkeuksellisen ajan näkökulmasta.

Aineistoa analysoidaan tässä tutkimuksessa temaattisen narratiivisen analyysin keinoin. Aineiston kirjoitukset voidaan ymmärtää kertomuksina, joissa kertoja liittyy tapahtumia yhteen juonen avulla merkitykselliseksi kokonaisuudeksi. Kertomukset ovat tyypillisesti ajallisia kokonaisuuksia, joilla on alku, keskikohda ja loppu, mutta kirjoitukset eivät välttämättä ole eheitä koherentteja kokonaisuuksia. (Hänninen 2003; Riessman 2008.) Kerronnallinen tutkimus on tuonut esiin huolta siitä, saavatko eheimmät kertomukset enemmän huomiota – tässä tutkimuksessa nostetaan esiin myös niitä kertomuksia, jotka ovat muodoltaan epätäydellisiä, hajanaisia tai jopa osittain ristiriitaisia. Toisin sanoen ääneen pääsevät myös he, jotka kirjoituksessaan kuvaavat elämän ristiriitaisia säröjä rakentamatta kokemuksesta eheää kertomusta. (Ks. Hänninen 2015, 181–182.) Kirjoituspyynnössä pyydettiin kuvaamaan pandemia-ajan kokemuksia itselle merkitykselliseltä näyttävien asioiden näkökulmasta: aineiston kirjoitukset eivät ole yhtenäisiä kertomuksia pandemia-ajasta, vaan niissä luodaan katse kuluneeseen aikaan, itselle tärkeisiin tapahtumiin ja niille annettuihin merkityksiin.

Narratiivisessa analyysissä voidaan keskittyä siihen, mitä sanotaan tai siihen, miten sanotaan, mutta usein näitä on vaikea erottaa toisistaan. Temaattisessa narratiivisessa analyysissä keskiössä on kertomusten sisältö: yhteisiä jäsenyyksiä ja teemoja etsitään suhteessa yksittäisiin kirjoituksiin. (Riessman 2008.) Kertoja ei ole objektiivinen tapahtumia tai faktoja raportoiva kuvaaja, vaan kertomiseen liittyy aina jonkin näkökulman valitseminen. Jokainen kertomus on aikaan ja paikkaan kiinnittynyt tulkinta tapahtuneesta, sen läpielämisen kokemuksesta ja siihen liitettyistä merkityksistä (Riessman 1993), ei pelkkä selonteko tietyistä tapahtumista. Näin ollen jokainen kirjoitus on ainutlaatuinen, mutta kirjoittajat kuitenkin hyödyntävät kertomuksen tuottamisessa erilaisia tarinamalleja, jotka ovat kulttuurille ominaisia juonenkulkua, henkilöitä ja sosiaalisia rooleja. Näitä malleja ei toisteta mekaanisesti, vaan jokainen kirjoittaja valitsee ja muokkaa mallia sekä päättää sen, mitä haluaa ottaa omaan kertomukseensa mukaan. Näin ollen kertominen on lopultakin aina samanaikaisesti sekä yksilöllistä että kulttuurisesti jaettua. (Riessman 2008.)

Käytännössä temaattinen narratiivinen analyysi eteni niin, että aluksi jokainen aineistoon poimittu kertomus luettiin useampaan kertaan ja alustavan analyysin perusteella niistä pelkistettiin tarinalinja eli tapahtumista luotu juonellistettu tulkinta. Nämä jaettiin kahteen ryhmään: yhteen joukkoon ryhmiteltiin

ne kirjoitukset, jotka kuvasivat elämän sujuvan melko tavanomaisesti erityisesti pandemia-ajasta riippumatta. Näitä kertomuksia ja kuvauksia erilaisista tavanomaiseksikin mielletyistä elämäntapahtumista ja niihin liittyvistä siirtymistä käytettiin peilinä kohdistamaan tarkempaa analyttistä katsetta niihin kertomuksiin, joissa keskiössä oli säröjä ja poikkeukselliseksi koettuja tilanteita, tapahtumia ja olosuhteita, ja joihin liittyi kuvauksia erityisestä kuormittuneisuudesta, haavoittuvuudesta tai sille alttiudesta pandemia-aikana.

Pandemia-ajan merkityksiä elämäkulussa

Analyysissä kertomuksista hahmottuu kolme keskeistä teemaa: elämäntapahtumat, arki ja työ, joihin kirjoittajat enimmäkseen liittivät kokemuksia pandemia-ajan olosuhteiden erityisyydestä ja haavoittuvuudesta. Seuraavissa kappaleissa tarkastellaan kirjoittajien kertomia kokemuksia pandemian tihentämistä elämäntapahtumista, arjen rutiinien rikkoutumisesta ja työelämän kohtuuttomista vaatimuksista.

Kohtaamisen kaipuu – pandemian tihentämät elämäntapahtumien kokemukset

Etenkin pandemian alkuvaiheissa keskusteluja hallitsi yleisesti viruksen outous ja arvaamattomuus, tilanteen pelottavuus sekä viruksen mahdolliset ja todennäköiset vaikutukset omaan arkeen (esim. THL 2022b). Syksyllä 2021, kun pandemia-aikaa oli jo eletty puolitoista vuotta, elämä oli monin tavoin jatkanut kulkuaan ja erilaiset elämäntapahtumat ja niiden merkitykset olivat saattaneet osoittautua koronapohdintoja merkityksellisemmiksi. Muutama kirjoittaja kuvasi koskettavasti pandemia-aikana tapahtuneita elämän taitekohtia, joiden myötä pandemia-aika oli latautunut vahvasti surun, tyhjyyden tai masentuneisuuden ajanjaksona. Osalla nämä merkitykset kumpusivat elämäntapahtumista, jotka sinänsä mielletään usein tavanomaisiksi ja epätoivottavuudestaan huolimatta luonnollisiksi osaksi elämänkulkua, mutta joiden vaikutusta pandemia-aika rajoituksineen vahvisti.

Korona-aika on ollut minulle elämäni raskainta aikaa. Tämä ei kuitenkaan johdu pelkästään koronasta, vaan kaikesta muusta, mitä elämässä tapahtuu, oli koronaa tai ei. Korona on ollut läsnä elämässäni vauhdittamassa ja vahvistamassa kurjuuden kokemusta.

Pandemia-aikaa leimaavia elämäntapahtumia saattoivat olla esimerkiksi oma sairastuminen tai läheisen kuolema. Eräs kirjoittajista kuvasi sitä, miten puolison menehtymisen myötä elämä oli muuttunut: ”Koronan tultua arki ei muuttunut. Tuli vain enemmän aikaa pysähtyä ajattelemaan.” Kirjoittajat viittasivat asioihin, jotka usein olivat vaikutuksiltaan laajakantoisia ja pitkäaikaisia, ja jotka jo tavanomaisissa oloissa olisivat kuormittavia yksilölle ja voisivat altistaa haavoittaville olosuhteille. Tällaiset elämäntapahtumat aiheuttavat usein epävarmuutta ja epätietoisuutta parhaimmissakin olosuhteissa, ja niihin on tavanomaisesti tarjolla monenlaista apua ja tukea.

Moni kirjoittaja kuvasi sitä, miten pandemia-aika oli tihentänyt surun ja murheen kokemusta. Usein tämä juontui siitä, että kirjoittajat kokivat tuen ja avun saamisen mahdollisuuksien kadonneen näköpiiristä, jolloin he olivat kokeneet jäävänsä yksin tunteidensa kassa. Erityisesti vaikeudet saada kuormittavassa elämäntilanteessa tukea läheisiltä tai palvelujärjestelmältä olivat korostuneet silloin, kun rajoitusten aikaan painotettiin tarvetta pitää etäisyyttä toisiin. Kirjoittajat kuvasivat tilanteita, joissa eivät kokeneet tulleen kohdatuiksi, eikä heidän kokemustaan tunnustettu tai tunnustettu miltei taholta.

Koen, että olemme olleet jossain määrin pandemian väliinpuotoajia; keväällä 2021 olimme molemmat ((puolison sairauden vuoksi)) ilman ainuttakaan rokotetta, kemoterapia eteni, emmekä voineet kuukausiin ottaa minkäänlaisia riskejä tarttumisen suhteen. (poistettu tekstiä) Olen eristäytynyt ystäväistäni, perheestäni, ja sukulaisistani, jotka asuvat eri paikkakunnilla. En ole kyennyt tänä vuonna juuri mihinkään.

Erilaiset viralliset ja epäviralliset tukiverkostot olivat tärkeitä sairastuneille mutta myös niille, jotka elivät kroonisesta sairaudesta kärsivän läheisen kanssa. Esimerkiksi omaishoitajien tilanteen on tutkimuksissa osoitettu olleen monin tavoin vaikea, sillä monet palveluista peruuntuivat tai vähentyivät ja esimerkiksi suojavälineiden saatavuudessa oli ongelmia (esim. Sihto ym. 2022). Lisäksi pandemia-aikana luokiteltiin erilaisia riskiryhmiä, joiden suositeltiin välttävän tarpeettomia kontakteja, minkä myötä olemassa oleva diagnoosi saattoi johtaa kokemukseen pelon ja eristäytymisen aikakaudesta. Kirjoittajat kuvasivat sosiaalisten kontaktien vähäisyyttä: he eivät olleet uskaltaneet välttämättä tavata läheisiään ja esimerkiksi vertaisryhmien ohjattu toiminta jäi monissa tapauksissa tauolle.

Korona-aika on ollut minulle henkisesti rankka kokemus. Minulla on pitkäaikainen perussairaus, jonka vuoksi olen pelännyt koronaa ja elä-

nyt hyvin rajoitetusti: olen tehnyt kokonaan etätöitä ja rajoittanut ihmiskontaktit muutenkin minimiin.

Kirjoittajat ottivat fyysisen etäisyyden pitämisen kehotukset riski- ja sairausryhmissä pääsääntöisesti vakavasti, erityisesti ennen rokotteita. Tämä saattoi johtaa ilmiöön, jota eräs kirjoittajista kutsui ”kuplautumiseksi”. Tavanomaisia vakavaan sairastumiseen tai huoleen liitettyjä tervehdyskäyntejä ei pidetty sopivina, minkä myötä epävirallista emotionaalista tukea oli vähän tarjolla. Sairastuneen, riskiryhmäläisen tai hänen läheisensä hätää ei välttämättä kohdattu ammattilaistenkaan taholta, kun toiminta keskeytettiin tai siirrettiin verkkoon. Sairastunut ja hänen läheisensä elivät siis eräänlaisessa kuplassa, jonne ulkomaailma ei ulottunut.

Monet kirjoittajista kuvasivat eristäytymistä. Se saattoi liittyä pakottaviksi koettuihin lääketieteellisiin syihin tai rationaalisiin perustein tehdyksi omaksi valinnaksi. Näihin tilanteisiin liittyvä tunteiden kuvaus oli rikasta mutta monin paikoin ristiriitaistakin. Esimerkiksi omavalintaiseen eristäytymiseen näytti liittyvän kiinnostavalla tavalla monenlaisia negatiivisia tunteita: yksinäisyyttä ja pelkoa, mutta myös häpeää.

Minä olen ollut ystäväpiirissäni se kaikista ’rajoittunein’ ja välillä olen tuntenut häpeää ja huonoa omaatuntoa, kun en ole halunnut tavata ystäviäni fyysisesti. Se on ollut minusta itsestäni kiinni, muut tuttavani ovat eläneet vapaammin kuin minä.

Tukiverkoston puuttumisen kokemus näkyi myös sellaisten kirjoittajien teksteissä, jotka olivat kokeneet jonkin muun elämänkulkua mullistaneen tapahtuman. Esimerkiksi työttömyys tai parisuhteen ongelmien kärjistymisen saattoivat olla tilanteita, joiden kohtaamisesta saattoi tulla entistä vaativampaa pandemia-ajan oloissa. Moni kuvasi, miten he olivat kohdanneet tilanteita, joissa olisivat kaivanneet ammatillista tukea. Sopivien sosiaalipalveluiden löytäminen saattoi kuitenkin osoittautua hankalaksi tai saatavilla oleva apu epäsovittavaksi, jos aiempaa tietoa tai asiakkuutta ja kokemusta palveluista ei ollut.

Erilaiset elämäntilanteiden muutokset olivat myös sellaisia, jotka olivat tavanomaisia, mutta saattoivat saada kaipaamaan erityistä lisätukea tai uudenlaisia rutiineja. Esimerkiksi työpaikan muutos tai avioero saattoivat aineistossa tulkiutua sosiaalisen yksinäisyyden kokemuksiksi, kun entiset rutiinit ja helpot sosiaaliset verkostot katosivat eikä uusia näitä korvaavia kontakteja ollut helppo löytää, etenkin jos kirjoittaja koki haluttomuutta tai osaamattomuutta kohdata

vieraita ihmisiä erilaisista syistä. Esimerkiksi yksi kirjoittajista kuvasi muuttaneensa uudelle paikkakunnalle ja havainneensa, miten ”uusia ystäviä ((ei)) ollut enää aikuisiällä helppo saada”. Pandemia-ajan olosuhteet sekä liikkumisrajoitukset ja kehotukset sosiaalisten kontaktien välttämisestä edelleen vaikeuttivat mahdollisuuksia solmia uusia sosiaalisia siteitä. Monet etsivät ja löysivät luontoharrastuksista iloa, mutta kaikille tämä ei näyttäytynyt mahdollisena toiveista huolimatta. Muutama kirjoittajista kuvasikin, miten elämä saattoi ”rajoittaa kävelymatkan päähän asunnosta”. Jos yksin oleminen olikin saattanut tuntua tervetulleelta vaihtelulta pandemian alkuaikoina, myöhemmin moni kuvasi alkaneensa kaivata tavanomaista sosiaalista elämää satunnaisine kohtaamisineen.

Rutiinien rikkoutuminen – jatkuva päätöksenteko ja hallinnan tunteen kadottaminen

Rutiinit, vaikka niitä usein parjataan tylsyydestä, ovat tarpeellisia ja hyödyllisiä jokapäiväisessä arjessa. Niiden myötä arjesta tulee ennakoitavampaa ja sen myötä usein keveämpää, kun tekeminen ei vaadi jatkuvaa harkintaa ja päätöksien tekemistä. (Jokinen 2014.) Kirjoittajat kuvasivatkin kokeneensa arjen hajoamista pandemia-aikana: tavanomaiset ennakkoinnin säännöt eivät enää pätenet, minä vuoksi he olivat joutuneet eräänlaiseen valmiustilaan. Tämä varuillaan olo sekä jatkuva sopeutumisen ja sopeuttamisen vaade, eräänlainen aina valmiina-asetus, kulutti voimavaroja. Monessa kirjoituksessa kerronta oli tunnevaltaista.

Olen korona-aikana itkenyt enemmän kuin koskaan aiemmin. Yksinäisyyden tunnetta, epävarmaa tulevaisuutta, työni loppumista. En varmasti edes ole kovin yksinäinen oikeasti, mutta tunne siitä on vahva, kun ei tapaa ihmisiä.

Erityisesti pandemia-ajan alussa erilaista tietoa ja ohjeistuksia tuli paljon, ja suositukset saattoivat muuttua nopeastikin. Kirjoittajat kokivat tiedon hakemisen ja ajan tasalla pysymisen raskaana – he kuvasivat tarvetta saada selkeitä vastauksia, varmuutta ja pysyvyyttä, mutteivat yrityksistä huolimatta olleet kokeneet niitä löytyvän. Erilaisissa pandemia-ajan ohjeistuksissa ja kampanjoissa korostui silti jokaisen oma vastuu terveysturvallisesta käytöksestä: jokaisen tuli osaltaan vastata siitä, että noudatti annettuja ohjeita ja määräyksiä, huolehti henkilökohtaisesti hygienian toteutumisesta ja riittävästä fyysisistä etäisyyksistä (ks. Raitakari ym. 2022). Vaatimus vastuun kantamisesta ja vastuullisten valintojen tekemisestä kuvautui raskaana arjen keskellä etenkin silloin, jos kirjoittajat eivät kan-

taneet vastuuta vain itsestä. Kirjoittajat kokivat joutuvansa tekemään monenlaisia ratkaisuja, joilla saattoi olla arvaamattomia ja kauaskantoisia vaikutuksia. Etenkin lapsiperheissä hyvän vanhemmuuden ja lasten hyvinvoinnin tekijöiden tasapainottelu mietitytti.

Lisäksi kirjoittajat kuvasivat pandemia-ajan rajoitusten merkitsevän elämän tiivistymistä pieneen fyysiseen tilaan. Osalla oli mahdollisuus muuttaa väljempiin koteihin, mutta monet perheet joutuivat tasapainottamaan työtä, opiskelua ja vapaa-aikaa yhteisissä tiloissa uudelleenlaisin tavoin. Myös oman ajan ja tavanomaisten harrastusmahdollisuuksien katoamisen myötä erilaiset ihmissuhteiden hankaukset ja säröt tulivat joillakin kirjoittajilla näkyvämmiksi. Kirjoittajat saattoivat menettää kodin tunnun (Vilkkö 2010) suojan ja turvan paikkana, jos yhteisiä pelisääntöjä ei saatu neuvoteltua. Joillekin koti oli alkanut tuntua pikemminkin vankilalta kuin hyvinvoinnin tyyssijalta, mikä entisestään kuormitti ja vaikeutti esimerkiksi raskaasta työstä palautumista. Mediassa ja yleisemminkin kannettiin huolta myös lähisuhdeväkivallan yleistymisestä näkymättömissä seinien sisällä (Hietamäki ym. 2021), ja näistäkin kirjoittajista muutama kuvasi hakeneensa apua kiristyneeseen ihmissuhdetilanteeseen.

Korona-aika tuntui alkuun tosi ahdistavalta. Sosiaalisen elämän rajoittaminen omaan perheeseen ((monta lasta ja vanhemmat)) tuntui raskaalta. (poistettu tekstiä) Korona-aikana haastava parisuhteemme on tuntunut entistä haastavammalta. (poistettu tekstiä) Koti on tuntunut entistä rakkaammalta paikalta minulle. Se on harmittanut, kun mieheni on niin usein niin raivoissaan jostakin ja pilaa kodin ilmapiiriä.

Kertomuksia leimasivat useimmiten ristiriitaiset tunteet, omaa tilaa oli ehkä kaivattu, mutta toisaalta saatettiin kokea irrallisuutta ja etäisyyttä läheisimpiinkin. Vastaavasti mahdollisuus tehdä etätyötä saatettiin kuvata taakkana, kun sitä oli pakotettu tekemään ahtaissa yhteistiloissa, mutta samanaikaisesti sitä kuvattiin myös etuoikeutena, minkä vuoksi työoloista valittaminen saatettiin kokea hiukan häpeällisenä. Mikään ei soljunut automaattisesti omalla painollaan, vaan vaikeaksi koettuja valintoja oli tehtävä jatkuvasti. Sen koettiin kuormittavan elämää epäreilulla tavalla.

Jatkuvat päätöksentekotilanteet ja niihin liittyvä harkinta koettiin sietämättömiksi kestää etenkin silloin, kun varmuutta ratkaisun oikeellisuudesta ei ollut tai oikealta tuntuvaa ratkaisua ei näyttänyt olevan edes näköpiirissä. Vaakakuppiin näyttivät asettuvan vastakkain ikävällä tavalla oma ja läheisten hyvinvointi, fyysinen ja psyykinen hyvinvointi tai yksilön ja yhteiskunnan etu.

Välillä tuntui jopa, ettei pelkää niinkään itse sairastuvansa, kuin sitä, että sairastuttaa jonkun muun, erityisesti nämä riskiryhmiin kuuluvat vanhemmat. Siksi koki, että pitäisi tehdä valinta 'koronakuplansa' suhteen: valitseeko mieluummin kaverinsa, jotka eivät kuuluneet riskiryhmään, ja joista osa liikkui huolettomammin ympäriinsä, vai vanhempansa, jotka ovat riskiryhmää. Tuntui että valinta oli joko tai, ei sekä että.

Monet kokivat myös ristikkäistä painetta siitä, mikä olisi oikea tapa toimia: tietoa oli saatavilla, mutta se saattoi olla ristiriitaista tai muuttua nopeasti. Monet kysymykset tuntuivat mahdottomilta vastata – erityisesti, jos ne liittyivät omiin arvoihin, moraalisiin tai eettisiin valintoihin. Esimerkiksi autoilu mahdollisti luontoliikuntaa, mutta julkisten kulkuvälineiden ja oman auton käyttöön siirtyminen saattoi aiheuttaa huonoa omaatuntoa ympäristösyistä. Kirjoittajat yrittivät luoda rikkoutuneiden rutiinien tilalle uudenlaisia tapoja, mutta muuttuvien ohjeistusten maailmassa näiden vakiinnuttaminen kuvautui vaikeaksi. Paljon pohdintaa liittyi ikääntyneisiin läheisiin mutta myös lasten hyvinvointiin erilaisine etäkoulukäytäntöineen. Usein vaakakupissa painoivat liikkumista koskevat suositukset ja fyysisestä tai henkisestä hyvinvoinnista huolehtiminen esimerkiksi liikkumalla tai tapaamalla ystäviä.

Kesällä 2020 aloitin kaiken uhallakin käymään kuntosalilla. Vaihdoin isolle ja hyvin ilmastoidulle salille jossa oli laajat aukiolot. (poistettu tekstiä) Tästä tuli itselle äärettömän tärkeä ja säännöllinen keino päästä pois kotoa ja tuulettaa päätä. (poistettu tekstiä) Toisaalta koin häpeää siitä, että hoitajana 'olin vähän vastuuton' kun sallin salilla käynnin itselleni, vaikka kaikkia kontakteja käskettiin välttämään. Mutta laskin, että fyysiset ja etenkin psyykkiset hyödyt olivat valtavasti isommat kuin riskit.

Kiinnostavalla tavalla kirjoituksissa kuvattiin epätietoisuutta siitä, mikä olisi oikea tapa toimia, mutta perusteltu harkintakaan ei aina vakuuttanut kirjoittajaa tyydyttävästä ratkaisusta. Valintoihin liittyi vahvoja syyllisyyden ja häpeän tunteita, minkä vuoksi kirjoittajat perustelivat ja oikeuttivat omaa toimintaansa monin keinoin – esimerkiksi eräs yksin asuva kirjoittaja kuvasi, miten "oli pakko jotenkin 'bend the rules' jotta pysyin järjissäni ja siis tavata ihmisiä edes ulkona". Jatkuva epävarmuus oman toiminnan oikeellisuudesta kuormitti korona-ajan arkea poikkeuksellisella tavalla.

Alun epätietoisuuden ja poikkeuksellisen ajan päättymisen toivon heräämisen jälkeen pandemian aallot seurasivat toisiaan, mitä kirjoittajat kuvasivat mo-

nessa kirjoituksessa painavan mielialaa niin, että toiveikkuutta oli hankala ylläpitää. Odottamattomat käänteet ja toisaalta sattumanvaraisuuden tunne, aina uusien tartunta-aaltojen toistuminen ja niiden myötä suunnitelmien peruuntuminen sekä uusien tapojen muovaaminen, alkoivat kasautua monen kohdalla epäilykseksi siitä, että tilanne ei tulisi enää koskaan muuttumaan ennalleen. Tulevaisuus ei välttämättä näyttänyt valoisaalta tai lupaavalta, mutta jatkuvan epävarmuuden tilanteeseenkin oli vaikea sopeutua.

On vaikea kuvitella, miltä maailma tulee näyttämään kaiken tämän jälkeen, koska tuntuu, että korona on aiheuttanut myös jonkinlaista näköalattomuutta tulevaisuuden suhteen. Tunne siitä, että tämä ei ole koskaan ohi.

Hallinnan menettämisen kokemukset saattoivat johtaa jopa siihen, että kirjoittajat päästivät irti siitä vähästäkin, mikä olisi vielä voinut olla hallittavissa. Oli joukko kirjoittajia, jotka jaksoivat ylläpitää toivoa ja odottaa ”entisen paluuta”, toiset näkivät paluun entiseen mahdottomana ja pandemiakierteen loputtomana, eivätkä he enää uskoneet koskaan voivansa löytää kierteestä pysyvää jalansijaa.

Kun raketit sitten nousivat ilmaan vuoden 2021 merkiksi, katselin niitä yksin ikkunani läpi miettien itsemurhaa. (poistettu tekstiä) En uskonut selviytyväni toista samanlaista vuotta.

Elämäkulun näkökulma muistuttaa toimijuuden merkityksestä (Elder 1994). Aineiston kirjoituksissa toimijuus ja arjen hallinta kytkeytyivät yhteen: kirjoitukset osoittivat, miten merkityksellistä kokemus oman elämän toimijuudesta on hyvinvoinnin kannalta.

Työelämän muutokset – kohtuuttomiksi koetut vaateet ja kuormittavat tilanteet

Pandemia-aikaan liittyi monessa kirjoituksessa kohtuuttomiksi koettuja vaateita, jotka kohdistuivat esimerkiksi itsen ja oman tekemisen arviointiin poikkeuksellisenä aikana. Moni kuvasi tasapainottelevansa työelämässä uudenlaisten vaatimusten paineessa: poikkeukselliseksi koettuihin tilanteisiin liittyi yksityiselämän tapaan tuen saamisen vaikeuksia sekä rikkoutuneita rutiineja, mutta myös uudenlaisia kuormittavia tekijöitä. Hyvin monella työn tekemisen olosuhteet olivat jollain tapaa entisestä poikkeavia, mutta erityisesti ne kirjoittajat,

joilla ei ollut mahdollisuutta tehdä etätöitä, kuvasivat itse työn tekemisen muuttuneita olosuhteita. Yleisimmin vaikeita tilanteita lähityössä kohdattiin esimerkiksi hoiva- tai asiakaspalvelutehtävissä.

Arki muuttui järkyttävän paljon ja aloin pelkäämään oman ja läheisten turvallisuuden puolesta. Töissä oli kuitenkin pakko käydä koko ajan, koska hoitotyötä ei voi tehdä etänä. Kaikenlaiset ohjeet ja määräykset vain tulvivat vastaan ja taistelu suojavarusteista oli hurjaa.

Kirjoittajat kokivat työn tekemisen ehtojen epävarmuuden, erilaiset muuttuvat määräykset ja ohjeistukset raskaiksi. Ennen mieluisakin työ saattoi muuttua kuormittavaksi, sillä he eivät enää voineet nojautua tuttuihin rutiineihin, jotka osaltaan olivat tukeneet osaamisen ja hallinnan tunnetta. Myös fyysiset vaatimukset kasvoivat ja lähityön tekeminen kuvautui fyysisesti erittäin kuormittavaksi suojavarusteissa: ”Maski kasvoilla työskentely oli raskasta ja kasvoja kutitti.” Myös pelko tartunnan saamisesta tai toisaalta tartunnan levittämisestä näyttäytyi kuvauksissa tekijänä, joka kuormitti lähityön tekijöitä merkittäväällä tavalla, erityisesti hoiva-alalla.

Työnohjauksen ja työhyvinvoinnin kysymykset jäivät helposti taka-alalle, kun uudenlaisia määräyksiin ja ohjeistuksiin perehtyminen vei aikaa ja resursseja. Kollegoiden tukeakaan ei välttämättä ollut helposti saatavilla, sillä hankalassa tilanteessa moni saattoi keskittyä omaan jaksamiseen ja sinnittelyynsä eikä satunnaisia kohtaamisiakaan etätöiden vuoksi syntynyt. Välinpitämättömyys ja töykeys asiakastilanteiden kohtaamisissa tuntuivat erityisen raskailta silloin, jos oma jaksaminen oli koetuksella muutoinkin. Moni kirjoittaja kertoi työelämän muuttuneen merkittävästi raskaammaksi: työ oli suorittamista ilman ilon pilkahduksia.

Se mikä on muuttunut, on ettei ole oikein jaksamista tehdä mitään. Töihin, nukkumaan, töihin, nukkumaan ja vapaalla retkotat sohvalla ja sitten taas sama rumba...

Koko ajan vain vituttanut. Lähinnä se, että johtajuus ja strategia puuttunut täysin, viestintä erittäin sekavaa ja rajoitukset liioiteltuja tai väärässä paikassa väärään aikaan.

Pandemia-aikana annettiin myös laaja etätösuositus, jota noudatettiin monilla työpaikoilla, joissa se oli mahdollista. Etätöiden tekemistä kirjoittajat kuvasivat

useimmiten positiiviseen sävyyn ja pitivät sitä etuna, josta olisi vaikea tulevaisuudessa luopua. He kokivat sen antaneen lisääntynyttä vapaa-aikaa ja vapauttaneen itselle raskeiksi koetuista ”arjen pyörityksistä”. Se mahdollisti monen osalta uudenlaisia rutiineja ja tekemisen tapoja, ja tarjosi tervetulleita levähdyshetkiä päivän työtehtävien lomassa. Toisaalta kaikilla ei ollut mahdollisuutta järjestää etätö-pistettä toimivaksi ratkaisuksi. (Myös Heino & Kara tässä teoksessa.) Lisäksi etenkin ne, jotka olivat aiemmassa työssään olleet sosiaalisia, tunsivat etätöön vaativan uudenlaista sopeutumista: etätoimistot olivat monelle yksinäisiä paikkoja eivätkä verkon välityksellä ylläpidetyt sosiaaliset kontaktit tuntuneet varsinaisesti aidoilta kohtaamisilta.

Rajoituksille ja etätöölle ei näkynyt loppua. Yksinäisyys alkoi vaivata minua. Aloin kaivata työkavereita, lounasseuraa, kahvitteluseuraa, jutuseuraa. Ihan kaikkea seuraa. Ikävöin sitä kaikkea sosiaalista kanssakäymistä, jota olin pitänyt itsestäänselvyytenä.

Tekniikka oli pelastajana joillekin, mutta osa kaipasi työelämän tarjoamia mahdollisuuksia satunnaisiin sosiaalisiin kontakteihin ja esimerkiksi matkusteluun. Muutama kuvasikin sitä, miten arjesta oli tullut yksinäistä puurtamista pienissä neliöissä ilman riittäviä taukoja tai esimiehen ja kollegoiden tukea. Varhaisesta puuttumisesta puhutaan monessa työyhteisössä, mutta etätöystä saattoi pandemia-aikana tulla ansa: työn tekemisen reunaehdot altistivat haavoittaville olosuhteille ja mahdollistivat sen, että omaa työtä voitiin tehdä puolikuntoisena aivan liian pitkälle.

Arki oli töihin palattua rankkaa, mutta kotona esimies ei nähnyt ettei minulla ollut voimia pestä hiuksia, pukeutua siististi tai edes olla itkemättä – sitä tein yleistä tilannettani (poistettu tekstiä) miettien paljon.

Jaksamiseen liittyvät haasteet eivät sinänsä ole yllättäviä, ja riittämättömän tuen ja oman jaksamisen ääri rajoilla kirjoittajat olivat myös osanneet hakea ammatilaisten tukea. Kirjoituksissa ilmeni kuitenkin selvästi se, että rutiinien rikkouttua ja rajojen hämähäyryttyä monella oli vaikeuksia erottaa työ- ja vapaa-aikaa toisistaan, mikä vaikeutti riittävää palautumista. Esimerkiksi työmatkat olivat aiemmin olleet tärkeitä siirtymäriittejä työminästä toiseen sosiaaliseen rooliin. Vaikka etätö näyttäytyi mahdollisuutena sen mukanaan tuoman lisääntyneen vapaa-ajan vuoksi, työmatkat olivat saattaneet tarjota tervetulleen irrottautumisen hetken työstä vapaalle.

Itselläni on ollut korona-aikana hankaluuksia irtautua työasioista vapaa-ajalla, sillä vapaa-ajan aktiviteetit ovat vähentyneet koronan myötä paljon ja ehkä on niin, että minulla on ollut enemmän aikaa murehtia asioita ja vähemmän luontaisia mahdollisuuksia irtautua työasioista.

Erityisesti uraorientoituneet kirjoittajat kuvasivat tilanteita, joissa he yrittivät korvata merkitykselliseksi koetun vapaa-ajan tekemisen puutetta ahkeroimalla aiemmin merkitykselliseltä tuntuneessa työssä. Tällöin työ ja vapaa-aika liudentuivat yhteen eikä niin sanottu vapaa-aika enää tukenut omaa jaksamista. Uudenlaisessa tilanteessa esimerkiksi työmatkoilta ja harrastuksilta vapautunut aika ei aina automaattisesti merkinnytkään tehokkuutta tai elämänlaadun kohentumista. Osa kuvasi tilanteita, joissa mielekkääksi koettuun tekemiseen ei enää ollut riittäviä voimavaroja jäljellä, jolloin he turvautuivat näennäiseen aktiivisuuteen omanarvontunteen ylläpitämiseksi.

Aikakaan ei alun hermoilun jälkeen lopulta käynyt pitkäksi, sillä harrastuspaikkojen sulkeutuessa kotoa ja ulkoa löytyi korvaavaa toimintaa. Myöhemmin kuitenkin osoittautui, ettei koti olekaan välttämättä paras paikka opintoihin keskittymiselle, vaan päivät saa kulumaan myös oheistoiminnan parissa, siivoillen ja järjestellen.

Kirjoitukset kuvasivat, miten pandemia-ajan käytännöt muuttivat työn tekemisen tapoja monin tavoin. Vaikka työelämän suhteen osa muutoksista määrittyi myönteisesti, uusiin käytäntöihin liittyi myös negatiivisia piirteitä. Esimerkiksi kirjoittajien kokemukset kriisiajan työn johtamisesta tai etätöiden tekemisen reunaehdoista osoittivat, miten monimutkaisista syy-seuraussuhteista työhyvinvoinnissa on kyse. Tulokset alleviivaavat tarvetta tutkia korona-ajan uudenlaisten käytäntöjen seurauksia herkällä otteella myös kriisin jälkeen.

Johtopäätökset

Pari päivää sitten vastaan tuli kuva itsestäni neljä vuotta sitten. Olin siinä kasvoista paljon laihempi, aidosti iloinen, hymyilin leveästi ja näytin peukkuja. Tuntui pahalta katsoa tuota kuvaa, jonka ihminen on niin kaukana nykyhetkestä. Nykyään en ole osannut hymyillä kuvissa. Ajattelin kuitenkin myös myönteisesti niin, että otan tavoitteekseni jollain tapaa kääntää kelloa takaisin tuohon hetkeen, ja yritän löytää

tuon saman ihmisen, opetella hymyilemään ja nauttimaan elämästä uudelleen.

Suomalaisten pandemiakokemuksia on ehditty jo tutkia paljon eri näkökulmista, mutta lisää tietoa tarvitaan. Tässä tutkimuksessa kiinnostus kohdistui pandemian merkitykseen haastaviksi koetuissa elämäntilanteissa: kokivatko työikäiset kirjoittajat pandemia-ajan itsessään tuottavan erityisesti vaikeita kokemuksia tai tihentävän jotenkin poikkeuksellisella tavalla tavanomaisempia elämänkulun kokemuksia altistaen näin haavoittaville olosuhteille. Tavoitteena oli löytää kuvauksia siitä, millaisia erityisiä säröjä ja haavoittuvuudelle alttiina olemisen kokemuksia kirjoittajat liittivät pandemian aikaiseen elämänkulkuun. Erityisesti mielenkiinnon kohteena oli se, millaiset tekijät ja olosuhteet liittyivät tilanteisiin, joissa kuvautui erityisiä säröjä ja haavoittuvuuden kokemuksia. Tulokset osoittavat, että kirjoittajat kokivat ajanjaksoon liittyvän erityisiä pandemiasta juontuvia haavoittavia olosuhteita ja pandemian tihentävän jotenkin poikkeuksellisiksi tavanomaisempia elämänkulun haavoittuvuuden kokemuksia. Aineistossa nämä kokemukset kytkeytyivät kolmen teeman alle: elämäntapahtumiin, arjen rutiineihin ja käytänteisiin sekä työelämään.

Kirjoituksissa korostuivat elämänkulun tapahtumat, joiden myötä kirjoittajat olisivat tarvinneet erityistä tukea: tavanomaisissa olosuhteissa esimerkiksi erilaista sosiaalista tukea olisi todennäköisesti ollut saatavilla paremmin, mutta nyt poikkeuksellisena aikana erilaisten elämäntapahtumien kokemus ja niille annetut merkitykset saattoivat tiivistyä, kun tarvittavaa tukea ei ollut saatavilla. Kirjoittajat kuvasivat irrallisuuden kokemusta ja kaipasivat aitoja kohtaamisia, joiden merkitys sosiaalisen tuen lähteenä oli korostunut. Pandemia-ajassa erilaiset tilanteet olivat saattaneet johtaa joko täydelliseen eristäytymiseen tai pieneen kuplautumiseen, minkä seurauksena sosiaalinen verkosto oli kutistunut. Lisäksi kirjoittajat kuvasivat monin paikoin kokemusta siitä, että he eivät tulleet kohdatuiksi palvelujärjestelmän taholta. Tämä kokemus juontui monin tavoin pandemia-aikana palveluissa tapahtuneisiin rajoituksiin, mutta havaintona se korostaa yhteiskunnallista tarvetta pohtia sitä, miten epätavallisissakin oloissa kansalaiset voisivat kokea erilaiset palvelut saavutettaviksi ja soveltuviksi erityisesti silloin, jos omat sosiaaliset verkostot ovat hauraampia.

Erityisiin elämäntapahtumiin kytkeytyvien haastavien haavoittuvuudelle altistavien olosuhteiden lisäksi pandemia-aika näytti kytkeytyvän kokemuksiin arjen rutiinien rikkoutumisesta ja sitä myöten elämän hallinnan ja toimijuuden tunteen menettämisestä. Itsestään selvien ja helppojen rutiinien kadottua jokapäiväinen elämä vaati jatkuvaa harkintaa, päätöksentekoa sekä vastuun kan-

tamista näistä päätöksistä epävarmoissa ja muuttuvissa olosuhteissa. Totuttujen tapojen menettäminen johti joissain tapauksissa myös siihen, että kirjoittaja kadotti jopa aiemmin vankalta tuntuneita sosiaalisia kontakteja ja mielekkään tekemisen mahdollisuuksia. Nämä kokemukset kuormittivat arjessa ja saattoivat vaikuttaa myös käsitykseen itsestä: tutun heijastuspinnan kadottua oma identiteettikin saattoi hämärtyä, mikä johti merkityksettömyyden tunteeseen.

Aineiston kirjoittajat olivat työikäisiä ja työn keskeinen merkitys elämäkullussa näkyi monin tavoin kirjoituksissa. Työhön kytkeytyi ristiriitaisia merkityksiä: toisaalta se tarjosi arjessa kiinnipitävää voimaa, mutta aiemmin mieluisakin työ saattoi kuormittaa monin tavoin tekijäänsä olosuhteiden muuttuessa pandemian myötä. Työelämän vaateet ja työn tekemisen olosuhteet muuttuivat sekä lähi- että etätöissä ja vaativat sopeutumista. Lähityössä sairastumisen pelko, suojarusteiden käyttäminen sekä muuttuvat ohjeistukset kuormittivat kirjoittajia paljon. Etätöihin siirtyneet kirjoittajat puolestaan kuvasivat yksin jäämisen tunteita sekä työn ja vapaa-ajan välisen rajan hämärtymistä, minkä vuoksi irtautumista ja lepoa työasioista oli vaikea saavuttaa. Poikkeuksellisissa olosuhteissa esimiehen tuki tuntui monin paikoin riittämättömältä, ja erityisesti kollegiaalisen tuen saamisen mahdollisuuksien kirjoittajat kokivat vaikeutuneen uudenlaisissa työn järjestelyissä.

Kirjoitukset tekivät näkyväksi arjen haurauden: poikkeuksellinen aika oli kuormittavaa monin tavoin ja saattoi vaatia monissa tilanteissa tavanomaista suurempia resursseja, joita ei välttämättä ollut käytettävissä. Kirjoitukset alleviivasivat elämän sattumanvaraisuutta – sitä, miten helposti yksilön elämänkulun tapahtumat voivat johtaa tilanteeseen, jossa oma arjessa selviytyminen kyseenalaistuu odottamatta. Tämä poikkeuksellinen aika teki näkyväksi yhteiskunnan turvaverkkojen silmukoinnin aukkokohtia, joiden lävitse on liian helppo valahtaa poikkeuksellisina aikoina. Ne toivat näkyväksi myös sen, miten tärkeää ehkäisevä työ on sen lisäksi, että erilaisina kriisiaikoina huolehditaan heistä, joiden resurssit eivät ole syystä tai toisesta parhaimmat mahdolliset. Kirjoitukset osoittivat oikea-aikaisen, sopivan ja helposti saavutettavan tuen merkitystä siinä, että jokaisella on mahdollisuus mielekkääksi koettuun elämään sekä kykyyn ponnahtaa takaisin ja palautua haastavista elämänkulun käännteistä.

Moni suomalainen on selvinnyt pandemia-ajasta hyvin, mutta se ei tarkoita sitä, etteivätkö kokemukset olisi olleet kuormittavia. Kirjoituksissa kuvautui karullakin tavalla se, miten erilaisten haastavien elämäntapahtumien kohtaaminen sekä oman muuttuneen arjen ja työn hallinta vaikeutuivat, kun rutiinit rikkoutuivat eivätkä tutut sosiaaliset verkostot enää toimineetkaan entiseen tapaan. Näissä kirjoituksissa kyse oli ainutlaatuisista yksilöllisistä kokemuksista, mutta

ne kertoivat myös jotain yleisempää siitä, miten haavoittuvia yksilöinä olemme sekä siitä, miten yhteiskuntamme kykenee vastaanottamaan kriisejä ja vastaamaan niihin yhteisönä resilienssillä tavalla. Yksi huolestuttavimmista piirteistä näissä kirjoituksissa oli aineiston lukuisat kuvaukset elämän otteen hauraudesta ja haavoittuvuuden kokemuksista, jotka poikkeuksellisena aikana jäivät huomaamatta ja kohtaamatta. Martha Fineman (2008) onkin korostanut tarvetta luoda sellaisia yhteiskunnan rakenteita, jotka pystyvät vastaamaan haavoittuvuuteen. Asia on ajankohtainen myös pandemia-ajan jälkeisessä Suomessa: yhä enemmän käydään keskustelua hyvinvointierojen kasvamisesta, ja tuoreimmat tutkimukset (Karvonen ym. 2022; THL 2022a) viittaavat huolestuttavasti siihen, että pandemia-aika on tehnyt eriarvoistavia jakolinjoja eri väestöryhmien välillä entistä syvemmiksi.

Sosiaalityön asiakkaina ovat useimmiten he, jotka ovat ajautuneet jo kauemmas marginaaliin yhteiskunnallisesta vallankäytöstä ja resursseista. Meillä ei yhteiskuntana ole varaa jättää huomioimatta niitä, jotka syystä tai toisesta ovat joutuneet haavoittavien tilanteisiin, ja joilla ei ehkä ole riittäviä resursseja ponnahtaa näistä olosuhteista takaisin hyvään arkeen. Erilaisia avun ja tuen muotoja on oltava tarjolla niin, että jokainen yhteiskunnan jäsen osaltaan voi kokea tulevansa kohdatuksi ja olevansa osa kestävästä huolta pitävää yhteiskuntaa. Sosiaalityön kannalta aineiston kirjoitukset muistuttavat siitä, miten suuri merkitys oikea-aikaisella ja sopivaksi koetulla tuella, niin ammatillisella kuin läheisten ja erilaisten sosiaalisten verkostojen tuottamallakin, voi olla arjessa elämässä kiinni pitävänä voimana.

Kirjallisuus

- Ahosola, Päivi & Tuominen, Katariina & Tiainen, Kristina & Jylhä, Marja & Jolanki, Outi (2021) Mikä muuttui vai muuttuiko mikään? Yli 65-vuotiaiden arki korona-aikana. *Gerontologia* 35 (4), 342–355.
- Brown, Kate & Ecclestone, Katryn & Emmel, Nick (2017) The many faces of vulnerability. *Social Policy and Society* 16 (3), 497–510.
- Carel, Havi H. (2020) The locked-down body: Embodiment in the age of pandemic. *The Philosopher*. <https://www.thephilosopher1923.org/> Luettu 27.6.2023.
- Elder, Glen H., Jr. (1994) Time, human agency and social change: perspectives on the life course. *Social Psychology* 57 (1), 4–15.
- Elder, Glen H., Jr & Giele, Janet Z. (2009) Life course studies. An evolving field. Teoksessa Glen H. Elder, Jr & Janet Z. Giele (toim.) *The craft of life course research*. New York: Guilford Press, 1–24.

- ETENE (2020) COVID-19-epidemian eettinen arviointi. ETENE-julkaisuja 47. https://etene.fi/documents/1429646/44956485/ETENE_Covid-19-epidemian+eettinen+arviointi.pdf Luettu 20.9.2022.
- Fineman, Martha A. (2008) The vulnerable subject: Anchoring equality in the human condition. *Yale Journal of Law and Feminism* 20, 1–24.
- Hietämäki, Johanna & Nipuli, Suvi & October, Martta & Haapakangas, Kimmo & Peltonen, Joonas (2021) Turvallisuus ja lähisuhdeväkivalta. Teoksessa Laura Kestilä, Merita Jokela, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen: Asiantuntija-arvio, kevät 2021. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 54–62.
- Hänninen Vilma (2003) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. Tampere: Tampere University Press.
- Jokinen, Eeva (2014) Aikuisten arki. Helsinki: Gaudeamus.
- JY (2021) Kirjoituskutsu: ”Kokemuksia korona-ajasta”. Jyväskylän yliopiston tutkimus uutiset. <https://www.jyu.fi/fi/ajankohtaista/arkisto/2021/09/kirjoituskutsu-201dkokemuksia-korona-ajasta201d> Luettu 15.9.2021.
- Kantomaa, Marko (toim.) (2020) Koronapandemian vaikutukset väestön liikuntaan. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2. <https://www.liikuntaneuvosto.fi/wp-content/uploads/2020/10/Koronapandemian-vaikutukset-vaeston-liikuntaan-VLN-julkaisuja-2020-2.pdf> Luettu 20.9.2022.
- Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Saikkonen, Paula (toim.) (2022) Suomalaisten hyvinvointi 2022. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kuronen, Marjo (2022) Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsenyyksiä. Tampere: Vastapaino, 55–84.
- Raitakari, Suvi & Hekkala, Marja & Ilmoniemi, Mikko (2022) Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsenyyksiä. Tampere: Vastapaino, 343–384.
- Riessman, Catherine Kohler (1993) Narrative analysis. *Qualitative Research Methods Series* 30. Newbury Park, Lontoo ja New Delhi: Sage.
- Riessman, Catherine Kohler (2008) Narrative methods for the human sciences. Los Angeles: Sage.
- Sihto, Tiina & Leinonen, Emilia & Kröger, Teppo (2022) Omaishoito ja COVID-19-pandemia: omaishoitajien arki, elämänlaatu ja palveluiden saatavuus koronapandemian aikana. YFI julkaisuja 13. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- TENK (2019) Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2020.pdf Luettu 12.9.2021.
- THL (2021) Koronaepidemian vaikutukset hyvinvointiin, palveluihin ja talouteen (2021) THL:n seurantaraportti. <https://www.julkari.fi/handle/10024/140880> Luettu 20.9.2022.
- THL (2022a) Hyvinvointi- ja terveyserot. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot> Luettu 20.12.2022.

- THL (2022b) Koronaepidemian vaikutukset hyvinvointiin, palveluihin ja talouteen. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/ajankohtaista/koronan-vaikutukset-yhteiskuntaan-ja-palveluihin> Luettu 20.9.2022.
- Thompson, Kate (2011) *Therapeutic journal writing: An introduction for professionals*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers.
- Vasara, Paula (2021) Kirjoituskutsu korona-ajan kokemuksista. Ikääntymisen ja hoivan tutkimuksen huippuyksikön blogi. <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/yfi/en/research/projects/agecare/kirjoituskutsu-korona-ajan-kokemuksista> Luettu 20.9.2022.
- Vasara, Paula (2023) Paikoillaan vanhenemisen varjopuolella. Teoksessa Tiina Sihto & Paula Vasara (toim.) *Hoivan pimeä puoli*. Helsinki: Gaudeamus, 81–104.
- Vasara, Paula & Simonen, Anna & Olakivi, Antero (2023) The trouble with vulnerability. Narrating ageing during the COVID-19 pandemic. *Journal of Aging Studies* 64, 101106. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2023.101106>
- Vilkko, Anni (2010) *Koti vanhetessa*. Teoksessa Anni Vilkko, Asko Suikkanen & Johanna Järvinen-Tassopoulos (toim.) *Kotia paikantamassa*. Rovaniemi: Lapin Yliopistokustannus, 213–236.
- Virokannas, Elina & Liuski, Suvi & Kuronen, Marjo (2020) The contested concept of vulnerability: A literature review. *European Journal of Social Work* 23 (2), 327–339.
- WHO (2022) Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19> Luettu 20.12.2022.

11 Aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellinen toimeentulo ja mielenterveys koronapandemian aikana kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin näkökulmasta

Minna Kivipelto

Tiivistelmä

Tarkastelen tässä katsauksessa aiempien tutkimusten, selvitysten ja tilastojen avulla aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellista toimeentuloa ja mielenterveyttä koronapandemian aikana kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin avulla. Mallin lähtökohtana on kokonaisvaltainen näkemys hyvinvoinnista, joka muotoutuu talouden, politiikan ja kulttuurin moniulotteisessa vuorovaikutuksessa. Tarkastelumallin perusteella kiinnitän aikuissosiaalityön asiakkaiden näkökulmasta huomioni kestävän hyvinvoinnin arvoperustaan, päämääriin ja niihin keinoihin, joilla hyvinvointia yhteiskunnassa tavoitellaan.

Työikäisten työttömyys lisääntyi vuonna 2020 ja toimeentulotuen ja ruoka-avun käyttö kasvoivat. Vuonna 2021 sekä työikäisten työttömyys että toimeentulotuen saajien määrä lähtivät laskuun, mutta esimerkiksi ruoka-avun käyttö on jatkanut kasvuaan. Mielenterveyden ongelmat ovat olleet kasvussa jo ennen koronapandemiaa, eikä kasvu ole pysähtynyt vuosien 2020–2021 jäl-

keenkään. Työikäisten vähävaraisten taloudellista toimeentuloa kompensoitiin vuosina 2020–2021 jonkin verran korottamalla sosiaaliturvaetuuksia ja muuttamalla niiden myöntämisperusteita. Mielen terveyden ongelmien kasvun pysäyttämiseksi ei käyttämässään aineistossa tullut esiin erityisiä toimia, joilla asiaa olisi pyritty parantamaan vuosina 2020–2021.

Koska aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvoinnissa on selkeitä puutteita, on myös valittuja politiikkatoimenpiteitä tarkasteltava jatkossa kriittisemmin. Tehtyjä ratkaisuja ei voi sanoa kovin kestäviksi sen vuoksi, että mielen terveyden vaikeuksien kasvua ei ole saatu pysäytettyä, vaan vuonna 2022 esimerkiksi työkyvyttömyyseläkkeellä oli mielen terveyden vaikeuksien vuoksi noin 100 000 henkilöä. Aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellinen toimeentulo parantui vuonna 2022 hieman, mutta eri mittapuilla arvioiden vakavia taloudellisia vaikeuksia oli edelleen noin 100 000–300 000 työikäisellä henkilöllä. Johtopäätöksinä totean, että sosiaalityön tutkimuksessa tulisi tehdä nykyistä enemmän kestävästi hyvinvoinnin toteutumiseen liittyviä tarkasteluja, jotka mahdollistaisivat kriittisen keskustelun hyvinvoinnin tavoittelemisen arvopohjasta, päämääristä ja toimenpiteistä. Tutkimuksessa ja yhteiskuntapolitiikassa on tarvetta malleille, joiden avulla hyvinvoinnin ekologiset, sosiaaliset ja taloudelliset ulottuvuudet voidaan ottaa nykyistä paremmin huomioon.

Johdanto

Aikuissosiaalityön asiakkaat ovat monella tapaa haavoittuvassa asemassa, joten heidän tilanteensa kartoittaminen koronapandemian aikana on tärkeää. Aiempien tutkimusten ja selvitysten mukaan aikuissosiaalityön asiakkailla on yleensä useita toimeentuloon, elämänhallintaan tai alentuneeseen työ- tai toimintakykyyn liittyviä vaikeuksia (Jokinen & Juhila 2008; Paavola ym. 2019; Kivipelto & Koponen 2021; Kivipelto & Iivonen 2023). Suomen kuuden suurimman kunnan tekemän selvityksen mukaan merkittävä osa aikuissosiaalityön asiakkaista on ilman koulutusta, työvoiman ulkopuolella tai työllistymistoimenpiteiden piirissä (Kuusikko-työryhmä 2022). On myös havaittu, että alemman sosioekonomisen tason omaavilla henkilöillä on muita suurempi riski mielen terveyden häiriöihin (Hakulinen ym. 2023). Aikuissosiaalityön asiakkaiden keskeiset tavoitteet liittyvätkin usein toimeentulon tai talouden hallinnan parantamiseen ja mielen terveyteen. Aikuissosiaalityön vaikuttavuuden arviointimittarilla (AVAIN) tehtyjen tutkimusten mukaan aikuissosiaalityön asiakkailla mielen terveyssyyt ovat lisääntyneet vuodesta 2013 vuoteen 2020. (Kivipelto ym. 2013; Kivipelto 2020.)

Koronapandemia käynnisti maailmanlaajuisen talouskriisin vuonna 2020. Suomen talous supistui 2,3, Tanskan 2,1 ja Ruotsin 2,2 prosenttia (Lievonen 2022, 12). Työttömyys, lomautukset ja niiden aiheuttama taloudellinen ahdistus koettelivat eri tavoin eri väestöryhmiä. Työttömyysaste oli korkeimmillaan vuoden 2020 viimeisellä vuosineljänneksellä (7,4 %), jonka jälkeen se laski reilun prosenttiyksikön. (Tilastokeskus.) Pandemian aikana taloudellisesti heikossa asemassa olevien tilannetta pyrittiin parantamaan erityisjärjestelyillä, kuten toimeentulotuen korotuksella ja suosituksella, ettei toimeentulotuen perusosaa alennettaisi. Myös työttömyysturvaan tehtiin huojennuksia.

Pandemian vaikutuksia eri väestöryhmiin on seurattu paljon niin Suomessa (esim. Kestilä ym. 2021; Mäntyneva ym. 2021; Knop ym. 2022; Lievonen 2022; Mesiäislehto ym. 2022; Blomgren 2023) kuin kansainvälisestikin (esim. van der Velden 2020; Usher 2020; Fancourt ym. 2021; Harrikari ym. 2023). Koronakriisin vaikutukset ovat vaihdelleet eri maissa, ja myös kriisiin vastamisessa on ollut eroja eri maiden välillä. (Raitakari ym. 2023.) Suomessa on todettu, että mielenterveys heikentyi monilla ihmisillä koronapandemian aikana (esim. Suvisaari ym. 2021). Aikuissosiaalityön asiakkaita pandemia kosketti siten, että palveluita suljettiin, niihin pääsyä rajoitettiin ja palveluita muutettiin etäyhteydellä toimiviksi. Valtiovalta rajoitti poikkeustilalain käytön aikana ihmisten tapaamista ja kokoontumisia voimakkaasti.

Käytän tässä katsauksessa aineistona tutkimuksia ja selvityksiä, jotka tarkastelevat tai jotka liittyvät läheisesti aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudelliseen toimeentuloon ja mielenterveyteen koronapandemian aikana. Pandemian alkuvaiheella tarkoitan pääosin vuosia 2020–2021, jolloin hallitus asetti myös poikkeusolot kaksi kertaa (13.3. –15.6.2020 ja 1.3. –27.4.2021) ja erilaiset rajoitustoimet olivat voimakkaimmillaan. Pandemian myöhäisemmällä vaiheella tarkoitan vuotta 2022 ja sen jälkeistä aikaa. Analysoin aineistoa Niina Rantamäen (2022) kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin avulla keskittyen siihen arvoperustaan sekä niihin päämääriin ja keinoihin, jotka koskettivat koronapandemian aikana aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellista toimeentuloa ja mielenterveyttä.

Avaan seuraavaksi kestävän hyvinvointimallin taustaa ja Niina Rantamäen (2022) kestävän hyvinvointimallin. Tämän jälkeen kuvaan katsauksen toteutusta, josta etenen tulosten esittelyyn. Lopuksi esittelen lukuni johtopäätökset ja pohdin tulosten soveltamista sekä suosituksia tulosten johdosta.

Kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin tausta ja perustelut

Tässä osiossa kuvaan kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin taustaa ja perustelen mallin käyttöä tutkimusaineiston analysoinnissa. Näkökulman valinnassa pidän tärkeänä, että se mahdollistaa aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellisen toimeentulon ja mielenterveyden tarkastelun totuttua näkökulmaa haastavalla tavalla. Uudella näkökulmalla tarkoitan sitä, etten halua pelkästään koota yhteen aikuissosiaalityön asiakkaiden toimeentuloon ja mielenterveyteen liittyviä tietoja, vaan tarkastella myös sitä, miten tiedot ovat mahdollisesti yhteydessä kestävään hyvinvointiin.

Tätä tarkoitusta varten tutustuin ensin erilaisiin kestävän kehityksen teorioihin, joita ovat esimerkiksi resilienssiteoriat tai ekososiaaliset ja hyvinvointitaloutta tarkastelevat näkökulmat (esim. Närhi 2004; Matthies & Närhi 2014; Blanchet 2017; Fioramonti ym. 2022). Näissä näkökulmissa ihmisen hyvinvoinnin ymmärretään syntyvän laajasti yksilön, yhteisöjen ja luonnon välisessä vuorovaikutuksessa. Painotus kuitenkin vaihtelee sen suhteen, miten yksilön vastuu ja rooli niissä tulkitaan suhteessa kestävän hyvinvoinnin toteutumiseen. Esimerkiksi resilienssiteorioissa korostuu usein yhteiskuntaa enemmän yksilön vastuu valinnoistaan ja käyttäytymisestään. Monen resilienssiteorian ideaalina näyttäisi olevan yksilö, joka kehittää itseään joustavaksi niin, että hän kykenee kohtaamaan erilaisia paineita ja vaikeuksia paremmin (Hyvönen ym. 2019). Toki resilienssiteorioissakin on yhteiskunnallista näkökulmaa huomioivia lähestymistapoja (Knop ym. 2022), mutta tutkimustehtävääni vastaaminen edellyttää teoriaa, joka huomioi hyvinvoinnin rakentumisen vuorovaikutuksellisessa suhteessa kulttuuriin arvoihin, ympäristöön, sosiaalisiin suhteisiin ja yhteiskunnan eri instituutioihin (ks. Raworth 2017; Sen 2019).

Välttääkseni turhan yksilökohtaisen näkökulman, taustoitan katsaustani kestävän kehityksen näkökulmasta. Kestävä kehitys tarkoittaa sitä, että luonnon rajat huomioidaan paitsi ekologisissa, myös sosiaalisissa ja taloudellisissa toimitissa (Saikkonen ym. 2018). Monista kestävän kehityksen osa-alueista sosiaalisen kestävyuden tarkoituksena on taata, että kaikilla ihmisillä on mahdollisuus perustarpeisiin, kuten ruokaan, koulutukseen ja sananvapauteen. Taloudellinen kestävyys on puolestaan sisällöltään ja laadultaan tasapainoista talouden kasvua, joka ei perustu pitkällä aikavälillä velkaantumiseen tai varantojen hävittämiseen. Ekologinen kestävyys tarkoittaa sitä, että ihmisen taloudellinen ja aineellinen toiminta sopeutuvat pitkällä aikavälillä luonnon kestokykyyteen. (UN 2015.)

Kestävän kehityksen tavoittelua on kuitenkin kritisoitu siitä, että näkökulma hyväksyy talouskasvun tavoitteet ja on liian ihmiskeskeinen (ks. esim. Hirvilampi 2015, 13, 28). Kestävän kehityksen tarkastelu onkin virittänyt ajatuksia siitä, olisiko ihmisten hyvinvointi mahdollista nostaa ensisijaiseksi ja talouspolitiikka toissijaiseksi kestävän hyvinvoinnin tavoittelun osa-alueeksi (Koivusalo 2014; Kattilakoski ym. 2022). Idean taustalta voi tunnistaa ajatuksen siitä, että taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen järjestelmä ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa keskenään (Rantamäki 2022, 39).

Itse liitän kestävän kehityksen mukaisen hyvinvoinnin ekososiaaliseen näkökulmaan, jossa kantavana periaatteena on, että etsitään edellytyksiä kokonaisvaltaisen muutoksen aikaansaamiselle ihmisen ja luonnon välisen tasapainon saavuttamiseksi (Närhi & Matthies 2018). Kestävän kehityksen mukaisen hyvinvoinnin tarkastelussa onkin tärkeä tunnistaa, millaisia yhteyksiä sosiaalisten tekijöiden, ekologisen tasapainon ja talouden välillä on. Kun näitä yhteyksiä onnistutaan tavoittamaan, yhteiskunnallisia panostuksia on mahdollista kohdentaa kestävää hyvinvointia edistävällä tavalla. Ajattelutapani edustaa maltillista degrowth-ajattelua, joka hyväksyy hallitun talouden ylivallan alasajon, tai ainakin taloudellisen nousun hillinnän pitkällä tähtäimellä (ks. Alaja 2011, 53). Pohjimmiltani pyrin kuitenkin haastamaan niin sanottua perinteistä talousajattelua, joka perustuu jatkuvan kasvun ideologiaan (Sen 2019).

Kestävän hyvinvoinnin tarkastelumalli

Niina Rantamäki (2022) on väitöskirjassaan rakentanut kestävään kehitykseen pohjautuvan tarkastelumallin, joka yhdistää mielestäni konkreettisella tavalla kestäväen hyvinvoinnin arvoperustan, päämäärät ja toimeenpanon. Arvoperusta tarkoittaa tässä yhteydessä perusoikeuksia, yhdenvertaisuutta ja demokratiaa, joita ilman kestävää hyvinvointia ei voi saavuttaa. Arvot ohjaavat hyvinvoinnin tavoittelun päämäärien määrittelyä. Kestävän hyvinvoinnin kannalta tavoiteltavia päämääriä ovat esimerkiksi köyhyyden ja eriarvoisuuden poistaminen, sukupuolten välisen tasa-arvon toteuttaminen sekä ekologisen tasapainon turvaaminen. Toimeenpano tarkoittaa niitä keinoja, joilla on tarkoitus saavuttaa valitut päämäärät.

Mallin keskeinen lähtökohta on näkemys kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista: se ei ole mikään yksittäinen saareke, vaan kyseessä on ilmiö, joka muodostuu erilaisten taloudellisten, poliittisten ja kulttuuristen toimintojen vuorovaikutuksessa. Yhteen tekijään kohdistuva muutos, kuten taloudellisen etuusjärjes-

telmän virittäminen huippuunsa, ei vielä riitä parantamaan tietyn väestönosan taloudellista toimeentuloa, jos muut osatekijät, kuten asuntopolitiikka, eivät tue hyvinvointimuutosta. Toisaalta taas mielenterveyden vaikeudet saattavat kieliä siitä, että jokin yleisesti hyväksytty ja poliittisesti hyödynnetty arvolähtökohta, kuten oletus yksilön vastuusta ja kilpailusta hyvinvoinnin tavoittelun keinoina, ei tuekaan mielen hyvinvointia vaan tuottaa lisääntyvässä määrin vaikeuksia ihmisten elämässä.

Hyvinvointimallin kokonaisvaltaisuutta voi lähestyä myös niin, että huolimatta siitä, että yhteisön jäsenillä (esim. vertaistukiryhmässä) on voimakas yhteenkuuluvuuden tunne, ei yhteisöä voida pitää hyvinvoivana, jos sen jäsenten arvostus yhteisön ulkopuolella on heikko. On kuitenkin korostettava, että mallin tarkoitus ei ole vähätellä esimerkiksi sitä, miten mielenterveyden vaikeudet tai sairaudet kuormittavat yksittäisiä ihmisiä. Päinvastoin tavoitteena on avata keskustelua siitä, voisiko tätä kuormaa vähentää keskittymällä nykyistä enemmän esimerkiksi yhteiskunnan arvoperustaan tai poliittisten päätösten toimeenpanoon liittyviin hyvinvointia tukeviin ja hankaloittaviin tekijöihin.

Katsauksen aineisto ja katsauksen toteuttaminen kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin avulla

Tässä osiossa kuvaan, miten olen käsitellyt aineistoa kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin avulla. Tutkimusaineistoni muodostavat koronapandemian aikaa koskevat tilastot, tutkimukset ja selvitykset, jotka käsittelevät aikuissosiaalityön asiakkaiden mielenterveyttä tai taloudellisen tilannetta. Julkaisuja olen hakenut eri lähteistä. Olen tehnyt aineistohakuja EbscoHostilla, Google Scholarilla ja Googlella. Hakusanat ovat olleet aikuissosiaalityö, sosiaalityö, mielenterveys, toimeentulo, palvelut, etuudet ja COVID-19/koronaepidemia/koronapandemia erilaisilla yhdistelmillä ja taivutusmuodoilla. Koska aineistoja ei mielestäni löytynyt tarpeeksi, tein hakuja myös suoraan henkilöiden ja julkaisujen nimillä. Jos jotain tietoa ei ollut saatavilla suoraan aikuissosiaalityön asiakkaista, hyödynsin soveltuvien osien yleisempiä työikäisiä henkilöitä koskevia tietoja. Tuon tekstissä kuitenkin mahdollisimman selkeästi esiin, milloin kyseessä on muu kuin aikuissosiaalityön asiakkaita koskeva jäsenitys, tieto tai tilasto. Lopullinen aineisto käsittää 31 lähdetä, joista 24 julkaisua, viisi tilastolähdetä ja kaksi verkkosivua. (Taulukko 1.) Merkitsen tähdellä (*) kirjallisuusluetteloon aineistolähteet.

Taulukko 1. Katsauksen aineisto.

Julkaisu
1. Blomgren (2023)
2. Eronen ym. (2020)
3. Eronen ym. (2021)
4. Hekkala ym. (2023)
5. Huotari (2021)
6. Kattilakoski (2022)
7. Kivelä (2014)
8. Kivipelto & Iivonen (2023)
9. Kivipelto & Hiilamo (2021)
10. Knop ym. (2021)
11. Kuusikko-työryhmä (2022)
12. Leppänen ym. (2021)
13. Matthies (2022)
14. Mäntyneva ym. (2021)
15. Nousiainen (2021)
16. Pääkaupunkiseudun tarkastuslautakunnat (2022)
17. Raitakari & Juhila (2022)
18. Ruoka-avun tilannekatsaus (2022)
19. Savolainen ym. (2023)
20. Suvisaari ym. (2009)
21. Sutela & Sirniö (2022)
22. Zitting & Kainulainen (2022)
23. WHO (2001)
24. WHO (2022)
Tilasto
25. Avohilmo (TH)
26. Kelasto
27. Suomen lääketilasto (2021)
28. Sotkanet
29. Tilastokeskus
Verkkosivu
30. STM (2020) https://stm.fi/-/valiaikainen-epidemiakorvaus-rajoitustoimien-aikana-perustoimeentuloa-saaneille
31. Takuusäätiö (2023) https://www.takuusaatio.fi/selviydy-veloistasi/velkojen-maksukeinot/ulosotto/

Toteutan analyysin niin, että tarkastelen aineistossa ensin havaintoja **hyvinvoinnin toteutumisesta** (Kuvio 1, kohta 1). Hyvinvoinnin toteutuminen ei ole mikään pysyvä tila tai tilanne, joten olen käyttänyt sen arvioimiseen korkealla tasolla niin sanottua HDLB-mallia (Hirvilammi 2015). Tämä tarkoittaa sitä, että hyvinvoinnin toteutumista tarkastellaan neljän eri ulottuvuuden avulla: elintaso (engl. *having*), osallisuus ja toiminta (engl. *doing*), vuorovaikutus ja yhteenkuuluvuus (engl. *loving*) sekä suhde luontoon (engl. *being*) (ks. myös Kivipelto & Saikkonen 2018).

Sosiaalisella kestävyydellä tarkoitan esimerkiksi havaintoja aikuissosiaalityön asiakkaiden elämän mielekkyyden toteutumista, kokemusta osallisuudesta erilaisiin yhteisöihin ja mahdollisuuksiin ilmaista ja toteuttaa itseään. Sosiaaliseen kestävyteen kuuluvat myös perustarpeiden, koulutuksen ja sananvapauden toteutuminen. (Myös Hirvilammi 2015, 38–39.) *Kantokykykestävyydellä* tarkoitan sitä, että aikuissosiaalityön asiakkaalla on yhteiskunnassa elämiseen tarvittavat edellytykset, kuten taloudelliset resurssit, asunto ja toimintakyky tai sitä tukevat etuudet ja palvelut. *Ekologisella kestävyydellä* viitataan siihen, miten luonnonvarat ja niiden rajallisuus on huomioitu aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvoinnin toteutumisessa. Myös ihmisen toiminnan sopeuttamisen tarkastelu luonnonvarojen mukaisiksi kuuluu ekologisen kestävyuden arviointiin. (Kuvio 1, rivi 1.)

	1	2	3	Kokonaisarvio
1. Hyvinvoinnin toteutumisen	Sosiaalinen kestävyys Hyvä arki, mielekäs ja merkityksellinen elämä. Perustarpeiden, koulutuksen ja sananvapauden toteutuminen.	Kantokykykestävyys Yksilö: yhteiskunnassa elämiseen tarvittavat edellytykset, kuten asunto, työ, koulutus. Yhteiskunta: yhteiskunnan kyky toimia, resurssit.	Ekologinen kestävyys Luonnon monimuotoisuuden ja ekosysteemien toiminnan turvaaminen. Ihmisten toiminnan sopeuttaminen.	Arvio päämäärien kokonaisuudesta hyvinvoinnin toteutumisen kannalta (1–3)
2. Hyvinvointia tuottavien kokonaisuuksien toimeenpano	Yhteiskunnan infrastruktuuri Hyvinvointia tuottava talous, sosiaaliturvajärjestelmä ja palvelut.	Vaikuttaminen Osallistuminen itseä koskevien asioiden päätöksentekoon ja toimintojen kehittämiseen.	Yhteisöt Yhteisöihin kuuluminen.	Arvio toimeenpanon kokonaisuudesta hyvinvoinnin toteutumisen kannalta (1–3)
3. Hyvinvoinnin arvoperusta	Osallisuus Merkityksellisyys ja arvostus yhteiskunnan jäsenenä.	Oikeudenmukaisuus Hyvinvointia tuottavien hyödykkeiden ja elämämahdollisuuksien oikeudenmukainen jakautuminen.	Kestävyystietoisuus Kestävyysvaikutusten huomioiminen esimerkiksi kulutustottumuksissa.	Arvio arvoperustan kokonaisuudesta hyvinvoinnin toteutumisen kannalta (1–3)

Kuvio 1. Kestävän hyvinvoinnin tarkastelumalli (ks. Rantamäki 2022).

Hyvinvoinnin toteutumisen jälkeen tuon esiin havaintoja aineistossa kuvatuista **hyvinvointia tuottavien kokonaisuuksien toimeenpanosta**. Hyvinvoinnin toimeenpanon osalta kiinnitän huomion siihen, miten aikuissosiaalityön asiakkaat ovat olleet tutkimusten ja selvitysten perusteella mukana rakentamassa infrastruktuuria, vaikuttamisessa ja erilaisissa yhteisöissä. (Kuvio 1, kohta 2.) *Infrastruktuurilla* tarkoitan palveluiden ja rakenteiden kokonaisuutta, joka sisältää vastuun ja päätöksenteon esimerkiksi palvelujen sijoittelusta (ks. Hirvilammi 2015, 86). Infrastruktuurin osalta on voitava arvioida, miten talous, sosiaaliturvajärjestelmä ja palvelut tukevat aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvointia ja miten heillä on mahdollisuus osallistua infrastruktuuria koskevaan päätöksentekoon. *Vaikuttamisen* osalta tarkastelen, miten aikuissosiaalityön asiakkaiden

osallistuminen ja vaikuttaminen itseä koskevien asioiden päätöksentekoon ja toimintojen kehittämiseen tulee aineistossa esille. *Yhteisöjen* osalta tarkastelen, millaisiin yhteisöihin aikuissosiaalityön asiakkaat kuuluvat ja onko aineistossa havaintoja yhteisöjen merkityksestä heidän hyvinvoinnilleen koronapandemian aikana. (Kuvio 1.)

Lopuksi käsittelen aineiston luennan pohjalta hyvinvoinnin **arvoperustaa** (Kuvio 1, kohta 3). Hyvinvoinnin arvoperustasta ei aineistossa ollut suoraan siihen liittyvää empiiristä tutkimusta, joten jäljitin arvoperustaa tulkitsemalla hyvinvoinnin toteutumisen ja toimeenpanon lähtökohtia. Tässä kohtaa analyysia kysyin, miten aikuissosiaalityön asiakkaiden *osallisuus* toteutui, millaisena heidän arvostuksensa yhteiskunnan tasavertaisina toimijoina näyttäytyi aineiston valossa. *Oikeudenmukaisuuden* kohdalla pohdin, miten hyvinvointia tuottavat materiaaliset hyödykkeet, kuten etuudet, jakautuvat. Nostan esille myös näkemyksiäni *kestävyystietoisuudesta* koskien aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellisen toimeentulon ja mielenterveyden tukemista. Kestävyystietoisuudella tarkoitan toimintatahtoa ratkaista jokapäiväiseen elämään liittyviä ekososiaalisia ongelmia, joista ihminen on tullut tietoiseksi (Foster 2019, 123).

Jokaisen kokonaisuuden jälkeen teen arvioivan yhteenvedon hyvinvoinnin toteutumisen näkökulmasta (liikennevalot Kuvioissa 2–4).

Aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellinen toimeentulo ja mielenterveys koronapandemiassa

Esitän seuraavaksi katsaukseni tulokset Niina Rantamäen (2022) kestävän hyvinvoinnin tarkastelumallin pohjalta rakentamani työkalun avulla (Kuvio 1). Aloitan tarkastelun hyvinvoinnin toteutumisesta, jonka tulkitSEN tässä katsauksessa tarkoittavan sitä, millaisena aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellinen toimeentulo ja mielenterveys näyttäytyivät koronapandemian aikana. Etenen tämän jälkeen hyvinvointia tuottavien kokonaisuuksien toimeenpanon tarkasteluun. Kolmanneksi käsittelen hyvinvoinnin arvoperustaa kestävän hyvinvoinnin näkökulmasta.

Hyvinvoinnin toteutuminen

Aikuissosiaalityön asiakkaiden kohdalla *sosiaaliseen kestävyYTEEN* liittyi paljon heikentäviä tekijöitä koronapandemian aikana. Monen työikäisen taloudellinen toimeentulo heikkeni vuonna 2020 jyrkästi lomautusten aiheuttamien ansion-

menetyksen vuoksi (Sutela & Sirniö 2022). Koronapandemian havaittiin lisänneen työkäisten etuuksien tarpeita (esim. Eronen ym. 2020; 2021; Kivipelto & Hiilamo 2021; Knop ym. 2021). Perustoimeentulotuen saajien määrä oli huipussaan vuonna 2020, jolloin 25–64-vuotiaista 222 321 henkilöä sai perustoimeentulotukea. Samaan aikaan koronapandemian vuoksi tehdyt toimet ja niiden vaikutukset olivat voimakkaimmillaan. Vuodesta 2020 vuoteen 2022 perustoimeentulotuen saajien määrä ikäluokassa 25–64-vuotiaat oli laskenut 25 600 henkilöllä.

Työkäisten taloudellista toimeentuloa heikensivät koronapandemian aikana erityisesti työttömyys ja lomautukset, jotka vaikuttivat niin yksilöiden kuin koko yhteiskunnan *kantokykykestävyyteen*. Henkilöt, joilla on toimeentuloon liittyvien vaikeuksien lisäksi myös merkittävästi velkaa, ovat rahallisesti kenties vaikeimmassa tilanteessa. Vuonna 2022 Suomessa oli avoin ulosottoasia vireillä 291 158 henkilöllä. Koko vuoden 2022 aikana ulosottovelallisia oli yhteensä 570 070 eli noin puolella kaikista velallisista asioiden vireilläolo päättyi vuoden 2022 loppua. Kun väestö jaetaan viiteen tuloluokkaan (I–V), ulosottovelka painottui vähävaraisimpaan viidennekseen. Tilastokeskuksen mukaan vuosien 2019–2022 aikana vähävaraisimman viidenneksen ulosottovelallisten määrä kasvoi noin 27 400 henkilöllä, kun esimerkiksi rikkaimman viidenneksen kohdalla ulosottovelallisten määrä kasvoi reilulla 1000 henkilöllä.¹ (Tilastokeskus.)

Yhteiskunnan kantokykykestävyydestä kertoi myös se, että pandemian aikana aikuissosiaalityön asiakkaista moni ilmoitti käyttävänsä ruoka-apua joko säännöllisesti tai satunnaisesti. Julkinen sektori ei kyennyt vastaamaan kaikkien ihmisten taloudellisen tuen tarpeeseen, joten osa aikuissosiaalityön asiakkaista joutui turvautumaan ruoka-apuun jopa viikoittain (Kivipelto & Iivonen 2023; myös Eronen ym. 2020; 2021). Vaikka toimeentulotuen saajien määrä oli laskenut ja työttömyys hieman helpottunut, oli ruoka-avun tarve kasvanut edelleen vuonna 2022. Kaksi kolmasosaa valtakunnalliseen ruoka-avun toimijoille suunnattuun kyselyyn vastanneista kertoi asiakasmäärien kasvaneen maaliskuussa 2022 verrattuna alkuvuoteen (Ruoka-avun tilannekatsaus 2022). Pääkaupunkiseudulla ruoka-apua käyttävät olivat enimmäkseen työttömiä, alle 30 000 henkilön paikkakunnilla taas eläkeläisiä. Kolmannes ruoka-avun käyt-

1 Ulosottoasioiden suurimmat ryhmät olivat yksityisoikeudelliset perintäasiat ja muut julkisoikeudelliset asiat. Ne kattoivat 71 % kaikista vuonna 2022 vireillä olleista ulosottoasioista. Veroasioita oli vuoden aikana vireillä noin 990 600, sakkoasioita noin 396 300 ja muita asioita 40 100. Muihin asioihin kuuluvat elatusapuasiat ja muut yksityisoikeudelliset toimenpideasiat. (Tilastokeskus.)

täjistä oli asioinut siellä ensimmäisen kerran koronapandemian aikana. (Zitting & Kainulainen 2022.)

Myös Kelasta sosiaalihuoltoon lähetettyjen sosiaalityön tarpeeseen liittyvien ilmoitusten määrä kasvoi koronapandemiavuosina. Vuonna 2022 Kela lähetti kuntiin 16 681 sosiaalityön tarveilmoitusta, kun vuonna 2017 niitä lähetettiin noin 10 000. (Kelasto.) Espoossa, Turussa ja Tampereella erityisesti terveyteen liittyvät ilmoitukset lisääntyivät. Lisäystä oli yli 20 prosenttia vuodesta 2020 vuoteen 2021. (Kuusikko-työryhmä 2022.)

Myös *sosiaalista kestävyttä* kuvaava mielenterveys oli aikuissosiaalityön asiakkailta koetuksella koronapandemian aikana. Sosiaalityöntekijöiden huoli mielenterveyskuntoutujista lisääntyi huomattavasti (Eronen ym. 2020; 2021). Perusterveydenhuollon avopalveluissa mielenterveyden häiriöt olivat lähteneet nousuun jo ennen koronapandemiaa (Suvisaari ym. 2009; WHO 2001; 2022). Mielenterveyssyistä onkin tullut suurin syy myös sairauspäivärahan saamiseen koko väestön keskuudessa (Blomgren 2023). Lisäksi Kelan työkyvyttömyyseläkkeen perusteena mielenterveyssyyt ovat olleet nousussa. Lisäystä oli yli 20 000 henkilöllä vuodesta 2019 vuoteen 2020. Vaikka laskua on tämän jälkeen tapahtunut hieman, ovat mielenterveyssyyt myönnettyissä työkyvyttömyyseläkkeissä pysyneet 100 000 henkilön tuntumassa myös vuosina 2021–2022.

Ekologinen kestävyys eli luonnonvarojen huomioiminen ei tullut esiin läpikäymisissä tutkimuksissa ja selvityksissä. Sosiaali- ja terveydenhuollon hiilijalanjälki on kuitenkin varsin suuri. Esimerkiksi erilaiset päästöt nakertavat ekologista kestävyttä. Suurimpia sosiaali- ja terveydenhuollon päästölähteitä olivat rakennusten käyttämä kaukolämpö, polttoaineet ja sähkö sekä kuljetuspalvelut, mutta myös asiantuntijapalvelut, sekä ruoka ja majoitus (Savolainen ym. 2023).

Arvioin aikuissosiaalityön asiakkaiden kannalta hyvinvoinnin toteutumista Kuviossa 2 punaisella liikennevalolla. Vaikka toimeentulotuen saajien määrä väheni koronapandemian aikana hieman, lisääntyi esimerkiksi ruoka-avun käyttö ja vähävaraisen viidenneksen kohdalla myös ulosottovelallisten määrä. Lisäksi mielenterveyden vaikeudet lisääntyivät.

Hyvinvoinnin toteutuminen (tavoite, tilanne, vaikuttavuus)	Sosiaalinen kestävyys	Kantokykykestävyys	Ekologinen kestävyys	Kokonaisarvio (1–3)
	Toteutuu heikosti	Toteutuu heikosti	Toteutuu heikosti	

Kuvio 2. Hyvinvoinnin toteutuminen aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellisen toimeentulon ja mielenterveyden osalta.

Hyvinvointia tuottavien kokonaisuuksien toimeenpano

Hyvinvointia tuottavien kokonaisuuksien toimeenpanon osalta tarkastelen erityisesti aikuissosiaalityön asiakkaiden palvelujen ja etuuksien käyttöä sekä vaikuttamisen ja yhteisöjen merkitystä aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvoinnin tukemisessa (Rantamäki 2022). Suomessa julkisen sektorin toimijat ovat vahvassa roolissa aikuissosiaalityön asiakkaiden elämässä, sillä asiakkaiden toimeentulo ja mahdollisuus saada apua ja tukea ovat monesti kiinni julkisen sektorin tarjoamista mahdollisuuksista, kuten aikuissosiaalityöstä tai Kelan etuuksista.

Yhteiskunnan infrastruktuuriin kuuluvia taloudellisen järjestelmän toimijoita ovat julkisen sektorin ohella myös yritykset, kolmannelle sektorille sijoittuvat kansalaisyhteiskunnan organisoitunutta muotoa edustavat yhdistykset, järjestöt ja säätiöt sekä neljännen sektorin toimijoiksi määritellyt perheet, kotitaloudet ja muut perinteisten instituutioiden ulkopuolelle sijoittuvat kansalaisyhteiskunnan toimijat (Rantamäki 2022), joiden rooli aikuissosiaalityön asiakkaiden toimeentulon tukijoina on myös olennainen. (Grönlund & Hokkanen tässä teoksessa; Huotari & Grönlund tässä teoksessa; Zitting ym. tässä teoksessa).

Yhteiskunnan infrastruktuurin on arvioitu toimineen varsin joustavasti koronapandemian aikana, kun sosiaaliturvaetuuksiin tehtiin erinäisiä joustoja (Jokela ym. 2021; Knop ym. 2021). Toimeentuloltaan heikossa asemassa olevien tilannetta pyrittiin parantamaan esimerkiksi tekemällä toimeentulotuen asiakkaille ylimääräinen korostus: Vuoden 2020 aikana toimeentulotukea saaneille myönnettiin tietyin ehdoin syys-joulukuun toimeentulotukeen 75 euron väliaikainen korvaus jokaista perheenjäsentä kohti. Korvauksen oli tarkoitus kohdistua toimeentuloltaan heikoimmassa asemassa oleviin henkilöihin ja perheisiin, ja sillä huomioitiin se, että rajoitustoimet olivat aiheuttaneet ylimääräisiä kustannuksia. (STM 2020.) Myös työttömyysturvaan tehtiin väliaikaisia muutoksia 16.3.2020 alkaen: Työttömyysturvan omavastuupäiviä poistettiin, etuuden

kestoja pidennettiin, työssäolovaatimusta lyhennettiin ja työttömyyskorvauksen suojaosaa korotettiin. (Mäntyneva ym. 2021.)

Aikuissosiaalityön asiakkailla ei kuitenkaan ollut tosiasiallisia mahdollisuuksia *vaikuttaa* koronapandemian aikana palveluihin tai etuuksiin tehtäviin muutoksiin. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tutkijoiden haastattelemien aikuissosiaalityön asiakkaiden odotukset olivat varsin minimaaliset saatavilla olevaa tukea kohtaan. Pääasiallisena toiveena heillä oli, että niukkakin toimeentulo olisi kuitenkin vakaata ja ennustettavaa, mitä se ei useinkaan ollut. Sosiaalityöhön oltiin pääosin tyytyväisiä, mutta etuuksiin liittyvä epävarmuus kalvoi jaksamista. (Eronen ym. 2021, 27–28; Kivipelto & Iivonen 2023.)

Aikuissosiaalityön asiakkaiden kannalta parhaiksi osoittautuneita vaikuttamisen kanavia ovat olleet osallistava, yhteisöihin suuntautunut ja jalkautuva sosiaalityö sekä erilaiset matalan kynnyksen kohtaamispaikat, joiden avulla on pyritty tuomaan asiakkaiden ääntä kuuluviin ja murtamaan perinteistä viranomaislähtöistä ajattelutapaa (esim. Kostiainen ym. 2019). Samalla ne ovat koronapandemiankin aikana toimineet *yhteisöllisyyttä* lisäävinä kohtaamispaikkoina, joissa on voinut tavata ihmisiä ja osallistua erilaiseen toimintaan (esim. Leppänen ym. 2021; Hekkala ym. 2023). Yhteisöillä tarkoitan tässä tilanteessa tapoja ja malleja, joiden avulla ihmiset ja yhteisöt toimivat ja ovat suhteessa ympäristöön (Rantamäki 2022). Sosiaalityö toimii usein luontevasti kansalaisyhteiskunnan ja julkisen järjestelmän leikkauspinnassa (Leppänen ym. 2021; Nousiainen 2021; Hekkala ym. 2023), mutta viranomaisten käynnistämät yhteisöt eivät kuitenkaan ole luonnollisia, jos ne eivät tapahdu ihmisten omilla ehdoilla.

Yhteisöllisyyden huomioiminen hyvinvoinnin osatekijänä toteutuu myös kansalisdemokratiassa ja osallistavissa politiikoissa (esim. Kattilakoski 2022, 51). Rakenteellinen sosiaalityö voidaankin yhdistää yhteisöissä tehtävään työhön ja toimijoiden osallisuuden lisäämiseen hyvinvointia koskevassa tiedontuotannossa (esim. Matthies 2022) ja tutkimuksessa (Hekkala tässä teoksessa). Myös sosiaali- ja terveystieteiden yhdistykset, järjestöt ja säätiöt tuovat asiakkaiden ääntä kuuluviin yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja järjestelmissä. Esimerkiksi Takuusäätiö (2023) jakaa tietoa ja tukee toimeentuloltaan heikossa asemassa olevia ihmisiä sekä tekee vaikuttamistyötä velkaantuneiden tilanteiden parantamiseksi.

Jos aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudellista tilannetta kyettiinkin kompensoimaan jonkin verran COVID-19-pandemian aikana, on yhteiskunnan infrastruktuuri alkanut osoittaa heikkenemisen merkkejä mielenterveyspalvelujen osalta jo pidemmän ajan. Hoitajaksot ovat lyhentyneet 2000-luvulla dramaattisesti niin psykiatrisessa kuin somaattisessa laitoshoidossa (Sotkanet).

Vuonna 2021 pääkaupunkiseudun kaupunkien ja Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin (HUS) ulkoisten tarkastustoimien yhteisarvioinnissa 73 prosenttia Helsingin kotihoidon esihenkilöistä oli sitä mieltä, että päivystyksestä kotiutetaan liian huonokuntoisia asiakkaita (Pääkaupunkiseudun tarkastuslautakunnat 2022).

Taustalla yhtenä tekijänä on pitkä kehityskaari mielenterveyden sairauksien hoidon siirtämisestä laitoshoidosta avohoitoon ja kotiin (Raitakari & Juhila 2022). Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Avohilmo-tilastojen perusteella mielenterveys ja käyttäytyminen ovat lisääntyneet merkittävästi terveydenhuollon avohoidon käyntisyinä vuosina 2020–2022 (25–49-vuotiaat). Samaan aikaan laitoshoidon vähenemisen kanssa Kelan maksamien lääkekorvausten määrä on kasvanut. Vuonna 2021 lääkekorvauksia maksettiin 1,71 miljardia euroa. Korvaussumma kasvoi edellisvuodesta 4,7 %, eli 76 miljoonaa euroa. (Suomen lääketilasto 2021.) Lääkehoidon kehittyminen mahdollistaa kotona ja avohoidossa pärjäämistä. Olisi myös hyvä tietää tarkemmin, minkä verran henkilökohtaisen avun ja tuen puutetta on korvattu lääkehoidolla.

Toimeenpanon kokonaisuuden arvioin Kuviossa 3 väreillä keltainen ja punainen. Keltainen väri tulee siitä, että tutkimuksissa tuli esiin lukuisia erilaisia yhteisöllisyyttä tuovia mahdollisuuksia, joita esimerkiksi sosiaalityössä, yhdistysten, järjestöjen ja kansalaistoiminnan avulla on saatu aikaan. Punainen tulee siitä, että toimeenpanossa yhteiskunnan infrastruktuuri on panostanut enemmän korjaaviin toimenpiteisiin, kuten lääkehoitoon ja etuusjärjestelmän toimivuuteen, kuin palvelujen sisältöön tai siihen, että myös aikuissosiaalityön asiakkailla on erilaisia väyliä ja mahdollisuuksia vaikuttaa kestävän hyvinvoinnin rakentumiseen.

Toimeenpano	Yhteiskunnan infrastruktuuri	Vaikuttaminen	Yhteisöt	Kokonaisarvio (1–3)
	<p>Toimeenpanossa huomio kohdistuu enemmän ongelmien korjaamiseen kuin ehkäisemiseen.</p> <p>Aikuissosiaalityön asiakas on pääosin toimintojen kohteena.</p>	<p>Ei juuri mahdollisuutta vaikuttaa.</p> <p>Äänestäminen vaaleissa.</p>	<p>Viranomaisten käynnistämät yhteisöt.</p> <p>Kansalaistoiminnan yhteisöt.</p> <p>Perhe, sukulaiset.</p> <p>Kaikilla ei lainkaan yhteisöjä.</p>	

Kuvio 3. Aikuissosiaalityön asiakkaiden palveluita ja etuuksia koskevien päätösten toimeenpano.

Hyvinvoinnin arvoperusta

Hyvinvoinnin arvoperusta on kaiken yhteiskunnallisen toiminnan kivijalka. Arvoperustassa *osallisuus* tarkoittaa muun muassa sitä, miten merkityksellisiä ja arvostettuja ihmiset kokevat olevansa yhteiskunnan jäseninä. Läpikäymäni aineiston perusteella aikuissosiaalityön asiakkaat ovat tottuneet vähään. Aikuissosiaalityön asiakas on usein riippuvainen esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon toimenpiteistä sekä Kelan ja työllisyyspalvelujen päätöksistä. Riippuvuusasema ei ole omiaan lisäämään tunnetta arvostetuksi tulemisesta ja toimivallasta. Aikuissosiaalityön asiakkaat kohtaavat usein näköalattomuutta ja päivä kerrallaan elämistä ilman kovin suuria mahdollisuuksia tai tavoitteita (Kivipelto & Iivonen 2023; vrt. Isola ym. 2021). Tulosten perusteella näyttää olevan tärkeää, että hyvinvoinnin toteutumisen ja toimenpiteiden arvoperustaa tutkitaan enemmän, jotta saadaan aineksia keskustella hyvinvointiin liittyvien yhteiskunnallisten päätösten seurauksista erilaisten ihmisten kohdalla.

Kestävän hyvinvoinnin arvoperustaan liittyy myös *oikeudenmukaisuus* (ks. Kivelä 2014). Aikuissosiaalityön asiakkaiden toimeentulo on monessa tapauksessa ollut jo valmiiksi heikko, ja koronapandemia on joidenkin kohdalla entisestään heikentänyt sitä. Valtio pyrki parantamaan oikeudenmukaisuutta suuntaamalla joitain väliaikaisia tukia tai etuuksien korotuksia pandemian rajoitustoimista kärsiville pienituloisille ja vähävaraisille ihmisille. Arvoperustasta kertoo myös se, ettei aikuissosiaalityön asiakkailla ollut pienintäkään sananvaltaa siihen, miten näitä joustoja tulisi tehdä.

Arvoperustasta *kestävyystietoisuus* ei juuri näkynyt tässä katsauksessa käyttämässäni aineistossa, eikä niitä tutkimuksissa pohdittu tai otettu huomioon. Näkyvämmän kestävyystietoisuus on tullut esille ruoka-apun toimintatapojen kehittymisessä. Alkuun pelkkänä materiaalisena apuna jaettua ruoka-apua on sittemmin kehitetty yhteisöllisempään muotoon (Huotari 2021). Tietoisuuden lisääminen tulee esiin lähinnä ihanteena ja ideaalitulana, johon liittyen ei kuitenkaan ole näyttöä siitä, että tämänkaltaista toimintaa olisi tapahtunut niiden aikuissosiaalityön asiakkaiden kohdalla, joilla on sekä toimeentuloon että mielen terveyteen liittyviä vaikeuksia. Arvoperustan kokonaisuutta arvioin liikennevaloanalogian mukaisesti keltapunaiseksi (Kuvio 4). Keltainen valo tulee siitä, että vähäistä huomioimista osoitettiin koronapandemian aikana tekemällä joitain joustoja toimeentulotukeen ja työmarkkinatukeen. Punainen väri viestii siitä, että aikuissosiaalityön asiakkaiden osallisuutta ja kestävyystietoisuutta ei ole huomioitu yhteiskunnan arvoperustassa.

Arvo- perusta	Osallisuus	Oikeudenmukaisuus	Kestävyyss- tietoisuus	Kokonaisarvio (1–3)
	<p>Yksin jäämistä, eristäytymistä.</p> <p>Näköalatto- muus ja vähään tyytyminen.</p>	<p>Pienehköjä etuuksien korotuksia toimeentulotuen saajille.</p> <p>Oikeudenmukaisuutta tavoitellaan saman ihmisryhmän sisällä (esim. kaikille samantasoiset etuudet), ei eri ihmisryhmien välillä (esim. vähävaraiset-suurituloiset).</p>	<p>Ei juuri huomioitu.</p>	

Kuvio 4. Aikuissosiaalityön asiakkaiden tilanteita koskeva arvoperusta.

Yhteenveto, johtopäätökset ja suositukset

Yhteenveto tuloksista. Katsaukseni tuloksena aikuissosiaalityön asiakkaiden taloudelliseen toimeentuloon ja mielenterveyteen liittyvä kestävä hyvinvoinnin toteutuminen saavutettiin koronapandemian aikana aikuissosiaalityön asiakkaiden kohdalla huonosti. Vaikka toimeentulotuen saajien määrä väheni hieman, lisääntyi esimerkiksi ruoka-avun käyttö ja vähävaraisen viidenneksen kohdalla myös ulosottovelallisten määrä. Lisäksi mielenterveyden vaikeudet lisääntyivät.

Toimeenpanon osalta erityisesti kolmas sektori ja kansalaistoiminta ovat koronapandemiankin aikana tuottaneet yhteisöllisyyttä. Julkinen sosiaaliturvajärjestelmä on panostanut enemmän korjaaviin toimenpiteisiin, kuten lääkehoitoon ja etuusjärjestelmän toimivuuteen, kuin palvelujen sisältöön ja siihen, että myös esimerkiksi aikuissosiaalityön asiakkailta olisi erilaisia väyliä ja mahdollisuuksia vaikuttaa kestävä hyvinvoinnin rakentumiseen.

Yhteiskunnassamme vain osallistuminen tuottavaan toimintaan nähdään merkityksellisenä, mikä ei kuitenkaan ole kaikille ihmisille mahdollista. Lisäksi arvopohjaan liittyvän hyvinvoinnin toimeenpanossa aikuissosiaalityön asiakkaiden rooli on vähäinen, koska he eivät näy osallisina yhteiskunnan päätöksenteossa ja myös yhteisöissä heidän asemansa voi olla heikko (esim. Kivelä 2014). Aikuissosiaalityön asiakkaiden osallisuutta ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta ei nähdä niin tärkeäksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi, että siihen olisi pitänyt panostaa voimakkaasti esimerkiksi COVID-19-pandemian aikaisten rajoitustoimien ja poikkeustilan aikana. Tämän takia monen ihmisen tilanne on huonontunut entisestään, mistä kertovat alati lisääntyvät mielenterveyden häiriöt,

vaikeus päästä mielenterveyspalveluihin ja jopa psykoosilääkkeiden lisääntynyt käyttö verrattuna pandemiaa edeltävään aikaan.

Tulokset antavat aihetta pohtia, onko aikuissosiaalityön asiakkaiden tilanne osa laajempaa yhteiskunnallista hyvinvoinnin kestävyysongelmaa. Pohdin seuraavaksi, miten aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvointia voisi tutkia jatkossa hyödyntäen kestävästä hyvinvoinnin tarkastelumallia.

Kestävästä hyvinvoinnin tarkastelumalli. Rantamäen (2022) kehittämän mallin soveltamisen etuna on konkreettisuus ja se, että se on kehitetty sosiaalityön kontekstiin sovellettavaksi. Tässä katsauksessa testasin kestävästä hyvinvoinnin mallin käyttöä aiempien tutkimusten uudelleenanalysointiin. Aineisto taipui käsittelyyn kohtuullisesti. Sain varsin hyvän kuvan aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvoinnin toteutumisesta, palveluista ja etuuksista taloudellisen tilanteen ja mielenterveyden osalta koronapandemian aikana. Sen sijaan auttamisjärjestelmän ja toimeenpanon arvoperustaa varten olisi tullut tehdä laajempi kirjallisuushaku.

Rantamäen (2022) malli on laaja, tässä katsauksessa en käsitellyt kaikkia aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvoinnin kestävyden ulottuvuuksia. Se edellyttää jatkotutkimusta. On myös syytä huomioida, että tekemäni tulokset on asetettava yhteyksiinsä: joku toinen voisi tulkita tuloksia myös eri tavalla, vaikka käyttäisi samaa mallia. Sen vuoksi olisi tärkeää, että aikuissosiaalityön tutkimuksessa tehtäisiin jatkossa enemmän myös kestävästä hyvinvoinnin toteutumiseen liittyviä tarkasteluja. On tärkeää kehittää sosiaalityön tutkimuksessa erilaisia, kokonaisvaltaisia tapoja tarkastella hyvinvoinnin toteutumista.

Kestävästä hyvinvoinnin mittaaminen. Hyvinvoinnin ensisijaisuus talouteen nähden on nostettu monissa EU-maissa tavoitteiksi ja monella maalla on jo käytössään kokonaishyvinvoinnin mittarit ja indikaattorit. Joukko yhteiskuntatieteilijöitä suosittelee, että seurattaviksi mittareiksi ei tulisi asettaa vain toimintojen välittömiä kustannuksia. Kun mittareita rakennetaan, myös ihmisen tuottaman toiminnan pitkän aikavälin kustannukset on otettava huomioon. (Fioramonti ym. 2022.) Ymmärrän tämän niin, että vaikkapa sote-palveluissa tulisi seurata kustannuksia, joita esimerkiksi palvelujen tai etuuksien vähentäminen aiheuttaa yhteiskunnan muille sektoreille ja millaisia vaikutuksia tällä on pitkällä aikavälillä esimerkiksi luonnonvaroihin. Ajattelutapa kuvastaa radikaalia siirtymää jopa taloustieteissä, jossa jatkuvan kasvun periaatteiden kritisointi on yleistynyt (esim. Piketty 2014; 2022; Raworth 2017). Suomessa esimerkiksi hyvinvoinnin ja talouden välisiä yhteyksiä vasta tutkitaan ja rakennetaan kansallisia indikaattoreita (Hiilamo 2014; Korhonen ym. 2022). Tuotetut mittarit ja seurattavat muuttujat tarvitsevat kuitenkin pitkään kestävästä testauksesta ja tutki-

musta, jotta ne kuvastaisivat mahdollisimman hyvin tulevaisuuden hyvinvointimallin eri ulottuvuuksia (Santamäki-Vuori 2022). Niina Rantamäen (2022) kestävästä hyvinvoinnista tarkastelumallin vahvuutena pidän myös sitä, että sen avulla on mahdollista nostaa tarkasteltavaksi erilaisten haavoittuvien ryhmien hyvinvointia. Samalla malli tuo esiin sen, millaisista hyvinvoinnin ulottuvuuksista meillä on paljon ja millaisista asioista liian vähän tietoa.

Suosituksia. Tulosten perusteella jaan keskeiset suositukset kahteen osaan. Ensimmäiseksi esitän toimenpiteet, jotka lisäävät aikuissosiaalityön asiakkaiden elämän mielekkyyttä, osallisuutta ja toimivaltaa. Toiseksi perustelen tarvetta kehittää sosiaaliturvan yhdensuuntainen toimintamekanismi kahdensuuntaiseksi.

Aikuissosiaalityön asiakkaiden elämän mielekkyyttä ja osallisuutta on mahdollista tukea lukuisissa erilaisissa yhteyksissä. Nykyisin osallisuutta vahvistavia ja kehittäviä toimenpiteitä toteuttavat enimmäkseen erilaiset erillisrahoitteiset projektit ja hankkeet julkisella ja kolmannella sektorilla. Osallisuutta vahvistavissa toimenpiteissä tavoitteena on edistää hyvinvointia mahdollistamalla heikoimmassa asemassa olevien toimijuutta omassa elämässään ja yhteisöissä. Tämä edellyttää ihmisen autonomian ja toimivallan lisäämistä ja vaikuttamismahdollisuuksien tarjoamista. (Hekkala ym. arvioitavana.) Osallistavat ja yhteisölliset kohtaamispaikat ja areenat voivat luoda foorumeita toimivallan ja yhdessä toimimisen lisäämiselle, mitä sosiaalityö asiakkaiden kohdalla parhaimmillaan jo tekee. Tästä ovat esimerkkinä matalan kynnyksen palvelut, joissa sosiaalityön periaatteina on muun muassa yhteisoppiminen ja kumppanuuteen pohjautuva asiakas-työntekijäsuhde, asiakkaiden osallistumismahdollisuuksien kehittäminen ja uusien mielekkäiden roolien tarjoaminen ihmisille (Leppänen ym. 2021; Hekkala ym. 2023).

Kestävyystietoisuuden arvoperusta edellyttää, että ihmiset tulevat tietoisiksi ekologisista rajoista ja siitä, miten ihmisen tulee sopeuttaa toimintaansa turvatakseen luonnonvarat ja luonnon monimuotoisuus myös tuleville sukupolville. Sosiaalityöhön on todettu tarvittavan lisää keinoja, joiden avulla sekä työntekijöiden että asiakkaiden tietoisuutta erilaisista ”soron eko-sosio-kulttuurisista ja ideologisista rakenteista” voidaan tukea ja lisätä (Santala 2011, 39). Monet matalan kynnyksen toiminnot ovat luonteeltaan sellaisia, että ne mahdollistavat kriittisen tarkastelun niin sanottuun viralliseen järjestelmään. Kuitenkin ihmisten autonomiaa ja toimivaltaa voidaan vahvistaa kaikessa sosiaalityöhön liittyvässä vuorovaikutuksessa (esim. Juhila ym. 2021), jos niin halutaan. Myös rakenteellinen sosiaalityö mahdollistaa yksittäisten asiakkaiden nostamisen asiantuntijoiksi (Matthies 2022).

Sosiaaliturvan yhdensuuntaisten toimintamekanismien kääntäminen kaksisuuntaiseksi edellyttää, että etuuksien ja palvelujen tarpeessa olevat ihmiset saavat kohteen sijaan aseman toimijoina omassa elämässään ja yhteiskunnassa. Mikään euromääräinen muutos tai uusi palvelukaan ei pysty muuttamaan heikoimmassa taloudellisessa asemassa olevien ihmisten tilannetta, jos järjestelmää koskevat päätökset tehdään vain ja ainoastaan yhteiskunnan paremmassa asemassa olevien (lainsäätäjät, poliitikot, sote-hallinto) näkökulmasta (ks. Kattilakoski 2022, 90). Sosiaaliturvakomitea on järjestänyt erilaisia kuulemis- ja keskustelutilaisuuksia esimerkiksi nuorille, mikä on esimerkki siitä, että kahdensuuntaista vuoropuhelua järjestelmän ja etuuksien käyttäjien välillä pyritään edistämään. Epäselvää kuitenkin on, missä määrin kansalaisten tekemät ehdotukset ovat myös päätyneet esimerkiksi komitean tekemään välimietintöön (Valtioneuvosto 2023). Pelkän kuulemisen ohella tarvitaan uudenlaista ajattelua ja toimintaa, joiden avulla kaikki saadaan mukaan vaikuttamaan ja antamaan haluamansa panoksen esimerkiksi juuri etuuksien ja palveluiden muodostumiseen (Isola ym. 2020; Kattilakoski 2022).

Sosiaalityöllä voi olla merkittävä rooli eräänlaisena sillanrakentajana vuoropuhelun käynnistämisessä (Mc Ardle 2021). Sosiaalityön pitäisi voida jalkautua myös erilaisiin kansalaisfoorumeihin (esim. ”Kuka Kuuntelee Köyhää”-Facebook-ryhmä). Keskustelua tarvitaan etuuksiin liittyvästä epävarmuudesta ja tukijärjestelmän byrokraattisuudesta, jotka ovat monien ihmisten mielestä suurimpia taloudellisen tuen hakemiseen liittyviä pullonkauloja. Toimeentulon epävarmuutta ja sen aiheuttamia mielenterveyden häiriöitä olisi mahdollista vähentää myös helpottamalla sosiaaliturvaetuuksien ja muiden tulojen ja etuuksien yhteensovittamista, selkeyttämällä tukijärjestelmiä ja helpottamalla velkajärjestelyyn pääsyä (esim. Kivipelto & Iivonen 2023). Tämä vähentäisi byrokraatiaa, joka on vuosikymmeniä nähty olevan lähes väistämätön osa sosiaaliturvaetuuksia tarvitsevien henkilöiden kokemusmaailmaa (esim. Mäntysaari 1991; Roivainen ym. 2011; Harju ym. 2019).

Tukijärjestelmien selkiyttäminen ja byrokratian vähentäminen vapauttaisi taloudellisesti marginaalisessa asemassa olevien henkilöiden henkistä ja ajallista resurssia omaan ja oman lähiyhteisönsä hyvinvointiin sen sijaan, että arkielämä kuluu etuuksien ja tukien hakemiseen ja pelkoon siitä, että etuudet mahdollisesti evätään. Tästä näkökulmasta Sosiaaliturvakomitean esitys tiettyjen perusturvaetuuksien yhdistämisestä kuulostaa lupaavalta (Valtioneuvosto 2023).

Myös perustulokokeilun yhteydessä on havaittu, että eri mittareilla tarkasteltuna perustulon saajien hyvinvointi oli verrokkeja parempaa: perustulon koettiin antavan nykyistä mallia paremmat mahdollisuudet yhteiskunnalliseen

osallistumiseen. Myös autonomian lisääntyminen koettiin myönteiseksi asiaksi perustulokokeilun aikana riippumatta siitä, oliko omassa työllisyydessä tapahtunut muutoksia. (Kangas ym. 2020.) Kokeiluun oltiin kuitenkin pettyneitä, koska se tuotti ”vain” parantunutta hyvinvointia – ei parempaa työllisyyttä, jota haluttiin tutkia (Pulkka 2018).

Pidän kestäväen hyvinvoinnin tavoittelua ensisijaisena vaihtoehtona, johon pandemian jälkeisessä jälleenrakennuksessa tulisi pyrkiä. Pandemian aiheuttama palveluvelkaa ei pureta hetkessä, mutta tavoittelemalla kestävää hyvinvointia voidaan myös lisätä yhteiskunnan resilienssiä mahdollisten vastaavien kriisien ja ennakoimattomien tapahtumien varalle.

Kirjallisuus

- Alaja, Antti (2011) Mikä ihmeen degrowth? Johdatus kasvukritiikin uuteen aaltoon. Julkaisuja 4/2011. Helsinki: KALEVI SORSA -säätiö. https://sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/sites/807/2012/07/KSS_Degrowth_web.pdf Luettu 5.8.2023.
- *Avohilmo. THL. <https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/ohjeet-tietojen-toimittamiseen/perusterveydenhuollon-avohoidon-hoitoilmoitus-avohilmo/raportit>
- Blanchet, Karl & Nam, Sara L. & Ramalingam, Ben & Pozo-Martin, Francisco (2017) Governance and capacity to manage resilience of health systems: Towards a new conceptual framework. *International Journal of Health Policy and Management* 6 (8), 431–35.
- *Blomgren, Jenni (2023) Sairauspäivärahat jatkavat kasvu-uralla – vuonna 2022 koronavirus näkyi aiempaa selvemmin sairauspäivärahaa saaneiden määrässä. Tutkimusblogi, Kela. <https://tietotarjotin.kela.fi/tutkimusblogi/553967/sairauspaivarahat-jatkavat-kasvu-uralla-vuonna-2022-koronavirus-nakyi-aiempaa-selvemmin-sairauspaivarahaa-saaneiden-maarassa?q=sairaus%C3%A4iv%C3%A4raha> Luettu 3.8.2023.
- *Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) *Sosiaalibarometri 2020*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.
- *Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) *Sosiaalibarometri 2021: Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.
- Fancourt, Daisy & Bu, Feifei & Wan Mak, Hei & Paul, Elise & Steptoe, Andrew (2021) Covid-19 social study results release 38. Lontoo: UCL, Department of Behavioural Science & Health. https://b6bdcb03-332c-4ff9-8b9d-28f9c957493a.filesusr.com/ugd/3d9db5_3f7d3afa25684dab8f80b7c3be6b0fd3.pdf Luettu 3.8.2023.

- Fioramonti, Lorenzo & Coscieme, Luca & Costanza, Robert & Kubiszewski, Ida & Trebeck, Katherine & Wallis, Stewart & Roberts, Debra & Mortensen, Lars F. & Pickett, Kate E. & Wilkinson, Richard & Ragnarsdóttir, Kristín Vala & McGlade, Jacqueline & Lovins, Hunter & De Vogli, Roberto (2022) Wellbeing economy: An effective paradigm to mainstream post-growth policies? *Ecological Economics* 192. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107261>
- Foster, Raisa & Salonen, Arto O. & Keto, Sami (2019) Kestävyystietoinen elämänorientaatio pedagogisena päämääränä. Teoksessa Tero Autio, Liisa Hakala & Tiina Kujala (toim.) Siirtymiä ja ajan merkkejä koulutuksessa. Opetussuunnitelmatutkimuksen näkökulmia. Tampere: Tampere University Press, 121–143. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-008-3>
- Hakulinen, Christian & Komulainen, Kaisla & Suokas, Kimmo & Pirkola, Sami & Pulkki-Råback, Laura & Lumme, Sonja & Elovainio, Marko & Böckerman, Petri (2023) Socioeconomic position at the age of 30 and the later risk of a mental disorder: a nationwide population-based register study. *Journal of Epidemiology & Community Health* 2023; 0:1–7. doi:10.1136/jech2022-219674
- Harju, Jarkko & Kanninen, Ohto & Karhunen, Hannu & Kosonen, Tuomas & Matikka, Tuomas & Verho, Jouko (2019) Sosiaaliturvan byrokratialoukut: Suunnitelma satunnaistetusta kenttäkokeesta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 25/2019. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-657-7>
- Harrikari, Timo & Mooney, Joseph & Adusumalli, Malathi & McFadden, Paula & Leppiaho, Tuomas (toim.) (2023) Social work during COVID-19: Glocal perspectives and implications for the future of social work. Lontoo: Routledge.
- *Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyksettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023. Jyväskylä: SoPhi, 333–367.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja & Saarinen, Sanna & Isola, Anna-Maria (arvioitavana) Knowledge-making praxis, agency and power in social inclusion work. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Hiilamo, Heikki (2014) Tarvitaanko hyvinvointitaloutta? Sosiaalipolitiikan näkökulma. Teoksessa Riitta Särkelä, Aki Siltaniemi, Päivi Rouvinen-Wilenius, Heikki Parviainen & Eija Ahola (toim.) Hyvinvointitalous. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry, 89–96. https://www.soste.fi/wp-content/uploads/2018/11/hyvinvointitalous_final.pdf Luettu 5.8.2023.
- Hirvilampi, Tuuli (2015) Kestävän hyvinvoinnin jäljillä. Ekologisten kysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 136. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- *Huotari, Rosa (2021) Osallisuuteen pyrkivä ruoka-apu myrskyn silmässä. Diskurssianalyysi ruoka-apuun liittyvistä verkkokeskusteluista vuosina 2017–2018. *Diakonian tutkimus* 1 (2021), 32–52.

- Hyvönen, Ari-Elmeri & Juntunen, Tapio & Mikkola, Harri & Käpylä, Juha & Gustafsberg, Harri & Nyman, Markku & Rättälä, Tiina & Virta, Sirpa & Liljeroos, Johanna (2019) Kokonaisresilienssi ja turvallisuus: tasot, prosessit ja arviointi. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 17/2019. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-647-8>
- Isola, Anna-Maria & Nousiainen, Marko & Valtari, Salla (2020) Osallisuustyö välineenä heikossa asemassa olevien vallan lisäämiseen. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Helsinki: Huoltaja-Säätiö, 165–188.
- Isola, Anna-Maria & Virrankari, Lotta & Hiilamo, Heikki (2021) On social and psychological consequences of prolonged poverty – A longitudinal narrative study from Finland. *Journal of Social and Political Psychology* 9 (2), 654–670.
- Jokela, Merita & Korpela, Tuija & Kivipelto, Minna & Jauhiainen, Signe (2021) Toimeentulotuen saajamäärät kasvoivat vähän: koronaepidemia toi esiin järjestelmän joustavuuden. Tutkimuksesta tiiviisti 4/2021. Helsinki: THL.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (2008) Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Ranta, Johanna & Raitakari, Suvi & Banks, Sarah (2021) Relational autonomy and service choices in social worker–client conversations in an outpatient clinic for people using drugs. *The British Journal of Social Work* 51 (1), 170–186.
- Kangas, Olli & Jauhiainen, Signe & Simanainen, Miska & Ylikännö, Minna (toim.) (2020) Suomen perustulokokeilun arviointi. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2020:15. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 50–63. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-9890-2>
- Kattilakoski, Mari & Kervinen, Kaisa & Harilahti-Juola, Virpi & Kurikka, Päivi (2022) Hyvä elämä maaseutukunnissa – osallisuuden ja yhteiskehittämisen avaamia näköaloja kestävään hyvinvointiin ja kuntien älykkääseen sopeutumiseen. *Focus Localis* 2022 (4), 24–40.
- *Kattilakoski, Mari (2022) Kansalaisosallistumisen muutos maaseudun hyvinvointipalveluissa. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 268. Akateeminen väitöskirja. University of Eastern Finland.
- *Kelasto, tilastotietokanta. <https://tietotarjotin.kela.fi/tilastodata/2051231/tilastotietokanta-kelasto>
- Kestilä, Laura & Jokela, Merita & Härmä, Vuokko & Rissanen, Pekka (toim.) (2021) COVID-19- epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, kevät 2021. Raportti 03/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-649-7>
- *Kivelä, Päivi (2014) Syrjässä syrjäytyneet. Pelon sosiaalipolitiikka ja verkostoyhteistyön mahdollisuudet maaseudulla. Helsinki: Sininauhaliitto. https://storage.googleapis.com/sininauhaliitto-production/2017/12/111088ed-syrjassa_syrjaytyneet_kirja_sininauhaliitto.pdf Luettu 5.8.2023.
- Kivipelto, Minna (toim.) (2020) Osallistavaa aikuissosiaalityötä. Osallistavan sosiaaliturvan kuntakokeilun tulokset. Raportti 7/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-489-9>

- Kivipelto, Minna & Blomgren, Sanna & Karjalainen, Pekka & Saikkonen, Paula (2013) Vaikuttavaa aikuissosiaalityötä – arviointimalleista mittareihin: Tutkimus- ja kehittämishankkeen loppuraportti. Raportti 8/2013. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-864-3>
- *Kivipelto, Minna & Hiilamo, Heikki (2021) Sosiaalipalvelut ja etuudet. Teoksessa Laura Kestilä, Merita Jokela, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 101–107. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-649-7>
- *Kivipelto, Minna & Iivonen, Saija (2023) Aikuissosiaalityön asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja vaikeuttavat mekanismit COVID-19-pandemian aikana. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023. Jyväskylä: SoPhi, 118–151.
- Kivipelto, Minna & Koponen, Erja (2021) Osallistavan sosiaaliturvan mallin vaikuttavuus. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö, vaikuttavuus. Helsinki: Gaudeamus, 233–346.
- Kivipelto, Minna & Saikkonen, Paula (2018) Hyvinvointia niukkuudessa? Kokemuksia viimesijaisesta turvasta. *Janus* 26 (1), 57–72.
- *Knop, Jade & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna (2021) Sosiaalipäivystysten kiire jatkui koronaepidemian pitkittyessä. Tutkimuksesta tiiviisti 8/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/141003/URN_ISBN_978-952-343-629-9.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 5.8.2023.
- Knop, Jade & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna (2022) Sosiaalihuollon ammattilaisten näkemyksiä palveluiden muutosjoustavuudesta koronaepidemian ensimmäisen vuoden aikana. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (4), 368–378.
- Koivusalo, Meri (2014) Mahdollisuus toimia toisin. Teoksessa Riitta Särkelä, Aki Siltaniemi, Päivi Rouvinen-Wilenius, Heikki Parviainen & Eija Ahola (toim.) Hyvinvointitalous. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry, 45–56.
- Korhonen, Satu & Alanko, Leena & Jalonen, Kari & Hiilamo, Heikki & Ahokas, Jussi & Rouvinen-Wilenius, Päivi & Hirvelä, Aarni (2022) Kohti hyvinvointitalouden ohjausmallia. Hyvinvointilähtöisen politiikkaohjauksen ja hallinnan näkökulmia sosiaaliturvan kehittämisessä sekä yhteiskuntapolitiikassa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 49/2022. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-305-0>
- Kostiainen, Tuula & Popova, Kirsi & Metteri, Anna & Leppänen, Matilda & Harju, Marjo (toim.) (2019) Yhteistyö kahdensuuntaisessa kotoutumisessa– yhteisö, kohtaaminen ja osallisuus. Tampere: Tampereen yliopisto, Tampereen ammattikorkeakoulu, Tampereen kaupunki ja Tampereen evankelisluterilainen seurakuntayhtymä. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1262-6>
- Kuka kuuntelee köyhää. Facebook-ryhmä. <https://www.facebook.com/groups/127526893678>

- *Kuusikko-työryhmä (2022) Kuuden suurimman kaupungin aikuissosiaalityö vuonna 2021. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 4/2022. https://www.hel.fi/hel2/tietokeskus/julkaisut/pdf/22_06_22_Kuusikko_aikuissosiaalityo_2021.pdf Luettu 5.8.2023.
- *Leppänen, Matilda & Kiviranta, Joonas & Metteri, Anna & Stepney, Paul & Kostiainen, Tuula (2021) Developing social work competencies to empower challenging communities: From an empty foyer to a shared social space. Teoksessa Ana Opačić (toim.) Practicing social work in deprived communities. Competencies, methods, and techniques. European Social Work Education and Practice (ESWEP). Cham: Springer, 121–138.
- Lievonen, Mikko (2022) Suomi koronan jälkeen. Impulseja, kesäkuu 2022. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö. <https://sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/kss-suomi-koronan-jalkeen-web.pdf> Luettu 5.8.2023.
- *Matthies, Aila-Leena (2022) Next-generation modelling of community work and structural social work in Finland. *Nordic Social Work Research* 12 (2), 229–242.
- Matthies, Aila-Leena & Närhi, Kati (2014) Ekososiaalinen lähestymistapa rakenteellisen sosiaalityön viitekehyksenä. Teoksessa Anneli Pohjola, Merja Laitinen & Marjaana Seppänen (toim.) Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Kuopio: UNIpress, 87–116.
- Mc Ardle, Oonagh (2021) Rocking the boat while staying in it: connecting ends and means in radical community work. *Community Development Journal* 56 (4), 714–733.
- Mesiäislehto, Merita & Elomäki, Anna & Kivipelto, Minna & Närvi, Johanna & Räsänen, Tapio & Sutela, Hanna & Kärkkäinen, Elina (toim.) (2022) Koronakriisin vaikutukset sukupuolten tasa-arvoon Suomessa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 46/2022. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- *Mäntyneva, Päivi & Ketonen, Eeva-Leena & Peltoniemi, Johanna & Aaltonen, Henri & Hiilamo, Heikki (2021) Sosiaalipoliittiset toimet koronapandemian aikana vuonna 2020. Vertailututkimus Suomesta ja 12 muusta OECD-maasta. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 2/2021. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8356-4>
- Mäntysaari, Mikko (1991) Sosiaalibyrokratia asiakkaiden valvojana: byrokratiatyö, sosiaalinen kontrolli ja tarpeitten sääntely sosiaalitoimistoissa. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Vastapaino.
- *Nousiainen, Marko (2021) Pienet onnistumistarinat ja osallisuuden kokeminen Yhteisissä keittiöissä. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (2), 155–165.
- Närhi, Kati (2004) The eco-social approach in social work and the challenges to the expertise of social work. *Jyväskylä studies in Education, Psychology and Social Research* 243. Academic Dissertation. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Närhi, Kati & Matthies, Aila-Leena (2018) The ecosocial approach in social work as a framework for structural social work. *International Social Work* 61 (4), 490–502.
- Paavola, Jutta & Pohjola, Anneli & Rautajoki, Arto (2019) Palvelurakenteiden muutoksessa määrittävä aikuissosiaalityö. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala, & Nina Peronius (toim.) Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 81–107.

- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the twenty-first century*. Lontoo: Harvard University Press.
- Piketty, Thomas (2022) *A brief history of equality*. Lontoo: Harvard University Press.
- Pulkka, Ville-Veikko (2018) Perustulokokeilu ei johda perustulon toteuttamiseen. *Politiikasta*. Ajankohtainen ja ajaton tiedeverkkolehti. <https://politiikasta.fi/perustulokokeilu-ei-johda-perustulon-toteuttamiseen/> Luettu 7.8.2023.
- *Pääkaupunkiseudun tarkastuslautakunnat (2022) Iäkäs potilas päivystyksessä 2021. Arviointimuistio 14.3.2022. https://www.arviointikertomus.fi/sites/default/files/pdf/article-memo/2022/MUISTIO_I%C3%A4k%C3%A4s_potilas_p%C3%A4ivystyksess%C3%A4_0.pdf Luettu 5.8.2023.
- Raitakari, Suvi & Harrikari, Timo & Hekkala, Marja & Kivipelto, Minna (toim.) (2023) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023*. Jyväskylä: SoPhi.
- *Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2022) Kotikäänne: Hyvinvointipalveluiden ja -työn muutos. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press, 25–58.
- Rantamäki, Niina (2022) *Maaseudun paikallisyhteisöjen sosiaalisesti kestävä kehitys: suuntaviivoja kestäväälle hyvinvointipolitiikalle*. JYU dissertations 548. Akateeminen väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Raworth, Kate (2017) *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. Lontoo: Random House Business Books.
- Roivainen, Irene & Heinonen, Jari & Ylinen, Satu (2011) *Köyhä byrokratian rattaissa. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut 64*. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö.
- *Ruoka-avun tilannekatsaus (28.4.2022) Kirkkopalvelut, Ruoka-apu & Sininauhaliitto. <https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2022/04/Ruoka-avun-tilannekatsaus-2022.pdf> Luettu 5.8.2023.
- Saikkonen, Paula & Hannikainen, Katri & Kauppinen, Timo & Rasinkangas, Jukka & Vaalavuo, Maria (2018) *Sosiaalinen kestävyys: asuminen, segregatio ja tuloerot kolmella kaupunkiseudulla*. Raportti 2/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-084-6>
- Santala, Juha (2011) *Sosiaalipedagoginen sosiaalityö päihdetyössä*. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja*, vuosikirja 12 (2011), 27–41.
- Santamäki-Vuori, Tuire (2022) *Hyvinvointitalous osaksi tietoon perustuvaa päätöksentekoa*. *Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 2022:1*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8416-5>
- *Savolainen, Hannu & Nissinen, Ari & Frilander, Oona (2023) *Hiilijalanjäljen laskeminen on tärkeä askel matkalla kohti ekologisesti kestävää sosiaali- ja terveydenhuoltoa Suomessa*. Blogi 12.6.2023. Helsinki: Valtioneuvosto. <https://tietokayttoon.fi/ajankohtaista/blogi/-/blogs/hiilijalanjaljen-laskeminen-on-tarkea-askel-matkalla-kohti-ekologisesti-kestavaa-sosiaali-ja-terveydenhuoltoa-suomessa> Luettu 5.8.2023.
- Sen, Amartya (2019) *Unemployment, relative prices and the saving potential*. *Indian Economic Review* (2019) 54 (Suppl 1), S199–S205.
- *Sotkanet. Tilasto- ja indikaattoripankki. <https://sotkanet.fi/sotkanet/fi/index>

- *STM (2020) Väliaikainen epidemiakorvaus rajoitustoimien aikana perustoimeentuloa saaneille. <https://stm.fi/-/valiaikainen-epidemiakorvaus-rajoitustoimien-aikana-perustoimeentuloa-saaneille> Luettu 7.8.2023.
- STM (2023) Sosiaaliturvakomitean välimietintö. Sosiaaliturvakomitea. Valtioneuvoston julkaisu 26/2023. Helsinki.
- *Suomen lääketilasto 2021. Kela & Fimea. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/145776/Suomen_laaketilasto_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 5.8.2023.
- *Sutela, Hanna & Sirniö, Outi (2022) Työmarkkinat. Teoksessa Merita Mesiäislehto, Anna Elomäki, Minna Kivipelto, Johanna Närvi, Tapio Räsänen, Hanna Sutela & Elina Kärkkäinen (toim.) Koronakriisin vaikutukset sukupuolten tasa-arvoon Suomessa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 46/2022. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 18–43.
- Suvisaari, J. & Aalto-Setälä T. & Tuulio-Henriksson, A. & Härkänen, T. & Saarni, S., & Perälä J. & Schreck M. & Castaneda, A. & Hintikka, J. & Kestilä, L. & Lähtenmäki, S. & Latvala, A. & Koskinen, S. & Marttunen, M. & Aro, A. & Lönnqvist, J. (2009) Mental disorders in young adulthood. *Psychological Medicine* 39 (2), 287–299.
- *Suvisaari, Jaana & Appelqvist-Schmidlechner, Kaija & Solin, Pia & Ristiluoma, Noora & Pietilä, Arto & Koskinen, Seppo & Koponen, Päivikki (2021) Psykkisen kuormittuneisuuden ja positiivisen mielenterveyden muutokset suomalaisessa aikuisväestössä vuosina 2017–2020: FinTerveys 2017 -seurantatutkimuksen tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 36/2021. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/142761/TUTI2021_036_Psykkisen_kuormittuneisuuden_s_k.pdf?sequence=4&isAllowed=y Luettu 5.8.2023.
- *Takuusäätiö (2023) Velkojen maksaminen ulosoton kautta. Verkkosivu. <https://www.takuusaatio.fi/selviydy-veloistasi/velkojen-maksukeinot/ulosotto/> Luettu 7.8.2023.
- *Tilastokeskus. Tilastokeskuksen maksuttomat tietokannat. <https://pxdata.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/>
- UN (2015) Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/2030agenda> Luettu 7.8.2023.
- Usher, Kim & Bhullar, Navjot & Durkin, Joanne & Gyamfi, Naomi & Jackson, Debra (2020) Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *International journal of mental health nursing* 29 (4), 549–552.
- Valtioneuvosto (2023) Sosiaaliturvakomitean välimietintö. 30.1.2023. Helsinki. <https://valtioneuvosto.fi/-/1271139/sosiaaliturvakomitean-valimietinto-on-hyvaksytty-ja-julkaistaan-16.3.2023> Luettu 7.8.2023.
- van der Velden, Peter G. & Contino, Carlo & Das, Marcel & van Loon, Peter & Bosmans, Mark W. G. (2020) Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors. *Journal of Affective Disorders* 277, 540–548.
- Virrankari, Lotta & Isola, Anna-Maria (2021) Miten käy mahdollisuuksille köyhyydessä? *Yhteiskuntapolitiikka* (86) 3, 287–296.

- *WHO (2001) Mental health: new understanding, new hope. The World Health Report. Geneve: World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42390> Luettu 7.8.2023.
- *WHO (2022) World Mental Health Report. Transforming mental health for all. Geneve: World Health Organization.
- *Zitting, Joakim & Kainulainen, Sakari (2022) Katsaus: Ruoka-aputoiminta pienemmissä kunnissa – erityispiirteitä ja muutoksia. Focus Localis 2022 (4), 54–62.

12 Osallisuustyö ja kävijöiden osallisuus yhteisöllisessä ruoka-avussa koronapandemian aikana

Rosa Huotari ja Henrietta Grönlund

Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu

Tiivistelmä

Yhteisöllinen ruoka-apu on toimintaa, joka tarjoaa ruoka-apua, mutta pyrkii sen lisäksi edistämään ruoka-avun kävijöiden osallisuutta eri tavoin. Käytännössä yhteisölliset ruoka-aputoimipaikat tarjoavat yhdessä ruokailemista, yhteisöllistä toimintaa, vaikutusmahdollisuuksia, vapaaehtoistyötä, palveluohjausta ja esimerkiksi mahdollisuuksia kuntouttavaan työtoimintaan. Koronapandemia muutti yhteisöllisen ruoka-avun käytäntöjä ja vaikutti eri tavoin ruoka-avun kävijöihin. Tässä luvussa analysoimme näitä vaikutuksia yhteisöllisessä ruoka-avussa toteutuvan osallisuustyön ja kävijöiden osallisuuden näkökulmista.

Tutkimus perustuu etnografiseen kenttätööhön kuudessa yhteisöllisessä ruoka-aputoimipaikassa kolmessa eri suomalaiskaupungissa vuosina 2020–2021. Kenttätö sisälsi paikkojen toimintaan ja ruokailuihin osallistumista sekä haastatteluja ja keskusteluja paikkojen työntekijöiden, vapaaehtoisten ja kävijöiden kanssa. Aineiston analysoimme teoriasidonnaisella sisällönanalyysillä hyödyntäen osallisuustyön ja osallisuuden teorioita. Tutkimuskysymyksemme on: *millaisia vaikutuksia koronapandemialla oli osallisuustyöhön ja kävijöiden osallisuuden yhteisöllisessä ruoka-avussa?*

Tulostemme mukaan koronapandemialla oli laajoja vaikutuksia sekä osallisuustyöhön että kävijöiden osallisuuteen. Nämä vaikutukset ilmenivät ruoka-avun organisoinnissa ja toteutuksessa sekä suhteessa vapaaehtoiisiin ja kävijöihin. Käytännössä yhteisöllinen ruoka-apu muuttui osallisuustyöstä ruoan jakamiseksi, jossa ihmisten muut osallisuuden tarpeet jouduttiin jättämään pienempään rooliin. Vaikutukset kävijöiden osallisuuteen ilmenivät perustarpeissa, toimivuudessa ja valtasuhteissa sekä kuulumisen ja yhteisöllisyyden toteutumisessa. Tulokset tuovat näkyväksi myös monien yhteisöllisen ruoka-avun kävijöiden yhteiskunnallisen osallisuuden ohuuden ja sen riippuvuuden osallisuustyöstä.

Ihmisten perustavanlaatuiset osallisuuden tarpeet tulisi turvata myös yhteiskunnallisissa kriisitilanteissa. Erityistä huomiota tulee kiinnittää ihmisiin, jotka ovat jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa ja usein kärsivät myös yhteiskunnallisista kriiseistä eniten. Perustavanlaatuisia osallisuuden tarpeita ovat paitsi ravinto, toimeentulo ja suoja, myös mahdollisuus inhimillisiin kohtaamisiin.

Johdanto

Yhteisöllisellä ruoka-avulla tarkoitetaan ruoka-apua, joka tarjoaa ruoan valmistamista tai ruokailua yhdessä sekä muuta yhteisöllisyyteen ja vuorovaikutukseen perustuvaa toimintaa, keskusteluapua ja palveluneuvontaa varsinaisen ruoka-avun lisäksi. Ruoka-apua tarvitsevat ihmiset kärsivät keskimääräistä useammin esimerkiksi heikosta terveydentilasta, päihteisiin liittyvistä ongelmista ja yksinäisyydestä (Ohisalo ym. 2015). Yhteisöllinen ruoka-apu perustuu ajatukseen, että ruoka-avussa kävijät tarvitsevat ruoan lisäksi monenlaista muuta tukea, jota voidaan tarjota ja mahdollistaa ruoka-avun yhteydessä (ks. Nousiainen 2021). Yhteisöllistä ruoka-apua tarjoavissa toimipaikoissa (tekstissä käytämme myös paikan käsitettä) on usein mahdollista toimia myös vapaaehtoisena, työkokeilijana tai palkkatukijaksolla, tai osallistua sosiaaliseen kuntoutukseen ja kuntouttavaan työtoimintaan.

Yhteisöllisten ruoka-apupaikkojen kävijöiden kokemuksia käsitelleissä raporteissa ja tutkimuksissa (Alppivuori 2021; Larjavaara 2019) yhteisöllisyyttä ja erilaista tukea ja apua tarjoavat toimintamuodot näyttäytyvät tärkeinä. Hanna Larjavaaran (2019) yhteisöruokailua käsittelevässä tutkimuksessa yhdessä syöminen hahmottui yhteenkuuluvuutta lisäävänä ja yksinäisyyttä poistavana toiminnan piirteenä. Monelle siellä syöty ateria oli ainoa tilaisuus yhdessä syömiseen. (Mt.) Myös vertaistuki ja mahdollisuus sekä avun saamiseen että muiden autta-

miseen ovat ruoka-apua saaneille tärkeitä (Alppivuori 2021). Huomionarvoista on, että erot muun ruoka-avun ja yhteisöllisiä toimintatapoja painottavan ruoka-avun välillä eivät ole tarkkarajaisia. Myös monissa muissa kuin yhteisöllisyyttä painottavissa ruoka-apua tarjoavissa ja esimerkiksi ruokaa jakavissa paikoissa tarjotaan usein myös muita palveluja kuin pelkkiä elintarvikkeita. Suuri osa kävijöistä kokee muiden ihmisten tapaamisen myös niissä tärkeäksi, vaikka toiminta ei erikseen määrittyisi yhteisöllisyyteen perustuvaksi tai siihen tähtääväksi toiminnaksi (esim. Salonen 2017). Tässä artikkelissa keskitymme ruoka-apupaikkoihin, jotka tarjoavat mahdollisuuden yhteisruokailuun ja myös muihin palveluihin ja toimintaan ruoan lisäksi (esim. ryhmät, retket).

Yhteisöllisten ruoka-aputoimipaikkojen määrästä ei ole olemassa tarkkaa tietoa (Karjalainen ym. 2021). Ruoka-apu erilaisine toimijoineen on vakiintunut 1990-luvun laman jälkeen osaksi pienituloisten selviytymistä ja uutta, myös työssäkäyviä koskettavaa köyhyyttä niin Suomessa kuin länsimaissa laajemminkin (Caraher & Cavicchi 2014; Silvasti 2015). Ennen koronapandemiaa tehtyjen arvioiden mukaan ruoka-apuun turvautui 100 000–200 000 henkilöä vuodessa. Ruoka apua jaettiin säännöllisesti 700–1000 eri paikassa (Zitting & Kainulainen 2023, 54). Osa tästä ruoka-avusta on ruoan jakamista, osa yhteisöllistä ruoka-apua. Yhteisöruokailuja ja muuta yhteisöllistä toimintaa ruoka-avun yhteydessä järjestävät useat erilliset toimijat aina evankelisluterilaisesta kirkosta muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin, työttömien yhdistyksiin ja kansalaisjärjestöihin.

Ruoka-apupaikkoja yhteen kokoavalla Ruoka-apu.fi-sivustolla eri tahot ilmoittivat vuonna 2022 yhteensä 25000 ruoka-apeutapahtumaa, joista yli 13000:ssa oli ruoan ohella tarjolla muutakin tukea ja apua (Ruoka-apu.fi-tilastot s.a.). On kuitenkin hyvä huomata, että kaikki ruoka-apua jakavat tahot eivät ilmoita toiminnastaan kyseisellä sivustolla, joten ruoka-apua on tarjolla siis vielä enemmän ja yhä enenevässä määrin yhteisöllisesti. Pelkästään Evankelisluterilaisen kirkon toimijat järjestivät vuonna 2022 kuukausittain satoja aterioita tai ruokailuita, jotka tavoittivat kuukausitasolla jopa kymmeniä tuhansia ruokailijoita (Kirkon tilastot, toimintatilasto 2022).

Koronapandemia loi koko yhteiskuntaa koskevan poikkeustilan, joka rajoitti ihmisten oikeuksia ja toimintaa eri tavoin ja vaikutti myös kohtaavien ja yhteisöllisyyteen tähtäävien palvelujen toteuttamiseen. Valtiovalta rajoitti ihmisten kohtaamisia ja oikeuksia moniin palveluihin tartuntojen estämiseksi. Se myös vetosi ihmisiin voimakkaasti, jotta he vapaaehtoisesti välttäisivät sosiaalisia kontakteja. Siten ihmiset myös muuttivat itse käytöstään tartunnan pelon ja sosiaalisen paineen vuoksi. (Ks. Raitakari ym. 2022.) Rajoitukset ja heikennykset

kohdistuivat erityisen voimakkaasti jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisiin, kuten ruoka-avun kävijöihin, joiden hyvinvointi ja palvelut ovat sidoksissa muiden ihmisten ja yhteiskunnan toimintaan. Ruoka-avun kävijöiden toiminnan mahdollisuudet ovat siten sidoksissa voimakkaasti muiden toimijoiden käyttämään valtaan (Koronapandemian vaikutukset... 2020; Rissanen ym. 2020).

Tässä luvussa tarkastelemme pandemian vaikutuksia yhteisöllisen ruoka-avun käytänteisiin ja paikoissa käyviin ihmisiin. Tarkastelussa hyödynämme osallisuustyön ja osallisuuden teoreettisia näkökulmia. Määrittelemme yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyöksi, joka tarjoaa tukea toimeentulon ja hyvinvoinnin perusedellytysten vahvistamiseen sekä mahdollisuuksia osallistumiseen, vaikuttamiseen ja toimijuuteen sekä vastavuoroiseen vuorovaikutukseen ja yhteisöllisyyteen. Toiminnan tavoitteena on ihmisten osallisuuden lisääminen ruoka-apupaikassa, omassa elämässään ja yhteiskunnassa. Kysymme, *millaisia vaikutuksia koronapandemialla oli osallisuustyöhön ja kävijöiden osallisuuteen yhteisöllisessä ruoka-avussa?* Esittelemme ensin käyttämämme teoreettiset näkökulmat ja tutkimuksen toteutuksen. Tuloksissa kuvaamme koronapandemian vaikutuksia osallisuustyöhön ja osallisuuden toteutumiseen. Lopuksi käymme keskustelua haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten osallisuudesta poikkeusaikana, ja teemme suosituksia siitä, miten osallisuutta pystyttäisiin turvaamaan myös yhteiskunnallisissa kriisitilanteissa erityisesti niiden ihmisten näkökulmasta, jotka ovat jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa ja usein kärsivät myös yhteiskunnallisista kriiseistä eniten.

Teoreettinen viitekehys: osallisuus ja osallisuustyö yhteisöllisessä ruoka-avussa

Osallisuus on monitasoinen käsite, josta on viime vuosina muodostunut yhä keskeisempi näkökulma haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten tukemisessa. Osallisuudesta ei ole yhtä tiettyä määritelmää, ja eri jäsenyykset käsitteellistävät sitä eri tavoin. Osallisuutta voidaan tarkastella yksilöllisenä, yhteisöllisenä tai yhteiskunnallisena ilmiönä ja esimerkiksi kokemuksellisesta, poliittisesta tai toiminnallisesta näkökulmasta. Osallisuus voidaan nähdä itseisarvoisena, jokaisen ihmisen perustavanlaatuisena tarpeena ja oikeutena, joskin usein osallisuuskeskustelu kiinnittyy nimenomaan haavoittuvassa asemassa tai elämäntilanteessa oleviin ihmisiin ja ryhmiin, joilla nähdään olevan osallisuuden vajeita. (Isola ym. 2017; Salminen ym. 2021; Hekkala ym. 2023.)

Osallisuus on usein jaoteltu poliittiseen ja sosiaaliseen osallisuuteen, joista poliittinen osallisuus viittaa yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen, demokratiaan ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Sosiaalinen osallisuus taas määrittyy syrjäytymisen vastinpariksi, jolloin syrjäytymisellä tarkoitetaan ulkopuolisuutta niin työelämästä ja koulutuksesta kuin sosiaalisesta yhteisyydestä. Suomalaisessa keskustelussa nämä molemmat ulottuvuudet ovat olleet vahvasti läsnä. (Salminen ym. 2021.) Marja Hekkala ja kollegat (2023) määrittelevät poliittiseksi osallisuudeksi esimerkiksi vaikuttamisen palveluissa, yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Sosiaalista osallisuutta taas ilmentävät esimerkiksi kuulumisen tunne ja liittyminen toimintaan (mt.). Osallisuus voidaan jaotella myös sosiokulttuuriseen, taloudellismateriaaliseen ja poliittiseen ulottuvuuteen tai resursseiksi, toiminnaksi ja kokemukseksi (esim. Isola 2016; Leemann & Hämäläinen 2016; Isola ym. 2017; Salminen ym. 2021; Hekkala ym. 2023). Osallisuuden kokemuksellisuutta korostaa esimerkiksi Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen määritelmä, jonka mukaan osallisuuteen liittyy keskeisesti yksilön kokemus kuulumisen tunteesta, toimintamahdollisuuksista ja tekemistensä merkityksellisyydestä (THL 2022).

Tässä tutkimuksessa hyödynnämme ensisijaisesti Helka Raivion ja Jarno Karjalaisen (2013) osallisuuden jäsenystä. Se määrittää osallisuudelle kolme ulottuvuutta, jotka mukailevat Erik Allardtin ihmisen perustarpeisiin pohjautuvan hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Raivion ja Karjalaisen ensimmäinen osallisuuden ulottuvuus, *having*, käsittää toimeentulon, hyvinvoinnin ja turvallisuuden. Toinen ulottuvuus, *acting*, tarkoittaa toimijuutta. Kolmas ulottuvuus, *belonging*, viittaa yhteisyyteen ja jäsenyyteen. (Ks. myös Heino & Kara tässä teoksessa.) Näitä ulottuvuuksia on mahdollista tarkastella kokemuksellisina tai toiminnallisina, ja ne voivat kytkeytyä sekä poliittiseen että sosiaaliseen ulottuvuuteen. Kuten Jarkko Salmisen ja kollegoiden (2021) mukaan sosiaalista osallisuutta, myös Raivion ja Karjalaisen kolmea osallisuuden ulottuvuutta voidaan tarkastella syrjäytymisen vastaparina. Tällöin osattomuus tai vajeet osallisuudessa tarkoittavat taloudellista ja terveyden huono-osaisuutta ja turvattomuutta, vieraantumista ja toimenpiteiden kohteena olemista sekä vetäytymistä (Raivio & Karjalainen, 2013).

Yhteisöllistä ruoka-apua voidaan tarkastella osallisuustyönä, joka pyrkii lisäämään ihmisten osallisuutta edellä kuvatuilla ulottuvuuksilla. Kuten osallisuus myös osallisuustyö voidaan määritellä ja käsitteellistää ja sitä voidaan toteuttaa eri tavoin, mutta keskeistä on usein vastavuoroisen vuorovaikutuksen, osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksien tarjoaminen ihmisille. Yksilötasolla osallisuustyö voi tarkoittaa ihmisten tarpeiden ja myös voimavarojen tunnis-

tamista ja niihin vastaamista mahdollistamalla taloudellista toimeentuloa tai osallistumista. Yhteisötasolla osallisuustyössä korostuu osallistumisen mahdollistaminen yhteisön toiminnassa sekä ihmisten toimijuuden tukeminen ja vahvistaminen yhteisöissä ja/tai yhteiskunnassa. Osallisuustyö pyrkii korostamaan tasa-arvoisuutta ja osallistujalähtöisyyttä. Se tunnistaa, tarkastelee ja pyrkii jakamaan käytettävissä olevaa valtaa ja valtaresursseja (esim. ruokaa ja sosiaalisia verkostoja) uudelleen. (Esim. Isola ym. 2017; Hekkala ym. 2023.)

Yhteisöllisessä ruoka-avussa osallisuustyö tarkoittaa Raivion ja Karjalaisen (2013) jäsenystä soveltaen having-ulottuvuudella ilmaista tai edullista ruokaa ja esimerkiksi tukea toimeentulon ja yhteiskunnan erilaisten palvelujen saavuttamisessa. Acting-ulottuvuudella yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyö on esimerkiksi ruoka-apuun ja ruokailuihin liittyvien vapaaehtoistehtävien ja vaikuttamismahdollisuuksien tarjoamista sekä toimijuuden kokemusten ja erilaisten taitojen opetteluun mahdollistamista niissä tai esimerkiksi omien asioiden edistämässä tai yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa työntekijöiden tuella. Toimintatavat pyrkivät tasa-arvoisuuteen ja kävijöiden aktiiviseen rooliin ja toimijuuteen. Belonging-ulottuvuus taas tarkoittaa inhimillisten kohtaamisten, vuorovaikutuksen ja yhteisöllisyyden mahdollistamista yhteisruokailuissa ja paikkojen muussa toiminnassa.

Yhteisöllinen ruoka-apu on jännitteinen konteksti osallisuuden tarkasteluun. Osallisuustyö pyrkii lähtökohtaisesti tasa-arvoisuuteen, vallan jakamiseen uudelleen ja yksilön vaikuttamismahdollisuuksien lisäämiseen (esim. Isola ym. 2017; Hekkala ym. 2023.) Samaan aikaan ruoka-apu on yleensä uskonnollisten yhteisöjen ja kansalaisjärjestöjen toteuttamaa vapaaehtoista apua, joka toisin kuin lakisääteiset palvelut ei ole sen vastaanottajan oikeus. Tämä tuo ruoka-avun toteuttajien ja käyttäjien suhteisiin ja valtapositioihin monenlaisia jännitteitä ja tulkintamahdollisuuksia (Ks. esim. Salonen & Grönlund 2018). Ruoalla ja sen jakamisella on myös moninaisia merkityksiä, jotka kiinnittyvät makuun, statukseen, yhteiskunnalliseen asemaan ja kulttuuriin. Ruokaan ja ruokailuun liittyvät normit ja toimintatavat voivat luoda yhteyttä ja siteitä, toisaalta ne voivat sulkea pois (esim. Larjavaara 2019).

Ruoka-apua on myös pidetty köyhyyden symbolina, joka voi saada merkityksiä niin yhteiskunnan kuin yksilönkin epäonnistumisena. Tässä viitekehyksessä pyrkimys tasa-arvoisuuden ja kävijöiden vallan ja toimijuuden lisäämiseen näyttää osin ristiriitaisena. Samoin osallisuuspuhe voi olla yksilöä vastuuttavaa, jolloin yksilön toiminta näyttää ratkaisuna ongelmaan, joka tosiasiassa on mahdollista ratkaista vain yhteiskunnallista eriarvoisuutta vähentämällä. (Esim. Laihiala & Mattila-Aalto 2018; ks. Zitting ym. tässä teoksessa.) Tämänkaltaisen osallisuus tai vastuu, joka ei tuota aitoa valtaa tai toimijuutta, ei kuitenkaan vas-

taa useimpia osallisuuden määritelmiä. Osallisuudelle keskeiset toimijuuden, vastuun ja vallan kysymykset kietoutuvat siis yhteisölliseen ruoka-apuun eri tavoin yhteisöllisen ruoka-apupaikan sisällä, sen sosiaalisessa todellisuudessa, mutta myös suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Koronapandemia ja siihen liittyvät rajoitukset tuottivat uusia ja tekivät näkyviksi jo aiemmin yhteisöllisessä ruoka-avussa vaikuttaneita valta-asetelmia, vallankäyttöä ja jännitteitä. Näitä tarkastelemme tässä luvussa osallisuuden ja osallisuustyön näkökulmien avulla.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimuksemme aineisto koostuu etnografisesta kenttätystä kuudessa kristilliseltä arvopohjalta toimivassa ruoka-apuyhteisössä kolmessa eri kaupungissa. Aineiston on kerännyt Rosa Huotari osana yhteisöllistä ruoka-apua käsittelevää väitöskirjatutkimustaan, joka tarkastelee myös uskonnon roolia ruoka-aputoiminnassa. Henrietta Grönlund on Huotarin väitöskirjatyön ohjaaja. Luvun tausta ja johtopäätökset ovat molempien kirjoittajien yhdessä kirjoittamia. Aineiston analyysistä ja tulosten auki kirjoittamisesta kantoi päävastuun Huotari yhteisten keskustelujen tukemana.

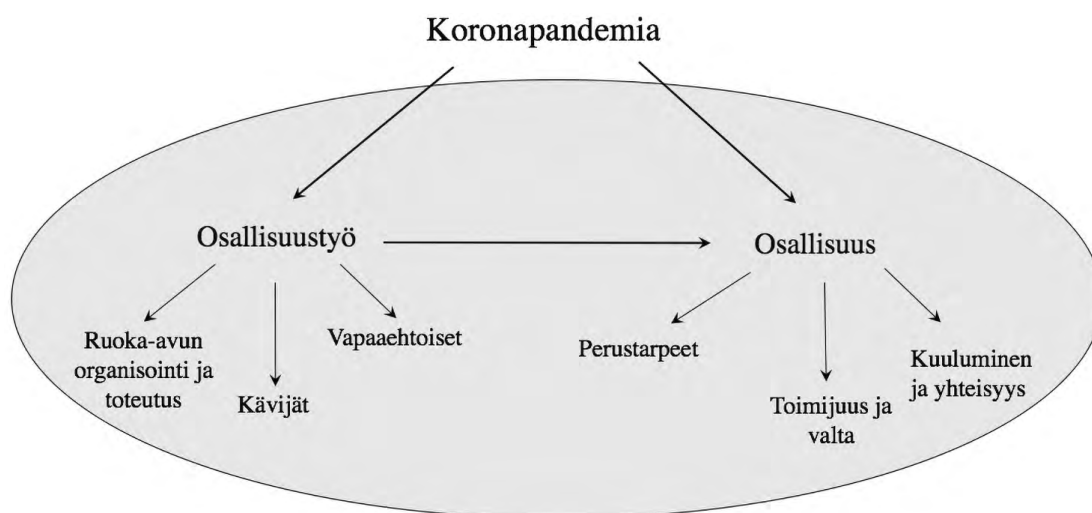
Aineistonkeruupaikkojen valintaan vaikutti se, että suuri osa ruoka-avusta on uskontotaustaisten tai kristilliseltä arvopohjalta toimivien organisaatioiden toteuttamaa. Tutkimissamme ruoka-apuyhteisöissä on ruokakassien jakamisen ohella myös yhteisöruokailun mahdollisuus, ja paikat kuuluvat laajempiin ruoka-aputoimijoiden verkostoihin, jotka kehittävät ruoka-apua osallisuutta edistäväksi. Lisäksi ne järjestävät ryhmä-, kurssi-, ja vertaistukitoimintaa sekä tarjoavat työllistymismahdollisuuksia esimerkiksi yhteisöruokailujen kokkeina heikossa työmarkkina-asemassa oleville ihmisille. Aineistonkeruuprosessi sisälsi osallistuvaa havainnointia ruoka-avussa sekä etnografisia haastatteluja eli keskusteluja (Heyl 2007) ruoka-avun työntekijöiden, vapaaehtoisten ja kävijöiden kanssa vuosien 2020 ja 2021 aikana (etnografisesta kenttätystä ks. esim. Emerson ym. 2007; Heyl 2007). Havainnointikertoja kertyi yhteensä 70. Osallistuva havainnointi sisälsi osallistumista niin ruokakassien jakamiseen, yhteisöruokailuihin kuin muuhun ruoka-avun yhteydessä järjestettyyn sosiaaliseen retki-, kurssi- ja ryhmätoimintaan. Lisäksi aineistonkeruussa toteutui kymmenen erillistä syvähaastattelua ruoka-avun työntekijöille (ks. Johnson & Rowlands 2012). Tekstin ykköskirjoittaja dokumentoi aineiston käsin kirjoittamalla ja kenttätöön päätteeksi litteroi aineiston. Sitä kertyi yhteensä 171 sivua (fonttikoko 12, pisteväli 1).

Tutkimamme ruoka-apuyhteisöt pyrkivät kunnioittamaan kävijöiden anonymiteettia ja noudattamaan matalan kynnyksen periaatetta, minkä vuoksi tutkimusaineisto ei sisällä kuvia tai ääninauhoja. Jokaisen tutkimamme ruoka-apuyhteisön johtaja allekirjoitti suostumuslomakkeen, jonka nojalla osallistuva havainnointi ruoka-apuyhteisöissä mahdollistui. Luvun ykköskirjoittaja informoi jokaisen osallistuvan havainnointikerran alussa ruoka-avun työntekijöitä, vapaaehtoisia ja kävijöitä suullisesti tutkimuksen teosta ja sen tarkoituksesta. Hän kertoi osallistujille myös heidän oikeuksistaan kieltäytyä keskustelusta tutkijan kanssa niin halutessaan ilman, että siitä koituu heille haittaa (ks. Kohonen ym. 2019). Koronapandemia haastoi myös aineistonkeruuta ajoittain, sillä useampi yhteisöruokailu peruuntui koronarajoitusten takia. Toisinaan tutkijan läsnäolo ruoka-avussa ei ollut mahdollista kokoontumisrajoitusten takia. Aineistonkeruu toteutui vaihtuvien koronarajoitusten takia useammassa lyhyemmässä periodissa vuosien 2020–2021 aikana.

Aineistoa kerätessä havainnointi kohdistui erityisesti siihen, miten ja millaista osallisuutta sekä toisaalta osattomuutta ruoka-aputoiminta mahdollisti, millaisia osallisuuden ja osattomuuden kysymyksiä se synnytti, sekä mikä vaikutus koronapandemialla oli osallisuustyöhön ja koettuun osallisuuteen. Aineisto kuvaa osallisuustyön ja osallisuuden ulottuvuuksia siten tarkoituksella rajatusta näkökulmasta ja valikoidussa kontekstissa, rajattuna ja osaltaan myös ainutkertaisena ajanjaksona. Aineistonkeruun jälkeen analysoimme aineiston lähiluvun ja teoriasidonnaisen temaattisen sisällönanalyysin avulla (ks. Braun & Clarke 2006). Ykköskirjoittaja rajasi aineistosta ensin lähiluvun avulla koronaan joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti viittavia kohtia, jonka jälkeen hän koodasi aineiston hyödyntäen sekä osallisuustyön (Isola ym. 2017; Hekkala ym. 2023) että osallisuuden (Raivio & Karjalainen 2013) teoreettista viitekehystä. Ensimmäisen analyysivaiheen jälkeen kävimme keskustelua ylä- ja alateemoista ja niiden keskinäisistä suhteista. Tämän keskustelun ja koodien pohjalta Huotari muodosti ylä- ja alateemoja analysoiden samalla koodien välisiä keskinäisiä suhteita. Yläteemoiksi muodostuivat koronapandemian vaikutukset ruoka-avun 1) osallisuustyöhön ja 2) kävijöiden osallisuuteen. Ruoka-avun osallisuustyön alateemoiksi muodostuivat a) ruoka-avun organisointi ja toteutus, b) kävijät ja c) vapaaehtoiset. Osallisuuden alateemoiksi muodostuivat a) perustarpeet b) toimijuus ja valtasuhteet, sekä c) kuuluminen ja yhteisyys.

Seuraavaksi kuvaamme aineistolainauksen avulla, kuinka koronapandemia vaikutti yhtäältä ruoka-avun osallisuustyöhön niin ruoka-avun organisoinnin ja toteutuksen, kävijöiden kuin vapaaehtoistenkin osalta. Tämän jälkeen osoitamme Raivion ja Karjalaisen (2013) viitekehystä hyödyntäen, kuinka koronapandemia vaikutti ruoka-avun kävijöiden osallisuuteen negatiivisesti perustarpeiden

(*having*), toimijuuden ja hierarkkisten valtasuhteiden korostumisen (*acting*) sekä kuulumisen ja yhteisöllisyyden tunteiden (*belonging*) kautta. Kuvio 1 jäsentää temaattisen sisällönanalyysin pohjalta muodostamiamme tuloksia sekä ylä- ja alateemojen välisiä suhteita.

Kuvio 1. Koronapandemian vaikutukset yhteisölliseen ruoka-apuun.

Koronapandemian vaikutukset ruoka-avun osallisuustyöhön

Koronapandemia haastoi ruoka-avun *organisointia ja toteutumista* poikkeusolojen astuessa voimaan maaliskuussa 2020 (ks. Valtioneuvosto 2020a). Kaikki tutkimuksessa mukana olevat ruoka-apuyhteisöt joutuivat joko keskeyttämään yhteisöruokailut kokonaan ja siirtymään kassijakoon tai vähintään uudelleenorganisoimaan yhteisöruokailuja siten, ettei sosiaalista kanssakäymistä ja sitä kautta korona-altistumisia syntyisi (myös Laihiala & Nick 2020, 11–12; Salonen & Alppivuori 2021, 14). Osa paikoista alkoi myös tarjota yhteisöruokailujen sijaan tai niiden ohella noutoruoka-annoksia, joita ruoka-avun saajat saivat ostaa mukaansa edulliseen hintaan. Jotkut paikat jakoivat noutoruoka-annoksia maksutta. Mikäli yhteisöruokailujen järjestäminen oli mahdollista, niihin sai yhtä aikaa osallistua kokoontumisrajoitusten sallima henkilömäärä. Ennen koronaa yhteisöruokailuissa oli saattanut ruokailla sataakin henkilöä kerrallaan, mutta pandemian aikana henkilömäärä laski usein esimerkiksi kymmeneen tai 25:een.

Rajoitukset olivat osallisuustyölle keskeisen yhteisöllisyyden näkökulmasta haasteellisia, jopa nurinkurisia. Kaikissa havainnoituissa yhteisöruokailuissa oli ennen koronaa ollut tapana istua pitkissä pöydissä tai pöytäryhmissä, mutta

pandemian aikana pöydissä istui vain yksi tai kaksi henkilöä. Pöytien organisointi vaikutti osaltaan siihen, kuinka monta syöjää tiloihin mahtui kerrallaan. Työntekijät ja vapaaehtoiset pyrkivät huolehtimaan hygieniasta tarjoamalla kävijöille kasvomaskeja ja käsidesiä yhteisöruokailujen ovilla. Sosiaalinen kanssakäyminen oli välttävää myös ruokakassijonoissa: kaksi tutkituista ruoka-apupaikoista kehittikin korona-aikana ajanvaraussysteemin. Yhdessä paikassa ruokakassin sai varata itselleen soittamalla etukäteen ruoka-avun ajanvaraukseen ja toinen paikka jakoi ruokakasseja nettivarausten perusteella.

Koronapandemia vaikutti ruoka-avun käytäntöjen osalta myös yhteistyöhön eri sidosryhmien kanssa sekä jaettavan ruuan määrään. Ruoka-avun työntekijöiden mukaan yhteistyö esimerkiksi elintarvikealan toimijoiden kanssa vahvistui erityisesti koronapandemian ensimmäisten kuukausien aikana (ks. myös Laihiala & Nick 2020, 11–12; Salonen & Alppivuori 2021). Osa ruoka-apuyhteisöistä alkoi jakaa kaupungin kanssa yhteistyössä niin kutsuttuja ”akuuttikasseja”, ja samalla eri ruoka-aputoimijoiden välinen tiedonkulku tiivistyi (vrt. asunnottomuustyön organisoituminen pandemian aikana, Rusi tässä teoksessa). Kuten eräs haastateltu työntekijä asiaa kuvasi: ”Kaupoistakin saatettiin silloin ottaa yhteyttä, silloin heräsi sellanen, että halutaan auttaa.” Lisääntyneestä yhteistyöstä ja auttamisinnosta huolimatta jaettavaa hävikkiruokaa oli koronan aikana usein aiempaa vähemmän, kun laitosruokailuista ja ravintoloista saatu lahjoitusruoka väheni tai jäi kokonaan pois. Myös kasvaneet kävijämäärät (Eronen ym. 2020, 53; Laihiala & Nick 2020, 14–18; Hammarén ym. 2022; Zitting ym. tässä teoksessa) heijastuivat jaettavan ruuan määrään; ruokakasseja ei aina riittänyt kaikille, ja yhteisöruokailuissa ruoka loppui toisinaan kesken. Tällä oli vaikutuksensa ruoka-avun saajien perustarpeiden tyydyttymiseen, johon syvennymme seuraavassa tulososiossa.

Sosiaalinen kanssakäyminen väheni tai loppui myös ruoka-avussa järjestetyssä ryhmä-, kurssi- ja retkitoiminnassa (vrt. Laihiala & Nick 2020, 11–12). Sen sijaan, että paikat kutsuivat sosiaaliseen toimintaan mukaan ruoka-avun saajia, ne järjestivät ryhmätoimintaa yleensä vain pienelle piirille niin kutsuttuja ”vakiokävijöitä” tai ruoka-avun vapaaehtoisia. Jotkut ruoka-avun työntekijät keskustelivat toisinaan siitä, että toimintaa ei voida korona-aikana ”markkinoida” kokoontumisrajoitusten takia. Tämä tuntui osasta työntekijöistä ”täysin päinvastaiselta” yhteisöllisen ruoka-avun toiminta-ajatukseen nähden. Osallisuutta edistämään tarkoitettu ryhmä-, kurssi- ja retkitoiminta kutistui siten vain pienen sisäpiirin toiminnaksi, mikä osaltaan vaikutti sosiaalisiin hierarkioihin ruoka-avun saajien ja vapaaehtoisten välillä. Palaamme näihin hierarkioihin seuraavassa tulososiossa valtasuhteiden näkökulmasta.

Aineistomme ruoka-apuyhteisöjen työntekijät kuvasivat *kävijämäärän* kasvua ”räjähdysmäiseksi” koronapandemian puhjetessa keväällä 2020. Useampi työntekijä kertoi, että myös kävijäprofiili muuttui. Ruoka-avussa oli työntekijöiden mukaan aiemmin asioinut pääasiassa yksin asuvia, työttömiä ja eläkeläisiä (vrt. Ohisalo & Saari 2014; Ohisalo ym. 2015), mutta koronan aikana ruoka-apuun turvautuivat enenevässä määrin myös esimerkiksi lomautetut, perheelliset ja opiskelijat (ks. myös Laihiala & Nick 2020, 12; Zitting ym. tässä teoksessa). Kuten eräs työntekijä asiaa luonnehti, korona-aikana ruoka-apuun turvautui myös ”paljon ((heitä)), jotka sano et ei ois ikinä uskonu tänne joutuvansa”. Havainnointi- ja haastatteluaineistomme ruokakassijonoissa ja etenkin yhteisöruokailuissa kuitenkin osoittavat, että valtaosa ruoka-avun saajista oli edelleen korona-aikanakin yksin eläviä, työttömiä ja eläkeläisiä.

Koronapandemialla oli vaikutuksensa myös ruoka-avussa toimivien *vapaaehtoistyöntekijöiden* määrään ja profiiliin (myös Hammarén ym. 2022, 64). Työntekijöiden mukaan aiemmin ruoka-avun vapaaehtoisista merkittävä tai jopa suurin osa oli ollut eläkeläisiä. Pandemian alkuvaiheessa valtio kehotti yli 70-vuotiaita pysymään karanteeninomaisissa olosuhteissa (Valtioneuvosto 2020b), mikä heikensi tai jopa esti eläkeläisten mahdollisuuksia osallistua vapaaehtoistoimintaan. Vapaaehtoistyö ei koronan aikana kuitenkaan täysin keskeytynyt, sillä uusia, nuorempia vapaaehtoisia ilmoittautui mukaan. Muutokset vapaaehtoisissa aiheuttivat ruoka-avun organisoimiselle myös haasteita, kun moneen ruoka-apupaikkaan ilmoittautui enemmän vapaaehtoisia kuin sinne voitiin ottaa. Erityisesti palkkatyöstään lomautetut ihmiset kaipasivat vaativampiakin tehtäviä. Kuten eräs työntekijä tilannetta kuvasi: ”Enemmän ilmoittautui kun voitiin ottaa. (poistettu tekstiä) Kun osaavat ihmiset tulee niin mitä me näille tehdään? (poistettu tekstiä) Tarvetta tehdä ja työtä on, mut ei pystytä fasilitoimaan.” Uusien vapaaehtoisten sitouttaminen osoittautui haasteelliseksi, sillä monet uudet ihmiset toimivat vapaaehtoisena vain muutaman viikon tai kuu-kauden. ”Korona-aikana erityisesti syöjät halus vapaaehtoisiksi, mutta ne monet lähti pois kun ((niiden omat)) työt jatku”, työntekijä kertoi.

Koronapandemian vaikutukset ruoka-avussa käyvien osallisuuteen

Koronapandemia ja sen aiheuttamat käytännön muutokset ruoka-avun osallisuustyöhön vaikuttivat ruoka-avussa käyvien osallisuuteen niin perustarpeiden tyydyttymisen (*having*), valtasuhteiden ja sitä kautta toimijuuden toteutumisen

(*acting*) että lisääntyneiden kuulumisen ja yhteisyyden tunteiden (*belonging*) kautta. Koronapandemian aikana *perustarpeet* niin ruuan, terveyden, suojan kuin hygienian osalta tulivat haastetuiksi, kun yhteisruokailuja peruuntui usein nopeallakin aikataululla ja monet paikat siirtyivät kassijakoon ja ajanvarussysteemiin. Monet ruoka-avussa kävijät jäivätkin yllättävässä tilanteessa ainakin väliaikaisesti ilman ruoka-apua. Osa erityisesti iäkkäistä ruoka-avun saajista ei myöskään uskaltanut poikkeusoloissa poistua kotoaan ruoka-apua hakemaan.

Ruoka-avun saatavuuden muutokset olivat monelle tarvitsijalle yllättäviä. Yhteisöruokailun ovella saattoi odottaa lappu, joka kertoi ruokailun olevan peruttu joko korona-altistusten tai -rajoitusten takia. Toisinaan paikat ilmoittivat yhteisöruokailun perumisesta samana aamuna järjestävän tahon nettisivuilla. Koska kaikilla kävijöistä ei ollut mahdollisuutta tarkistaa aukioloaikoja netistä, saatavuuden muutos tarkoitti usein perustarpeiden tyydyttymisen heikentymistä. ”Oltiin ihan hädässä mihin mennään ja mitä tehdään, kun oli ruokala kiinni!” eräs kävijä tilitti, kun ruoka-apu oli yllättäen sulkenut ovensa. Ruoka-avun merkityksestä kävijöiden elämässä kertoo se, että yhteisöruokailun ovella tunnelmat olivat hätäntyneet ja ahdistuneet silloin kun ruoka-apua ei ollut saatavilla. Itse (RH) koin tutkijana lähinnä turhautumista, kun olin matkustanut paikan päälle ja ruoka-apu olikin kiinni. Tällaiset ”turhat reissut” toisaalta konkretisoivat sitä, että toisin kuin muilla ihmisillä, ruoka-avussa käyville ei välttämättä ollut vaihtoehtoja paikkaa, johon mennä ja jossa aterioita kohtuuhintaan.

Myös ruokakassien ajanvaraussysteemi aiheutti haasteita ruoka-avun saatavuuden näkökulmasta. Vaikka ajanvaraus säästi aikaa ja vaivaa jonottamiselta, ei kaikilla kävijöistä kuitenkaan ollut mahdollisuutta varata aikaa itselleen joko kielitaidon, puhelimen tai digitaalisten puutteen takia. Ruoka-avun puhelinajanvaraukseen tulikin toisinaan tiedustelua siitä, voisiko ruokakassin hakea toisen henkilön puolesta. Osa kävijöistä saapui suoraan ruoka-apuun pyytämään itselleen kassia, mutta työntekijät joutuivat yleensä kääntymään ilman ajanvaraus-tulevat pois, sillä kasseja oli kullekin päivälle vain rajallinen määrä. ”On aina niitä jotka yrittää tulla vaan hakee kassin, ei se niin toimi. Minä sitten ohjasin ulos ja soittoajan”, eräs vapaaehtoinen kuvasi, kun ruoka-avun ovella oli taas käynyt henkilö pyytämässä itselleen kassia. Kaikille kävijöistä ruokakassi ei myöskään ollut optimaalisin vaihtoehto: ”Mua ei se ruokakassi hyödytä, kun en osaa ruokaa valmistaa”, eräs iäkkäämpi kävijä kertoi yhteisöruokailussa. Erityisesti ikääntyneet, yksin asuvat miehet ja asunnottomat ihmiset kertoivat, että heille yhteisöruokailu oli ainut paikka, jossa sai syödäkseen lämpimän aterian.

Korona-aikana moni ruoka-avun saaja kärsi myös luotettavan tiedon puutteesta. Ruokan ohella yhteisöruokailuissa oli aiemmin tarjottu neuvontaa ja oh-

jausta muun muassa sosiaali-, terveys- ja työllisyyspalveluihin. Korona-aikana moni kävijä olisi kaivannut tietoa palveluista entistäkin enemmän, mutta koontumisrajoitusten ja kasvokkaisten kohtaamisten rajoittamisen takia lähes kaikki palveluneuvonta ainakin aika-ajoin keskeytyi. Osa kävijöistä kertoi ruokakassia hakiessaan tai myöhemmin yhteisöruokailuissa, että pandemia-aikana omien asioiden hoitaminen ilman puhelinta tai digitaitoja kävi miltei mahdottomaksi. Monella ei myöskään ollut tietoa siitä, mistä ja miten koronarokotuksen voisi saada. Osa ei pystynyt tai osannut tulostaa itselleen koronatodistusta rokotuksen saatuaan. Tutkijana (RH) jouduin usein hankalaan tilanteeseen, kun kävijät pyysivät minulta apua asioidensa hoitamiseen. Yhtäältä halusin auttaa, toisaalta olin paikalla tutkijana, en työntekijänä. Yhteiskunnan eri palveluiden siirtyessä verkkoon, jäivät jo muutenkin haavoittuvassa asemassa elävät ihmiset entistäkin eriarvoisempaan asemaan (myös Eronen ym. 2020, 35). Rajoitukset vaikuttivat siten monin vakavin tavoin kävijöiden osallisuuteen paitsi yhteisöllisessä ruoka-avussa myös yhteiskunnassa laajemmin.

Moni ruoka-avussa käyvä jäi myös vaille suojaa korona-aikana. Erityisesti asunnottomat ihmiset kertoivat, että yhteisöruokailut olivat aiemmin olleet paikkoja, joissa viettää aikaa sisätiloissa, lämmitellä ja levätä rauhallisessa ilmapiiirissä. Koronarajoitusten aikana moni ruoka-apupaikka siirtyi jakamaan ruokakasseja ainoastaan ulkotiloissa, jolloin asunnottomien ihmisten mahdollisuudet levätä sisätiloissa kaventuivat entisestään. Heidän mukaansa kaupungin kaduilla oli korona-aikana levottomampaa, kun muitakin asunnottomien ja esimerkiksi päihderiippuvaisten ihmisten tiloja oli suljettu tai aukioloja lyhennetty.

Korona uhkasi myös ruoka-avun saajien mahdollisuutta nimettömään asiointiin, kun kävijät joutuivat ilmoittamaan nimensä ensin ajanvarauksen ja sitten ruokakassin hakemisen yhteydessä. Jotkut yhteisöruokailut keräsivät osallistujien nimet ja yhteystiedot mahdollisten altistusten jäljittämiseksi. Vaikka nimeltä puhuttelu saattoi vahvistaa osan kävijöistä kokemusta kohdatuksi tulemisesta, osa kävijöistä myös empi nimensä kertomista. Mikäli henkilö koki ruoka-avun saamisesta häpeää, ei oman nimen kertominen ainakaan hälventänyt stigmaa. Seuraava ote tutkimuspäiväkirjasta (RH) havainnollistaa tätä: ”Asiakkaat saapuvat hakemaan ruokakasseja. Osalta tentataan pitkään, jos nimeä ei löydy. Eräskin äiti lapsen kanssa vaikuttaa kiusaantuneelta, kun nimeä ei meinaa listasta löytyä.” Koska ruokakassijonossa syntyi usein epäselvyyksiä nimien osalta, on mahdollista, että osa ruokakassin hakijoista ei ilmoittanut aitoa nimeään ajanvarauksen yhteydessä. Ajanvaraus toi siten uudenlaisen kynnyksen ruoka-apuun, joka saattoi pahimmillaan heikentää ruoka-avun saatavuutta tai ainakin uskallusta hakea sitä.

Perustarpeiden tyydyttymisen ohella koronapandemia vaikutti ruoka-avussa käyvien *toimijuuteen* (*acting*), joka on keskeinen osallisuuden ulottuvuus. Tarkastelemme tätä ulottuvuutta ruoka-avussa ilmenevien valtasuhteiden avulla. Moni työntekijä ja vapaaehtoinen kuvasi, kuinka ennen koronaan heidän roolinsa oli toimia ”rinnalla kulkijoina” ruoka-avun saajien moninaisissa elämäntilanteissa. Poikkeusolojen aikana ruoka-avun saajien sosiaalinen kohtaaminen jäi kuitenkin lähes kokonaan pois, kun työntekijöiden ja vapaaehtoisten tärkeimmäksi tehtäväksi muodostui terveysturvallisuudesta huolehtiminen. Seuraava ote tutkimuspäiväkirjastani kuvaa tunnelmia koronarajoitusten tiukennuttua:

Ruokalassa on outo tunnelma, yksittäiset pöydät harvassa, tyhjää, kaikuu. Ovella päivitellään puolin ja toisin: ”On tää kyllä sellanen tauti että...”. Suntio huokaa: ”Tänään ei varmaan tuu pappiakaan, vaan 10 ihmistä saa olla tilassa yhtä aikaa... Kun rajoitukset kovenee, ydintarve, eli ruoka vain jää.”

Pandemian aikana työntekijät kuvasivat rooliaan ”saippuapoliiseiksi” ja ”portsareiksi”, mikä kuvastaa heidän tehtävänkuvansa muutosta ja auktoriteettiasemansa korostumista. Eräs yhteisöruokailun ovella seissyt työntekijä selitti: ”Täs täytyy olla tosi napakka, ei ilkee, vaan napakka. (poistettu tekstiä) Tää on lentoemännän työtä, pitää olla koko ajan hereillä ja vahtia ovea, siitä ei niin vaan tulla!” Sen sijaan, että työntekijät olisivat toivottaneet kävijät sisään viettämään aikaa matalalla kynnyksellä, he pyrkivät koronan aikana ohjaamaan kävijöitä ripeästi ulos, mikä heikensi ruoka-avussa käyvien toimijuutta ja sitä kautta osallisuuden mahdollisuuksia.

Ruoka-avun jakajien korostunut valta-asema suhteessa ruoka-avun saajiin vaikutti paitsi ruoka-avun tunnelmaan, myös kävijöiden kokemuksiin yhdenvertaisesta kohtelusta. Osa kävijöistä ilmaisi olevansa tyytymättömiä saamaansa kohteluun esimerkiksi irvistämällä tai pyörittelemällä silmiään, kun vapaaehtoiset ohjeistivat heitä: ”Ottakaa ruokakassi ja poistukaa nopeasti ruuhkan välttämiseksi.” Terveysturvallisuudesta huolehtiminen aiheutti toisinaan myös suoranaista vastakkainasettelua kävijöiden ja vapaaehtoisten välille. Eräs vapaaehtoinen puuskahti ilman ajanvarausta saapuneesta henkilöstä: ”Esittää ettei ymmärrä suomea, ja vielä yskien!” Korona-aikana moni ruoka-apuyhteisö jakoi myös kirurgisia kasvomaskeja, mutta tällöinkin vapaaehtoiset saattoivat arvioida maskinhakijoiden tarpeen todenperäisyyttä (vrt. Laihiala & Ohisalo 2017, 242). Kiistoja aiheutti myös maskin käyttäminen ruoka-avussa. Työntekijät ja vapaaehtoiset pyrkivät huolehtimaan siitä, että kaikilla kävijöillä olisi kasvomas-

ki muulloin kuin syödessään. Osa kävijöistä kuitenkin vastusti maskin käyttöä ja epäili koko koronaviruksen olemassaoloa, mikä aiheutti sanaharkkaa kävijöiden ja vapaaehtoisten välille.

Yhteisöruokailujen tunnelmaan koronajärjestelyt vaikuttivat toisinaan kouriintuntuvasti. Seuraava aineistolainaus ykköskirjoittajan tutkimuspäiväkirjasta kuvastaa muuttunutta tunnelmaa ja ruoka-avussa käyvien toimijuutta yhteisöruokailussa:

Kaikki istuvat yksin eri pöydissään. Ei saa istua seurassa, jos ei tullut yhdessä. Vapaaehtoinen hoputtaa ovella: ”Syökää nopeasti, toiset jonottaa ulkona.” Vähemmän voidaan ottaa sisään kuin yleensä. Kiireen tuntu. Tuntuu, että vien tilaa muilta. Harvassa ovat keskustelut.

Tunnelman kiristymistä ruoka-avussa kuvasi se, että ruokailu tapahtui usein yksin ja hiljaa. Tutkijana (RH) koin, että minun tulisi syödä mahdollisimman nopeasti ja huomaamattomasti. Ruuasta ja etenkin seurasta oli tällöin vaikea, jollei mahdoton nauttia. Ilmapiirin muutoksesta huolimatta osa kävijöistä oli ruoka-avun uusia käytäntöjä kohtaan kuitenkin ymmärtäväisiä. He muun muassa kiittelivät työntekijöitä ja vapaaehtoisia siitä ”napakkuudesta”, jolla he pitivät rajoituksista kiinni ja siten takasivat tiloissa turvallisemman ruokailun. Kiitollisuus ei kuitenkaan tarkoita, etteikö valta-asema olisi ollut ilmeinen ja jopa osaltaan vaikuttanut kävijöiden osoittamaan kiitollisuuteen ruoka-avun työntekijöitä ja vapaaehtoisia kohtaan (ks. van der Horst ym. 2014; vrt. Salonen & Grönlund 2018).

Korona-ajan muutokset yhteisöruokailuissa vaikuttivat ruoka-avussa käyvien osallisuuteen myös *kuulumisen ja yhteisyyden tunteiden (belonging)* kautta. Erityisesti ikääntyneemmät kävijät ja vapaaehtoiset kuvasivat toistuvasti kuulumisen tunteensa tulleen haastetuksi koronarajoitusten aikana (myös Hammarén ym. 2022, 43–46), kun poikkeusolot velvoittivat yli 70-vuotiaat pysymään karanteeninomaisissa olosuhteisissa (Valtioneuvosto 2020b). Monet yksinasuvista kertoivat, että poikkeusolojen aikana oma koti alkoi tuntua ”vankilalta”, josta ei enää ollut ulospääsyä. ”Tuntuu, etten jaksa lähteä enää ((ulos)). (poistettu tekstiä) Korona teki sen et taantu. (poistettu tekstiä) Tuntuu et mä tukehdun kotona, pakko päästä ulos”, eräs kävijä kertoi yhteisöruokailussa. Osa oli tilanteestaan syvästi ahdistuneita ja jopa itki kuvatessaan niitä ongelmia, joita korona-aika oli tuonut tullessaan: ”Olen niin yksin. Ei oo miestä, ei oo lapsia lähellä joilta kysyä ((apua)). (poistettu tekstiä) Tämä on tosi stressaavaa.” Useille kävijöistä ruoka-apu tarjosi paitsi taloudellista, myös sosiaalista tukea elämään

(myös Larjavaara 2019; Alppivuori 2021). Ennen kaikkea ruoka-avussa käyminen mahdollisti yhteyden toisiin ihmisiin ja sitä kautta kokemuksen nähdäksi tulemisesta, kuten seuraava kommentti osoittaa: ”Yksin asuva kaipaa edes paikan jossa pistäytyä. Edes tervehtiä toista.”

Korona-aikana ruoka-avun saajien kokema yksinäisyys ja sitä kautta ulkopuolisuus näkyi myös heidän elämänsä muilla osa-alueilla. Osa kertoi, että jo ennen pandemiaa muut ihmiset saattoivat väistellä heitä esimerkiksi julkisissa kulkuneuvoissa, mutta korona-aikana ihmisten reaktiot muuttuivat entistä tylymmiksi: ”Koronan taakse voi piiloutua, ja nyt saa sanoa vaikka kuinka ilkeesti: ”mene pois” ja vaikka naapurillekin et: ”lähe vetää” ja ”pysy kauempana””, eräs kävijä kuvasi. Ylipäätään ruoka-avussa käyminen ilmeni uudella tavalla paheksuttavana, kun valtakunnallisena suosituksena oli pysyä kotona ja välttää kontakteja. Useimmat ruoka-avun saajat totesivat, että korona-aikana asiakaskunta etenkin yhteisöruokailuissa oli yksipuolistunut, kun vain suurimmassa hädässä olevat tulivat paikalle. Ruoka-avussa käyminen ilmeni siten korona-aikana entistä leimaavampana ja saattoi sitä kautta heikentää osallistujien kokemusta yhteiskuntaan kuuluvina, täysivaltaisina jäseninä.

Vaikka korona-aika haastoi ruoka-avussa käyvien kuulumisen tunnetta, toi se myös uudenlaista yhteisöllisyyttä. Niin työntekijät, vapaaehtoiset kuin kävijät totesivat, että korona-aika opetti arvostamaan niitä ruoka-apuun liittyviä asioita, joita he ennen olivat pitäneet itsestäänselvyyksinä. Eräs vapaaehtoinen esimerkiksi totesi pitkän karanteenin päätteeksi: ”Mutta korona-aikana huomas, että tuli ihan ikävä tänne”. Useampi vapaaehtoinen kertoi, että ruoka-avussa toimiminen heijastui mielialaan ja toi sisältöä elämään. Poikkeusolojen aikana moni vapaaehtoinen oli kokenut elämänsä tyhjäksi ja jopa merkityksettömäksi. Ruoka-avun taas auettua myös kävijät reflektoivat yhteisöruokailujen merkitystä uudesta perspektiivistä: ”Hyvä kun on mahdollisuus tälläseen ilmaseen ateriaan ja rauhalliseen tunnelmaan. (poistettu tekstiä) Porukka alkaa taas arvostaa näitä asioita eri tavalla.”

Kuten muuallakin yhteiskunnassa, myös ruoka-avussa koronavirus ja siihen liittyvät rajoitukset olivat toistuva puheenaihe pandemia-aikana. Vaikka pandemia haastoi ruoka-avussa käyvien osallisuutta monella eri osa-alueella, näyttäytyi se keskusteluissa kuitenkin myös ”yhteisenä vihollisena”, josta puhuminen rauhoitti niin kävijöiden kuin vapaaehtoisten mieltä. Yhteisöruokailuissa kävijät vitsailivat maskeista ja lohduttautuivat positiivisilla uutisilla tartuntamäärien laskettua, mikä toi yhteisyyden tuntua. Korona myös osaltaan tasapäisti koettua eriarvoisuutta niin sanottujen ”rikkaiden” ja ”köyhien” ihmisten välillä, kuten seuraava kävijän kommentti osoittaa: ”Apu-lehdessä luki et joku aineellisesti ri-

kaskin oli saanut EU:n huippukokouksessa koronan. Ei siltä taudilta oo suojassa kukaan, ellei nyt oo ihan Luojan kämmenellä.”

Johtopäätökset

Olemme edellä kuvanneet koronapandemian vaikutuksia yhteisölliseen ruoka-apuun, sen osallisuustyöhön ja kävijöiden osallisuuteen kuudessa kristillisessä ruoka-apuyhteisössä.

Kokoavasti voimme sanoa, että osallisuustyölle keskeiset vastavuoroinen vuorovaikutus, osallistuminen ja vaikuttamisen mahdollisuudet muuttuivat pandemian aikana vaikeiksi tai jopa mahdottomiksi toteuttaa tartuntojen pelon ja tartuntojen ehkäisemiseksi asetettujen rajoitusten vuoksi. Toimijuuden edistäminen, osallistujälähtöisyys, tasa-arvoisuus ja vallan ja resurssien uudelleenjakaminen vaihtuivat toimintatapoihin, joissa työntekijät ja vapaaehtoiset joutuivat kontrolloimaan ja rajoittamaan kävijöiden toimintaa. Voimme jopa kysyä, mitä osallisuustyöstä jäi jäljelle, kun yhteisöllisyyden ja kohtaamisten edistäminen ja osallistujien toimijuus asettuivat pakotettuina sivuun ja vallan jakamiseen pyrkivät käytännöt vaihtuivat kontrolliin ja työntekijöiden ja vapaaehtoisten valta-aseman korostumiseen. (Vrt. Hekkala ym. 2023.)

Käytännössä yhteisöllisen ruoka-avun toiminta muuttui koronapandemian aikana osallisuustyöstä ruoan jakamiseksi, jossa ihmisten muita osallisuuden tarpeita pystyttiin huomioimaan vain rajallisesti. Rajoitusten sallimissa puitteissa jatkunut ruoka-aputoiminta toi kuitenkin jatkuvuutta aiemmin muodostuneeseen yhteisöön ja osallisuuteen, vaikka yhteisö ei voinutkaan toimia aiempien osallisuustyön periaatteiden mukaisesti: yhteisöissä aiemmin kehittynyt osallisuus ja tehty osallisuustyö ikään kuin kannattelivat ihmisiä ainakin jossain määrin myös rajoitetun osallisuuden aikana. Tämä näkyy tuloksissamme myös osallistujien puheena yhteisöllisen ruoka-avun ja yhteen kokoontumisen kasva-
neesta arvostuksesta, kun mahdollisuus siihen välillä tuli rajoitetuksi.

Nämä yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyön muutokset ja niihin liittyvät kokemukset osoittavat, miten monipuolisesti ruoka-avun osallisuustyö kävijöiden tarpeisiin ja osallisuuteen normaaliaikoina vastaa. Samoin ne tuovat esiin, miten ohutta tai osallisuustyön varassa toteutuvaa ihmisten osallisuus muussa yhteiskunnassa voi olla. Raivion ja Karjalaisen (2013) osallisuuden jäsenystä soveltaen tuloksemme osoittavat, miten pandemian osallisuustyötä estävät vaikutukset heikensivät kävijöiden osallisuutta kaikilla osallisuuden ulottuvuuksilla. Pandemia vaaransi perustarpeiden tyydyttymisen (having), toimijuuden

(acting) sekä yhteisöllisyyden ja kuulumisen kokemukset (belonging), joiden saavuttaminen oli ollut monille kävijöille ennen pandemiaa suurelta osin yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyön varassa.

Ihmisten riippuvuus ruoka-avun osallisuustyöstä voidaankin nähdä riskialttiina. Pandemia toki rajasi kaikkien ihmisten osallisuutta, kun valtiot rajoittivat ihmisten oikeuksia ja ihmiset myös itse muuttivat toimintaansa. Ruoka-avun kävijöillä osallisuuden kaventuminen oli kuitenkin erityisen kokonaisvaltaista muiden resurssien rajallisuuden vuoksi. Osallisuuden haavoittuvuutta korostaa myös, että monille keskeinen tai jopa ainoa mahdollisuus saavuttaa perustarpeita, toimijuutta tai yhteisöllisyyttä, ei ole oikeusperustainen vaan vapaaehtoinen toiminnan muoto. Ruoka-apu on yhteiskunnan palveluja täydentävää, ei lakisääteistä palvelua, eikä sen jatkuvuudesta ole takeita kriisi- tai niin sanottuina normaaliaikoina.

Haavoittuvissa tilanteissa olevien ihmisten osallisuuden keskittymistä ruoka-avun yhteisöihin voidaan myös tulkita heitä muusta yhteiskunnassa eristävänä (ks. Törmä 2009). Tällöin osallisuus yhteiskunnassa laajemmin ei toteudu. Raivion ja Karjalaisen (2013) mukaan osattomuus tai vajeet osallisuudessa tarkoittavat taloudellista ja terveyden huono-osaisuutta ja turvattomuutta, vieraantumista ja toimenpiteiden kohteena olemista sekä vetäytymistä ja osattomuutta (myös Salminen ym. 2021). Ihmiset voivatkin olla muussa yhteiskunnassa osattomia, vaikka ruoka-avun osallisuustyö kannattelee heitä tarjoamalla osallisuuden mahdollisuuksia ruoka-avun yhteisössä. Koronapandemia teki näkyväksi tällaista yhteiskunnallista osattomuutta, kun ruoka-avun rajoitukset ja siihen liittyvät uudet toimintatavat jättivät osan kävijöistä vaille ruokaa, suojaa ja ihmiskontakteja.

Monet osallisuustyötä tekevät toimijat toki pyrkivät edistämään myös kävijöiden laajempaa, yhteiskunnallista ja poliittista osallisuutta (ks. Hekkala ym. 2023). Pandemian aikana myös tätä työtä oli vaikeaa toteuttaa, eivätkä monet ihmiset pystyneet esimerkiksi hakemaan heille kuuluvia etuuksia, jos he eivät saaneet siihen tukea ruoka-avun yhteisöstä. Yhteiskunnalliseen osallisuuteen silloittavien palvelujen on arvioitu osaltaan mahdollistavan sen, että yhteiskunnan muuta toimintaa ja palveluita ei tehdä kaikille saavutettaviksi (Törmä 2009). Pandemian osallisuustyöhön aiheuttamat muutokset tekivät nämä palvelujen saavutettavuuden ongelmat näkyviksi. Palvelujen saavutettavuuden ongelmia lisäsivät tosin normaalioloihin verrattuna pandemiasta johtuvat rajoitukset esimerkiksi Kelan toimipisteiden aukiolossa.

Pandemian aikaiset kokemukset tuovat esiin myös valtaan liittyviä kysymyksiä ruoka-apuyhteisön sisällä. Vaikka sen osallisuustyö pyrkii tasa-arvoisuuteen

ja vallan uudelleen jakamiseen, pandemiatilanne ja sen tuottamat toimintatavat osoittivat kävijöiden vallan ja toimijuuden olevan kuitenkin riippuvaista työntekijöiden (ja osin vapaaehtoisten) toiminnasta. Ruoka-avussa kävijöiden toimijuus ja valta ovat työntekijöiden mahdollistamaa ja tukemaa valtaa, joka voidaan myös ottaa pois. Valtasuhteiden ja toimintatapojen muutoksesta kärsivät myös työntekijät ja vapaaehtoiset, jotka eivät voineet tarjota ihmisille näiden tarvitsemaa apua eivätkä pystyneet toimimaan osallisuustyön periaatteiden mukaisesti. (Ks. Grönlund & Hokkanen tässä teoksessa.)

Olemme tässä luvussa tarkastelleet ruoka-apua, osallisuustyötä ja osallisuutta rajatusta näkökulmasta ja valikoidussa kontekstissa, tiettyinä rajattuna ja ainutkertaisena ajanjaksona. Tuloksiamme ei voi yleistää koskemaan kaikkea ruoka-apua, osallisuustyötä tai koronan vaikutuksia niihin. Käsitlemässämme kontekstissa koronapandemia ja siihen liittyvät rajoitustoimet kuitenkin vaikuttivat osallisuustyöhön ja ihmisten osallisuuteen monin eri tavoin negatiivisesti. Myös muut tutkimukset ja selvitykset ovat nostaneet esiin vastaavia tuloksia koronapandemian ja siihen liittyvien rajoitusten erityisistä vaikutuksista jo valmiiksi vaikeissa tilanteissa oleviin ihmisiin (esim. Etsivän lähityön havainnot... 2020; Pitkänen ym. 2020; Jurvansuu ym. 2020; 2021; Helfer ym. 2021; kansainvälisesti ks. Capodistrias ym. 2020; Nordensvärd ym. 2022). Näistä kokemuksista voidaan oppia tulevia kriisejä ajatellen. Teemme lopuksi toimintasuosituksia tuleviin kriiseihin varautumiseksi haavoittuvien ihmisten osallisuuden ja osallisuustyön näkökulmista.

Tukea on kriiseissä syytä kohdistaa sinne, missä sitä tarvitaan eniten, ja huolehtia vaikeassa tilanteessa olevien ihmisten mahdollisuudesta perustavanlaatuisiin osallisuuden tarpeisiin. Osallisuustyön resursseista ja jatkuvuudesta olisi syytä huolehtia sekä kriiseissä että niin sanottuina normaaliaikoina. Palveluja, jotka huolehtivat esimerkiksi ihmisten mahdollisuuksista ravintoon ja suojaan, tulee rajoittaa vain harkiten ja etsiä vaihtoehtoisia toimintamalleja perustarpeisiin vastaamiseksi. Käytännössä tämä voi tarkoittaa esimerkiksi mahdollisuuksia erilaisiin tarveharkintaisiin rajoitusten joustoihin palveluissa, jotka tavoittavat jo valmiiksi kriisissä tai vaikeassa tilanteessa eläviä ihmisiä.

Ruoka-avussa huomio kohdistui pandemian aikana ”vain ydintarpeen” toteuttamiseen eli ruoan tarjoamiseen tai jakamiseen. Myös oikeutta ihmiskontaktihin tulisi kuitenkin suuremmin tarkastella ravinnon ja suojan kaltaisena perustarpeena, joka tulisi turvata niin kriiseissä kuin niin sanottuina normaaliaikoina. Mahdollisuus osallistumiseen, vuorovaikutukseen ja yhteisyyden kokemiseen ovat mielekkään, arvokkaan ja ihmisarvoisen elämän edellytyksiä (esim. Allardt 1976; Deci & Ryan 2000). Yksinäisyys on keskeinen sosiaalisen

syriäytymisen ulottuvuus, jonka vaikutukset esimerkiksi terveyteen ovat laajasti dokumentoidut. Yksinäisyys kytkeytyy heikompaan hyvinvointiin, mielenterveyden ongelmiin ja sairastavuuteen. (Saari 2016; Leemann ym. 2021.)

Eriarvoisuus ja kriisin vaikutusten kohdistuminen haavoittuvimpiin heikentävät myös koko yhteiskunnan kykyä selviytyä ja palautua kriiseistä. Vaikeissa tilanteissa olevien ihmisten osallisuuden vajeissa on näin ollen kysymys paitsi etiikasta ja oikeudenmukaisuudesta myös yhteiskunnan kokonaisuus selviytymisestä. Yhteiskunnallisia kriisitilanteita ja niistä selviytymistä tutkineet Fran H. Norris ja kollegat toteavat meta-analyysissään (2008), että yhteisöt, joissa on paljon eriarvoisuutta, kykenevät toimimaan kriiseissä heikommin. Tässä mielessä myös ruoka-avun rakenteellisiin syihin puuttuminen olisi perusteltua kriiseistä selviytymisen näkökulmasta. Norris ja kollegat toteavat myös, että yhteiskunnallisissa kriiseissä tehokkainta olisi tukea eniten niitä, jotka tukea tarvitsevat eniten. Usein kuitenkin tuki kohdistuu heille, joilla on jo valmiiksi erilaisia resursseja ja verkostoja kriisistä selviytymiseksi, mikä ei edistä yhteiskunnan kriisistä toipumista tehokkaimmin. (Mt.) Haavoittuvissa tilanteissa olevien ihmisten selviytymiseen ja osallisuuteen on syytä kiinnittää erityishuomiota tulevaisuuden kriiseissä ja niihin varautumisessa.

Digitaalisia palveluja kehitettiin pandemian aikana nopeasti, mikä mahdollisti monia palveluja rajoitusten aikana. Palveluja käyttäneet myös kokivat ne hyviksi ja hyvää kehitystyötä on syytä jatkaa. Digitaaliset palvelut kuitenkin myös jättivät ihmisiä vaille tarvitsemiaan palveluja, ja haavoittuvassa asemassa olevat ihmiset käyttivät niitä muita vähemmän. (Jurvansuu ym. 2020; Pitkänen ym. 2020.) Osallisuustyötä tekeville tahoille tulee taata mahdollisuus tarjota apua, kohtaamista, tukea ja neuvontaa myös paikallisesti, paikan päällä ja ilman ajanvarausta ihmisille, jotka sellaista tarvitsevat (myös Mäenpää ym. 2023).

Digitaalisten palvelujen kehittymisen lisäksi esimerkiksi organisaatio- ja toimialarajat ylittävä yhteistyö yleistyi. Kriisi on toiminut lähtölaukauksena uusille moniammatillisille yhteistyön muodoille niin kunnissa, järjestöissä kuin valtionhallinnossa ja näiden välillä. (Ks. myös Eronen ym. 2020; Etsivän lähityön havaintoja... 2020; Peltosalmi ym. 2020; Wennberg ym. 2020; Rusi tässä teoksessa.) Tätä yhteistyötä tulee jatkaa ja kehittää entisestään sekä tulevia kriisejä että niin sanottuja normaaliaikoja varten. Myös osallisuustyötä tekevien ihmisten jaksamisesta ja työhyvinvoinnista tulee huolehtia. Työntekijät ja vapaaehtoiset tekivät pandemian aikana työtä muuttuvissa ja ristiriitaisissa olosuhteissa. Osallisuustyön tekijät on myös syytä ottaa mukaan varautumisen suunnitteluun esimerkiksi hyvinvointialueilla.

Kriisi voi myös yhdistää ja luoda yhteishenkeä. Ruoka-apuyhteisöissä ja laajemminkin vaikeassa tilanteessa elävillä ihmisillä on myös paljon halua auttaa muita sekä resursseja ja kyvykkyyksiä kannatella ja tukea itseään, toisia ja yhteiskuntaa kriiseistä selviytymisessä. Nämä resurssit ovat myös keskeinen osa osallisuutta, ja niitä olisi tärkeää tukea ja hyödyntää tulevissa kriiseissä ja niihin varauduttaessa. Yhteiskuntien ja yhteisöjen kykyä selviytyä kriiseissä edistävät ihmisten ja organisaatioiden keskinäinen verkottuminen, yhteistyö ja avunanto sekä koettu yhteisöllisyys ja luottamus (Norris ym. 2008). Näitä yhteisöllisen ruoka-avun ja laajemminkin osallisuustyön vahvuuksia voidaan sekä kriiseissä että niin sanotuissa normaalioloissa hyödyntää sen jäsenten ja koko yhteiskunnan selviytymisen ja hyvinvoinnin edistämiseksi.

Kirjallisuus

- Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY.
- Alppivuori, Kristiina (2021) Mitä kertovat ruoka-apua hakevat ihmiset. Espoolainen ruoka-apu, avun tarve ja palvelukokemukset. Espoo: Espoon kaupunki. <https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2021/12/RUOKA-AVUN-ASIAKKAAT-KERTO VAT-2021.pdf> Luettu 3.11.2022.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), 77–101.
- Capodistrias, Paula & Szulecka, Julia & Corciolani, Matteo & Strøm-Andersen, Nhat (2022) European food banks and COVID-19: Resilience and innovation in times of crisis. *Socio-Economic Plannings Sciences*, 82, part A. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101187>
- Caraher, Martin & Cavicchi, Alessio (2014) Old crises on new plates or old plates for a new crises? Food banks and food insecurity. *British Food Journal* 116 (9).
- Deci, Edward L. & Ryan, Richard L. (2000) The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry* 11 (4), 227–268.
- Emerson, Robert M. & Fretz, Rachel I. & Shaw, Linda L. (2007) Participant observation and fieldnotes. Teoksessa Paul Atkinson (toim.) *Handbook of ethnography*. Lontoo: Sage, 352–368.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) *Sosiaalibarometri 2020*. Helsinki: Soste.
- Etsivän lähityön havainnot Koronakeväänä (2020) Helsinki: Helsingin kaupunki. <https://www.hel.fi/static/sote/sosrap/raportit/etsivan-lahityon-havainnot-koronakevaana-2020.pdf?fbclid=IwAR3erEs3ucKLqKS2yin2vWZ-2-cbLl8oeqvk77ERAnFKpjTOg7f6Qpapv2g> Luettu 30.10.2022.

- Hammarén, Sirkku & Hietaniemi, Maija & Kainulainen, Sakari & Kalanti, Meri (2022) Diakoniabarometri: Muuttuva ja muuttava diakonia. Suomen ev.-lut. kirkon tutkimusjulkaisuja 138. Helsinki: Kirkon tutkimus ja koulutus.
- Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyksettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 333–367.
- Helfer, Alix & Laine, Riku & Uusimäki, Virvatuli & Pitkänen, Tuuli (2021) Terveystilan yhteydet kokemuksiin poikkeustilasta – verkkokysely sote-järjestöjen tavoittamille ihmisille valmiuslain aikana. Tietopuu: Tutkimussarja 4/2021, 1–23. <https://doi.org/10.19207/TIETOPUU12>
- Heyl, Barbara S. (2007) Ethnographic interviewing. Teoksessa Paul Atkinson (toim.) Handbook of ethnography. Lontoo: Sage, 369–383.
- Isola, Anna-Maria (2016) Autonomia, demokratia ja yhteisöt. Osallisuuden paikallinen edistäminen. Yhteiskuntapolitiikka 81 (5), 595–600.
- Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpaperi 33/2017. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/135356/URN_ISBN_978-952-302-917-0.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 30.10.2022.
- Johnson, John M. & Rowlands, Timothy (2012) The interpersonal dynamics of in-depth interviewing. Teoksessa Jaber F Gubrium, James A. Holstein, Amir Marvasti & Karyn D. McKinney (toim.) The SAGE handbook of interview research: The complexity of the craft. Thousand Oaks, California: SAGE Publications, 99–114.
- Jurvansuu, Sari & Helfer, Alix & Tourunen, Jouni & Pitkänen, Tuuli (2020) Muutokset järjestöjen tavoittamien ihmisten päihdeidenkäytössä koronapoikkeustilan aikana. Toukokuussa 2020 toteutetun verkkokyselyn tuloksia. Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia 4 /2020, 1–13.
- Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Turunen, Jouni (2021) Kun kohtaamispaikka suljettiin. Kävijöiden ja työntekijöiden kokemuksia koronapoikkeustilan vaikutuksista. Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia 2/2021, 1–14.
- Karjalainen, Jouko & Hossain-Karhu, Rosa & Marjamäki, Pirjo & Sinkkonen, Annika (2021) Ruoka luo yhteyden–Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Ruoka-apuselvityksen muistio. Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca.
- Kirkon tilastot, toimintatilasto 2022 (2022) <https://www.kirkontilastot.fi/viz.php?id=208> Luettu 31.3.2023.
- Kohonen, Iina & Kuula-Luumi, Arja & Spoof, Sanna-Kaisa (2019) Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3.
- Koronapandemian vaikutukset perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen. Ihmisoikeusvaltuuskunnan suosituksia (2020) Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 3/2020. Helsinki: Ihmisoikeuskeskus.
- Laihiala, Tuomo & Ohisalo, Maria (2017) Sosiaalipummit leipäjonossa? – Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta. Teoksessa Juho Saari (toim.) Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa. Tampere: Tampere Univesity Press, 233–258.

- Laihiala, Tuomo & Mattila-Aalto, Minna (2018) Ruoka-apu ja osallisuus. *Aikuiskasvatus* 2/2018, 159–161.
- Laihiala, Tuomo & Nick, Reetta (2020) Koronakriisin vaikutukset ruoka-apuun keväällä 2020. *Ruoka-apu.fi*: https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2021/12/Koronakriisin-vaikutukset-ruoka-apuun_Laihiala-ja-Nick-2020.pdf Luettu 15.12.2022.
- Larjavaara, Hanna (2019) Leipäjonosta yhteiseen pöytään. Tapaustutkimus Vantaan Yhteinen pöytä -hankkeesta. Helsinki: Helsingin yliopisto (pro gradu -tutkielma).
- Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija (2016) Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (5), 586–594.
- Leemann, Lars & Martelin, Tuija & Koskinen, Seppo & Härkänen, Tommi & Isola, Anna-Maria (2021) Development and psychometric evaluation of the experiences of social inclusion scale. *Journal of Human Development and Capabilities* 23 (3), 400–424.
- Mäenpää, Pasi & Grönlund, Henrietta & Kemppainen, Teemu (2023, tulossa) Yhdessä koronan aikaan. Tutkimus yhteisöllisestä resilienssistä Helsingissä. Tutkimuskatsauksia 2023. Helsinki: Helsingin kaupunginkanslia.
- Nordensvärd, Johan & Byun, Young-Hwan & Sommar, Carl-Johan (2022) Urban food security during COVID-19: The limits of statutory welfare and the role of community action in Sweden and Korea. *Urban Governance* 2 (2), 328–335.
- Norris, Fran H. & Stevens, Susan P. & Pfefferbaum, Betty & Wyche, Karen F. & Pfefferbaum, Rose L. (2008) Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology* 41 (1), 127–150.
- Nousiainen, Marko (2021) Pienet onnistumistarinat ja osallisuuden kokeminen Yhteisissä keittiöissä. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (2), 155–165.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho (2014) Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. *Kaks – Kunnallisalalan kehittämissäätöön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu* nro 83.
- Ohisalo, Maria & Laihiala, Tuomo & Saari, Juho (2015) Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja huono-osaisuuden kasautuminen leipäjonoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (5), 435–446.
- THL (2022) Osallisuusindikaattori mittaa osallisuuden kokemusta. https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/heikoimmassa-asemassa-olevien-osallisuus/tutkimus/osallisuusindikaattori-mittaa-osallisuuden-kokemusta#Osallisuusindikaattorin_k%C3%A4ytt%C3%B6%C3%B6n_liittyv Luettu 30.10.2022.
- Peltosalmi, Juha & Eronen, Anne & Haikari, Janne & Laukkarinen, Matti & Litmanen, Tapio & Londén, Pia & Ruuskanen, Petri (2020) *Järjestöbarometri 2020*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.
- Pitkänen, Tuuli & Helfer, Alix & Laine, Riku & Uusimäki, Virvatuli (2020) Poikkeustila on lisännyt huolia ja yksinäisyyttä. *TIIMI* 4/2020.
- Raitakari, Suvi & Hekkala, Marja & Ilmoniemi, Mikko (2022) Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsennyksiä*. Tampere: Vastapaino, 343–384.

- Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013) Osallisuus ei ole keino tai väline – Palvelut ovat! Teoksessa Era, Taina (toim.) Osallisuutta vai pakkoa? Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Jyväskylä: JAMK, 12–34.
- Rissanen, Pekka & Parhiala, Kimmo & Kestilä, Laura & Härmä, Vuokko & Honkatukia, Juha & Jormanainen, Vesa (2020) COVID-19-epidemian vaikutukset väestön palvelutarpeisiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen – Nopea vaikutusarvio. Raportti 8/2020. Helsinki: THL https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/139694/URN_ISBN_978-952-343-496-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 11.7.2023.
- Ruoka-apu.fi-tilastot (s.a.) <https://ruoka-apu.fi/ruoka-avun-jarjestajille/ruoka-apu-fi-tila/> Luettu 6.4.2023.
- Saari, Juho (2016) Yksinäisten Suomi. Helsinki: Gaudeamus.
- Salminen, Jarkko & Lehtonen, Pauliina & Rikala, Sanna & Kuusisto, Anna-Kaisa & Luoma-Halkola, Henna & Puumala, Eeva & Sointu, Liina & Wallin, Antti & Häikiö, Liisa (2021) Osallisuuden kehät: Näkökulmia hyvinvoinnin muotoutumiseen. Focus Localis 3/2021, 80–98.
- Salonen, Anna S. (2017) Lining up for charity: A study of the social organization and communal qualities of breadlines in a Finnish city. International Journal of Sociology and Social Policy 37 (3–4), 218–230.
- Salonen, Anna S. & Grönlund, Henrietta (2018) Vastavuoroisuus ja vapaaehtoinen auttamistoiminta avun vastaanottajan näkökulmasta: Empiirisen tutkimuksen tulkinallisia mahdollisuuksia ja haasteita. Teologinen Aikakauskirja 123 (2), 150–163.
- Salonen, Anna S. & Alppivuori, Kristiina (2021) Kaupungin ja järjestökentän yhteistyö espoolaisen ruoka-avun kentällä koronavuorissa keväällä 2020: Näkökulmia vakiintuvaan ruoka-apuun. Diakonian tutkimus 1/2021, 6–31.
- Silvasti, Tiina (2015) Food aid – Normalising the abnormal in Finland. Social Policy and Society 14 (3), 471–482.
- Törmä, Sinikka (2009) Matala kynnyks – Pelkkä retorinen lupaus? Janus 17 (2), 164–169.
- Valtioneuvosto (2020a) Hallitus on todennut yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa Suomen olevan poikkeusoloissa koronavirustilanteen vuoksi 16.3.2020. <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallitus-totesi-suomen-olevan-poikkeusoloissa-koronavirustilanteen-vuoksi> Luettu 17.11.2022.
- Valtioneuvosto (2020b) Mitä yli 70-vuotiaan pitää ottaa huomioon koronavirustilanteessa? 19.3.2020. <https://valtioneuvosto.fi/-/1271139/mita-yli-70-vuotiaan-pitaa-ottaa-huomioon-koronavirustilanteessa> Luettu 17.11.2022.
- van der Horst, Hilje & Pascucci, Stefano & Bol, Wilma (2014) The 'dark side' of food banks? Exploring emotional responses of food bank receivers in the Netherlands. British Food Journal 116 (9), 1506–1520.
- Wennberg, Mikko & Luukkonen, Tuomas & Haila, Katri (2020) Sosiaalihuollon ja lastensuojelun kantokyky koronakriisin aikana. Haastavat tekijät ja uudet ratkaisukeinot kriisistä selviämiseksi. ITLA Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö. 5.6.2020. <https://itla.fi/selvitys-sosiaalihuollon-ja-lastensuojelun-kantokyky-koronakriisin-aikana-haastavat-tekijat-ja-uudet-ratkaisukeinot-kriisista-selviämiseksi/> Luettu 9.8.2023.
- Zitting, Joakim & Kainulainen, Sakari (2022) Ruoka-aputoiminta pienemmissä kunnissa: Erityispiirteitä ja muutoksia. Focus Localis 50 (4), 54–62.

13 Millainen on ruoka-avun hakijoiden positiivinen mielenterveys?

Joakim Zitting, Varpu Wiens & Sakari Kainulainen

Tiivistelmä

Koronapandemia iski monin eri tavoin heikoimmassa asemassa oleviin, kuten ruoka-avun asiakkaisiin. Pandemian aikana ruoka-avussa asioimisen aloitti myös ryhmiä, joita ei ennen pandemiaa näkynyt ruoka-avussa niin paljoa. Ruoka-avussa asioimisen pääasiallinen taustasy on rahan puute, vaikkakin kasautunut huono-osaisuus on ruoka-avun hakijoiden keskuudessa yleistä. Taloudellisessa niukkuudessa eläminen vaikeuttaa elämän ennakoitavuutta, ja kuormittaa aivojen tiedonkäsittelykykyjä. Positiivinen mielenterveys, jonka tärkeitä ulottuvuuksia ovat muun muassa elämään tyytyväisyyden ja pystyvyyden tunteet sekä resilienssi, voi kuitenkin toimia voimavarana elämänhaasteiden ja vastoinkäymisten keskellä.

Tarkastelemme luvussa ruoka-avussa asioivien ihmisten positiivista mielenterveyttä ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Aineistona on Korona yhteiskunnan marginaaleissa (KoMa) -tutkimusprojektissa toteutettu ruoka-apukysely (N=942), jossa kysyimme ruoka-avun hakijoilta muun muassa palvelujen käytöstä, positiivisesta mielenterveydestä ja ruoka-avussa asioinnin syistä. Aineiston analyysissä hyödynnämme muun muassa t-testiä sekä varianssianalyysiä. Tulokset paljastavat, että ruoka-avun hakijoiden positiivinen mielenterveys on jonkin verran heikompi kuin koko väestöllä, mutta vaihtelu ruoka-avun hakijoiden eri ryh-

mien välillä on suurta. Ruoka-apua hakevista heikoin positiivinen mielenterveys on vuokralla yksin kaupungissa asuvalla alle 30-vuotiaalla tai 50–59-vuotiaalla työttömällä ihmisellä, kun taas vahvin positiivinen mielenterveys on yli 70-vuotiaalla maaseutumaisessa kunnassa omistusasunnossa ja parisuhteessa elävällä ihmisellä. Toimeentulovaikeuksien kokeminen heikentää positiivista mielenterveyttä. Ruoka-avussa asioimisen kestolla ei ole niin suurta vaikutusta positiiviseen mielenterveyteen.

Ruoka-avun tarpeen vähentäminen on tärkeää, etenkin kun ruoka-avussa jaettavan ruoan määrä vähenee. Ihmisiä olisi tuettava ruoka-avun tarpeen juurisyihin, etenkin toimeentulo-ongelmiin, vaikuttavalla tavalla. Ruoka-avun kävijäkunta on heterogeenista, ja osa ruoka-avun hakijoista saattaa vain tarvita ruokakassia täydentämään niukkaa toimeentuloa äkillisten talousvaikeuksien keskellä. Osa ruoka-avun hakijoista tarvitsee kuitenkin myös muuta apua ja tukea. Ruoka-aputoiminnan kehityssuuntausta, jossa ruoka-avussa tarjotaan muitakin toimintoja ja palveluja kuin ruokaa, on jatkettava ja vahvistettava ruoka-avun hakijoiden positiivisen mielenterveyden kohentamiseksi. Jalkautuvaa palveluneuvontaa ja -ohjausta on suunnattava sinne, mistä vaikeuksia kokevia ihmisiä tavoittaa helposti. Kaikilla ei ole jaksamista, osaamista tai mahdollisuuksia selvittää tuki- ja palvelujärjestelmän kiemuroita omatoimisesti, etenkin jos positiivinen mielenterveys on heikko.

Johdanto

Koronapandemia iski pahasti sekä kansanterveyteen, talouteen että sosiaaliseen osallisuuteen. Rajoitustoimenpiteet vaikuttivat myös sosiaali- ja terveystalouden toimintaan sekä palvelujen käyttöön. Palvelujen saatavuus ja saavutettavuus heikkenivät, ja tämä vaikutti etenkin heihin, jotka jo ennen pandemiaa olivat vaikeassa elämäntilanteessa. (Kestilä ym. 2022; Knop ym. 2022.) Pandemiolla ja sen hallintatoimilla on ollut myös psykologinen ulottuvuus, kun ne vaikuttivat monin tavoin ihmisten tunnetiloihin sekä väestön mielenterveyteen (ks. Vasara tässä teoksessa). Pandemiatilanne tuotti monille esimerkiksi huolta omasta sekä läheisten terveydestä, ja heikensi ihmisten subjektiivisia kokemuksia hyvinvoinnista. Lisäksi rajoitustoimenpiteet vähensivät sosiaalisia kontakteja, ja pandemian sekä rajoitustoimenpiteiden talousvaikutukset heikensivät monien kotitalouksien tilannetta. (Zacher & Rudolph 2021; Suvisaari ym. 2021.)

Yhteiskunnallisten kriisien vaikutukset heijastuvat väkisin ruoka-aputoimintaan. Ruoka-apua hakevat ovat keskimäärin hyvin pienituloisia, ja he

useimmiten kokevat kasautunutta huono-osaisuutta eli samanaikaisesti talous-, terveys- ja sosiaalisia ongelmia (esim. Ohisalo 2017). Pandemian aikana ruoka-apuun tuli uusia asiakasryhmiä, joihin kuuluvia ihmisiä ei aiemmin niin usein nähty ruoka-avussa. Ruoka-avussa asiointiin aloittaneissa oli enemmän nuorempia, lapsiperheellisiä ja korkeakoulutettuja ihmisiä verrattuna ruoka-avussa pidempään asioineisiin ihmisiin. (Zitting & Kainulainen 2023b.) Tällaiset muutokset laittavat kysymään, miten kasautuneet kriisit näkyvät ruoka-avussa asioivien mielenterveydessä.

Taloudellisessa niukkuudessa eläminen vaikeuttaa muun muassa elämän ennakoitavuutta ja heikentää taloushuolia kokevien ihmisten kognitiivista kapasiteettia eli aivojen tiedonkäsittelykykyä (Mullainathan & Shafir 2013; Zhao & Tomm 2018; Isola ym. 2021). Elämänhaasteiden keskellä selviytymistä kuitenkin edesauttaa positiivinen mielenterveys, jota pidetään synonyyminä mielen hyvinvoinnille. Mielen pahoin- ja hyvinvointi voidaan nähdä kahtena erillisenä ulottuvuutena, eli vaikka ihmisellä olisi ongelmia pahoinvoinnin ulottuvuudella hänellä voi olla resursseja hyvinvoinnin ulottuvuudella. Positiivisen mielenterveyden tärkeitä ulottuvuuksia ovat muun muassa pystyvyyden, onnellisuuden ja elämään tyytyväisyyden tunteet, sekä resilienssi eli yksilön mukautumis- ja vastustuskyky elämänpaineita kohtaan. Vaikka ihmisellä saattaisi olla elämässään stressiä, masennusta tai erilaisia muita vastoinkäymisiä, positiivinen mielenterveys voi toimia voimavarana ja auttaa eteenpäin näiden vastoinkäymisten keskellä. (Appelqvist-Schmidlechner ym. 2016.)

Talousvaikeuksien, pandemiaolosuhteiden ja monenlaisten muiden ongelmien keskellä on siis helpompi selviytyä, mikäli positiivinen mielenterveys tuottaa voimavaroja. Tässä luvussa tarkoituksenamme on selvittää, löytyykö ruoka-apua hakevilta ihmisiltä näitä voimavaroja. Etsimme vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- 1) *Miten ruoka-avun hakijoiden positiivinen mielenterveys eroaa muun väestön positiivisesta mielenterveydestä?*
- 2) *Miten ruoka-avussa pidempään asioineiden ja pandemian aikana aloittaneiden positiivinen mielenterveys eroavat toisistaan?*
- 3) *Mitkä taustatekijät vaikuttavat ruoka-apua hakevien positiiviseen mielenterveyteen?*

Vastaamme tässä luvussa näihin kysymyksiin hyödyntämällä Korona yhteiskunnan marginaaleissa (KoMa) -tutkimusprojektin ruoka-apukyselyn aineistoa. Luku etenee ruoka-aputoiminnan ja sen viimeaikaisten muutosten esittelyn

kautta positiivisen mielenterveyden määrittelyyn, ja tutkimusaineiston kuvaamisen kautta empiiriseen osioon. Lopuksi käsittelemme ruoka-aputoiminnan kehittämistarpeita niin positiivisen mielenterveyden vahvistamisen kuin ruoka-avun tarpeen vähentämisen näkökulmista.

Ruoka-avun tarpeen muutokset viime vuosina

Ruoka-avun saajia on pidetty yhteiskuntamme huono-osaisimpiin kuuluvana ryhmänä. Ruoka-avussa käyvien joukko on heterogeenistä, mutta suurin osa kävijöistä on yleisesti ottaen heikossa työmarkkina-asemassa, pääasiasa työttömiä tai eläkeläisiä, vuokralla ja yksin asuvia sekä hyvin pienituloisia. Ruoka-avun saajat arvioivat hyvinvointinsa ja pärjäämisensä sekä yhteiskunnallisen luottamuksensa heikommaksi verrattuna muuhun väestöön. Monille ruoka-avun saajille huono-osaisuus kasautuu sekä talous- ja terveysvaikeuksina että sosiaalisina vaikeuksina. (Ohisalo 2014, 40–41; Ohisalo 2017, 47–48.) Toisaalta on hyvä muistaa, että ruoka-aputoiminnan kautta jaettava apu ei välttämättä tavoita yhteiskunnan kaikkein huono-osaisimpiin kuuluvia ihmisiä, sillä ruoka-apupisteisiin hakeutuminen osoittaa ihmisellä olevan edes jonkin verran voimavaroja ja kykyjä pyrkiä parantamaan elämänlaatuaan (Karjalainen ym. 2021, 12).

Ruoka-avusta on tullut vuosien saatossa pysyvä tukimuoto vaikeassa asemassa oleville ihmisille. Vaikka ruoka-avusta on todettu, ettei moderneissa hyvinvointivaltioissa pitäisi olla sille tarvetta, ei hyväntekeväisyyteen perustuva ruoka-apu näytä olevan häviämässä. Syinä tähän ovat sosiaaliturva- ja palvelujärjestelmän heikko kattavuus sekä hiljainen hyväksyntä sille, että ruoka-apu on tärkeä aivan viimesijaisin tukimuoto. Poliittinen tahto näiden järjestelmän heikkouksien paikkaamiseksi sekä köyhyysongelman ratkaisemiseksi näyttää siis tällä hetkellä puuttuvan. (Kortetmäki & Silvasti 2017; Silvasti & Tikka 2020; Salonen & Alppivuori 2021.) Ruoka-apua tarjoavat muun muassa eri uskontokuntien seurakunnat, työttömien yhdistykset, päihdetyöjärjestöt sekä ruoka-avun jakoa varten perustetut yhdistykset. Niin sanottu kolmas sektori on siis tärkein ruoka-avun tarjoaja, ja toimintaa on rahoitettu kirkollisverolla, STEA:n toiminta-avustuksilla, sosiaali- ja terveysministeriön myöntämistä määrärahoista sekä kuntien järjestöavustuksista. (Harrison ym. 2020, 12; Karjalainen ym. 2021.)

Ennen koronapandemiaa arvioitiin, että ruoka-apuun turvautuu vuodessa 100 000–200 000 henkilöä (Laihiala & Nick 2020, 7). Kävijämäärien tarkka arviointi on kuitenkin vaikeaa, sillä ruoka-avun saajien määrää ei tilastoi-

da tarkasti. Ruoka-apu ei ole virallista auttamistoimintaa, jossa hakijoiden pitäisi esittää todistuksia henkilöllisyydestään ja avuntarpeestaan. Mahdollisia avun hakijoita ei siis haluta karkottaa erilaisilla todistusten esittämispyyntöillä, vaan ruoka-apu on haluttu pitää helposti lähestyttävänä apumuotona. Koronapandemian vaikutuksia ruoka-aputoimintaan on kävijärekisterien puutteen vuoksi vaikea arvioida täsmällisesti, mutta Joakim Zittingin & Sakari Kainulaisen (2023b) arvion mukaan pandemian myötä ruoka-avun saajien määrä kasvoi noin 200 000 henkilöön vuodessa. Kävijämäärää kasvattivat esimerkiksi pandemiarajoitusten myötä tehdyt lomautukset ja irtisanomiset, yritystoiminnan keskeytymiset sekä etäkouluun siirtymisen vuoksi kasvaneet perheiden ruokakulut, joista pienituloiset perheet eivät selvinneet (Laihiala & Nick 2020, 12; Zitting & Kainulainen 2023b.) Ruoka-avun hakijoiden määrä oli pandemian hellittäessä vuonna 2022 edelleen kasvusuunnassa, kun ruoan hinta nousi ja muutkin elinkustannukset kasvoivat inflaation ja Ukrainan sodan heijastevaiikutusten myötä (Passoja & Vaalgamaa 2022).

Pandemian vaikutuksesta jotkin ruoka-aputoimijat lopettivat toimintansa tiukimpien rajoitusten aikaan, jolloin heidän kävijöitään ohjautui etenkin evankelisluterilaisen kirkon ruoka-apuun, joka jatkoi toimintaansa myös pandemiaolosuhteissa. Rajoitustoimenpiteiden myötä yhteisöllisiä ruokailuja suljettiin, ja ruokakassien jakeluissa yleistyi valmiiksi pakattujen kassien jakelu. Ruoka-avun jonottamista ulkona oli ennen pandemiaa pyritty vähentämään, mutta rajoitustoimenpiteet lisäsivät taas ulkojonoja. Jotkin ruoka-aputoimijat ottivat käyttöönsä ruokakassien noudon ajanvarauksella, ja ruokakassien kotiinkuljetukset yleistyivät. Pandemian myötä nähtiinkin kuntien sekä ruoka-aputoimijoiden välisen yhteistyön tiivistymistä esimerkiksi kotiinkuljetusten järjestelyissä, mutta myös pandemiatiedotteiden jakelussa ruokakassien mukana. Pandemia kuormitti vapaaehtoistyöntekijöitä, ja moni iäkkäämpi vapaaehtoinen jäi kotiinsa. (Laihiala & Nick 2020; Salonen & Alppivuori 2021; Karjalainen ym. 2021; Zitting & Kainulainen 2023b.)

Ruoka-avun tarve kasvoi pandemian aikana ja kasvaa edelleen, mutta tämä kehityssuunta pitäisi pystyä katkaisemaan, jos siksikin, että ruoka-avussa jaettavan ruoan määrä on vähentynyt, koska hävikki- ja lahjoitusruoan saatavuudessa on enenevissä määrin vaikeuksia. Tämä johtuu muun muassa elintarviketeollisuuden ja kauppojen tehostuneesta logistiikasta ja alennushintaisista tuotteista sekä erilaisten hävikkiruokaa myyvien yritysten kehittämisestä (esim. Passoja & Vaalgamaa 2022, 9). Keväällä 2023 jotkin ruoka-aputoimijat ovatkin jo raportoineet hakijamäärien vähenemisestä, koska kaikille ei ole riittänyt ruokaa jaettavaksi (Ruoka-apu.fi 2023). Lisäksi niin sanotun EU-ruoka-avun jakami-

nen loppui vuoden 2022 alkupuolella, ja viimeisimpien tietojen mukaan niiden korvaajaksi suunnitellut maksukortit tulisivat käyttöön vasta vuoden 2023 jälkipuoliskolla.

Näiden vaikeuksien keskellä on muistettava, että sekä määrällisesti että laadullisesti tarpeenmukainen ruoka on ihmisoikeus (Kortetmäki & Silvasti 2017). Ruoka-avussa tarjottava ruoka ei välttämättä täytä kumpaakaan ehtoa, sillä jaetavan ruoan määrä ja laatu riippuvat hyvin paljon siitä, mitä hävikki- ja lahjoitusruokaa ruoka-aputoimijat onnistuvat saamaan. Vielä vaikeampaa tarpeiden tyydyttäminen on niillä ruoka-apuun turvautuvilla ihmisillä, joiden täytyy noudattaa jotain erikoisruokavaliota. Ihmisen osallisuuden ja toimijuuden näkökulmista olisikin parempi, jos itse kullakin olisi taloudelliset ja muut edellytykset hankkia tarvitsemansa ruoka itse.

Taloudellinen niukkuus ja positiivinen mielenterveys

Ruoka-avun tarve liittyy usein pitkittyneisiin elämänvaikeuksiin, mutta arvaamattomien tilanteiden myötä kuka tahansa saattaa päätyä tarvitsemaan ruoka-apua. Lähes poikkeuksetta ruoka-avun tärkein syy on kuitenkin rahan puute. (Esim. Orhanli ym. 2022, 27.) Talousvaikeudet tuottavat ruoka-avun hakijoiden elämiin monenlaisia uusia ongelmia. Köyhyyttä kokevien elämäntarinoissa tulee esille, miten pitkittynyt köyhyys tuo elämään merkityksettömyyden tunteita, yksitoikkaisia arjessa selviytymisen rutiineja, ja tekee positiivisesta tulevaisuudesta unelmoimisen melkein mahdottomaksi (Isola ym. 2021).

Tämä ei ole yllättävää, sillä tutkimusten mukaan köyhyys ja taloudellinen niukkuus heikentävät ihmisen kognitiivista kapasiteettia eli aivojen tiedonkäsittelykykyä. Kun huomio kiinnittyy talousvaikeuksien kanssa pärjäämiseen, ihmiselle jää vähemmän resursseja muiden asioiden käsittelyyn. Niukkuus heikentää muun muassa ongelmien ratkaisukykyä, tiedon hankkimis- ja omaksumiskykyä, asioiden muistissa pitämistä sekä kykyä loogiseen järkeilyyn ja tulevaisuuden suunnitteluun. Lisäksi köyhyyteen liittyvät stereotypiat ja stigma rasittavat talousvaikeuksia kokevien mieliä entisestään. Tällä kaikella on vaikutuksensa taloudellista niukkuutta kokevan ihmisen valintoihin ja toimintaan. (Mani ym. 2013; Mullainathan & Shafir 2013; Zhao & Tomm 2018.)

Vastoinkäymisten ja ongelmien keskellä saattaa kuitenkin auttaa positiivinen mielenterveys (engl. *positive mental health*), jota voi pitää synonyyminä mielen hyvinvoinnille (engl. *mental well-being*). Esimerkiksi psyykkisestä kuormittuneisuudesta huolimatta ihmisellä saattaa olla mielen hyvinvointia sekä psyyk-

kisiä voimavaroja, joita hän voi hyödyntää resurssina ongelmia kohdatessaan. Positiivista mielenterveyttä voi siis pitää voimavarana hyvinvoinnin edistämises- sä. Positiivinen mielenterveys kuvastaa ihmisen toiveikkuutta, elämänhallinnan tunnetta, myönteistä käsitystä omasta itsestä sekä taitoja kohdata vastoinkäymisiä. Pystyvyyden, onnellisuuden ja elämään tyytyväisyyden tunteet sekä resilienssi eli mukautumiskyky ja vastustuskyky elämän paineille ovat positiivisen mielenterveyden tärkeitä yksittäisiä ulottuvuuksia. (Appelqvist-Schmidlechner ym. 2016; 2019; Suvisaari ym. 2021.)

Etenkin ihmisillä, joiden mielenterveys kukoistaa (engl. *flourishing*), mutta myös kohtalaisen mielenterveyden omaavilla mielenterveys toimii tietynlaisena puskurina stressaavissa elämäntilanteissa ja -muutoksissa. Sen sijaan niillä ihmisillä, joiden mielenterveys on riutuva (engl. *languishing*), ei ole samankaltaisia voimavaroja käytettävissään. Positiivinen mielenterveys ei kuitenkaan ole stabiili muuttuja, vaan siihen vaikuttavat monet tekijät, kuten yksilölliset ominaisuudet ja kokemukset, sosiaalinen kanssakäyminen sekä yhteiskunnan rakenteet, resurssit ja arvot. Se on siis tilanteeseen ja aikaan sidoksissa, se muovautuu koko elämän ajan ja sitä on mahdollista myös vahvistaa. (Keyes 2002; Appelqvist-Schmidlechner ym. 2016; 2019; Suvisaari ym. 2021.)

Samansuuntaisia näkemyksiä on aiemmin esittänyt Aaron Antonovsky (1987), joka on puhunut positiivista mielenterveyttä lähellä olevasta koherenssin tunteesta. Se mahdollistaa erilaisten selviytymiskeinojen avulla pääsemään eteenpäin hankalistakin tilanteista. Koherenssin tunne on siis joustava ja muuttuva, jolloin sopeutuminen tilanteeseen mahdollistuu erilaisten selviytymiskeinojen avulla. Tämä tarkoittaa sitä, että vaikeankin tilanteeseen on mahdollista vaikuttaa positiivisesti käytettävissä olevia voimavaroja vahvistamalla. (Mt.) Positiivinen mielenterveys voi siis tarjota keinoja selvitä myös taloudellisten vaikeuksien keskellä. Siksi onkin kiinnostavaa tarkastella positiivista mielenterveyttä taloudellista niukkuutta kokevien ihmisten, tämän luvun kohdalla ruoka-apua hakevien, keskuudessa. Seuraavaksi esittelemme mittarin, jolla positiivista mielenterveyttä voidaan tarkastella, sekä käyttämämme aineiston ja menetelmät.

Tutkimuksen toteuttaminen

Positiivista mielenterveyttä mittaava SWEMWBS-mittari on tieteellisesti validoitu lyhyt versio *Warwick-Edinburgh Mental Wellbeing* -mittarista. SWEMWBS koostuu seitsemästä etenkin psyykkiseen toimintakykyyn liittyvästä kysymykse-

tä, joiden pohjalta on mahdollista laskea varsinainen SWEMWBS-mittarilukema asteikolla 7–35. Tämä mittarin lyhyt versio tuottaa mielen hyvinvoinnista jonkin verran rajoitetumman kuvan kuin alkuperäinen 14 kysymystä käsittävä versio. Toisaalta lyhyempi versio on käytännöllisempi laajoissa väestökyselyissä. (Haver ym. 2015.) Mittarin kysymyksenasettelu KoMa-projektin ruoka-apukyselyssä oli seuraavanlainen:

Alla on esitetty joitakin väittämiä tunteista ja ajatuksista. Merkitse jokaisen väittämän kohdalla rasti siihen ruutuun, mikä parhaiten kuvaa kokemuksiasi viimeisen kahden viikon aikana (vastausvaihtoehdot en koskaan – harvoin – silloin tällöin – usein – koko ajan).

1. Olen tuntenut itseni toiveikkaaksi tulevaisuuden suhteen
2. Olen tuntenut itseni hyödylliseksi
3. Olen tuntenut itseni rentoutuneeksi
4. Olen käsitellyt ongelmia hyvin
5. Olen ajatellut selkeästi
6. Olen tuntenut läheisyyttä toisiin ihmisiin
7. Olen kyennyt tekemään omia päätöksiä asioista

SWEMWBS-mittaria on käytetty eri maissa väestötutkimuksissa sekä eri väestöryhmille kohdennetuissa kyselyissä. Esimerkiksi Englannin aikuisväestölle kohdennetussa vuosien 2010–2013 terveystutkimuksessa miesten antamien vastausten keskiarvo oli 23,7 ja naisten 23,2. Suurimmat ryhmien väliset erot olivat miesten terveystutkimuksen kohdalla: erittäin huonoa terveyttä kokevilla miehillä vastausten keskiarvo oli 19,3 ja erittäin hyvää terveyttä kokevilla miehillä 24,7. (Fat ym. 2017.) Suomessa vuoden 2017 kouluterveystutkimuksen aineistossa SWEMWBS-vastausten keskiarvo oli 22,03, pojilla 22,47 ja tytöillä 21,63 (Appelqvist-Schmidlechner ym. 2019). Suomalaisilla korkeakouluopiskelijoilla SWEMWBS-vastausten keskiarvo oli 22,7 vuonna 2019 ennen koronapandemiaa, ja pandemian ollessa päällä vuonna 2020 keskiarvo oli 21. (Sarasjärvi ym. 2022.) Mittarilla on siis löydetty esimerkiksi mittausajankohtaan liittyviä ja eri ryhmien välisiä eroja. Vaihteluvälit eivät kuitenkaan ole kovin suuria, ja tulokset poikkeavat melko paljon korkeimmasta mahdollisesta arvosta (35). Toisaalta korkeimman arvon saaminen edellyttää sitä, että vastaaja on kahden viikon aikana tuntenut koko ajan positiivisia tunteita ilman vähänkään epävarmempia tuntemuksia, mikä tuntuu inhimillisesti mahdottomalta.

SWEMWBS on saanut myös kritiikkiä. Esimerkiksi Ruotsissa tehdyssä laajassa väestökyselyssä on havaittu mittausepävarmuuksia, ja 6,9 prosenttia vastaajista oli vastannut mittarin kaikkiin kysymyksiin systemaattisesti korkeimman arvon. Tällaisessa tapauksessa ei voi olla varma oliko vastaajien tilanne oikeasti niin hyvä tai olivatko he ylipäättään lukeneet kysymystä ja vastanneet siihen todenmukaisesti. Tästä ja muista epävarmuuksista johtuen väestökyselyn tuloksia analysoineet tutkijat kyseenalaistavat mittarin tarkoituksenmukaisuutta laajoissa koko väestön tasoissa terveystutkimuksissa, ja ehdottavat vaikeampien kysymysten lisäämistä siihen. Tutkijat näkevät mittarin silti käyttökelpoisena välineenä tutkia positiivista mielenterveyttä niissä väestöryhmissä, joissa positiivinen mielenterveys on keskimääräistä matalampi. (Melin ym. 2022.) Kritiikistä huolimatta SWEMWBS on siis silti sovellettavissa ruoka-avun hakijoiden positiivisen mielenterveyden kartoittamiseen.

Aineistona käytämme KoMa-projektissa (<https://projects.tuni.fi/koma>) tehtyä ruoka-avun hakijoille suunnattua kyselyaineistoa, jonka keräys toteutui vuoden 2021 loppupuolella. Aineistoa keräsivät KoMa-projektin tutkimusavustajat Tiina Roininen ja Hanna Nurmi Tampereen yliopistosta, Metropolia-AMK:n opiskelijat Ida Collin ja Tiia Vastamäki, sekä tämän luvun ykköskirjoittaja. Nelisivuinen kyselylomake piti SWEMWBS-mittarin lisäksi sisällään muun muassa palvelujen käyttöä, ruoka-avussa asioinnin taustasyitä sekä erilaisia selviytymiskeinoja kartoitettavia kysymyksiä. Aineiston keräys toteutui jalkautumalla ruoka-avun toimipisteisiin, joissa tutkimusavustajat jakoivat lomakkeita ja avustivat niiden täyttämässä. Toimitimme kyselylomakkeita myös ruoka-aputoimijoille, jotka jakoivat lomakkeita kävijöille ja lähettivät täytetyt lomakkeet takaisin tutkijoille. Keräsimme aineiston ruokakassijakeluissa ja yhteisruokailuissa, ja saimme 942 vastausta 17 kunnasta eri puolilta Suomea. (Zitting 2022.)

Vastaajista enemmistö on naisia, yli 60-vuotiaita, työkyvyttömyys- tai vanhuuseläkkeellä olevia ja keskiasteen koulutuksen omaavia. Vastaajajoukossa on kuitenkin myös esimerkiksi työttömiä, korkeakoulutettuja ja lapsiperheellisiä ihmisiä, joten vastaajajoukko on melko heterogeeninen. Vastaajista 40 prosenttia aloitti ruokakassijakeluissa asioinnin pandemia-aikoina, ja vastaajista 60 % on pidempään asioineita. (Mt.) Aineiston osalta on kuitenkin huomioitava, että nelisivuiseen kyselylomakkeeseen ovat vastanneet sellaiset ihmiset, joilla on ollut vastaamiseen tarvittavaa motivaatiota ja jaksamista. On siis luultavaa, että hyvin heikon positiivisen mielenterveyden omaavat ovat jättäneet vastaamisen väliin. Kyselyaineisto toimii rajoituksistaan huolimatta hyvänä näytteenä ruoka-avun hakijoista.

Tutkimusta puoltaa Tampereen alueen ihmistieteiden eettisen toimikunnan lausunto, jonka saimme kesäkuussa 2021. Kerroimme vastaajille tutkimuksen tarkoituksista, aiheesta, luottamuksellisuudesta ja osallistumisen vapaaehtoisuudesta suullisesti ja kirjallisesti. Vastaamalla kyselylomakkeeseen vastaajat antoivat suostumuksensa osallistumiseen. Anonymisoimastamme tutkimusaineistosta yksittäistä vastaajaa tai ruoka-avun paikkaa on mahdotonta tunnistaa.

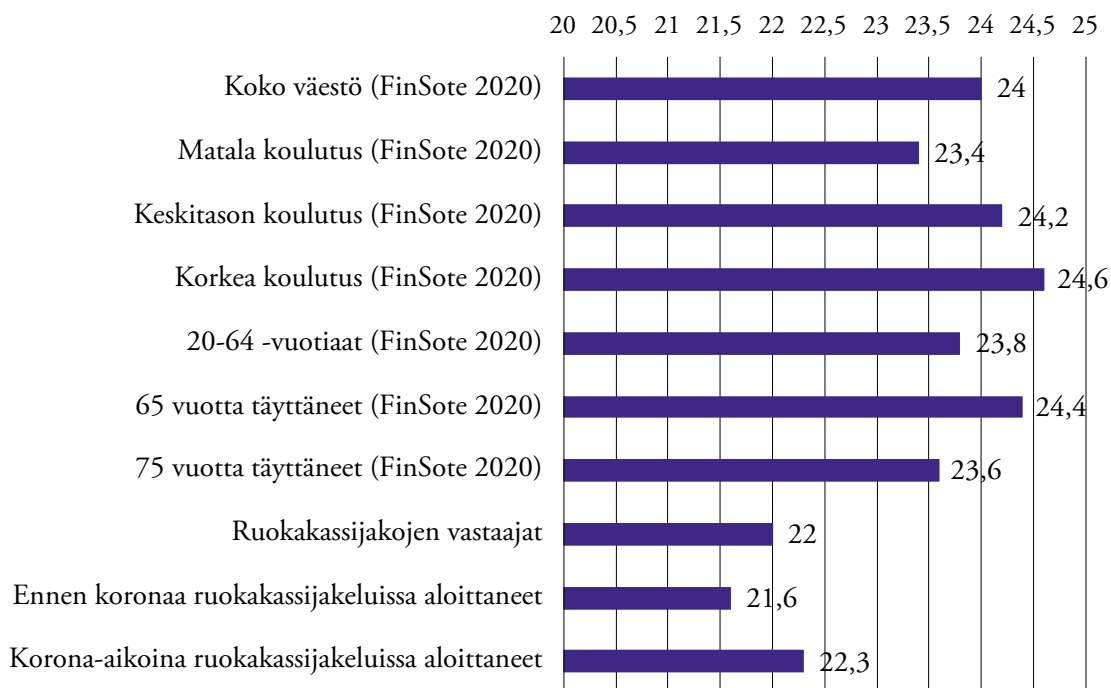
Tarkastelemme seuraavassa osiossa kyselyaineistosta positiivista mielenterveyttä kartoittavaa SWEMWBS-mittarilukemaa ja mittarin yksittäisiä kysymyksiä. Vaihtoehtona olisi tarkastella pelkkää mittarilukemaa, mutta analyysin syventämiseksi tarkastelemme myös yksittäisiä kysymyksiä. Tämä avaa näkyviä siihen, millä positiivisen mielenterveyden osa-alueella vastaajilla on oman ilmoituksensa mukaan vaikeuksia. Aineiston analyysissä hyödynnämme perusjakaumien lisäksi eri vastaajaryhmien välisiä keskiarvovertailuja. Ryhmien keskiarvojen erojen tilastollista merkitsevyyttä testaamme t-testillä tilanteissa, joissa tarkasteltavana on kaksi ryhmää, sekä varianssianalyysillä tilanteissa, joissa tarkasteltavana on useampi ryhmä. Lisäksi tarkastelemme muuttujien välisiä korrelaatioita Spearmanin järjestyskorrelaatiokertoimella. Näin saamme jäljitettyä eroja pandemia-aikoina ruoka-avussa asioinnin ja pidempään asioineiden välillä, tarkasteltua mitkä asiat vaikuttavat ruoka-avun hakijoiden positiiviseen mielenterveyteen sekä tarkasteltua erilaisten vastaajaryhmien välisiä eroja.

Toimeentulovaikeuksien kokeminen vaikuttaa positiiviseen mielenterveyteen

Koska tässä luvussa kiinnostuksen kohteenamme on juuri pandemia-aika, jolloin yhteisruokailut olivat monin paikoin suljettuina rajoitustoimenpiteiden myötä (ks. Huotari & Grönlund tässä kirjassa), rajaamme aineiston aluksi vain ruokakassijakeluista saamiimme vastauksiin. Pelkkien ruokakassijakeluiden osallistujien vastaajamäärä on 678. Positiivista mielenterveyttä kartoittava SWEMWBS-mittari on ollut aiemmin mainitsemiemme esimerkkien lisäksi mukana Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttamassa FinSote 2020 -kyselyssä. FinSote 2020 -tuloksia ja KoMa-aineistoa vertaamalla saamme kiinnostavaa vertailutietoa koko väestön ja ruokakassijakeluiden vastaajien välillä.

Kuviossa 1 esitämme Sotkanet.fi-palvelusta löytyvän FinSote 2020 -kyselyn koko maan keskiarvon ja keskiarvot eri vastaajaryhmistä, sekä KoMa-projektin ruoka-apukyselystä ruokakassijakojen vastaajien keskiarvon ja ruokakassijakeluissa ennen pandemiaa ja pandemia-aikoina asioinnin aloittaneiden keskiarvot.

Ruokakassijakelujen vastaajilla positiivinen mielenterveys on heikompi koko väestön keskiarvoon verrattuna, mutta eroa on kuitenkin vain kaksi yksikköä. Toisaalta koko väestöä edustavassa aineistossa mittarin vaihteluvälit ovat vielä pienemmät, esimerkiksi matalasti ja korkeasti koulutettujen välillä vain 1,2 yksikköä. Ruokakassijakeluissa ennen pandemiaa ja pandemia-aikoina aloittaneiden välillä on jonkin verran eroa, mutta t-testin mukaan ero ei ole tilastollisesti merkitsevää. Aineistolle tehtyjen T-testien tulokset voi katsoa Liitetaulukosta 1 luvun lopusta.

Kuvio 1. Positiivista mielenterveyttä kuvaavan SWEMWBS-mittarin keskiarvot (koko asteikko 7–35) eri ryhmissä.

Kuviossa 2 vertailemme SWEMWBS-mittarin yksittäisten kysymysten vastauskeskiarvoja ennen pandemiaa ruokakassijaoissa asioineiden sekä pandemia-aikoina aloittaneiden välillä. Mielenkiintoinen havainto on, että yksittäisissä kysymyksissä keskiarvot menevät pääasiallisesti yli kolmosen, niin sanotusti asteikon ”paremmalle puolelle”. Itsenäisten päätösten tekemisessä vastaajilla ei näytä olevan ongelmia, ja myös selkeän ajattelun kohdalla keskiarvo saa 3,5 ylittävän lukeman. Vain rentoutuneisuuden tunteen kohdalla keskiarvo on hieman alle kolmen, ja on hyvin ymmärrettävää, että vaikeassa taloudellisessa tilanteessa olevien ihmisten on vaikeaa kokea itseään rentoutuneiksi. Tässä kohdassa on

nähtävissä, että ruokakassijaoissa pidempään asioineilla on hitusen korkeampi keskiarvo kuin pandemia-aikoina asiointin aloittaneilla ihmisillä. Ero on hyvin pieni, eikä tilastollisesti merkitsevä (ks. Liitetaulukko 1). Siltikin voi kysyä, johtuisiko ero siitä, että ruokakassijakeluissa pidempään asioineet ihmiset ovat tottuneet tilanteeseensa, kun taas pandemia-aikoina asiointin aloittaneilla tällainen elämänmuutos vaikuttaa rentoutuneisuuteen negatiivisesti.

Kuvio 2. SWEMWBS-mittarin yksittäisten kysymysten vastausten keskiarvot (asteikko 1–5). * = tilastollisesti merkitsevä ero.

Tilastollisesti merkitseviä eroja on Kuviossa 2 ja Liitetaulukossa 1 nähtävillä kahdessa kysymyksessä. Ruoka-avussa pidempään asioineilla ei ole niin vahvasti hyödyllisyyden tuntemuksia kuin ruoka-avussa pandemia-aikoina aloittaneilla. Samaten tulevaisuuden toiveikkaus on ruoka-avussa pidempään asioineilla heikompa. Luonteva tulkintamme on, että jos taloudelliset vaikeudet ovat kestäneet vain vähän aikaa, niin ihminen jaksaa vielä suhtautua tulevaisuuteen toiveikkaasti. Samaten pitkään kestäneet taloudelliset vaikeudet voivat lannistaa ihmisten itsetuntoa ja tätä myötä hyödyllisyyden kokemusta.

Toimeentulovaikeuksien sekä niiden kokemisen keston vaikutuksia positiiviseen mielenterveyteen kartoitamme kahdella eri kysymyksellä. Kysymme

vastaajilta ensinnäkin sitä, miten helposti he saavat kotitalouden tavanomaiset menot katettua käytettävissä olevilla tuloilla. Kuusiportaisen asteikon ensimmäinen vastausvaihtoehto kuvasti menojen kattamista suurin vaikeuksin, ja viimeinen vaihtoehto kuvasti menojen kattamista hyvin helposti. Tämä kysymys siis kartoittaa taloudellisen niukkuuden kokemusta. Niukkuuden kokemuksen aikaulottuvuutta tarkastelemme ruoka-avussa asioimisen keston avulla. Kysyimme siitä seitsenportaisella asteikolla, jossa ensimmäinen vastausvaihtoehto kuvasti ruoka-avussa asioinnin aloittamista ennen vuotta 2019, ja viimeinen asioinnin aloittamista heinäkuusta 2021 alkaen. Näiden kysymysten vastauksia testaamme yhdessä positiivisen mielenterveyden kanssa Spearmanin järjestyskorrelaatiolla. Taulukossa 1 esitämme korrelaatiokertoimet sekä niiden tilastolliset merkitsevyydet.

Taulukko 1. Järjestyskorrelaatiokertoimet ruoka-avussa asioinnin pituuden ja menojen kattamisen helppouden sekä positiivisen mielenterveyden välillä (taulukon lukemia tulkitaan niin, että mitä suurempi korrelaatiokerroin on, sitä vahvempi on yhteys muuttujien välillä). Tilastolliset merkitsevyydet * $p < 0,05$ ja ** $p < 0,01$.

	Ruoka-avussa asioinnin kesto	Menojen kattamisen helppous
SWEMWBS	,100**	,335**
Olen tuntenut itseni toiveikkaaksi tulevaisuuden suhteen	,114**	,310**
Olen tuntenut itseni hyödylliseksi	,106**	,267**
Olen tuntenut itseni rentoutuneeksi	0,02	,358**
Olen käsitellyt ongelmia hyvin	0,047	,210**
Olen ajatellut selkeästi	0,033	,183**
Olen tuntenut läheisyyttä toisiin ihmisiin	,090*	,167**
Olen kyennyt tekemään omia päätöksiä asioista	,077*	,187**

Ruoka-avussa asioinnin kesto korreloi tilastollisesti merkitsevästi positiivisen mielenterveyden kokonaislukeman, tulevaisuuden toiveikkuuden ja hyödyllisyyden tunteen kanssa: mitä kauemmin ihminen on asioinut ruoka-avussa, sitä helpompi on positiivinen mielenterveys mitattuna tulevaisuuden toiveikkuudella ja hyödyllisyyden tunteella. Lisäksi ruoka-avussa asioimisen kesto korreloi tilastol-

lisesti melkein merkitsevästi läheisyyden tunteen sekä kyvyn tehdä omia päätöksiä kanssa. Korrelaatiot eivät kuitenkaan ole kovin vahvoja, vaan liikkuvat hieman 0,1:n molemmin puolin. Menojen kattamisen helppous sen sijaan korreloi tilastollisesti merkitsevästi kaikkien mitattujen positiivisen mielenterveyden ulottuvuuksien kanssa, ja korrelaatiokertoimet ovat suurempia kuin asioinnin keston kohdalla. Suurimmat eli yli 0,3:n kertoimet ovat rentoutuneisuuden tunteen ja tulevaisuuden toiveikkuuden kohdalla, ja hyödyllisyyden tunnekin lähestyy 0,3:a. Tulokset kertovat siis siitä, että mitä vaikeampaa menojen kattaminen on käytettävissä tuloilla, sitä heikompi on positiivinen mielenterveys ja sen eri osa-alueet.

Tulostemme perusteella näyttää siis siltä, että toimeentulovaikeuksien kokeminen yleensä vaikuttaa positiiviseen mielenterveyteen vahvemmin kuin se, miten pitkään ihminen on asioinnut ruoka-avussa (tässä tapauksessa miten pitkään hän on kokenut toimeentulovaikeuksia). Siksi koronapandemian aikana ruoka-avussa asioinnin aloittaneiden ja pidempään asioineiden välillä ei Kuvioissa 1 ja 2 ole nähtävillä kummoisia eroja. Äkillisetkin toimeentulovaikeudet voivat siis heikentää positiivista mielenterveyttä merkittävästi ja vähentää rentoutuneisuuden tunnetta. Tulevaisuuden toiveikkuuteen näyttää jonkin verran vaikuttavan myös ruoka-avussa asioinnin eli tässä tapauksessa toimeentulovaikeuksien kokemisen kesto. On ymmärrettävää, että mitä pidempään ihminen kokee toimeentulovaikeuksia ja joutuu turvautumaan ruoka-apuun, sitä toivottomamalta tulevaisuus alkaa näyttää.

Kysymystä siitä, keiden tukemiseen kannattaisi yhteiskunnassa kiinnittää eniten huomiota, tarkastelemme heikoimman positiivisen mielenterveyden lukeman valossa. Tarkastelemme ruoka-apukyselystä varianssianalyysin avulla SWEMWBS-mittarin kokonaislukemaa eri taustamuuttujittain. Koska ruoka-avussa asioinnin kestolla ei ole kovinkaan suurta vaikutusta positiiviseen mielenterveyteen, otamme tähän tarkasteluun mukaan myös yhteisruokailujen vastaajat. Tulokset ovat nähtävillä Taulukossa 2.

Taulukko 2. Varianssianalyysit SWEMWBS-mittariaineistosta taustamuuttujittain.

	Keskiarvo	Keskihajonta	95 %:n luottamusväli	
			ala	ylä
Asumismuoto	F=12,62***			
Omistusasunto (n=228)	23,20	3,94	22,69	23,72
Vuokralla asuminen (n=539)	21,63	4,09	21,28	21,97
Asunnoton (n=18)	21,18	4,10	19,14	23,22
Ikäluokat	F=7,39***			
0–29 (n=22)	20,18	3,90	18,45	21,91
30–39 (n=50)	21,51	3,94	20,39	22,63
40–49 (n=77)	21,71	4,15	20,77	22,65
50–59 (n=143)	21,16	3,75	20,54	21,78
60–69 (n=189)	22,26	4,00	21,69	22,84
70– (n=168)	23,58	4,36	22,92	24,24
Työmarkkina-asema	F=5,75***			
Opiskelija tai koululainen (n=30)	21,92	3,91	20,46	23,38
Työkyvyttömyys- tai vanhuuseläkkeellä (n=389)	22,45	4,03	22,05	22,85
Työtön (n=210)	20,93	3,78	20,41	21,44
Työssä tai yrittäjä (n=39)	22,91	3,47	21,78	24,03
Muut ryhmät (n=26)	22,12	4,01	20,50	23,74
Tilastollinen kuntaryhmitys	F=4,19*			
Kaupunkimaiset kunnat (n=652)	21,89	4,04	21,58	22,20
Taajaan asutut kunnat (n=91)	22,44	4,68	21,47	23,42
Maaseutumaiset kunnat (n=47)	23,59	3,94	22,43	24,74
Koulutus	F=3,51*			
Peruskoulutus (n=231)	22,35	4,29	21,79	22,90
Toisen asteen tutkinto (n=425)	21,75	3,84	21,38	22,11
Korkeakoulututkinto (n=128)	22,73	4,54	21,94	23,52
Sukupuoli	F=2,64			
Mies (n=329)	21,86	4,42	21,38	22,34
Nainen (n=446)	22,30	3,89	21,94	22,66
Muut vastaajat (n=9)	19,67	2,74	17,56	21,78
Perhemuoto	F=2,24			
Yksin asuva (n=524)	21,86	4,10	21,51	22,21
Parisuhteessa ilman lapsia (n=117)	22,50	4,07	21,75	23,24
Parisuhteessa, lapsia (n=64)	23,29	4,24	22,23	24,35
Yksinhuoltaja (n=38)	22,02	3,93	20,73	23,31
Muut ryhmät (n=41)	21,59	3,72	20,41	22,76
Toimintamuoto	F=1,23			
Ruokakassijako (n=583)	21,96	4,17	21,62	22,30
Yhteisruokailu (n=207)	22,33	4,00	21,78	22,87

Tilastollisesti merkitsevimmät erot ovat asumismuodon, ikäluokkien ja työmarkkina-aseman kohdalla. Asunnottomilla ihmisillä on asumismuodon osalta heikoin positiivinen mielenterveys, mutta toisaalta heitä on vastaajajoukossa vain 18. Vuokra-asujien tilanne on selvästi heikompi omistusasujiin verrattuna. Ikäluokissa on nähtävillä mielenkiintoinen ilmiö: positiivinen mielenterveys pääsääntöisesti kohenee, mitä vanhempi vastaaja on. Samankaltainen trendi on nähtävissä Finsote2020-aineistossa, kuitenkin niin, että vanhimmassa ikäryhmässä positiivinen mielenterveys laskee (ks. Kuvio 1). Ruoka-avun kävijöistä matalin positiivinen mielenterveys on alle 30-vuotiailla vastaajilla. Heidän kohdallaan etenkin rentoutuneisuuden tunne sekä selkeä ajattelu on muita vastaajia heikommalta tasolla. Myös 50–59-vuotiaiden vastaajien joukon kohdalla näkyy melkoinen notkahdus positiivisessa mielenterveydessä. Tämä juontuu osaltaan mahdollisesti siitä, että kyseisen ikäryhmän vastaajissa on paljon työttömiä, joiden ryhmässä positiivinen mielenterveys on muita ryhmiä heikompi. Tämä taas juontuu mitä luultavimmin työttömyyden mukanaan tuomasta taloudellisesta niukkuudesta, työttömyyden kielteisistä vaikutuksista sosiaaliin suhteisiin sekä siitä, että työ määrittelee ihmisen identiteettiä ja kokemuksia yhteiskunnallisesta asemasta (Kestilä & Karvonen 2022, 33). Työttömyydestä syntyy siis eräänlainen vertailuasema, jossa työtön pienituloinen ihminen vertaa itseään työssäkäyvään valtaväestöön, mikä sitten vaikuttaa positiiviseen mielenterveyteen sitä heikentävästi.

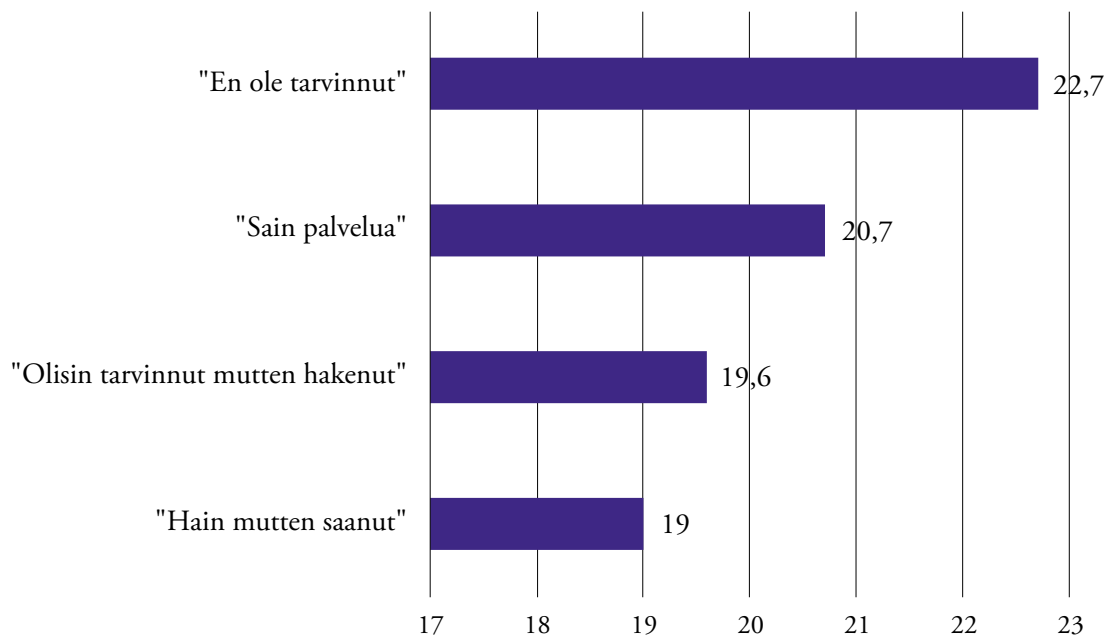
Ikäkkäämpien vastaajien korkeampi positiivinen mielenterveys voi osaltaan juontua siitä, että heillä on vanhuuseläkkeen myötä säännölliset tulot. Vaikka eläketulot olisivatkin pienet, ne kuitenkin tuovat elämään jonkin verran ennakoitavuutta. Lisäksi voi olla, että ikääntyneemmät vastaajat ovat tottuneet elämään pienillä tuloilla. Tuloksia tarkastellessa havaitsemmekin, että yli 70-vuotiaat vastaajat kokevat muita ikäryhmiä vähemmän toimeentulovaikeuksia. Toisena selityksenä voi olla heidän niin sanotusti helpompi asema työelämäosallisuuden näkökulmasta, kun heiltä ei enää odoteta osallistumista työelämään, jolloin he kokevat apuun turvautumisen oikeutettuna. Tätä selitystä toisaalta kyseenalaistaa se seikka, että 2010-luvun alun ruoka-apukyselyssä ikääntyneet vastaajat kokivat ruoka-apuun turvautumisen nuorempia vastaajia häpeällisempänä (esim. Laihiala 2019).

Muista tuloksista voimme todeta, että mitä kaupunkimaisemmassa kunnassa vastaaja asuu, sitä heikompi on hänen positiivinen mielenterveytensä. Tämäkin voi juontua kytkennästä toimeentuloon: Esimerkiksi asumiskustannukset ovat kaupunkimaisissa kunnissa korkeammat kuin maaseutumaisissa kunnissa, ja suurissa kaupungeissa ihmiset joutuvat turvautumaan toimeentulotukeen muuta maata useammin juuri asumiskustannusten vuoksi (Ilmarinen & Kauppinen 2018). Kaupunkien korkeammat elinkustannukset tuovat siis mukanaan toimeentulovaikeuksia, mikä tuottaa heikentynyttä positiivista mielenterveyttä.

Maaseutumaisissa kunnissa ihmiset voivat myös hyötyä luonnon positiivisista mielenterveysvaikutuksista kaupunkiympäristöä paremmin. Maaseutumaisien kuntien vastaajien SWEMWBS-keskiarvo onkin hyvin lähellä FinSote-kyselyn koko väestön keskiarvoa (maaseutumaiset kunnat 23,59 vs. koko väestö 24).

Koulutus näyttää vaikuttavan siten, että positiivinen mielenterveys on heikoin toisen asteen tutkinnon suorittaneilla. Samankaltainen tulos on havaittavissa Finsote2020-aineistossa, jossa korkeimmin koulutettujen positiivinen mielenterveys on korkeimmalla tasolla (ks. Kuvio 1). Ruoka-avun saajissa toisen asteen koulutuksen suorittaneiden matalampi tulos mitä luultavimmin selittyy sillä, että heidän keskuudessaan on eniten työttömiä, kun taas peruskoulutuksen suorittaneet ovat pääsääntöisesti iäkkäämpiä eläkkeellä olevia vastaajia. Sukupuolen, perhemuodon ja ruoka-avun toimintamuodon kohdalla ei ole tilastollisesti merkitseviä eroja. Jälkimmäinen tulos on kiinnostava siksi, että ruoka-aputoiminnassa on viime vuosina alettu tuoda esille yhteisöllisyyden ja osallisuuden tärkeyttä, ja pyritty kehittämään toimintaa osallisuutta edistäväksi muun muassa yhteisöruokailujen kautta (esim. Huotari 2021; Huotari & Grönlund tässä teoksessa). Tyypitellen siis toteamme, että ruoka-apua hakevista ihmisistä heikoin positiivinen mielenterveys on sellaisella työttömällä henkilöllä, joka asuu vuokralla yksin kaupungissa, ja joka on alle 30-vuotias tai 50–59-vuotias. Ruoka-apua hakevista ihmisistä vahvin positiivinen mielenterveys taas on yli 70-vuotiaalla henkilöllä, joka asuu maaseutumaisessa kunnassa omistusasunnossa ja on parisuhteessa.

Lopuksi tarkastelemme ruoka-apukyselystä sitä, miten positiivinen mielenterveys näyttäytyy mielenterveyspalvelujen käytön pohjalta. Ruoka-apukyselyn koko aineiston 942 vastaajasta 13,6 prosenttia sai mielenterveyspalveluita, 5,5 prosenttia haki muttei ollut saanut niitä ja 9,2 prosenttia koki tarvinneensa muttei syystä tai toisesta hakenut niitä (Zitting & Kainulainen 2023a). Positiivisen mielenterveyden SWEMWBS-keskiarvot vaihtelevat mielenterveyspalvelujen tarpeen ja käytön mukaan seuraavasti: Heillä, joilla ei ole tarvetta mielenterveyspalveluille, on korkein arvo, kun taas palvelua tarvitsevilla positiivinen mielenterveys on selvästi heikompi. Pienin arvo on heillä, jotka ovat hakenneet mutteivat saaneet palvelua. Kysymmekin, onko palvelun epääminen heikentänyt heidän tilannettaan, vai eivätkö he ole osanneet hakea palvelua ”oikealla” tavalla? Lisäksi arvo on alle 20 myös palvelua syystä tai toisesta hakemattomilla. On mahdollista, että heidän tilanteensa on sen verran vaikea, etteivät he ole jaksaneet selvittää mistä tai miten palveluita voisi saada. Ruoka-aputoiminta siis kohtaa myös sellaisia ihmisiä, jotka eivät ole saaneet tai hakenneet mielenterveyspalveluita, mutta joilla olisi niille tarvetta. (Kuvio 3.)

Kuvio 3. SWEMWBS-mittarin (asteikko 7–35) keskiarvot ruoka-apukyselyssä (N=942) mielenterveyspalvelujen käytön mukaan.

Johtopäätökset ja pohdinta

Koronapandemia ja sen myötä toteutetut rajoitustoimenpiteet lisäsivät ihmisten toimeentulovaikeuksia, mikä toi uusia asiakasryhmiä ruoka-apuun. Kuten edellä analysoimme, ruokakassijakeluissa asioivien ihmisten positiivinen mielenterveys on heikompaa kuin koko väestöllä. Ruoka-apukyselyn tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että ruoka-avussa jo ennen koronapandemiaa asioineilla ihmisillä on nähtävissä tietynlaista lannistumista. Heidän toiveikkuutensa tulevaisuutta kohtaan sekä itsensä kokeminen hyödyllisenä on heikompaa verrattuna heihin, jotka aloittivat ruoka-avussa asioinnin pandemia-aikoina.

Ruokakassijakeluihin osallistuvien ihmisten SWEMWBS-keskiarvo oli vain kaksi yksikköä pienempi kuin koko väestön keskiarvo. Tämä kertoo osaltaan ruoka-avun heterogeenisestä kävijäkunnasta. Selityksenä voi myös olla vastaajien valikoituminen eli se, että kyselyyn vastasivat he, joilla oli motivaatiota ja jaksamista perehtyä nelisivuiseen kyselylomakkeeseen. Lisäksi selityksenä voi olla, että vastaajat ovat sopeutuneet muuta väestöä heikompaan asemaansa ja ”aliarvioivat” tilanteensa. Vastaajien subjektiivinen kokemus omasta pärjäämisestään ei siis välttämättä vastaa sitä, mikä heidän tosiasiallinen toimintakykynsä ja toimintamahdollisuutensa on. (Esim. Kainulainen & Saari 2013).

Koko väestön ja ruoka-avun hakijoiden positiivisen mielenterveyden samankaltaisuus herättää kysymyksiä käytettyyn mittariin ja käsitteeseen liittyen. Kuinka tulkita positiivista mielenterveyttä: kuvastaako se ihmisen ominaisuuksia, jolloin yksi näkee elämänsä kulloisesta tilanteesta riippumatta positiivisempänä kuin toinen, vai onko positiivinen mielenterveys nähtävä elämäntilanteen aiheuttamana kokemuksena? Analyysimme tulosten perusteella vaaka kallistuu ensimmäisen tulkinnan kannalle: vaikeassakin elämäntilanteessa positiivinen mielenterveys pysyy suhteellisen korkealla tasolla väestön keskiarvoon verrattuna. Kyselyn tulos haastaa tulosten tulkitsijaa: päättelemmekö objektiivisista seikoista (esimerkiksi ruoka-apuun turvautumisesta) sellaisia asioita, jotka eivät vastaa ihmisten omia kokemuksia elämästään? Toisin sanoen ihmisten elämä ei välttämättä olekaan niin synkkää ja kurjaa kuin voisi etäämmältä arvioida. Nämä pohdinnat yhtäältä korostavat sekä objektiivisten että subjektiivisten tekijöiden samanaikaisen tarkastelun tärkeyttä puhuttaessa positiivisesta mielenterveydestä. Lisäksi pohdinnat muistuttavat tutkijoita ja poliittisia päättäjiä nöyryydestä tulkita tuloksia eri näkökulmista.

Ruoka-avun hakijoiden positiiviseen mielenterveyteen kuitenkin vaikuttaa toimeentulovaikeuksien kokeminen eikä niinkään se, miten kauan on asioinut ruoka-avussa. Tulos on samansuuntainen ihmisten elämänlaatuun, hyvinvointiin ja onnellisuuteen liittyvien tutkimusten kanssa. Esimerkiksi kokemus onnellisuudesta, mielihyvystä ja elämäntavoitteiden saavuttamisesta on sitä voimakkaampi, mitä paremmin ihmiset kokevat tulojen riittävän menoihin. Työttömilläkin ihmisillä huono elämälaatu liittyy erityisesti mataliin tuloihin. (Kainulainen 2019.) Tulostemme mukaan taloudellisen niukkuuden kokeminen heikentää etenkin rentoutuneisuutta, tulevaisuuden toiveikkuutta ja itsensä kokemista hyödyllisenä. Kyselyn eri vastaajaryhmistä positiivinen mielenterveys oli heikkoa etenkin työttömillä, yksin asuvilla sekä alle 30-vuotiailla ja 50–59-vuotiailla. Sekä ruoka-aputoiminnassa että palvelujärjestelmässä yleisemminkin olisi hyvä kiinnittää huomiota heidän mielenterveytensä vahvistamiseen.

Positiivisen mielenterveyden näkökulmasta on hyvä asia, että monissa ruoka-aputapahtumissa ja ruoka-avun jakopisteissä on tarjolla muutakin kuin ruokaa. Esimerkiksi Ruoka-apu.fi-sivustolta, johon ruoka-aputoimijat ilmoittavat tapahtumistaan, voi tarkastella ruokajakelujen yhteydessä olevia muita toimintoja. Vähän yli puolessa sivustolle ilmoitetuista tapahtumista on tarjolla vähintäänkin keskusteluapua, ja muita yleisiä oheistoimintoja ovat olleet lomakkeiden täyttöapu, ajanvietto- ja nettimahdollisuudet sekä vertaistuki ja -neuvonta. (Zitting & Nick 2022.) Onneksi erilaisia oheistoimintoja on tarjolla, sillä niille on kysyntää. Lisäksi ruoka-avussa käymisellä on myös sosiaalisia syi-

tä. Esimerkiksi 2010-luvun alussa tehdyn ruoka-apukyselyn mukaan yli puolet vastaajista piti muiden ihmisten tapaamista ruoka-avussa tärkeänä (Kainulainen 2014, 69). Samoin vuonna 2021 Espoossa toteutetussa ruoka-apututkimuksessa tuli esille, miten ruoka-apu mahdollisti ihmisten tapaamisen sekä laittoi lähtemään pois kotoa ihmisten keskelle (Alppivuori 2021).

KoMa-projektin ruoka-apukyselyn tulokset ovat aiempien tutkimusten kanssa samansuuntaisia. Valtaosa ruoka-avun hakijoista on tulosten mukaan yksin asuvia, joten ruoka-avussa asioimisen tuomia mahdollisuuksia sosiaaliseen kanssakäymiseen ei kannata vähätellä. Nina Tamminen ja kumppanit (2020) ovat tuoneet esille, että yksinasuvilla ihmisillä on vähemmän mahdollisuuksia sosiaaliseen kanssakäymiseen kuin usean hengen kotitalouksissa asuvilla. Sosiaalisia tarpeita ja sitä kautta positiivisen mielenterveyden ylläpitoa on heidän mukaansa tuettava muilla keinoin. Ihmisten kesken tapahtuvalla vuorovaikutuksella onkin selviä yhteyksiä ihmisen mielenterveyteen (esim. Elovainio ym. 2022). Tästäkin syystä on hyvä, että ruoka-avun yhteydessä tarjotaan erilaisia mahdollisuuksia sosiaaliseen kanssakäymiseen. Vaikkei ruoka-avussa syntyisikään läheisiä ystävyyssuhteita, tarjoaa toiminta kuitenkin omanlaisensa yhteisön, johon on mahdollista osallistua. Positiivinen kehityssuuntaus on esimerkiksi Rosa Huotarinen & Henrietta Grönlundin tämän teoksen luvussa 12 esille tuomat erilaiset yhteisöllisen ruoka-avun muodot. Lisäksi ruoka-aputoiminnassa moni avuntarvitsija on siirtynyt itse vapaaehtoistehtäviin auttamaan muita (Ruoka-apu.fi 2023, 13–14).

Eniten ruoka-avun hakijoiden positiiviseen mielenterveyteen näyttää kuitenkin vaikuttavan toimeentulovaikeuksien kokeminen, jolloin ruoka-apuun turvautuminen on yksi keino hakea lievitystä näihin vaikeuksiin. Äkkiseltään voisi ajatella, että tällaisessa tilanteessa olisi kannattavampaa hakea apua ja tukea viralliselta etuus- ja palvelujärjestelmältä, joka voisi tuoda ruoka-apua pysyvemmän helpotuksen toimeentulovaikeuksiin. Asia ei kuitenkaan ole niin yksioikoinen. KoMa-projektin ruoka-apukyselyn tuloksista käy ilmi, että moni ruoka-apuun turvautuva ei esimerkiksi hae toimeentulotukea, vaikka arvioi tarvitsevansa sitä. Samoin monien eri palvelujen kohdalla vastaajat eivät ole hakeneet palvelua, vaikka katsovat tarvitsevansa sitä. (Esim. Zitting & Kainulainen 2023a.) Kuten tämän luvun Kuvioista 3 näemme, sama pätee myös mielenterveyspalveluihin.

Palveluiden ja tukien hakemattomuuteen vaikuttavat muun muassa niiden hakemiseen ja käyttämiseen liittyvä stigma, tietämättömyys siitä millaisia tukia ja palveluita on olemassa, sekä hakemisen monimutkaisuus. Tällöin ruoka-apu saataan kokea parempana tapana saada edes jotain apua ongelmien keskellä. (Ohisalo & Määttä 2014.) Sosiaaliturva- ja palvelujärjestelmän edustajien ei siis kannata luottaa siihen, että vaikeuksia kokevilla ihmisillä välttämättä olisi jaksamista ja

tietoa siitä, mistä he voisivat hakea apua ja tukea. Palvelujärjestelmän kiemuroiden selvittely on sitä vaikeampaa, mitä heikompi on positiivinen mielenterveys. Lisäksi palveluiden saavutettavuuden ja saavuttamattomuuden tarkastelu paljastaa niin rakenteellisia, palvelukohtaisia kuin yksilöllisiäkin syitä siihen, etteivät avun tarve ja apu aina tarkoituksenmukaisesti kohtaa (Raitakari tässä teoksessa).

Tarjolla on siis oltava helposti saatavilla olevaa ja ymmärrettävää tietoa, etenkin paikoissa, joissa potentiaaliset palvelujen ja tukien tarvitsijat liikkuvat, kuten matalan kynnyksen kohtaamispaikoissa ja ruoka-avun toimipisteissä. Tällaista matalan kynnyksen neuvontaa on tarjolla esimerkiksi ruoka-avun hakijoille Helsingissä ja Tampereella. Helsingissä on ruokajonoihin jalkautuvaa sosiaalityötä, kuten palveluista tiedottamista, neuvontaa, kuunteluapua ja etuusjärjestelmän kanssa avustamista (Karjalainen ym. 2021, 16–17). Tampereella Liki-hanke tarjoaa ruokajonoissa kävijöille psykososiaalista tukea, henkilökohtaista palveluneuvontaa sekä kontakteja sosiaali- ja diakoniatyöhön ja Kelaan (Tampereen seurakunnat 2022). Tällaisia toimintamalleja olisi hyvä saada pysyviksi toimintamalleiksi koko maahan.

Ruoka-aputoiminnan tarkastelu on yksi ikkuna heikossa yhteiskunnallisessa asemassa olevien tilanteen ymmärtämiseen (Salonen & Alppivuori 2021) ja myös heidän tilanteen parantamiseen. Ruoka-aputoimintaan yhdistyvien muiden palveluiden kehittäminen onkin keino edistää ruoka-avun hakijoiden positiivista mielenterveyttä ja toimintakykyä sekä mahdollisuuksia päästä vaikeasta tilanteesta eteenpäin. Ruoka-apua tarjoavilla järjestöillä, seurakunnilla ja muilla toimijoilla on asiakaskuntansa tilanteesta ensi käden tietoa, jota julkisen sektorin kannattaisi hyödyntää (Karjalainen ym. 2021; Zitting & Kainulainen 2022). Lisäksi yhteistyöstä olisi hyötyä kriisitilanteissa. Esimerkiksi koronapandemian aikoina ruokakassien mukana oli mahdollista jakaa koronatilanteesta ja hygieniasta kertovia tiedotteita (Zitting & Kainulainen 2023b).

Koronapandemian myötä ruoka-avun piiriin päätyi entistä enemmän ihmisiä ja uusia asiakasryhmiä. Kuten Laura Kestilä ja kirjoittajat (2022) toteavat, suurena vaarana on yhteiskunnallisen eriarvoistumisen kasvu entisestään, sillä todennäköisesti koronapandemian ja rajoitustoimenpiteiden negatiiviset vaikutukset kohdistuvat myös pidemmällä aikavälillä erityisesti haavoittuvassa asemassa oleviin. Lisäksi tilannetta on vuoden 2022 aikana pahentanut inflaation myötä kasvaneet elinkustannukset, ja nähtäväksi jää millainen vaikutus on vuoden 2023 hallitusohjelmassa kaavailuilla sosiaaliturvan leikkauksilla, mikäli ne toteutuvat. Ruoka-avun tarve ei siis välttämättä koskaan lopu. Ruoka-aputoimintaa ja palvelujärjestelmää kehittämällä on kuitenkin mahdollisuuksia siihen, että mahdollisimman harvan tarvitsisi turvautua siihen, ja siihen, että ruoka-avussa kävijöille siellä asiointi olisi vain väliaikaista.

Kirjallisuus

- Alppivuori, Kristiina (2021) Mitä kertovat ruoka-apua hakevat ihmiset – Espoolainen ruoka-apu, avun tarve ja palvelukokemukset ruoka-avun hakijoiden näkökulmasta. Espoo: Espoon kaupunki.
- Antonovsky, Aaron (1987) *Unraveling the mystery of health - How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Appelqvist-Schmidlechner, Kaija & Tuisku, Katinka & Tamminen, Nina & Nordling, Esa & Solin, Pia (2016) Mitä on positiivinen mielenterveys ja kuinka sitä mitataan? *Suomen lääkirilehti* 24 (71), 1759–1764.
- Appelqvist-Schmidlechner, Kaija & Tamminen, Nina & Solin, Pia (2019) Nuorten kokema positiivinen mielenterveys perhetaustan mukaan. *Tutkimuksesta tiiviisti* 19/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Elovainio, Marko & Lahti, Jari & Pirinen, Matti & Pulkki-Råback, Laura & Malmberg, Anni & Lipsanen, Jari & Virtanen, Marianna & Kivimäki, Mika & Hakulinen, Christian (2022) Association of social isolation, loneliness and genetic risk with incidence of dementia: UK biobank study. *BMJ Open* 2022:12.
- Fat, Linda Ng & Scholes, Shaun & Boniface, Sadie & Mindell, Jennifer & Stewart-Brown, Sarah (2017) Evaluating and establishing national norms for mental wellbeing using the Short Warwick–Edinburgh Mental Well-being Scale (SWEMWBS): Findings from the Health Survey for England. *Quality of Life Research* 26, 1129–1144.
- Harrison, Eric & Kaustell, Kim & Silvennoinen Kirsi (2020) Ruoan uudelleenjakelu ja ruokahävikin vähentäminen. *Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus* 31/2020. Helsinki: Luonnonvarakeskus.
- Haver, Annie & Akerjordet, Kristin & Caputi, Peter & Furunes, Trude & Magee, Christopher (2015) Measuring mental well-being: A validation of the Short Warwick–Edinburgh Mental Well-Being Scale in Norwegian and Swedish. *Scandinavian Journal of Public Health* 43 (7), 721–727.
- Huotari, Rosa (2021) Osallisuuteen pyrkivä ruoka-apu myrskyn silmässä. Diskurssianalyysi ruoka-apuun liittyvistä verkkokeskusteluista vuosina 2017–2018. *Diakonian tutkimus* 1/2021, 32–52.
- Ilmarinen, Katja & Kauppinen, Timo M. (2018) Pienituloisuus ennen ja jälkeen asumiskustannuksia – Alueellinen näkökulma. *Yhteiskuntapolitiikka* 83 (1), 73–83.
- Isola, Anna-Maria & Virrankari, Lotta & Hiilamo, Heikki (2021) On social and psychological consequences of prolonged poverty – A longitudinal narrative study from Finland. *Journal of Social and Political Psychology* 9 (2), 654–670.
- Kainulainen, Sakari (2014) Ruoka-avun hakijoiden hyvinvointi. Teoksessa Maria Ohisalo & Juho Saari (toim.) *Kuka seisoo leipäjonossa?* Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö, 59–69.
- Kainulainen, Sakari (2019) Milloin tulot riittävät edes kohtuulliseen elämään? *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (1), 92–101.
- Kainulainen, Sakari & Saari, Juho (2013) Koettu huono-osaisuus Suomessa. Teoksessa Mikko Niemelä & Juho Saari (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 22–42.

- Karjalainen, Jouko & Hossain-Karhu, Rosa & Marjamäki, Pirjo & Sinkkonen, Annikka (2021) *Ruoka luo yhteyden – Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Ruoka-apuselityksen muistio.* Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca.
- Kestilä, Laura & Härmä, Vuokko & Rissanen, Pekka (2022) *Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen: Asiantuntija-arvio kevät 2022.* THL Raportti 4/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kestilä, Laura & Karvonen, Sakari (2022) *Katsaus Suomen väestöön ja väestön hyvinvointiin tilastojen valossa.* Teoksessa Sakari Karvonen, Laura Kestilä & Paula Saikkonen (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2022.* Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 20–38.
- Keyes, Corey L. M. (2002) *The mental health continuum: from languishing to flourishing in life.* *Journal of Health and Social Behavior* 43 (2), 207–222.
- Knop, Jade & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna (2022) *Sosiaalihuollon ammattilaisten näkemyksiä palveluiden muutosjoustavuudesta koronaepidemian ensimmäisen vuoden aikana.* *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (4), 368–378.
- Kortetmäki, Teea & Silvasti, Tiina (2017) *Charitable food aid in a Nordic Welfare State: A case for environmental and social injustice.* Teoksessa Aila-Leena Matthies & Kati Närhi (toim.) *The ecosocial transition of societies: The contribution of social work and social policy.* Lontoo: Routledge, 219–233.
- Laihiala, Tuomo (2019) *Eläkeläiset hyväntekeväisyysruoka-avun asiakkaina.* *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (4), 443–455.
- Laihiala, Tuomo & Nick, Reetta (2020) *Koronakriisin vaikutukset ruoka-apuun keväällä 2020.* *Ruoka-apu.fi.* https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2021/12/Koronakriisin-vaikutukset-ruoka-apuun_Laihiala-ja-Nick-2020.pdf Luettu 12.6.2022.
- Mani, Anandi & Mullainathan, Sendhil & Shafir, Eldar & Zhao, Jiaying (2013) *Poverty impedes cognitive function.* *Science* 6149 (341), 976–980.
- Melin, Jeanette & Lundin, Andreas & Johansson, Malin (2022) *An off-target scale limits the utility of Short Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale (SWEMWBS) as a measure of well-being in public health surveys.* *Public Health* 202, 43–48.
- Mullainathan, Sendhil & Shafir, Eldar (2013) *Scarcity – The true cost of not having enough.* New York: Times Books.
- Ohisalo, Maria (2014) *Kuka tahansa meistä? Sosioekonominen asema ruoka-avussa.* Teoksessa Maria Ohisalo & Juho Saari (toim.) *Kuka seisoo leipäjonossa? Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätö, 27–41.*
- Ohisalo, Maria (2017) *Murusia hyvinvointivaltion pohjalla – Leipäjonot, koettu hyvinvointi ja huono-osaisuus.* *Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 148.* Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Ohisalo, Maria & Anne Määttä (2014) *Viimeisen luukun jälkeen – Ruoka-avussa käyvien paikka julkisessa palvelu- ja tulonsiirtoverkossa.* Teoksessa Maria Ohisalo & Juho Saari (toim.) *Kuka seisoo leipäjonossa? Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätö, 42–58.*
- Orhanli, Eve & Ahola, Marika & Partanen, Anni (2022) *”Ensin ei ylpeyteni antanut lähteä” - Selvitys rovaniemeläisten ruoka-avunsaajien hyvinvoinnista, tuen tarpeista sekä palvelujärjestelmän katvealueista.* 47 *Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskusten julkaisusarja.* Rovaniemi: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.

- Passoja, Jenni & Vaalgamaa, Niklas (2022) Ruoka-apua yhteistyössä – Havainnot yhteisen tekemisen malleista ruoka-avun kentällä. Helsinki: Suomen Punainen Risti.
- Ruoka-apu.fi (2023) Ruoka-avun tilannekatsaus kevät 2023. <https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2023/05/Ruoka-avun-tilannekatsaus-2023.pdf> Luettu 6.7.2023.
- Salonen, Anna Sofia & Alppivuori, Kristiina (2021) Kaupungin ja järjestökentän yhteistyö espoolaisen ruoka-avun kentällä koronakriisissä keväällä 2020: Näkökulmia vakiintuvaan ruoka-apuun. *Diakonian tutkimus* 1/2021, 6–31.
- Sarasjärvi, Kiira & Vuolanto, Pia & Solin, Pia & Appelqvist-Schmidlechner, Kaija & Tamminen, Nina & Elovainio, Marko & Therman, Sebastian (2022) Subjective mental well-being among higher education students in Finland during the first wave of COVID-19. *Scandinavian Journal of Public Health* 50, 765–771.
- Silvasti, Tiina & Tikka, Ville (2020) New frames for food charity in Finland. Teoksessa Hannah Lambie-Mumford & Tiina Silvasti (toim.) *The rise of food charity in Europe: The role of advocacy planning*. Bristol: Policy Press, 19–47.
- Suvisaari, Jaana & Appelqvist-Schmidlechner, Kaija & Solin, Pia & Ristiluoma, Noora & Pietilä, Arto & Koskinen, Seppo & Koponen, Päivikki (2021) Psykkisen kuormittuneisuuden ja positiivisen mielenterveyden muutokset suomalaisessa aikuisväestössä vuosina 2017–2021 – FinTerveys 2017 seurantatutkimuksen tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 36/2021. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Tamminen, Nina & Pasanen, Tytti & Martelin, Tuija & Mankinen, Katariina & Solin, Pia (2020) Sosiaaliset suhteet tärkeitä yksinasuvien positiiviselle mielenterveydelle. Tutkimuksesta tiiviisti 27/2020. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Tampereen seurakunnat (2022) Liki-hanke. https://tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/seurakuntayhtyma/hankkeet/liki-hanke%20 Luettu 19.12.2022.
- Zacher, Hannes & Rudolph, Cort W. (2021) Individual differences and changes in subjective wellbeing during the early stages of the COVID-19 pandemic. *American Psychologist* 76 (1), 50–62.
- Zhao, Jiaying & Tomm, Brandon M. (2018) Psychological responses to scarcity. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. <https://oxfordre.com/psychology/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-41> Luettu 19.12.2022.
- Zitting, Joakim (2022) Ruoka-avun vastaanottajat – Havainnot KoMa-hankkeen kyselyn vastaajista. *Dialogi* 30.3.2022. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022022120045> Luettu 9.12.2022.
- Zitting, Joakim & Nick, Reetta (2022) Verkkopalvelu tarjoaa tietoa monipuolisesta ruoka-aputoiminnasta. *Dialogi* 4.5.2022. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022041228392> Luettu 8.12.2022.
- Zitting, Joakim & Kainulainen, Sakari (2022) Ruoka-aputoiminta pienemmissä kunnissa. *Focus Localis* 4/2022, 54–62.
- Zitting, Joakim & Kainulainen, Sakari (2023a) Yhteistyötä tarvitaan ruoka-avun tarpeen vähentämiseksi. *Diakin TKI-vuosikirja* (käsikirjoitus hyväksytty julkaistavaksi).
- Zitting, Joakim & Kainulainen, Sakari (2023b) Koronapandemian vaikutukset ruoka-aputoimintaan. *Yhteiskuntapolitiikka* 88 (1), 45–52.

Liitetaulukko 1. SWEMWBS-mittarin ja sen yksittäisten ulottuvuuksien keskiarvojen t-testin tulokset, vertailuryhminä ennen pandemiaa ja pandemia-aikoina ruokakassijakeluissa asiainnin aloittaneet. Tilastollisesti merkitsevät erot merkitty tähdellä.

		Levenen testi		T-testi						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tail)	Keskiarvon erotus	Keski- virhe	95% luottamusväli	
									Alempi	Ylempi
SWEMWBS	Olettamus yhtä suurista variansseista	0,499	0,48	-1,861	554	0,063	-0,65138	0,34994	-1,33875	0,03599
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-1,867	495,573	0,063	-0,65138	0,34897	-1,33703	0,03427
Olen tuntenut itseni toiveikkaaksi tulevaisuuden suhteen	Olettamus yhtä suurista variansseista	0,188	0,665	-2,649	588	0,008*	-0,22	0,083	-0,383	-0,057
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-2,657	513,855	0,008	-0,22	0,083	-0,382	-0,057
Olen tuntenut itseni hyödylliseksi	Olettamus yhtä suurista variansseista	0,008	0,927	-2,446	577	0,015*	-0,198	0,081	-0,357	-0,039
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-2,476	528,418	0,014	-0,198	0,08	-0,355	-0,041
Olen tuntenut itseni rentoutuneeksi	Olettamus yhtä suurista variansseista	1,511	0,219	0,145	573	0,885	0,011	0,078	-0,142	0,165
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			0,147	521,561	0,883	0,011	0,077	-0,14	0,163
Olen käsitellyt ongelmia hyvin	Olettamus yhtä suurista variansseista	0	0,999	-1,405	576	0,161	-0,113	0,08	-0,271	0,045
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-1,415	510,424	0,158	-0,113	0,08	-0,27	0,044
Olen ajatellut selkeästi	Olettamus yhtä suurista variansseista	3,502	0,062	-1,288	576	0,198	-0,104	0,081	-0,262	0,054
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-1,306	523,479	0,192	-0,104	0,079	-0,26	0,052
Olen tuntenut läheisyyttä toisiin ihmisiin	Olettamus yhtä suurista variansseista	0,511	0,475	-1,144	583	0,253	-0,106	0,093	-0,288	0,076
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-1,15	513,447	0,251	-0,106	0,092	-0,287	0,075
Olen kyennyt tekemään omia päätöksiä asioista	Olettamus yhtä suurista variansseista	1,927	0,166	-1,411	586	0,159	-0,11	0,078	-0,262	0,043
	Yhtä suuria variansseja ei oleteta			-1,446	548,562	0,149	-0,11	0,076	-0,258	0,039

IV

YHTEENVETO JA POLITIIKKASUOSITUKSET

14 Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta kriiseissä

Marja Hekkala, Suvi Raitakari, Jenni Eronen, Riitta Granfelt,
Henrietta Grönlund, Eveliina Heino, Joni Hokkanen, Rosa Huotari,
Mikko Ilmoniemi, Tii Judén, Sakari Kainulainen, Hanna Kara,
Minna Kivipelto, Johanna Ranta, Leena Rusi, Riikka Tuomi, Paula Vasara,
Varpu Wiens & Joakim Zitting

Tarkastelemme lopuksi koko raporttia läpileikkaavia teemoja ja esitämme niihin perustuvat politiikkasuositukset sosiaalisesti kestävä, kriiseissäkin toimintakykensä säilyttävän hyvinvointiyhteiskunnan kehittämiseksi ja turvaamiseksi.

Kriisien aiheuttamat arjen poikkeukselliset järjestelyt, kuten liikkumis- ja kokoontumisrajoitukset, voivat altistaa ihmisiä yllättävillä tavoilla haavoittaville olosuhteille ja horjuttaa arjen jatkuvuutta. Poikkeukselliset olosuhteet ja kriisit voivat myös syventää ja tihentää raskaiden elämäkokemusten aiheuttamaa kuormitusta ja siten lisätä avun ja tuen tarpeita. (Luku 10.) Esimerkiksi kaventuneet aukioloajat, mahdottomuus käyttää internetiä tai älylaitteita ja vieraskielisyys voivat muodostua avun saamisen kannalta kokemuksellisesti ylittämättömiksi kynnyksiksi (koko teos). Siten kriiseissä ja niistä selviytymisessä keskeisessä roolissa on resurssien ja tuen saavutettavuus, ja tähän kohdistuvat vaikeudet. Varautumisessa on kyse arjen jatkuvuuden ja tämän edellyttämien resurssien saatavuuden ja saavutettavuuden varmistamisesta poikkeuksellisissa olosuhteissa.

Kohtuuttomien kynnysten ja avun saavuttamattomuuden hinta on inhimillisesti korkea. Eriarvoisuus ja kriisin vaikutusten kasautuminen marginaalisessa

asemassa oleville ihmisille heikentävät kriiseistä selviytymistä ja palautumista yksilötasolla mutta myös yhteiskunnallisesti. Kriiseissä rajoituksilla tuleekin pyrkiä välttämään syrjäyttämästä lisää jo valmiiksi syrjässä olevia ihmisiä. Kriiseistä selviävät parhaiten yhteiskunnat, joissa on vähän eriarvoisuutta ja paljon osallisuutta.

Arvoperustana tunnustaminen ja kanssalaisuus

Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta *tunnustaa kaikissa olosuhteissa ihmisarvon ja turvaa inhimillisten perustarpeiden tyydyttymisen*. Suomessa ihmisarvoista elämää turvaa erityisesti oikeus välttämättömään huolenpitoon ja toimeentuloon (PL 19 §). Välttämätön huolenpito tarkoittaa esimerkiksi ravintoa, suojaa, puhtautta, asumista, sairauksien hoitamista, terveyden tukemista, turvallista eristystä tartunnasta parantumiseksi ja mahdollisuutta hoitaa omia asioita puhe- ja kirjoituskansalla. Tinkimätön ihmisarvon ja ihmisarvoisen elämän kunnioitus luo perustan ja oikeutuksen hyvinvoinnin kriittisille tarkasteluille kaikissa konteksteissa, ja erityisesti yhteiskunnan marginaalissa, johon teos keskittyy.

Koronapandemia osoitti, että välttämättömien perustarpeiden lisäksi *ihmiskontaktit ovat välttämättömiä ”välineitä” selviytymisen kannalta*: monille marginaalisessa asemassa oleville ihmisille (omakieliset) ihmiskontaktit ovat ainoa reitti sosiaaliseen tukeen, tietoon ja sosiaaliturvaan. Ihmiskontakteilla on kuitenkin myös itseisarvoa, koska ne mahdollistavat nähdäksi tulemista, vuorovaikutusta, kuulumisen tunnetta ja yhteisyyden kokemusta, ja ovat siten edellytyksiä arvokkaalle ja mielekkäälle elämälle (koko teos). Inhimilliset tarpeet tunnustava ja luottamukselliseen vuorovaikutukseen pyrkivä hyvinvointiyhteiskunta kantaa ja kannattelee ihmisiä myös kriisien ja niiden hallintakeinojen voimassaolon aikana. Keskeistä luottamuksen rakentamisen ja säilyttämisen kannalta on asettua tiedostavaan avoimeen vuorovaikutukseen sekä perustella poikkeuksellisia toimia ja muutoksia esimerkiksi palveluissa, ja viestiä näistä selkeästi ja helposti tavoitettavalla tavalla.

Suositus 1: Varautumissuunnitelmissa, valmiuslainsäädännössä ja sosiaaliturvan (etuudet ja palvelut) toimeenpanossa oikeutta ihmiskontakteihin tulee tarkastella ravinnon ja suojan kaltaisena perustarpeena. Se tulee turvata kaikissa olosuhteissa.

Osallisuus konkretisoituu välttämättömien resurssien ja kokemuksen lisäksi yhteisenä toimintana (luvut 3–4, 7 ja 12–13) ja tiedon tuottamisena (luvut 2–3), mikä tarkoittaa sosiaalisesti kestävässä hyvinvointiyhteiskunnassa *kumppanuutta ja kansalaisuutta* (vrt. ruots. *medborgare*) eri toimijoiden, kuten julkisen, kolmannen ja yksityisen sektorin, kansalaisyhteiskunnan ja tutkimuksen, kesken. Kanssalaiset ovat tasaveroisia, samaan suuntaan katsovia, toistensa tietoa ja osaamista tarvitsevia ja siksi toisistaan riippuvaisia toimijoita. (Isola ym. 2020, 177.) Raportin perusteella tiedämmekin, että ihmisillä on yhtäältä halua auttaa muita ja toisaalta resursseja ja kyvykkyyksiä kannatella ja tukea itseään, toisia ja yhteiskuntaa kriiseistä selviytymisessä (mm. luku 12). Myös työelämän ulkopuolella olevat ihmiset on otettava kumppaneiksi ja arvostettava heidän toimijuuttaan, kyvykkyyksiään ja tietoaan (luvut 2–3 ja 11).

Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta perustuu eri toimijoiden yhteistyössä syntyvään tilannekuvaan ja ymmärrykseen yhteiskunnan marginaalissa eletystä arjesta, sekä tarkoituksenmukaista apua koskevaan tietoon (luku 7). Esimerkiksi erilaisten kohtaamispaikkojen merkitystä tulee seurata, ymmärtää ja tuoda esiin nykyistä enemmän osana marginaalisessa asemassa olevien ihmisten palvelujärjestelmää; jo kohtaamispaikkojen ja niiden kävijämäärien tilastointi toisi näkyväksi hyvinvointiyhteiskunnan auttamisjärjestelmän monipuolisuutta ja niiden volyymeita (luvut 4 ja 12–13). Sosiaalityön tutkimus tarvitsee nykyistä enemmän malleja ja käsitteellistyksiä ekologisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävänsä hyvinvoinnin tarkasteluun (ks. luku 11).

Suositus 2: Ihmisillä on kriisitilanteissakin oltava itsellään oikeus kuvata elämismaailmaansa koskevia havaintoja ja tehdä niistä tulkintoja. Marginaalisessa asemassa olevat ihmiset ja heitä tavoittavat ruoka-avun, asunnottomuus- ja päihdetyön ja kohtaamispaikkojen työntekijät on otettava mukaan tiedon tuottamiseen, valmius- ja varautumissuunnitelmien ja sosiaaliturvan suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin.

Yksi pysyvä rakenne vaikuttamis- ja kehittämistyöhön olisi säännöllisesti *toistuva ja suora tietojen vaihto poliittisten päättäjien ja marginaalisessa asemassa olevien ihmisten välillä*, esimerkiksi kohtaamispaikkojen mahdollistamin etäyhteyksin. Toinen mahdollinen rakenne olisi *päihde- ja mielenterveysneuvosto ja taloudellisen toimintakyvyn neuvosto*, nuorisovaltuuston sekä vanhus- ja vammaisneuvostojen kaltaiset toimielimet. Episteemistä erivertaisuutta on mahdollista purkaa myös erilaisin kansatutkimuksen keinoin.

Kumppanuus ja yhteistyö ovat myös keinoja tunnistaa ja puuttua eriarvoisuuden rakenteellisiin syihin, kuten pitkäaikaissairauksien ja toimintarajoitteiden mahdollisesti mukanaan tuomaan köyhyyteen. Esimerkiksi asunnottomuustyötä tekevien (luku 7) tai ruoka-avun (luku 13) eri toimijoiden yhteistyö edustavat sosiaalisesti kestäviä ratkaisuja hallita kriisin ennakoimattomia seurauksia. Laaja yhteistyö ruoka-aputoimijoiden, julkisen sektorin ja järjestöjen kanssa on välttämätöntä, jotta marginaalisessa asemassa olevien ihmisten erilaiset tarpeet saadaan täytettyä ja positiivista mielenterveyttä vahvistettua myös kriiseissä. Ruoka-aputoiminnan vahvistaminen ei kuitenkaan ratkaise sitä, että ketjuuntuvien yhteiskunnallisten kriisien ja taloudellisen niukkuuden vuoksi ruoka-avun tarvitsijoiden määrä kasvaa samalla, kun jaettavan ruoan määrä vähenee. (Luku 13.)

Sosiaalisesti kestävässä hyvinvointiyhteiskunnassa onkin tarve useille rakenteellisille uudistuksille. Käsillä oleva raportti tekee näkyväksi merkittäviä pulmia eri järjestelmien, työntekijöiden ja marginaalisessa asemassa olevien ihmisten välisissä kohtaamisissa. Vaikka raportin esimerkki aikuissosiaalityön, Kelan ja päivätoimintakeskuksen työntekijöiden yhteistyöstä yksittäisten ihmisten asioissa tuo toivoa (luku 3), taloudellista epävarmuutta ja sen aiheuttamia mielenterveyden vaikeuksia on syytä helpottaa myös sovittamalla nykyistä joustavammin yhteen sosiaalietuuksia ja muita tuloja, yksinkertaistamalla taloudellisen tuen järjestelmiä ja helpottamalla velkajärjestelyyn pääsyä. Myös palvelujärjestelmää on selkeytettävä, jotta ihmiset tavoittaisivat ja saisivat heille kuuluvan avun, ja palveluiden ja tukien alikäyttö vähenesi. Joka tapauksessa viimesijaisen turvan varmistaminen vähintäänkin riittävän ja ennustettavan rahoituksen muodossa tulisi olla vahvemmin julkisen sektorin vastuulla uskonnollisten yhteisöjen ja järjestöjen sijaan. (Luvut 11–13.)

Suositus 3: Erilaisissa kohtaamispaikoissa tehtävä työ tulee tunnistaa ja tunnustaa julkisen sektorin rinnalla yhteiskunnassa välttämättömäksi etulinjassa toimimiseksi, mikä turvaa kaikissa olosuhteissa ihmisoi-
keuksien toteutumista. Kohtaavissa yhteisöissä ja kohtaavassa työssä on
voimaa vaikeina aikoina, mistä syystä niiden toimintaedellytykset tulee
sallia ja turvata myös kriiseissä.

Tunnustamisessa ja kanssalaaisuudessa on lopulta kyse siitä, että marginaalisessa asemassa olevia ihmisiä ja heitä kohtaavia työntekijöitä vältetään hierarkkisesti ohjailemasta, luokittelemasta ja käskyttämästä, jos suinkin mahdollista. Ihmisillä on kriiseissäkin oltava yksityisyyttä, itsemääräämisoikeutta ja neuvotteluvalltaa. Pakottava vallankäyttö on oikeutettua vain välittömästi hen-

keä uhkaavissa tilanteissa. Raportti tuo esille, kuinka ihmisoikeuksien toteutumisessa on vakavia puutteita kriisiolosuhteissa, mutta myös niin sanotuissa normaalioloissa.

Esimerkiksi asunnottomuutta kokevalla, tilapäismajoituksessa yöpyvällä ihmisellä on oltava oikeus yksityisyyteen, fyysiseen koskemattomuuteen, oman tilan hallintaan ja omaisuutensa turvalliseen säilyttämiseen. Käytännössä tämä tarkoittaa yksityistä huonetta ja oikeutta pitää hallussaan oven avainta. (Luku 6.) Aikuissosiaalityön asiakkaalla taas on oltava oikeus päättää itseään koskevista asioista ja mahdollisuus antaa lupa läheiselle henkilölle saada itseään koskevia tietoja ja asioida puolesta (luku 11).

Auttamisjärjestelmän näkökulmasta erityisesti asiakkaiden kodeissa, kaduilla ja eri kohtaamispaikoissa liikkuvaa työtä tekevillä työntekijöillä tulee olla mahdollisuus toteuttaa kanssalaisten perusoikeuksia turvaavaa työtänsä myös poikkeuksellisissa olosuhteissa. Toimintaohjeiden tulee sallia tilannekohtainen harkinta asiakkaan edun mukaisesta toimintatavasta ja luoviminen esimerkiksi kokoontumisrajoitusten ollessa voimassa. Häiriötön liikkuva ja kohtaamispaikoissa tehtävä työ tukevat ihmisoikeuksien turvaamista, tiedonkulkua, resilienssiä, toimintakykyä ja vaikuttamista, joita kaikki ihmiset, yhteisöt ja yhteiskunta tarvitsevat niin kriisi- kuin niin sanottuina normaaliaikoina. (Luvut 2–8.)

Suositus 4: Ihmisten itsemääräämisoikeutta ja työntekijöiden ammatillista autonomiaa tulee rajoittaa kriiseissäkin vain äärimmäisissä tapauksissa ja vain perusteltavissa määrin. Sosiaalisesti kestävät ratkaisut rajoitusten toimeenpanossa onnistuvat parhaiten neuvottelemalla ja yhteistyössä.

Toimiva auttamisjärjestelmä

Saavutettavuus

Helppo pääsy palveluihin, kohtaaviin yhteisöihin ja erilaisiin resursseihin takaa ihmisoikeuksien ja yhdenvertaisuuden toteutumista sekä vahvistaa osallisuutta ja ihmisten yhteiskuntaan kiinnittymistä. Heikko tavoitettavuus puolestaan tuottaa syrjintää ja vahvistaa ihmisten marginaalista yhteiskunnallista asemaa. Saavutettavuus on myös keskeinen osa kriisinhallintaa, onpa kyse sitten tiedon, turvan tai materiaalisen ja psykososiaalisen tuen tavoitettavuudesta. (Luku 8.) Koronapandemia toikin tullessaan saavutettavuuden kriisin, joka aiheutti esi-

merkiksi asunnottomuutta kokevien ihmisten arkitodellisuudessa äärimmäisiä paikkattomuuden ja turvattomuuden kokemuksia (luvut 3, 6 ja 8).

Saavutettavuus on monitahoinen ja vahvasti kontekstisidonnainen ilmiö (luku 8), ja sellaisena sitä tulee tarkastella tehtäessä yhteiskunnallisia, organisatorisia, työkäytäntöihin ja/tai resurssien saatavuuteen liittyviä muutoksia. Esimerkiksi palveluiden siirtäminen etätoteutukseen parantaa niiden saavutettavuutta joidenkin ihmisten kohdalla ja toisten kohdalla taas heikentää sitä. Joskus mahdollisuus asioida nimettömästi tai anonyymisti on tärkein saavutettavuuden kriteeri. Siten saavutettavuuden toteutumisesta tai toteutumattomuudesta on vaikea tuottaa yleistettävää arviota. Marginaalisessa asemassa olevien ihmisten palveluiden ja tuen saavutettavuutta heikentävät merkittävästi seuraavat asiat: 1) aktiivinen päihteiden käyttö sulkee ovia suuressa osassa palveluja ja toimintoja, 2) huono kohtelu, ihmisoikeusloukkaukset, väkivallan pelko ja moralismi saavat apua tarvitsevat ihmiset välttelemään palveluihin hakeutumista, 3) aikuissosiaalityön toimiminen ”etäällä”, esimerkiksi palvelutarpeen arviointiprosessin ja ajanvarauksen ”päässä”, heikentää sen toimintamahdollisuuksia erilaisissa nopeaa toimintaa vaativissa tilanteissa.

Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta ei kriiseissäkään ohita ihmisten yksilöllisiä avun tarpeita. On selvää, että ihmisten on päästävä esimerkiksi psykososiaalisen tuen palveluihin poikkeuksellisista olosuhteista huolimatta. Ympäri vuorokautisen päihtymystilan sallivan, asiakkaille turvallisen palveluasumisen puute on merkittävä auttamisjärjestelmän aukko; aktiivinen päihteiden käyttö yhdistettynä asunnottomuuteen ja ympärivuorokautiseen hoivan tarpeeseen on itsessään moninkertainen ja pitkittynyt inhimillinen kriisi ilman pandemiaa tai muuta poikkeuksellista olosuhdetta. Päihteitä aktiivisesti käyttävien ihmisten on tarvittaessa päästävä turvakotiin. (Luvut 3, 6 ja 8.) Myöskään vieraskielisyys ei saa muodostua kynnykseksi sosiaali- ja terveyspalveluissa (luku 9) tai esimerkiksi talous- ja velkaneuvonnassa.

Ehkäisevää työtä on mahdollista tehdä myös marginaaliseen asemaan päätyneiden ihmisten parissa. Esimerkiksi verkkopalveluista voi saada avun kotoa käsin jopa hengenvaarallisissa päihteiden käyttöön liittyvissä tilanteissa, tai ruoka-avussa löytää tiedon ja yhteyden sosiaalityöhön ja Kelaan. Eri paikoissa liikkua ja jalkautuva palveluneuvonta ja -ohjaus on merkittävä väylä palveluihin niille ihmisille, jotka eivät itse jaksa, osaa tai pysty selvittämään tietoa avusta. *Palveluissa on tarpeen ylipäättään kehittää liikkuvuutta ja joustavuutta siten, että ne pystyvät vastaamaan ihmisten moniin tuen tarpeisiin oikea-aikaisesti, tarvittaessa heti ja tarkoituksenmukaisesti.* Lisäksi huumeiden käyttöhuoneet turvaisivat monien ihmisten, kuten asunnottomuutta tai sen uhkaa kokevien terveyttä, tur-

vallisuutta ja hengissä säilymistä. (Luvut 3–5 ja 12–13.) Myös tutkimus voi olla liikkuvaa, jalkautuvaa ja osallistujälähtöistä kanssatutkimusta. Tutkimusta voi osittain toteuttaa myös videoyhteydellä, jos kohtaamispaikassa on sen mahdollistavat laitteet. (Luvut 2–3.)

Saavutettavuus tarkoittaa myös tarkoituksenmukaista, ajantasaista, selkeää ja monikanavaista tiedottamista ja viestintää. Palveluissa on yleensäkin tuotava aktiivisesti esiin ihmisten mahdollisuuksista tavoittaa (vertais)tukea, osallistumismahdollisuuksia, etuuksia ja muita palveluita (luku 11). Koronapandemian kriisiviestintä oli mittavaa ja massiivista, mutta tartuntatilastoja ja rajoituksia koskevan uutisoinnin katveeseen jäi paljon esimerkiksi palveluiden aukioloa ja muuttuneita toimintatapoja koskevaa tietoa. Aina sellaista tietoa ei ollut saatavilla missään. Muun muassa vieraskieliset lapsiperheiden vanhemmat olisivat hyötäneet esimerkiksi sosiaali- ja kriisipäivystysten kokoamasta ja jakamasta tiedosta, mistä perhe saa tarvittaessa tukea, mikäli vanhempi sairastuu. Tällainen ennakoiva viestintä parhaimmillaan kannattelee jaksamista ja tuottaa turvallisuuden tunnetta kriisin keskellä. Lisäksi peruskoulun opetustyön siirtäminen etäyhteyden varaan kuormitti kohtuuttomasti vieraskielisiä vanhempia, jolloin tarve vieraskieliselle viestinnälle kasvoi entisestään. (Luku 9.)

Suositus 5: Saavutettavuutta tulee edistää yhtäaikaisesti eri saavutettavuustekijöiden näkökulmista. Tietoisuutta saavutettavuudesta tulee lisätä koulutuksen, tutkimuksen, sosiaalisten ja teknisten innovaatioiden, tilallisten ratkaisujen, työnohjauksen ja yhteisen etiikkakeskustelun kautta. *Saavutettavuuden ongelmiin tulee puuttua aktiivisesti ja kollektiivisesti*, erityisesti marginaalisessa asemassa olevien ihmisten kohtamaan huonoon kohteluun, syrjintään ja hoitamatta/auttamatta jättämiseen sosiaali- ja terveyspalveluissa.

Paikat ja monipaikkainen auttamistyö

Koronapandemia ja sen hallinnaksi määrätyt rajoitukset toivat näkyviksi marginaalisessa asemassa olevien ihmisten paikkoja ja paikattomuutta (koko teos). Monet päiväkeskukset ja muut kohtaamispaikat tuottavat ”normaaleissakin” olosuhteissa sellaista erityistä palvelua ja tukea, jota muu yhteiskunta tai sosiaaliset verkostot eivät ole täysin onnistuneet tuottamaan: mahdollisuuksia levätä, syödä, peseytyä, tavata ihmisiä, rakentaa luottamuksellisia suhteita ja antaa oma panoksensa paikan toimintaan vaikeasta elämäntilanteesta huolimatta. Jos toimintaa on pakko rajoittaa, tulee välttää syrjäyttämistä lisää jo valmiiksi

syriäytettyjä ihmisiä, jotka kohtaavat muutenkin lukuisia kynnyksiä peruspalveluissa, yhteisöissä ja ihmissuhteissa sekä yhteiskunnan muissa toiminnoissa. Kohtaamispaikkojen ja fyysisten kohtaamisten merkitys korostuu entisestään, jos ihmiset pääsevät niiden kautta kiinni yhteiskunnan muihin palveluihin, opiskeluun tai työhön. Lisäksi kaikkea elämän ja kohtaamisen turvallisiksi tekevää (esim. kahvin juonti, tuttuus, läsnäolo) tai konkreettisesti arjen tukemista edistävää konkreettista toimintaa (esim. pyykin pesu, kodin siivous) ei voi toteuttaa etäyhteyksin. (Luvut 2–5 ja 12–13.)

Koronapandemia myös kiihdytti palveluiden toteuttamista digitaalisesti ja etäyhteyksin. Monet palvelut lisäsivätkin verkkoon jalkautumista, mikä tuo palveluihin vakautta sellaisissa kriiseissä, joissa kasvokkaisen työn käytännöt muuttuvat ja palvelut joutuvat rajoittamaan aukioloaikoja ja asiakasmääriä. Verkko on tärkeä kohtaamispaikka kaikille niille ihmisille, jotka pystyvät hyödyntämään digitaalisia välineitä, kuten älypuhelimia. Tehtyä digiloikkaa ja monimuotoistunutta toimintaa tulee edelleen tukea, jotta toiminta voi jatkua myös tulevien kriisien ja niihin liittyvien mahdollisten rajoitusten aikana. (Luvut 5 ja 9.) Etäpalvelut eivät ole kuitenkaan kaikille marginaalisessa asemassa oleville ihmisille saavutettavia (luvut 2–4 ja 12), ja kriisit voivat lamauttaa nimenomaan tietoverkkoja ja sähköisiä palveluja. Tällöin tutut ja turvalliset fyysiset tilat ja kohtaamispaikat ovat keskeisiä, ja niiden fyysisestä saavutettavuudesta on tärkeää huolehtia lähipalveluna.

Suositus 6: Kaikilla ihmisillä on oikeus julkiseen tilaan. Kaikkia paikkoja ei voi yhtä aikaa kokonaan sulkea.

Osallisuustyön, haittoja vähentävän työn, palveluneuvonnan, ohjauksen ja sosiaalityön on tapahduttava (ilman ajanvarausta) kriiseissäkin niissä paikoissa, missä apua tarvitsevat ihmiset elävät arkeaan: kohtaamispaikoissa, ruoka-avussa, kaduilla, tilapäismajoituksissa, asumispalveluissa, kodeissa, puheluissa, viesteissä ja verkossa. Työn monipaikkaisuus suojelee auttamisjärjestelmää haavoittuvuudelta kriiseissä, joissa yksittäinen työmuoto on tilapäisesti estynyt.

Asunnottomuus on varsinkin pitkittyessään vakava inhimillinen kriisi. Sosiaalisesti kestävä yhteiskunta edistää jokaisen ihmisen oikeutta asuntoon ja tukee omatoimista asumista (PL 19 §). Ihmisillä täytyy olla mahdollisuus rakentaa asunnosta turvallinen, yksityinen ja henkilökohtaisesti merkityksellinen paikka, koti. Joillakin se voi olla päihtymystilan sallivassa ympärivuorokauti-

sessä palveluasunnossa. Koska asuntoa vailla olevia ihmisiä tulee todennäköisesti jatkossakin olemaan, tilapäismajoituksista ei voida kuitenkaan kokonaan luopua. Tilapäismajoitusten tilat täytyy toteuttaa kuitenkin siten, että jokaisen asukkaan oikeus yksityisyyteen ja turvallisuuteen toteutuu. (Luvut 3 ja 6–8.)

Suositus 7: Asunnot ovat yhteiskunnan perusinfrastruktuuria myös kriisien hallinnassa. Asuminen ja sitä turvaava tuki on määriteltävä asiakkaan yksilöllisestä tarpeesta käsin. Erilaisia asumispalveluja ovat esimerkiksi tilapäismajoitus, ympärivuorokautinen palveluasuminen, muu palveluasuminen ja tuettu asuminen (kotiin vietävä säännöllinen tuki).

Osaaminen

Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta tarvitsee kriiseissä toimiakseen useiden ammattiryhmien työtä ja yhteistyötä. Marginaalisessa asemassa olevien ihmisten kanssa työskennellessä kaikkea työtä yhdistäviä periaatteita ovat ihmisoikeuksien ja tarpeiden tunnistaminen ja niihin vastaaminen, kansalaisuus ja kumppanuus (valta ihmisten kanssa, ei heidän puolestaan), saavutettavuus (sisältäen monipaikkaisen työn) ja turvallisuuden edistäminen. Periaatteita on sovellettava niin yksilökohtaisessa huolenpitotyössä (luvut 3 ja 5–11) kuin yhteisöissä (luvut 2–4 ja 12–13) tai palveluiden kehittämisessä (luku 7) ja yhteiskunnallisessa vaikuttamisessakin. Sosiaalinen kestävyys rakentuukin suhteissa, suhdeperustaisessa ja kohtaavassa työssä.

Yhteiskunnan marginaalissa erityistä hyötyä on trauma- ja väkivaltatyön osaamisesta (mm. luvut 3, 6 ja 8) sekä haittojen vähentämisen periaatteiden omaksumisesta. Yhteiskunnassa ja palvelujärjestelmässä leimattujen, laittomaksi määriteltyjä päihteitä käyttävien ihmisryhmien oikeuksia ja avun saamista edistäviä, heidän autonomiaansa kunnioittavia ja ihmisarvonsa tunnustavia palveluita tarvitaan myös kriiseissä (luku 5). Lisäksi yhteisöllinen osallisuustyö mahdollistaa huolenpitotyön rinnalla usein muissa palveluissa ja yhteiskunnassa näkymättömiksi jääneiden ihmisten näkyväksi tulemista, kuulumisen tunnetta ja toimijuutta (luvut 2, 4 ja 12–13).

Yhteiskunnallisten kriisien ketjuuntuessa ja henkilökohtaisten kriisien pitkittyessä pelkkä akuutin tilanteen hoitaminen ei ole sosiaalisesti kestävää. Esimerkiksi pitkäaikaisesti asunnottomuutta kokevat ihmiset tarvitsevat usein pitkäaikaista, erityistä tukea pysyvän asumisen suunnitteluun, järjestämiseen ja kodin rakentamiseen (vrt. luku 6). Ruoka-apua tarvitsevien ihmisten toimeentulo-ongelmissa on puolestaan hyötyä yhtäältä tukea heidän taloudellista

toimintakykyään, toisaalta vaikuttaa niihin rakenteellisiin syihin, jotka estävät niukkuuden lievittymistä ja niukkuudesta ulospääsyä (luku 13). Tällaisia rakenteellisia syitä ovat esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen toistuvasti liian matalaksi arvioima Suomen perusturvan taso, rakenteellinen pitkäaikais-työttömyys ja luottotietojen puute keinotekoisena yhteiskunnasta ulossulkemisen välineenä. *Köyhyyden lievittäminen on keskeistä myös ihmisten kognitiivisen toimintakyvyn ja positiivisen mielenterveyden, joilla on keskeinen merkitys vaikeuksien voittamisessa, vahvistamiseksi* (luku 13).

Sosiaalisesti kestävä auttamistyön periaatteiden soveltaminen (esim. kumppanuus ja pakon välttäminen) tai erityisosaamisen (esim. traumainformoitu työote) hyödyntäminen ei ole asiakastyössä mahdollista, ellei esihenkilötyössä ja johtamisessa tueta ja noudateta samoja jaettuja periaatteita (vrt. luku 7). Johtamisen vastuulla on järjestää vaativan, sosiaalisesti kestävä auttamistyön edellyttämä ohjaus ja lisäkoulutus (luku 11). Kriittistä tietoisuutta on mahdollista avartaa viettämällä aikaa erilaisissa yhteiskunnallisissa asemissa olevien ihmisten kanssa erilaisissa tilanteissa (luku 2); eri toimijoiden ja kontekstien välinen avoin vuorovaikutus on keskeinen keino osaamisen ja ymmärryksen lisäämisessä – puolin ja toisin.

Vahvaa johtamisosaamista edellyttää myös vaikeissa olosuhteissa vaativaa työtä tekevien työntekijöiden työhyvinvoinnin ja työturvallisuuden takaaminen. Työn tunnekuormitusta on tärkeää pystyä purkamaan työyhteisössä ja työnohjauksessa, tarvittaessa myös työpsykologilla. *Sosiaalisen ja psykologisen tuen on oltava myös palveluiden ja kohtaamispaikkojen vapaaehtoisten ja kokemustoimijoiden saavutettavissa.* (Luvut 3–6 ja 12–13.) Kuormittaviin tilanteisiin liittyvää, erilaisia ilmiöitä jäsentävää tietoa voivat tarjota työnantajien lisäksi esimerkiksi hyvinvointialueet, järjestöjen kattojärjestöt ja kansatutkimus.

Suositus 8: Ihmis- ja sosiaalisia oikeuksia koskeva edunvalvontatyö kuuluu kaikille työntekijöille.

Opetusta sosiaalisen kestävyiden periaatteista, perus- ja ihmisoikeuksista, marginaalisen aseman taustalla vaikuttavista rakenteellisista syistä, kriisien vaikutuksista ja niissä toimimisesta sekä saavutettavuudesta on lisättävä kaikkeen sosiaali- ja terveysalan koulutukseen. Asiakastyössä oleville on järjestettävä samoista aiheista lisäkoulutusta jatkuvan oppimisen periaatteella. *Hyvinvointialueiden yksiköiden ja järjestöjen työkalutuurien muutos sosiaalisen kestävyiden suuntaan edellyttää työyhteisöissä omien toimintatapojen kriittistä tarkastelua edellä mainittujen periaatteiden pohjalta.*

Resurssit

Oikeudenmukainen ja sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta kohdistaa kriiseissä tukensa sinne, missä tuelle on eniten tarvetta, jolloin yhteiskunnan toipuminen kriiseistä on tehokkainta. Koronapandemiassa tehtyjen poliittisten päätösten, ihmisten kokemustiedon ja pandemiaan liittyvien selvitysten ja tutkimusten perusteella tiedämme, että esimerkiksi kaikkein pienituloisimpien Suomessa asuvien taloudellinen tukeminen oli nimellistä (luku 11) samalla, kun jotkut suuret yritykset pystyivät hyödyntämään kriisinhallinnassa nopeasti luotuja taloudellisia tukimuotoja. Esimerkiksi systemaattinen, terveysturvallisuuden huomioiva viranomaisten liikkuminen kohtaamispaikkoihin olisi tuonut julkisen sektorin vallan aiempaa lähemmäksi marginaalisessa asemassa olevia ihmisiä. Tosiasiassa lukuisten ihmisten marginaalisessa asemassa oleminen yksinään kertoo siitä, etteivät resurssit ole jakautuneet oikeudenmukaisesti ennen koronapandemiaa, eivät sen aikana, eivätkä sen jälkeen.

Pitkittyneiden henkilökohtaisten kriisien katkaisemiseksi ja tuleviin kriiseihin varautumiseksi on tärkeää ymmärtää seuraavat resursseihin liittyvät tekijät ja toimia niiden mukaisesti:

- mahdollisuus kokoontumiseen, kohtaamiseen ja yhteisöissä toimimiseen on merkittävä selviytymistä ja hyvinvointia tukeva resurssi kaikille ihmisille
- ihmisten halu auttaa ja kannatella muita on merkittävä resurssi sosiaalisesti kestävässä hyvinvointiyhteiskunnassa
- paikkojen, joissa marginaalisessa asemassa olevat ihmiset viettävät aikaa, henkilöstöresurssi on turvattava erityisesti koko yhteiskuntaa koskevien kriisien aikana. Esimerkiksi työntekijän sairastuessa hänelle on järjestettävä sijainen, jotta palvelua ei tarvitse sen vuoksi sulkea
- ruoka-avussa ja kohtaamispaikoissa on oltava tarjolla sellaista apua tai yhteys sellaiseen apuun, joka auttaa pysyvämmiin pois marginaalisuudesta kohti ”normaalia”
- erilaisia asumispalveluita tulee järjestää lisää perusoikeuksien ja poliittisesti valitun asunto ensin -periaatteen toteutumiseksi
- palveluiden pitkälle erikoistumisen sijaan marginaalisessa asemassa olevia ihmisiä olisi auttanut ja auttaisi paremmin joustava, juuri kyseisessä hetkessä yksilöllisiin tarpeisiin vastaava tuki

- resurssien oikeudenmukaisempi kohdistaminen edellyttää myös perus- ja lisäkoulutuksen resursointia ja työkuultuurien muutoksen tukemista sosiaalisesti kestävämpään suuntaan
- kriisejä on tutkittava myös silloin, kun ne tapahtuvat ja niiden jälkeen niiden ihmisten, joita kriisi koskee, kanssa. Tutkimusrahoituksen on sallittava tutkimusasetelman ja -tehtävän muovaaminen tutkimuksessa kertyvän ymmärryksen pohjalta
- joustavasta rahoituksesta hyötyisivät myös osallisuustyön ja haittoja vähentävän työn hankkeet, joissa kehitetään ihmisten perusoikeuksia turvaavia palveluita tunnustamisen ja kansalaisuuden periaatteilla.

Suositus 9: Sosiaalisesti kestävä hyvinvointiyhteiskunta rakennetaan niin sanottuina normaaliaikoina: ihmisten tukeminen pois yhteiskunnan marginaalista kohti ”normaalia” eli vahvaa asemaa, resursointia ja osallisuutta varmistaa sen, että koko yhteiskuntaa koskevissa kriiseissä ihmisillä on valmiiksi resursseja selviytyä kriisiolosuhteissa ja resilienssiä palautua niistä. Tämä tarkoittaa esimerkiksi asunnottomuuden poistamista. *Kriiseissä resurssit on kohdistettava ensin heille, joilla on eniten etäisyyttä yhteiskunnalliseen valtaan, ja heitä kohtaaville palveluille.*

Kirjallisuus

Isola, Anna-Maria & Nousiainen, Marko & Valtari, Salla (2020) Osallisuustyö välineenä heikossa asemassa olevien vallan lisäämiseen. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Huoltajasäätiön julkaisuja, 165–188.

Perustuslaki 731/1999. www.finlex.fi

